

FRAKNÓI VILMOS ÉS A PÜSPÖKI KAR

Küzdelem a Szent István római történeti, művészeti és
egyházművelődési intézet megalapításáért
(1910–1913)

TUSOR PÉTER

BUDAPEST ♦ RÓMA

2026

VILMOS FRAKNÓI AND THE HUNGARIAN BISHOPS

The Struggle to Establish the Saint Stephen Institute for
Historical, Artistic and Ecclesiastical Studies in Rome
(1910–1913)

Written by
PÉTER TUSOR

FRAKNÓI VILMOS ÉS A PÜSPÖKI KAR

Küzdelem a Szent István római történeti, művészeti és
egyházművelődési intézet megalapításáért
(1910–1913)

Írta
TUSOR PÉTER

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I: Collectanea Vaticana Hungariae

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Fraknói Műhelyelőadások 3.

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
(HUN-REN PPKE-PTE)

és a Moravcsik Gyula Intézet / Collegium Professorum Hungarorum (MCA)

Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
and the Gyula Moravcsik Institute / Collegium Professorum Hungarorum (MCA)

HUN-REN
Hungarian Research Network

A kutatásokat és a kötet megjelentetését a Magyar Kutatási Hálózat (Kcs. 30207)
és a PPKE-BTK-Kut-23-6. sz. projekt támogatta. Készült a Fraknói Kutatócsoportban

Szerkesztés - *Redaction*: O. KŐHALMI

<http://institutumfraknoi.hu>

© P. TUSOR, 2026

ISSN 1786-2116

ISBN 978 963 556 679 2

ISBN ebook 978 963 556 692 1

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Tördelte - *Typography*: *Typographia Pannonica*

Mutató - *Index*: O. Kőhalmi

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

ELŐHANG	II
I. AZ ELŐZMÉNYEK (1892–1894, 1902–1904, 1905)	17
1. A történeti és a művészeti magánintézet	17
2. Alapítási tárgyalások Szmrecsányi Pál nagyváradai püspökkel (1905)	24
II. TÁRGYALÁSOK A PÜSPÖKI KARRAL (1910. július–1911. március)	31
1. A nyitány	31
2. Az 1910. november 12-ei püspökkari ülés. Az alapszabály-tervezet	34
3. A négyes püspöki bizottság állásfoglalásai (1911. január–február)	38
4. A nagyváradai káptalani helynök és a káptalan állásfoglalása	42
5. Az alapítás ügye a sajtóban	45
III. TÁRGYALÁSOK VÁRAD ÚJ PÜSPÖKÉVEL (1911. március–1912. január)	51
1. Az egyes ordináriusok állásfoglalásai és az 1911. március 30-ai püspökkari ülés	51
2. A nagyváradai káptalan és Fraknói konfliktusának mélyülése (1911. április–május)	55
3. Fraknói tárgyalásai Széchényi váradai püspökkel (1911. szeptember–1912. december)	58
4. Széchényi és Fraknói összeütközése (1912. január–február). A római villa elveszik az egyház számára	64
IV. A RÓMAI „EGYHÁZMŰVELŐDÉSI INTÉZET” (1912. február–1913. november)	73
1. Fraknói mozgalma a római magyar „egyházművelődési intézet” érdekében (1912. február–április)	74

a) Római intézet 2.o	75
b) Az uralkodó „megkönyékezése”	78
c) Az aláírásgyűjtő mozgalom	80
2. Az 1912. április 25–26-ai püspökkari konferencia.	
Tárgyalások a SzIT-tel és a hármas bizottsággal	84
a) A püspökkari elutasítás és visszakozás	84
b) A wiesbadeni húsvéti „kiáltvány” a Szent István Társulathoz (1912. április eleje)	87
c) Tárgyalás a hármas bizottsággal (1912. április 26.)	90
3. A művelődéstörténeti szintézis elképzelése (1912. nyár). A hármas bizottság Hornig-féle jelentése (1912. ősz)	
a) A művelődéstörténeti szintézis terve az „óceán síkján”	94
b) Hornig időközbeni tárgyalásai és 1912. november 4-ei zárójelentése. Széchényi újra támad	97
4. Levelek az új hercegrímáshoz és Széchényi reakciója (1912 vége, 1913 eleje). Az 1913. január 22–24-ei püspökkari ülés	
a) Nyílt levél az új hercegrímáshoz a nagyjavadalmas „kultúradó” érdekében	104
b) Széchényi gróf-püspök újabb ellenirata (1913. január)	107
c) Fraknói szenvedélyes magánlevele Csernoch Jánoshoz	110
d) Az 1913. január 22–24-ei püspökkari ülés. Fraknói személyének mellőzése	112
5. Római „egyházművelődési intézet” Fraknói nélkül (1913). A Történeti Intézet alapításának fejleményei (1913–1914)	
a) Fraknói nélkül	115
b) Istituto Ungherese di Studi Storici	119
V. SAJTÓVISSZHANGOK (1912–1913)	
1. A római világkiállítás és a művészház	123
2. Híradások, értékelések az „egyházművelődési intézet” tervéről	124
3. Támadás a szabadelvű oldalról	128
4. Hírek az április 25–26-ai konferenciáról és az újabb SzIT-alapítványról	130
5. Beszámolók az állami-akadémiai történeti intézet létesüléséről	135

VI. „EGY HÁTTÉRBE SZORÍTOTT FŐPAP”. A SZENTJOBBI APÁT LEMONDÁSA . . .	139
1. „Fraknói Amerikába megy”. A „ <i>Világ</i> ” cikke	139
2. Fraknói távozása a nagyjavadalmasok köréből	148
ZÁRSZÓ	157
SUMMÁZAT – TÉZISEK	167
SUMMÁZAT	167
1. Előzmények	167
2. Egyeztetések a püspöki karral (1910. júl.–1911. márc.)	169
3. Megbeszélések Széchényi Miklóssal (1911. ápr.–1912. jan.)	170
4. A római „Szent István” Egyházi Intézet (1912. febr.–1913. nov.)	172
5. Sajtójelentések	175
6. Fraknói lemondása és bécsi „emigrációja”	177
7. Értékelés, kitekintés	178
TÉZISEK	181
DOKUMENTUMOK	185
FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA	303
<i>Kézirat- és levéltárak</i>	303
<i>Könyvészet</i>	304
<i>Heti- és napilapok</i>	309
<i>Rövidítések</i>	309
DOKUMENTUMOK JEGYZÉKE	310
INDEX	315
<i>Vilmos Fraknói's Struggle to Establish the Saint Stephen Institute for Historical, Artistic, and Ecclesiastical Studies in Rome (1910–1913)</i>	323
<i>Table of Contents</i>	345

*Orvos nagybátyám (1944–2016)
emlékének*

ELŐHANG

„Hogy mit akartál, arról a veszprémi egyházmegyei levéltár fog bizonytságot tehetni, s aki az ott felhalmozott iratokat valaha majd kérendi, kénytelen leend ismét egyszer azt mondani: *in magnis et voluisse sat est* – a gondolat prioritása örökké a Tiéd marad”

– írta a közeli, régi barát Hornig Károly 1913. január végén Fraknói Vilmosnak. A nem sokkal korábban bíborra emelt veszprémi püspök a magyar püspöki karon belül 1910 és 1913 között kétszer is foglalkozott bizottsági elnökként Fraknói nagy tervével: a római „Szent István Történeti és Művészeti Intézet” megalapításával.¹

A kardinális által említett iratok azonban egyelőre nem találhatók az említett levéltárban.² Az utókor történészét végül Fraknói segíti ki: maga is egybegyűjtötte mindazokat a dokumentumokat, melyeket fontosnak vélt a római intézetalapítás kapcsán.³ Más, megőrzésre méltónak tartott irataival egyetemben az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) kéziratárában helyezte el őket.⁴ Az irategyüttesből PÁSZTOR LAJOSTÓL CSORBA LÁSZLÓIG be-

¹ Az idézetet tartalmazó Hornig-levél közlése alább, *Dokumentumok*, 45. sz.

² A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (VFL) viszont – legalábbis a rendezett rész – csupán néhány vonatkozó ügyiratot őriz. – Itt is köszönöm KARLINSZKY BALÁZS, NEMES GÁBOR, LAKATOS ANDOR, HORVÁTH ISTVÁN, HEGEDŰS ANDRÁS, továbbá KŐHALMI OLIVÉR, ORSÓS JULIANNA és KANÁSZ VIKTOR anyaggyűjtésben nyújtott szíves segítségét.

³ Lelőhelye, jelzete: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSzKK), Fol. Hung. 1749. Az iratokat BÓDIS MÁRIA 1973-ban regesztázta, több hibával és az eredeti rendezetlenség megtartásával. A regeszták leelőhelye: ELTE HTK Művészettörténeti Kutatóintézet, Levéltári regesztagyűjtemény, A-III (Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának és Színháztörténeti Gyűjteményének iratairól készült regeszták). Vö. <https://mi.abtk.hu/hu/repertorium/regeszt-a-iii/a-iii-24-fraknoi-vilmos-a-romai-magyar-torteneti-es-muveszeti-intezet-ugyebez-nagyvarad-1911> (az alább idézett összes online hivatkozás utolsó letöltési alkalma 2025. 04. 04.); *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye. Repertórium*, szerk. BIBÓ ISTVÁN–KERNY TERÉZIA–SERFŐZŐ SZABOLCS, Budapest 2001. – A munka során végig az eredeti forrásokkal dolgoztunk. Lásd még *Dokumentumok*, 1. a sz. (jegyzetben).

⁴ OSzKK Fol. Hung. 1185. 1209. 1277. 1487–1521. 1709. 1748. 1749. 1784. 1800–1802; Oct. Hung. 634. 913. A hagyatékok sorsára: KANÁSZ VIKTOR, *Fraknói-dokumentáció. Életinterjú, önéletrajz, újságcikkek 1923–1924, 1926, 1928–1929*, Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos

zárólag történészek már használtak dokumentumokat, és röviden ismertették az alapítást övező tárgyalásokat.⁵ A Fraknoi által összeállított, mintegy 200 oldalnyi anyag mélyreható, s mint látni fogjuk, nem érdektelen elemzése azonban eddig nem történt meg.⁶ Oka leginkább az lehetett, hogy az iratok teljesen összekeveredtek, és így paginálták őket. Átlátásuk, rendezésük, kiváltképpen a nehezen olvasható, datálatlan fogalmazványok azonosítása, keletkezési idejének megállapítása kihívásteli, időigényes feladat. A dokumentumok feldolgozása pedig jócskán meghaladja egy tanulmány kereteit.⁷ Ez az oka annak is, hogy bár e kutatás a Fraknoi-centenáriumhoz

(1843–1924) püspök, történész a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete. Halálának 100. évfordulóján (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH] I/24), szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2024, 695–734, 725.

⁵ LAJOS PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknoi*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166 (különösen 163–165); Uő, *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24 (különösen 16–21); lásd még Uő, *Vilmos Fraknoi e i «Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia»*, Rivista di Studi Ungheresi 10 (1995) 44–59; CSORBA LÁSZLÓ, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995) (szerk. uő), Budapest 1998, 7–18 (különösen 11–13). [Az olasz változat: Uő, *Fondazione dell'Istituto Storico Ungherese a Roma (1895–1922)*, Cento anni al servizio delle relazioni ungaro-italiane. Gli istituti ungheresi, scientifici, culturali ed ecclesiastici di Roma (1895–1995) (a cura di László Csorba), Budapest 1998, 7–17.] Lásd még UJVÁRY GÁBOR, „Iskola” a határon túl. *A Római Magyar Intézet története (1912–1945)*, Levéltári Szemle 45 (1995) 4. sz., 3–37; ugyanez rövidítve: *A Római Magyar Intézet Története 1912–1945 között*, Száz év, 21–43 (olaszul: *La storia dell'Istituto Ungherese a Roma dal 1912 al 1945*, Cento anni, 19–43). Ezeket a fontos áttekintéseket az alábbiakban már csak néhány kivételes esetben idézzük.

⁶ A litografált iratok közül több fellelhető még: Prímási Levéltár (PL), Archivum Ecclesiasticum (AE), Vaszary, Cat. Dc („A római Magyar Intézet”) és Cat. Da. Ezek, valamint püspökkari jegyzőkönyvek alapján ad rövid áttekintést az 1910–1913 közötti tervezgetésekről BEKE MARGIT, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, Magyarok Kelet és Nyugat metszészvonalán (szerk. Beke Margit–Bárdos István), Esztergom 1994, 77–100, 78.

⁷ A forrásanyag átolvasását már 2004-ben rendkívül tanulságosnak láttuk, de a teljes anyag és problémakör megértésére, feldolgozására végül a Fraknoi-centenárium biztosított kellő figyelmet, motivációt. Vö. TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (CVH I/1exc.), Budapest–Róma 2004, LXVIII, 48, 152. j. A következőkben e kutatástörténet azonos című, bővített, 2022-es új kiadását idézzük majd (CVH I/20). – Itt jegyezzük meg, hogy jelen munkánk a CVH I/24 és a CVH III/2 könyvészetében „*Fraknoi Vilmos és a püspöki kar. A római történeti intézet alapítástörténetéhez (1905–1913)*” munkacímme, CVH III/3 várható sorozati beosztással és 2025-re prognosztizált megjelenéssel szerepel.

kapcsolódik, eredményei nem az emlékkönyvben, hanem most, külön publikációban olvashatók.⁸

* * *

A Rómában jelenleg működő magyar intézmények közül kettő falán emléktábla hirdeti fennen a közvetlen kapcsolódást Fraknói Vilmoshoz, római, vatikáni tudományos és intézményes örökségéhez. Az egyik a római magyar akadémia, a másik a szentszéki követség. A *Palazzo Falconieri* előcsarnokának falán a következőket olvashatjuk az ezredfordulótól:

„KLEBELSBERG KUNO GRÓF VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER (1922–1931) EMLÉKÉRE, AKI FRAKNÓI VILMOS PÜSPÖK ALAPÍTVÁNYAIT TOVÁBBFEJLESZTVE 1927-BEN EBBEN A PALOTÁBAN HOZTA LÉTRE A RÓMAI MAGYAR AKADÉMIÁT, HOGY A MAGYAR TUDOMÁNYNAK, KULTÚRÁNAK ÉS MŰVÉSZKÉPZÉSNEK OTTHONA LEGYEN AZ ÖRÖK VÁROSBAN.”⁹ Már 2004 óta világos előttünk, hogy szó sincs Fraknói „alapítványainak továbbfejlesztéséről”, Klebelsberg Kuno az 1920-as évek megváltozott kontextusában, a magyar–olasz kapcsolatok elmélyítésének szándékával átfogó kultúrpolitikai koncepció mentén teljesen új intézményt hozott létre. Ebbe az új intézménybe kénytelen-kelletlen átköltöztette a Fraknói-féle magánintézet munkáját folytató, állami alapításban és akadémiai irányítással működő Római Magyar Történeti Intézetet (RMTI), mely a Falconieri-palota falai között vegetálásra, majd elhalásra ítéltetett.¹⁰ A helyzetet mindennél job-

⁸ A Fraknói-emlékkönyvben (CVH I/24) publikált tanulmányainkban, az ott található kötetvégi kronológiában néhány adatban és kulcsmegállapításban azonban már támaszkodtunk erre a forrásanyagra, illetve jelen feldolgozására. Lásd alább, 17. j.

⁹ „E táblát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma állíttatta 2000-ben, a kereszténység nagy jubileumának és a magyar állam alapítása millenniumának esztendejében” – folytatódik a márványba vésett szöveg. Mindez megtalálható olaszul is, ahol azonban az alapítvány (*fondazione*) helyett a mű (*opera*) szerepel.

¹⁰ Klebelsberg Kuno – UJVÁRY GÁBOR által feltárt – 1927. júliusi soraiból egyértelműen kiderül, hogy *Collegium Hungaricum*-koncepciójába a Fraknói-féle történeti intézet nem illett bele. A miniszter Berzeviczy Albert MTA-elnöktől várt javaslatot a probléma megoldására, egyúttal határozottan kizárta az RMTI további működtetését a Fraknói-villában. Lásd Klebelsberg 1927. július 10-ei leiratát Gerevich Tiborhoz, amelyben meghagyja számára, hogy kezdjen tárgyalásokat Berzeviczyvel a Fraknói-villa hasznosítása ügyében, és „ez alkalommal a Római Magyar Történeti Intézetnek a *Collegium Hungaricum*hoz való viszonyára nézve is javaslatot kidolgozni szíveskedjék. Ez intézkedésre azért van szükség, mi-

ban mutatja a részben szétszórt, részben a Falconieri-palotába áthurcolt, s ott „kultúrdiplomatak” által máig (2026) méltatlan körülmények között, elzárva őrzött római Fraknoi-könyvtár sorsa.¹¹

Az ezredforduló környékén indult kezdeményezések kihunyásával azt is megállapíthatjuk, hogy a Fraknoi Vilmos által szervezethez fogható valódi tudományos munka nem folyik az újabban hivatalosan *Collegium Hungaricum*-nak nevezett római magyar akadémia falai között. A módszeres, feltáró vatikáni alap kutatásoknak nyomát sem találjuk, az intézmény változatos programokat kínáló kultúrházként működik. A bejáratnál található emléktáblát nyugodtan besorolhatjuk a kultuszteremtés látványos, ám történetileg nem igazolható (vagyis hamis) kellékei közé.¹²

A szentszéki magyar követség épületén a következő szöveg olvasható: „EZT A VILLÁT FRAKNOI VILMOS (1843–1924) TÖRTÉNÉSZ, VÁLASZTOTT PÜSPÖK, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FŐTITKÁRA AZ ÁLTALA ALAPÍTOTT MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET SZÁMÁRA ÉPÍTTETTE 1895-BEN. EBBŐL AZ INTÉZETBŐL SZÁRMAZOTT A RÓMAI MAGYAR AKADÉMIA ÉS A PÁPAI MAGYAR INTÉZET A VIA GIULIÁN.”¹³ Az imént elmondottak alapján első pillantásra világos, hogy az utóbbi állítás első része nem helytálló: mítosz, s nem történelem. Kérdés azonban, hogy mi helyzet a Pápai Magyar Intézet és a Fraknoi-villa, a Fraknoi-féle történeti intézet kapcsolatával? Van valós alapja a kőbevésett állatásnak, avagy itt is – tudatos, tudattalan – történelemhamisításról beszélhetünk? A Falconieri-palota második emeletén működő Pápai Magyar Egyházi Intézet (PMI) kétségkívül mintha mutatna, s számontart bizonyos kötődést. Rektori irodája falán látható a Ferenczy Valér által 1917-ben festett időskori portré, ami minden bizonnyal a Fraknoi-villából került oda.¹⁴ A PMI-nek a *Palazzo Falconieri*-ben 2013 fo-

vel elvi okokból egy városban két intézetet nem tarthatok fenn.” CVH I/1ecx, 61, 215. j. [CVH I/20, 8, 17. j.: ‘II/15. j.’ *corrigé* ‘II/215. j.’; CVH I/20, 8, 15. j.: ‘II. fejezet, 17. j.’ *corrigé* 217. j.]. Lásd majd még a tanulmányvégi *Summázat ‘Kitekintés’*-ében is.

¹¹ TULOK MAGDOLNA, *A százéves Római Magyar Akadémia Fraknoi-könyvtárának viszonyosságai*, Könyvtári Figyelő 41 (1991) 1. sz., 68–74.

¹² Vö. CVH I/20, 7skk.

¹³ Az Angelo Sodano bíboros államtitkár által felavatott emléktábla felirata így folytatódik: „A Fraknoi-villát a Magyar Köztársaság II. János Pál pápa magyarországi látogatásának évében, 1991-ben újjáépítette fel a szentszéki magyar nagykövetség számára, 1991. december 4.”

¹⁴ „A Pápai Magyar Egyházi Intézet és a Fraknoi Történeti Intézet közötti kapcsolat nemcsak eszmei, hanem gyakorlati és jogi természetű” – írta le 1953-ban talán maga Mester

lyamán felavatott emléktáblája ugyanakkor nem gyárt mítoszt, vagy ha úgy tetszik: nem alakít valótlan emlékezetpolitikát, magyarán nem hamisít történelmet, a történetileg igazolható tényeket vési kőbe: „JOG-ELŐDJE RÉVÉN 1928 ÓTA MŰKÖDIK E HÁZBAN A PÁPAI MAGYAR EGYHÁZI INTÉZET, AMELY MEGTEREMTETTE A MAGYAR PAPOK TUDOMÁNYOS KÉPZÉSÉNEK INTÉZMÉNYES KERETÉT AZ ÖRÖK VÁROSBAN. TUDÓSOK, HITVALLÓK ÉS KIEMELKEDŐ EGYHÁZI VEZETŐK NEMZEDÉKEI KERÜLTEK KI E FALAK KÖZÜL...”¹⁵ Az említett jogelőd a Klebelsberg-féle római magyar akadémia egyházi osztálya volt.

Egyetlen – e téren még szóba jöhető – római magyar intézmény identitásában nem játszik semmiféle szerepet a Fraknoi-hagyomány: ez pedig az 1960-as években Mester István és Zágon József által alapított Szent István Ház. Éppen az az intézmény, mely az állam- és egyházalapító szent király római zarándokházának örököse.¹⁶ A zarándokház újragondolt szerepkörben megvalósuló restitúciója azonban „Szent István Történeti és Egyházművészeti Intézet” majd „Szent István Egyházművelődési Intézet” néven – fogjuk látni – a szentjobbi apátúr Fraknoi Vilmos kiemelt célja lesz az 1910-ben újrakezdett római alapításai kezdeményezéseinek...

* * *

Az elkövetkezőkben az öncélú mítoszok elválnak a forrásokban megismerhető történeti valóságtól. Feketen-fehéren ki fog derülni, hogy a Pápai Magyar Intézetnek az égvilágon semmi köze nincs a Fraknoi-villához, de még a jelenlegi római magyar akadémiának sem – hiába állítja ezt követségi

István. CSORBA LÁSZLÓ, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig*, Száz év, 75–94, 84.

¹⁵ „Szolgálja az Intézet a jövőben is Egyházunk és Hazánk építését. Állította a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2013-ban” – zárul az emléktábla szövege.

¹⁶ A bejárat, eredetileg latin nyelvű márványtábla szerint: „A magyarok római zarándokházát, amelyet egykor Szent István apostoli királyunk és patrónusunk alapított, az idők folyása azonban romba döntött, emlékezetébe idézve Fáji Fáy Erzsébet nemes asszony, Oliver Duncannak, a nemes angol férfiúnak, a magyarok kiváló barátjának emlékére és a magyar nép iránt érzett szeretete szép jeleként bőkezű jótékonyásával ezt az épületet felépíttette, és azt VI. Pál pápasága idején a Szent István alapítványnak szent királyunk ünnepnapján halás lélekkel felajánlja, adományozza, átadja Üdvösségünk 1967. esztendjében”. Történetére lásd a *Katolikus Lexikon* szócikkét.

márványtábla. Miért és hogyan nincs? Többek között erről szól ez a kötet, bemutatva Fraknói kénytelen-kelletlen változó elképzeléseit, koncepcióit a püspöki karral 1910–1913 között folytatott alapítási tárgyalások során.

A viszonyulás e tárgyalásokhoz mindinkább a konzervatív *versus* progresszív irányzatok egyik vízválasztója lett a katolikus táboron belül. A századelő belső eszmei, ekkleziológiai – értve itt egyfajta külső, a világbeli szerepfelfogásról vallott egyháztant – küzdelmének felidézése, elemzése segít abban, hogy még világosabban lássuk Fraknói Vilmos helyét, szerepét és jelentőségét a tudomány világa mellett a 19. század végi, 20. század eleji katolicizmuson belül.¹⁷

¹⁷ Az ártértékelést már megkezdjük a Fraknói- emlékkönyvben közölt tanulmányainkban és az általunk összeállított kötetvégi kronológiában. TUSOR PÉTER, *Fraknói történeti pályakezdéséhez (Simor hercegprímásához írt levelei közlésével)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 25–74; *Fraknói, a katolikus történet és tudományépítő*, uo., 247–284; *Magyar történetkutatás európai relációjában. Fraknói Vilmos és római „magyar történeti iskolája” (1882–1905)*, uo., 415–444; *Életút / Kronológia*, uo., 765–778.

I. AZ ELŐZMÉNYEK (1892–1894, 1902–1904, 1905)

Pályavégi visszaemlékezésében Fraknói már 1882-től, rendszeres vatikáni levéltári kutatásai kezdetétől és a *Monumenta Vaticana Hungariae* (MVH) megalapításától kezdve római történeti intézetéről beszélt. A tudomány szempontjából teljes joggal, hiszen *per definitionem* a módszeres forrásfeltárás és -feldolgozás, illetve az okmánytárakban és tanulmányokban, monográfiákban testet öltő publikálás alkotja a történeti intézet ismérveit, melyeket azután a szakmai recepció tesz kerek egészé. 1885-ben „egész kis magyar történeti iskola” névvel illette a Rómában anyagot gyűjtő, a Vatikánba hol elegáns, hol kopottas szállodákból, bérelt lakásokból bejáró, időről-időre változó összetételű magyar történész közösséget.¹⁸

I. A TÖRTÉNETI ÉS A MŰVÉSZETI MAGÁNINTÉZET

A virtuális kutatóintézet infrastrukturális és jogi háttere megteremtésének ideje a *Monumenta Vaticana* megalapítása után kerek egy évtized múltán, 1892-re érkezett el. Az Akadémia leköszönő másodelnöke nyugat-európai államok, tudós testületek példáira hivatkozva szándékozott kutatóintézetét formaszzerűen megalapítani. Négy bentlakó tagot fogadni képes, könyvtárteremmel, közös helyiségekkel ellátott villát építtetett székhelyül és egyben saját római lakásául. Eredeti elképzeléseivel ellentétben házát – városrendezési okok miatt – nem emeltethette a Vatikánhoz viszonylag közel eső *Gianicolón*, a *Fontana dell'Acqua Paola* alatti, ma is beépítetlen, köz- és emlékparkként szolgáló területen. Végül

¹⁸ CVH I/24, 430–431. Fraknóinak a centenáriumi emlékkönyvben újraközölt és alaposan kielemezett önéletrajzára korábban lásd még CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 17, 10. j.; valamint fentebb, a 3. j.-ben idézett művészettörténeti intézeti honlapot is.

alkalmas telket a *Porta Pián* kívül, a vatikáni gyűjteményektől lóvasúttal mintegy egy órára utazásra eső *Villa Patrizi* területén talált. A parkot Francesco Patrizi márki 1884-től kezdte felparcelláztatni, maga a villa 1911-ben esett áldozatául a terjeszkedő nagyváros modern követelményeinek.¹⁹ A váradi kanonoki javadalom jövedelmeiből megvalósult épület megnyitásakor tervezett jogszerű intézet-alapítás nem ment végbe, hivatalos működési szabályzat nem született. Mindazonáltal Fraknói már ekkor kiemelt szerepet szánt a váradi egyházmegyének és a Magyar Tudományos Akadémiának (MTA).²⁰

Érdemi lépések az államilag, egyházilag elismert intézmény létrehozására ekkor nem történtek, vagy ha igen, korai szakaszban elhaltak. A jogi értelemben vett megalapítás nem volt nélkülözhetetlen feltétele a működésnek. A tudományos célkitűzéseket tekintve a Fraknói által koordinált kutatások új szisztémában, a korábbinál rendezettebb infrastrukturális körülmények között, magánintézeti jelleggel, szerény keretek között ugyan, de a lényegét tekintve kiválóan és látványosan haladtak előre.²¹

* * *

Fraknói már két év múltán egy hasonló stílusú, ám kisebb és egyszerűbb kiviteli művészház építésébe kezdett az 1900. augusztus 12-én elnyert szentjebbi apátsági javadalomnak²² köszönhetően. A történeti intézet tőzsomszédságában

¹⁹ Részletesen: ARMANDO BUSSI, *Villa Patrizi e dintorni. Storia e storie*, Roma 2015.

²⁰ További irodalommal: CVH I/24, 434–436. A tanulmány végén még lesz róla szó, hogy a villa az 1878-tól birtokolt váradi kanonoki stallum jövedelmeiből épült. Ez nem csupán logikus feltételezés, hanem Fraknói maga nyilatkozik így: „míg egyedül a *litterarium stallum* jövedelmeit élveztem... mintegy 100 000 korona költséggel Rómában magyar történeti intézetet céljaira házat építettem, amelyet legújabbán a magyar államnak ajándékoztam...” (*Dokumentumok*, 49.d sz.).

²¹ CVH I/24, 436–438 és 779–781.

²² „Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére a szentjebbi valósgos apátságot dr. Fraknói Vilmos arbei címzetes püspök s nagyváradi latin szertartású székeskáptalani kanonoknak adományozom. Kelt Ischlben, 1900. évi augusztus hó 12-én. Ferenc József s.k. Wlassics Gyula s.k.” A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1900. augusztus 25-én publikálta a hírt: Hivatalos Közlöny 8 (1900) 17. sz., 395. – A *Budapesti Hírlap* már Szent István ünnepét megelőzően, augusztus 19-én közölte az előléptetést: „Fraknói Vilmos apátsága. A király, mint a hivatalos lap mai száma jelenti, Fraknói Vilmos dr. arbei címzetes püspöknek s a nagyváradi latin szertartású székeskáptalan kanonokának a szentjebbi valósgos apátságot adományozta. A kitüntető adományozás alkalmából a M. Á. [ti. a „Magyar Allam” c. lap] megjegyzi, hogy ez a jelentős egyházi javadalom előbbi tulaj-

némileg szerényebb épületet emeltetett, három alkotó számára műteremmel, lakással.²³ Az Országos Képzőművészeti Tanácshoz 1903 őszén intézett levelében így írt minderről:

„Attól a meggyőződéstől áthatva, hogy Róma tudományos és művészeti kincseinek tanulmányozása azt az emelő és nemesítő hatást, melyet a múltban gyakorolt és a jövőben is képes lesz érvényesíteni; egyszersmind attól az óhajástól vezérelve, hogy [az] Örök Városban tudományos és művészeti intézetekkel bíró művelt nemzetek sorából a magyar se hiányozzék: több év előtt egy épületet történeti intézet céljaira, a jelen évben pedig egy másikat festők és szobrászok befogadására építttem.”²⁴

A későbbi alapítóokirat-tervezetek *praeambulum*ául szolgáló indoklás után Fraknói fontos közlést tett: mindkét épületet, váradi kanonoki teljes és szentjobbi apátsági részleges jövedelmével „országos alapítványul” ajánlotta fel, és az alapítólevelet megküldte a Közalapítványok Királyi Ügyigazgatóságára.²⁵

A tárgyalások és jogi teendők várható elhúzódása miatt Fraknói azonban arra kérte a képzőművészeti tanácsot, hogy már az ősz folyamán hirdessen meg 1904. áprilisi kezdéssel három ösztöndíjas helyet, felvállalva az évi összesen 10 000 korona ösztöndíj folyósítását és az intézmény működési szabályzatának elkészítését. Az alapító meghatározóan vallási és történelmi tárgyú alkotásokat várt el a Rómába érkező művészekről. Két konkrét feladatot tűzött ki: Szent Istvánnal vagy Szent Lászlóval foglalkozó festmény, illetve a II. Szilveszter-féle koronaadományozást

donosainak kezén annyira megromlott, hogy sok befektetésre lesz szükség, amíg ismét olyan virágzó lesz, mint volt régebben.” 20 (1900) 227. sz., 8. – A kinevezés pontos dátuma eddig nem szerepelt a szakirodalomban. Fraknói egészen eddig viselte a szekszárdi címet, melyről szokás szerint lemondott új javadalma elnyerésekor. Lemondását 1901. április 1-jén fogadta el a király és nevezte ki utódát: „vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére Fraknói Vilmos arbei címzetes püspöknek és szentjobbi apátnak a legszentebb Üdvözítőről nevezett szekszárdi címzetes apátságról való lemondását tudomásul véván, ugyanezen címzetes apátságot dr. Steinberger Ferenc nagyváradi latin szertartású székeskáptalani kanonok és papnevelő intézeti igazgatónak adományozom”. Hivatalos Közlöny 9 (1901) 11. sz., 201.

²³ További irodalommal CVH I/20, 45 (140. j.) (vö. fentebb, 5. j. is); 47 (148. j.) és 48–49; CVH I/24, 441, 96. j. (a bezárásról). A korábbi szakirodalom alapvetése: PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese*, 163; Uő, *Le origini*, 18 és 20 (40. és 47. j.).

²⁴ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 13v. Az s.k., datálatlan fogalmazvány közlése: *Dokumentumok*, I.a sz.

²⁵ Uo.

megörökítő relief elkészítését. Utóbbiban a Damkó József által alkotott, és 1909-ben a Lateráni-székesegyházban elhelyezett nagyszabású emlékmű hat évvel korábbi genezisére ismerhetünk rá.²⁶

Elképzelhető, hogy Fraknói a művészeti részleggel közös római intézmény megalapítása miatt nem sietett korábban a történeti intézet hivatalos megalapításával. Iménti leveléből mindenesetre kitetszik: habár elhúzódozó és tárgyalásigényes, ám lényegében problémamentes ügynek tekintett erre a feladatra. Eredetileg „országos alapítványban” gondolkodott, vagyis egy államilag elismert, magánkezdeményezésre létrejött jogi megoldást tervezett. Az általunk ismert egyetlen hivatalos alkotói pályázati kiírást olvasva úgy tűnik, hogy a római művészház esetében ez 1913-ig bezárólag valamegyest sikerült is neki.²⁷

* * *

A történeti (magán)intézet más külföldi intézményekhez képest szerény keretek között, konszolidáltan működött a Fraknói-villában 1894–1904 folyamán. A középpontban értelemszerűen a módszeres vatikáni levéltári kutatások álltak. A központi projektet a kutatási ösztöndíjában és megjelenésében egyaránt Hornig Károly veszprémi püspök által biztosított *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis* (MREV) munkálatai és Fraknói szintézisei képezték. Az Akadémia Forster–Scitovszky-ösztöndíja nagyobb szabású egyéni kutatási elképzeléseknek is teret engedett. Bizonyíték erre Veress Endre 1901-es anyaggyűjtése az Erdélybe küldött pápai nunciusok diplomáciai levelezéséről. Veress ráadásul úgy volt Fraknóival rendszeresen konzultáló tagja a történeti intézetnek, hogy nem is a villában lakott, hanem a Vatikánhoz közeli *Borgóban* bérelt magának szobát. Fraknói meghívásának, támogatásának, egyéb forrásoknak köszönhetően,²⁸ illetve önköltségen sokan megfordultak még a villa falai

²⁶ Uo. – A *Magyar Katolikus Lexikon* állítása (VII, 680, DIÓS ISTVÁN), miszerint a monumentális domborművet Fraknói úgymond a „püspöki kar tanácsára” állíttatta volna, erősen kétséges. Vö. <https://lexikon.katolikus.hu/L/later%C3%A1ni%20magyar%20eml%C3%A9km%C5%B1.html>.

²⁷ *Dokumentumok*, I.b sz.

²⁸ Például a Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottság feltételezhető és alkalmi támogatása.

között.²⁹ Előfordult, hogy érdemben nem is kutattak levéltárban, mint például Marczali Henrik.³⁰

Művészek már a villában is dolgoztak, sőt „villámkiállításról” is tudunk.³¹ Rómába érkező egyháziak, köztük leendő püspökök is szállást kaptak Fraknóitól, például az 1897-ben a Vatikánban III. Károly korszakát kutató fiatal pap, gróf Széchényi Miklós hercegprímási titkár, a következő évtől a bécsi Pázmáneum rektora.³² Fraknói római tartózkodása alatt alkalomadtán fel-felkeresték az ebédre is ottmarasztalt magyar germanikus kispapok.³³ Már a *Collegium Germanicum et Hungaricum*nál megfigyelhető a 19. század második felében, hogy – folytatva a kora újkori hagyományokat – kezdetleges jelleggel egyfajta magyar bázisként műkö-

²⁹ A bekezdésben foglaltakra: CVH I/20, 30–44; KRUPPA TAMÁS, *Erdély Rómában. Veress Endre vatikáni kutatásai – Egy szabálytalan pályánv. buktatói és tanulságai*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 609–656, 613–614.

³⁰ VÖ. BARÁNY ZSÓFIA, *Marczali Henrik és a vatikáni kutatások*, Egyháztörténeti Szemle 24 (2023) 2. sz., 129–139.

³¹ KANÁSZ VIKTOR, *Karikatúráktól a szobrokig. Fraknói Vilmos ábrázolásai*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24) 735–755. – Az 1910–1913 közötti tárgyalások során makacsul vissza-visszatérő művészeti jelleg jelenléte, fontossága már az 1892-es intézetalapítási híradásban megfigyelhető, lévén annak ki más, mint nyilván Fraknói által adott címe: „*Magyar Történelmi és Művészeti Intézet Rómában*”. Maga a szöveg ugyanakkor még csupán a művészettörténet reménybeli művelését említi, igaz, a külföldi alapításoknál a tudományosak mellett a művészetiakat is példaként állítja. Századok 26 (1892) 185–187; CVH I/24, 442–443.

³² „A vatikáni könyvtárban, mint a Zágrábban megjelenő *«Katolički Listi»* írja, Fraknói c. püspök vezetése mellett három fiatal magyar történész tesz történelmi kutatásokat: Kollányi Ferenc, a M. Tud. Akadémiának megbízásából, kikeresi és összeállítja a XVI. század egyháztörténelmére vonatkozó okmányokat; Czaich Gilbert, a XV. század végén megjelent pápai bullákat és egyházi iratokat tanulmányozza és végre gróf Széchényi Miklós, III. Károly király korára vonatkozó egyháztörténelmi kutatásokkal foglalkozik.” *Magyar történészek Rómában*, Századok 31 (1897) 279.

³³ A későbbi népjóléti miniszter, Vass József – 1898-tól volt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke – így emlékezett vissza Fraknóira: „Vasárnapi vendégeink voltak Fraknói püspök, a nagy történetíró és az ősz, 80 éves szegedi származású festő, Szoldatis Ferenc, aki mindenkinek kedveskedett a primíciájára valamilyen magyartárgyú festményének fényképével... Fraknói vatikáni kutatásairól, otthoni élményeiről beszélt, ismételten meghívott villájába, a későbbi magyar történelmi intézetbe, hol Lukács Józseffel, a későbbi egyetemi tanárral, a mai veszprémi kanonokkal magyar sonka és magyar bor mellett töltöttünk kellemes órákat.” MESTER JÁNOS, *A Collegium Germanicum-Hungaricum és Vass József*, Budapest 1930, 76.

dött.³⁴ A modern korban elsőként mindazonáltal Fraknói létesítményét tekinthetjük a római magyar jelenlét állandó központjának, nem hagyva figyelmen kívül a *Palazzo Venezia*ban működő k. u. k. követséget sem.

A 19. század utolsó, a 20. század első éveiben ért fel Fraknói tudományos és tudományépítői pályája csúcsára. Munkásságát a nemzetközi szakirodalom, többek között az *American Historical Review* és az *Archiv für katholisches Kirchenrecht* is kiemelten méltatta.³⁵ Vatikáni sorozatai (MVH, MREV) és összegző monográfiái máig kiindulási és igazodási pontként szolgálnak.³⁶

Fraknói 1897-ben – miután a római Szentszék pécsi megyéspüspöki kinevezését elutasította – a „törvényhatósági, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője” lett. A királynak őt felterjesztő Wlassics Gyula, aki a pécsi püspöki promóció korábbi állhatatos szorgalmazója volt, OSzK-igazgatósága és MTA-főtitkársága mellett a római intézetalapítást hozta fel alkalmassága indoklásául. Fraknói személyét ugyanekkor a *Századok* a „magyar történettudománynak legtevéke-

³⁴ Vö. Prohászka Ottokár több részletben közölt, hosszas visszaemlékezését a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ra Petheő Rudolf írói néven: *A Collegium Germanico-Hungaricumban I–VII és VIII–X*, Új Magyar Sion, 1887. és 1888. évfolyam, I, 45skk és *passim*; *Prohászka Ottokár Naplójegyzetek I (1877–1918)*, szerk. BARLAY Ö. SZABOLCS, Budapest 1997, helyenként.

³⁵ „Az új *American Historical Review* 1896. októberi száma külön cikket szentel a vatikáni levéltárból merített forrásmunkák ismertetésének *The Vatican Archives* cím alatt, melyben egyebek közt fölemlíti a magyar főpapság részéről Fraknói püspök szerkesztése alatt kiadott *Monumenta Vaticana Hungarica*-t is, és igen dicsérőleg nyilatkozik a vállalat értékéről a történetírás szempontjából.” – Az „*Archiv für katholisches Kirchenrecht* (1896. 75. köt. 167–183. 1.). Ismertetést közöl Fraknói Vilmos új művéről: A magyar kir. kegyúri joga sat. Bíráló csak egy pontban mond Fraknóinak ellen.” *Századok* 31 (1897) 179 és 655. Vö. NEMES GÁBOR, *Fraknói-bibliográfia (1861–1924)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 657–694, n. 365.

³⁶ A példák végtelen sorából hadd idézzük a következő, érthetetlen módon elfeledett monográfiát: „Míg Fraknói Vilmos «Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel» c. művének III. kötetében VIII. Kelemen pápának csak 34 lapot (6. és 7. fej.) szentel, Horvát Károly 210 lapon méltatja politikai tevékenységét...” értékelte, majd ismertette szokatlan alapossággal a Magyar Történelmi Társulat folyóirata HORVÁT KÁROLYnak a Horvát Katolikus Irodalmi Társaság kiadásában megjelent hadtörténeti monográfiáját: *VIII. Kelemen magyar- és horvátországi badi vállalatai*, Zágráb 1910. *Századok* 45 (1911) 129–144 (130). A szerző talán azonos az Országos Magyar Hadimúzeum későbbi ügyvezető alelnökével (1924). Az idézett Fraknói-szintézis: NEMES GÁBOR, *Fraknói-bibliográfia*, n. 393. 403. 417.

nyebb s legértelmesebb munkása”-ként aposztrofálta, teljes joggal.³⁷ Az új feladat, kiegészülve három év múlva az egyházi karrier csúcsát jelentő, szintén Wlassics felterjesztésére 1900 nyarán elnyert szentjobbi javadalmas apátsággal, Róma mellett mind gyakrabban tették szükségessé Fraknói magyarországi jelenlétét.³⁸

Gyors és váratlan távozását az Örök Városház azonban nem e kötelezettségei indokolták.

³⁷ „A császári és apostoli királyi Felsége Bécsben 1897. évi december hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak országos felügyeletére, szervezésére és gyarapítására vonatkozó szabályzatot legkegyelmesebben jóváhagyván, ugyane legfelsőbb elhatározással Méltóságodat a szabályzat 2. §-a alapján a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé a szabályzatban megállapított hatáskörrel három év tartamára legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott. Őszinte örömmel üdvözlöm Méltóságodat a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének tiszteleti állásában, mint a hazai tudományok egyik vezérférfiát, abban a meggyőződésben, hogy nemzeti történetírásunk terén kiváló tudományos munkássága folyamán, valamint éveken át a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának élén és később a m. tud. Akadémia főtítkári állásában szerzett gazdag tapasztalatai s azokból merített s irányt adó eszméi, melyeknek önzetlen és lankadatlan tevékenysége és nemes áldozatkészsége, hogy csak egy fényes példájára utaljunk, a Rómában nagylelkű adományából magyar tudósok részére alkotott intézet oly általános elismerésre készítetű jelentőséget kölcsönöz, az országban létező múzeumok és könyvtárak tervszerű fejlesztésének javára fognak szolgálni. Felkérem Méltóságodat, méltóztatassék a Magyar Nemzeti Múzeumban berendezett hivatal, helyiségében állását elfoglalni, működésének megkezdéséről engem értesíteni s egyszersmind helyettesének s a felügyelőknek kinevezéseiből szóló okmányokat kézbesíteni, s a múzeumok és könyvtárak országos tanácsának megalakításra nézve kiadott rendeletemnek másolatát tudomásul venni szíveskedjék.” Wlassics levele Fraknóihoz, Budapest, 1897. december 17. Századok 32 (1898) 88. – Wlassicsra alább, 146. j.

³⁸ Fraknói rendszerint novembertől, olykor decembertől tavasz végéig, nyár elejéig tartózkodott Rómában (és általában ekkor sem folyamatosan). László Fülöphöz írt leveleiben 1899-ben és 1902-ben is jelzi, hogy majd csak november, illetve december első felében tér vissza az Örök Városház. LAT London, Arch., Corr., Fraknói Lászlóhoz, Budapest, 1899. szeptember 16. és 1902. szeptember 6. 1902-ben végül csak december 19-én érkezett meg a „múzeumi ünnepélyek és azután egy kis nátha és a nagy hidegek miatt”. Annál „tündéribb benyomást” tett rá villájának „ezernyi rózsavirággal ékeskedő kis kert”-je. Érdekes módon ekkor (a művészház építési munkálataiból fakadóan, vagy például a közelgő karácsony miatt is átmenetileg lakatlan lehetett?) nem a villaépületben szállt meg, hanem a közeli *Corso d'Italia* 139-ben, miként három évvel később, végleges távozása előtt is. Levelét mindenesetre ugyanúgy onnan, és nem a *Quartiere Villa Patrizi*-ből keltezte, mint 1905 elején. LAT London, Arch., Corr., Fraknói Lászlóhoz, Róma, 1902. december 22. (Itt szól arról is, hogy az építkezés lassan halad, és még több hónap, mire tető alá kerül a művészház); vö. még uo., 1900. január 6. és *Dokumentumok*, 2.a/1. sz. – A szentjobbi kinevezésre lásd az imént, 22. j.

2. ALAPÍTÁSI TÁRGYALÁSOK SZMRECSÁNYI PÁL NAGYVÁRADI PÜSPÖKKEL (1905)

A 2004-ben írt vatikáni kutatástörténetben a „sors furcsa fintorának” neveztük, és nem igazán értettük, hogy a beruházások, expanzív fejlesztések után miért szűnt meg 1905-re a történeti intézet működése, költözött ki belőle építtetője már 1905 elejére, s adta bérbe villáját. Fraknói indoklása („egészségi állapotom és előrehaladott korom nem engedi, hogy Rómában tartózkodjam és az intézetet vezessem”) egyre kevésbé tűnik elfogadhatónak.³⁹ Még csupán 62 éves, amikor végleg hazaköltözik az Örök Városból, aktivitása és vitalitása pedig töretlen. 1905 májusában részt vesz az Akadémia „nagyhetén”, friss munkájával (*A Hunyadiak és Jagellók*) elnyeri a Marczibányi-díjat.⁴⁰ Júniusban Zichy Géza segédkezésével már Konstantinápolyban misézik Rákóczi hamvai felett, s mond magyar nyelvű imát a fejedelemért.⁴¹ Szeptember elején az érmelléki szőlészeti és borászati kongresszuson tűnik fel Darányi Ignác és mások társaságában Székelyhídon,⁴² majd római művészháza ösztöndíjas ügyeit intézi, a lateráni emlékmű elkészítésével a közép-pontban.⁴³ Decemberben a magyar írók segítőegyesületében vállal igaz-

³⁹ CVH I/20, 45–49 (az idézet: 155. j.)

⁴⁰ Budapesti Hírlap 25 (1905) 129. sz., 12 (1905. május 11.).

⁴¹ Budapesti Hírlap 25 (1905) 158. sz., 9 (1905. június 9.).

⁴² A számos híradás közül lásd: Független Magyarország 4 (1905) 1248. sz., 14 (1905. szeptember 7.).

⁴³ „Fraknói Vilmos püspök, a római művészeti díjak alapítója, megbízta Damkó Józsefet, a szobrászati római díj nyertesét, hogy készítse el a lateráni bazilika számára Szilveszter pápa síremlékét. Damkó befejezte az emlék mintáját, s a minta másolatát elküldte a Képzőművészeti Tanácsnak. Domborművén azt a jelenetet örökíti meg, mikor Asztrik püspök átnyújtja Szent Istvánnak a Szilveszter pápa küldötte koronát. Az emléket fehér márványból faragják ki, s úgy helyezik el a lateráni templomban. Damkó e műve alapján erre az esztendőre is kéri a római díjat. Erről a Képzőművészeti Tanács a jövő héten fog határozni. Budapesti Hírlap 25 (1905) 268, 11; lásd még Pesti Napló 56 (1905) 268. sz. 15 (1905. szeptember 28.). A szeptember közepi döntés után a római művészeti díjak nyertesei: Réthy István [*Mátyás és Beatrix találkozása c. művével*] és Koszta József [*vallásos képpel*] festőművészek, október végén utaznak Rómába, hogy elfoglalják műtermüket Fraknói Vilmos püspök római nyaralójában. A szobrászati díj nyertese, Damkó József Rómában van, és Szilveszter pápa síremlékét mintázza. Pesti Napló 56 (1905) 259. sz., 14; Budapesti Hírlap 25 (1905) 295. sz., 12 (1905. szeptember 19. és október 25.).

gatóssági tagságot.⁴⁴ Később is szinte szakadatlan úton van, akár a Rákóczi-centenárium kapcsán, akár múzeumi és könyvtári főfelügyelőként, 1912-ben tapasztalatszerzésre még az USA-ba is elmegy. Magánútjai (Wiesbaden, Wörther See stb.) kifogyhatatlanok.⁴⁵ Látni fogjuk, a szentjobbi javadalom fejlesztésének java még hátra volt.⁴⁶ Apátságában mind több időt töltött, és a lelkipásztorkodásba is bekapcsolódott.⁴⁷

Újban már felvetés szintjén a pontifikátusváltással hoztuk összefüggésbe a vitathatatlanul váratlan, gyors, az imént áttekintett előzmények ismeretében kifejezetten meglepő, sőt végleges távozását Rómából. A gyanúnk, miszerint a Gaetano de Lai bíboros nevével fémjelzett új, antimodernista kurzus előszeleit észlelve térhetett vissza Budapestre, egyre erősebb. Kiváltképpen, hogy még az általa kigondolt és finanszírozott, a magyar államalapításnak monumentális emléket állító II. Szilveszter-féle lateráni epitáfium nemzeti zarándoklattal egybekötött, nagyszabású felavatási ünnepségére sem utazott vissza pár évvel később az Örök Városba.⁴⁸ Fraknóira már 1896-ban, Samassa egri püspökkel az élen idehaza sokan szabadkőművesként tekintettek. Mariano Rampolla bíboros államtitkár kezdettől fogva makacs elutasító ellenállása a pécsi megyéspüspöki kinevezéssel kapcsolatban arra utal, hogy e

⁴⁴ Eötvös Loránd elnöksége alatt, többek között a következők társaságában: Acsády Ignác, Dessewffy Aurél, Emich Gusztáv, Forster Gyula, Gyulai Pál és Zichy Géza. Budapesti Hírlap 25 (1905) 350. sz., 10 (1905. december 19.).

⁴⁵ Fraknói szünni nem akaró utazási szenvedélyére: BERZEVICZY ALBERT, *Fraknói Vilmos emlékezete (Felolvasta a M. Tud. Akadémiának 1927. május 8-án tartott ünnepi közülésén)* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 20/2), Budapest 1927, 36–39.

⁴⁶ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v + 57r; *Dokumentumok*, 49.d és 50. sz. – Lásd majd a tanulmány végén, a *Világ* cikkének elemzésekor mondottakat is.

⁴⁷ Nyilvános szentmise bemutatásáról a következő hír kapcsán értesülünk: „(Földrengés Biharban.) Nagyváradról táviratozza tudósítónk. Vasárnap délelőtt Szent-Jobb községben két másodpercig tartó földrengés volt. Két lökést éreztek, amely dél-nyugatról jött. Fraknói Vilmos püspök éppen misét mondott; a templom megingott, s a megrémült emberek kirohantak a szabadba.” Budapesti Hírlap 26 (1906) 119. sz., 9 (1906. május 1.). Május végén már ismét Budapesten van, s vesz részt kanonoktársa, Wolafka Nándor választott püspök beszentelésén a Vöröskereszt-kórház halottas kápolnájában. Budapesti Hírlap 26 (1906) 141. sz., 10 (1906. május 23.).

⁴⁸ Vö. CVH I/24, 276–277. A Széchényi Miklós győri püspök által vezetett zarándoklatra és avatásra, a résztvevő magyar püspökökre és más notabilitásokra: *Dokumentumok*, 3.a sz. Egyik itteni beszámoló sem tesz említést Fraknói jelenlétéről, csupán áldozatkészségét említik. A II. Szilveszter mögött álló prelátus vonásait a szobrász öröla mintázta, így legalább *in effigie* mindenképpen jelen volt a jeles eseményen.

halálos vád a római Kúriában is valamelyes táptalajra találhatott.⁴⁹ A legmagasabb szintű, kitüntetően személyes kapcsolat XIII. Leó (1878–1903) halálával megszűnt, a már életében a szentség hírében álló X. Piusz (1903–1914) helyett pedig mindinkább ultrakonzervatív bíborosok kormányoztak, élükön De Lai kardinálissal.⁵⁰ Jelenlegi tudásunk szerint 1905 után Fraknoi soha többé nem tért vissza Rómába, illetve huzamosabb időre biztosan nem tartózkodott ott. Anyagi gondjai nem voltak, sőt ekkortól kezd bele a szentjebbi iskola- és zárdaalapításba.⁵¹

Távollétében megfelelő jogi szabályozás és garanciák, rezideáló igazgató nélkül valóban végképp elképzelhetetlen volt a történeti intézet fenntartása, s mint később látni fogjuk, az így működő művészház csalódást okozott létrehozójának. A már 1894-ben beígért, 1903-ban újra felvett hivatalos, jogilag releváns alapítási eljárás égetőbbé vált, mint valaha.

A Közalapítványok Királyi Ügyigazgatóságára benyújtott alapítástervezet elbírálása vélhetően megakadt. Mégpedig leginkább amiatt, mert Fraknoi egyházi javadalmi lekötésében vélte megtalálni a fenntartás kézenfekvő módját. Elgondolása pedig akár a nagyváradi kanonoki stallum, akár a szentjebbi apátság esetében nem volt kivitelezhető a váradai egyházmegye hozzájárulása nélkül. Nemcsak a kanonoki javadalom tartozott értelemszerűen az egyházmegyéhez, hanem a királyi adományozású szentjebbi apátság felügyelete is rá volt bízva. Az előzetes tárgyalás az egyházmegyé-

⁴⁹ Vö. TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR, *Fraknoi Vilmos és Pécs püspöki trónja*, Fraknoi Emlékkönyv (CVH I/24), 155–208, 179–180.

⁵⁰ További irodalommal: ADRIÁNYI GÁBOR, *Probászka és a római Index*, Budapest 2002; TUSOR PÉTER, *Probászka Ottokár a római Sacra Congregatio Consistorialis előtt (1911–1913)*, Probászka-tanulmányok, 2015–2017 (szerk. Mózes Gergely), Székesfehérvár 2017, 268–319; áttekintő jelleggel: *Probászka római Konzisztoriális-ügye (1911–1913)*, Vigilia 82 (2017) 580–587. Lásd még PÉTER TUSOR, *A Hungarian Bishop before the Sacred Consistorial Congregation with the Edition of the Hungarian "Reports about Modernism" (1911–1913)*, *Incorrupta Monumenta Ecclesiam Defendunt*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano I–IV (a cura di Andreas Gottsmann–Pierantonio Piatti–Andreas Rehberg), Città del Vaticano 2018, III: Inquisizione Romana, Indice, Diplomazia pontificia (Collectanea Archivi Vaticani 108), 569–590. – XIII. Leó és Fraknoi közeli viszonyára újabb adalék, hogy 1902-ben több hónapi távollét után december 19-én tért vissza Rómába, s három nappal később már arról tudósít, hogy a „legközelebbi napokban” audienciát fog kapni, vagyis még a karácsony sem jelentett akadályt. LAT London, Arch., Corr., Fraknoi László Fülöphöz, Róma, 1902. december 22.

⁵¹ Vö. ismét csak OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v + 57r; *Dokumentumok*, 49.d és 50. sz.

vel: a káptalannal és a püspökkel, mindenekelőtt az utóbbival megkerülhetetlen volt.

Fraknóinak tehát elsődlegesen egyházmegyéje, személy szerint pedig Szmrecsányi Pál megyéspüspök támogatását kellett elnyernie. A váradi egyházmegye azonban az alapítási tervezet szövegének 1905 folyamán történt többszöri kölcsönös módosítását követően sem karolta fel teljes szívvel apát-kanonokja terveit, igaz, végül érdemi akadályt sem emelt eléjük. Jóllehet érdemi kifogást nem emelt, az elképzeléseket Szmrecsányi püspök általánosságban prejudiciózusnak tartotta a szentjobbi apátság számára.

Fraknói nem csak az általa építtetett két római épületet adományozta volna az egyazon igazgatás alatt álló történeti és művészeit intézet számára, hanem a maga részéről – amíg javadalmi élvezetében marad – évi 30 000 koronát tervezett negyedévenként (már 1905. október 1-jével kezdődően!) befizetni az intézetek működésére a Magyar Földhitelintézetnél. Vállalta volna továbbá, hogy alapítvány létesítésére lehetőség szerint évenként újabb összegeket helyez el kamatra, illetve a szentjobbi apátságból saját tulajdonait végrendeletileg szintén e célra rendeli. Az egyházi alapítású intézménynek kifejezetten szekuláris jelleget álmodott meg, és a kultuszminiszter által gyakorolt uralkodói védnökség alá tervezte helyezni azt. Az intézet ügyeit intéző, működését felügyelő bizottság tagjai: az MTA elnöke, a Szent István Társulat (SzIT) tudományos osztályelnöke, a képzőművészet tanács elnöke, a kultuszminisztérium művészeti osztályának vezetője, a szentjobbi apát (a javadalom üresedése esetén a Központi Szeminárium rektora) lettek volna, az öt szereplő közül tehát csak két egyházi személy kapott volna felkérést.⁵²

Szmrecsányi püspök hűvösen tartózkodó magatartása nyomán Fraknói visszavonta tervezetét. A vonatkozó iratokat bizalmas körben publikáló könyvnyomatos irata végén kifogásolta, hogy minden kérése teljesítése ellenére megyéspüspöke továbbra sem méltatja vállalkozását, sőt a nagyváradi egyházmegye javára tett ajánlatát hallgatással mellőzte. Főpásztora eljárását nem bírálta, hanem iránymutatást látott benne. Leszögezte ugyanakkor: „világos előttem, teljesen lehetetlen Rómában intézeteket létesíteni és fönntartani, amelyek egyházam részéről rokonszenvező fogadtatásra és hathatós támogatásra nem számíthatnak, amelyeket egyházam csak tűrni hajlandó, mert

⁵² *Dokumentumok*, 2.a/11. sz.

azok a létjog és az életképesség föltételeit nélkülöznék”. Kijelentette, hogy amíg mindkét javadalmát élvezheti, évi 30 000 koronát szán kulturális célokra, hogy igazolja önzetlen egyház- és hazaszeretétét.⁵³

* * *

Az 1905. évi fejleményeket röviden ismertető, értékelő szakirodalom a „lépéskényszerbe” hozatallal, illetve Szmrecsányi püspök – a váradi egyházmegye említésének kezdeti kihagyása miatt érzett – személyes sértődésével indokolja a passzív elutasítás tényét.⁵⁴

Mi sokkal inkább a hazai katolikus főpapságnak az 1891-et, Haynald Lajos és Simor János halálát követően elmélyülő törésvonala mentén keressük a magyarázatot. Ekkortól a hierarchia erős embere az 1873-tól egri érsek Samassa József. Samassa a politizáló, kiváltságain és befolyásán féltékenyen őrködő nagyjavadalmas, arisztokrata allűröket követő, a tudomány iránt nem különösebben elkötelezett, paternalista főpap mintapéldája, aki templomépítésben, jótékonykodásban, illetve család- és klientúraépítésben egyaránt buzgó, emellett a fennálló rendszer változatlan működtetésének eltökélt híve.

A jelek szerint Samassa akadályozta meg 1891-ben Fraknói Ipolyi Arnoldot követő nagy barát-pártfogója, Schlauch Lőrinc váradi püspök kalocsai érsekségét (ezzel talán Fraknói váradi püspökségét is), s léptette elő Kalocsára Császka Györgyöt, aki nem mellesleg unokafivére volt. Így szepesi püspököt csinálhatott kedvenc aulistájából, irodaigazgatójából, Szmrecsányi Pálból, aki tizenegy év múltán, 1903-ban feljebb tudott kerülni a jóval gazdagabb váradi egyházmegye élére. Szepesre Párvy Sándor – ugyancsak Samassa irodaigazgatója – lépett elő. Az egri érsek befolyását mutatja, hogy

⁵³ Lásd *Dokumentumok*, 2.a/1–vi. sz. – Az első lépés az Esztergomban létesítendő „kulturpalota” lett volna, mely elképzelésével még ugyanebben az évben megkereste Vaszary Kolos hercegprímást. A terv azonban vélhetően nem nyerte el a hivatalból megkérdezett esztergomi főszékeskáptalan tetszését. BEKE, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, 78.

⁵⁴ CSORBA LÁSZLÓ, *A Római Magyar Történeti Intézet alapítása*, 11–12. Utóbbi oldalon tévesen szerepel (részben PÁSZTOR LAJOS nyomán), hogy a Fraknói-villában az MVH öt kötetet készült volna (pláne nem 1905-ben), illetve hogy 1906-tól adta volna bérbe tulajdonosa (Fraknói már 1905 januárjában nem lakott a villában). Veress Endre pedig sosem „dolgozott a házban”, vagyis a Fraknói-villában, római ösztöndíja idején a *Borgóban* időzött. Vö. CVH I/20, 30–44 és CVH II/24, 613–614.

1904-ben segédpüspökévé tette Szmrecsányi Pál öccsét, Lajost – igen, 1901-től ő is irodaigazgatója volt –, aki 1912-től utóda lett Egerben.⁵⁵ Samassa 1897 tavaszán azon indoklással ellenezte a bécsi pápai nuncius előtt Fraknói pécsi püspöki kinevezését, hogy szabadkőműves, illetve hogy úgy-mond „zsidóbb, mint valaha”.⁵⁶

Akár Lipovniczky István, még inkább Ipolyi Arnold – ha Váradon rövid ideig is –, majd Schlauch Lőrinc Fraknói feltétlen támogatói, tudományos munkássága hangos méltatói voltak, sőt utóbbi kettő barátja és tisztelője is. Az új nagyvárad i. ordinárius, Szmrecsányi Pál azonban már az ellenkező oldalról érkezett. Talán nem túlzás, ha kijelentjük: szövegezhette volna bár-hogyan Fraknói előterjesztéseit, variálhatta volna lépéseit, új megyésfő-pásztora elismerő támogatását akkor sem kaphatta volna meg.

A döntő hiba az időzítéssel volt. Vagyis azzal, hogy Fraknói elmulasztotta még Schlauch életében, amíg a káptalanban jelen voltak sorban kihaló vagy püspöki székbe távozó barátai, Rómer Flóris, Winkler József, Bubics Zsigmond, Radnai Farkas és mások. A várad i. megyéspüspök és a Fraknói távoli ténykedését idegenkedve, két javadalmát feltételezhetően irigykedve figyelő, jórészt már új káptalani tagok pedig nemhogy nem voltak megkerülhetők, hanem súlyos szavuk volt a kérdésben. Az alábbiakban fogjuk látni, miért és hogyan. Szmrecsányi megérkezéssel, a Samassa-féle egyházkép várad i. megerősödésével a lehetőség elúszott. A szekértábor-logika az elkövetkezőkben is meghatározó maradt. E szempontot érdemes mindvégig szem előtt tartani, sokat segít majd a történések megértésében. Az események pedig azt mutatják: egyháza, vagyis káptalanja és új megyéspüspöke az „eltűrés” helyett kifejezetten ellenezték Szentjobb akadémikus apátjának újabb elképzeléseit.

* * *

Fraknói ugyan zárt körben kívánta tájékoztatni „jóakaróit és barátait” a fejleményekről, az ügy kiszivárgott a sajtóba. A *Budapesti Hírlap* hosszas,

⁵⁵ CVH I/24, 170. – A fentebb szereplő főpapok kurrens életrajzi összefoglalásai további irodalommal: SZIRTES ZSÓFIA–TUSOR PÉTER–RUPERT KLIEBER (szerk.), *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV* (Collectanea Studiorum et Textuum [CST] I/7), Budapest 2025, *ad indicem generalem* (VII–XIII).

⁵⁶ „...ripetendo più volte coll'énfase, che tutti conoscono: egli e un framassone e piu giudeo ora che prima dalla conversione”. Vö. TUSOR–KANÁSZ, *Fraknói Vilmos és Pécs püspöki trónja*, 179, 87. j.

tárgyilagos és informatív cikkben foglalkozott a római intézeteket fenyegető „nagy veszedelemmel”.

A lap tudósítója többször is leszögezi, hogy a kies fekvésű magyar történeti intézet már-már papiszeminárium-jelleggel, szerényebb keretek között működik, mint az állami fenntartású német, francia stb. intézetek, melyek nem ismerték el magukkal egyenrangúnak, s hogy ennek nyomán a pápai audienciákon is hátrébb sorolták. Érdekes módon a kevésbé értékes, szabadabb légkörű művészház festő és szobrász műtermeinek nagyobb jelentőséget tulajdonít az anonim szerző. Kiemeli, hogy nekik a püspök a lakhatás mellé rendszeres ösztöndíjat biztosított, míg a történészekről gyakran saját püspökük gondoskodott, vagy lakást kaptak a villában, lévén, hogy a SZIT- és az MTA-ösztöndíjak el-elmaradoztak.⁵⁷

Érdekes módon a cikk nem tér ki rá, hogy miért fenyegette mindkét intézményt megszűnés. Fraknói gyors eltávozásáról az Örök Városból nem ír, csupán annyit említ: szerette volna, hogy az általa birtokolt nagyvárad irodalmi stallumból őutána is tartsák fenn a római intézeteket. Szmracsányi püspök tartózkodó magatartását is megértéssel fogadja az ismeretlen cikkíró, mondván, ilyen jellegű döntést csupán az uralkodó hozhat.

Legvégül a szerző érdemi állami szerepvállalást sürgetett, tekintettel arra, hogy „még ezeknek a szerény intézeteknek bezárása is súlyosan kompromittálná Rómában az egész művelt világ szemében Magyarországot”, egyúttal pedig bízott a szentjobbi apát agilitásában.⁵⁸

Bár Fraknói nyílt levelének, pontosabban füzetének kicsengése az volt, hogy végleg feladta római álmait, szerencsére nem így történt. A *Budapesti Hírlap* cikkírójának igaza lett. A tudós püspök végül fél évtized múltán látta ismét elérkezettnek az időt a csupán átmenetileg elejtett szál továbbgombolyításhoz.

⁵⁷ Budapesti Hírlap 25 (1905) 236. sz., 8; *Dokumentumok*, 2.b sz. Veress Endre ugyanakkor – a korábban általa sikertelenül – pályázott Forster-ösztöndíjjal kezdte meg vatikáni kutatásait a Fraknói-féle intézet külső tagjaként. Vö. CVH I/20, 46 is.

⁵⁸ Budapesti Hírlap 25 (1905) 236. sz., 8; *Dokumentumok*, 2.b sz.

II. TÁRGYALÁSOK A PÜSPÖKI KARRAL (1910. július–1911. március)

I. A NYITÁNY

A római magyar történeti és művészeti intézet alapítási tárgyalásai újra-kezdésének első kitapintható nyoma 1910 nyarára esik. Tobelbadból, a Grác-közelü fűrdőhelyről július 11-én Mailáth Gusztáv erdélyi pűspökhöz⁵⁹ írt levelében Fraknói összefoglalta nem sokkal korábbi, gyulafehervári megbeszélésük lényegét. A Mailáth által is helyeselt terv ekkor már a következű volt. A pűspöki karnak kellene kieszközölni – az apostoli király-nál – a szentjobbi apátságí javadalom váradi káptalanra ruházását, azzal a kötelezettséggel, hogy jövedelmeit a pűspöki kar által megszervezésre kerülű igazgatótanács részben a megalapítandó római történeti és művészeti intézet, részben az egyházi tudomány és művészet egyéb céljaira fordítsa. Az apátságot már úgy fejlesztette Fraknói, hogy évi 50 000 koronához közelített a jövedelme, ami mindkét célra bűsűges fedezetet nyűjt. A tudós fűpap nem csak az apátságí javadalomról volt kész lemondani, hanem ottani beruházásait, mely magántulajdonát képezte, 120 000 korona értékben szintén a római intézetek fenntartására, a katolikus kultúra támogatása céljára inkorporálándó benefíciumnak kívánta adományozni. Két római épűletét – összértékűk 150 000 korona – a pűspöki kar rendelkezésére szándékozott bocsátani. Ráadásul az egyházi tudományosság és művészet számára mindezek mellett 100 000 koronás tűkealapot tervezett létesíteni, melyet nagyváradi kanonoki bevételeiből, illetve végrendeleti úton is gyarapítani óhajtott.⁶⁰

⁵⁹ Mailáthra legűjabbban: SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és pűspökei (1804–1918)*, 521–528.

⁶⁰ PL AE Vasary, Cat. Da., időrend [ord. cron.]; *Dokumentumok*, 3.b sz.

Terve leírása után Fraknói arra kérte Erdély püspökét, hogy informálisan tudakolja meg a kultuszminisztertől, vajon támogatja-e ezt az elképzelést? Szükségesnek látta megemlíteni, hogy a szentjobbi apátságot közel ötven évig azért kapták a kassai püspökök, hogy a bevételeket a kassai székesegyház restaurációjára, végső soron tehát művészeti célokra fordítsák. Két okot hozott fel újbóli alapítási kísérlete időzítésére: az országos egyházművészeti tanács küszöbön álló felállítását, illetve hogy a szentszéki k. u. k. követségen a kánonjogi tanácsosi pozíciót magyar pap töltötte be.⁶¹ Csiszárík Jánost a jelek szerint Fraknói már ekkor az új intézmény igazgatójának szánta.⁶²

További fontos motiváció lehetett, hogy 1910. március 1-től a katolikus néppárti Zichy János lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az ő támogatását biztosra vehette Fraknói, s mint hosszabb távon is látni fogjuk, nem alaptalanul. Közlebbi, már-már közvetlen kapcsolatuk ellenére ugyanakkor a tudós apát-kanonok úgy látta jónak, ha első körben az alapítási kezdeményezésbe bevont Mailáth útján keresi meg a minisztert. Zichy már 1910. július 20-án támogatólag válaszolt, érdemi lépéseket pedig az ősz kezdetére ígért.⁶³ Fraknói későbbi állítása szerint az alapítási kezdeményezés elképzelése is az 1910. május végi gyulafehérvári látogatása során született meg, amit némi forráskritikával személünk. Erdélyi útjára az általa állíttatott lateráni magyar államalapítási emlékmű fényes felavatási ünnepségét követő hetekben került sor. Mailáth meglátogatását, felkérését pedig az is indokolhatta, hogy átementileg ő volt a püspöki kar tárgyalásait szervező „előkészítő bizottság” elnöke.⁶⁴

⁶¹ PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron.*; *Dokumentumok*, 3.b sz.

⁶² Csiszárík 1911-től veszprémi kanonok, 1917-től almisiai választott püspök lett, közben maradt a diplomáciai pályán, 1916-tól a közös, 1919-től a budapesti külügyminisztérium szolgálatában találjuk. Lásd GÁRDONYI MÁTÉ közleményét: *Csiszárík püspök veszprémi hagyatéka. Dokumentumok a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolataiból*, Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok (Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére) (CVH I/12), szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma 2012, 179–201, különösen 179–183. Római vonatkozásaira lásd még BERTALAN PÉTER, *Csiszárík János – egy vatikáni diplomata naplója*, Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, Budapest 2020, 777–805.

⁶³ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 17rv és 18r (*Dokumentumok*, 3.b sz., jegyzetben).

⁶⁴ Az alapítási terv állítólagos gyulafehérvári fogantatására lásd Fraknói 1911. január 29-ei interjúját a *Budapesti Hírlapban* (alább, 99. j.). – A lateráni ünnepségre és a kapcsolódó nemzeti zárandoklatra: *Dokumentumok*, 3.a sz. – A püspökkari „előkészítő bizottság” 1905-ben állt fel Széchenyi Miklós javaslatára, majd tevékeny részvételével, hogy hatéko-

A gondosnak látszó előkészületek után részletes alapítási tervzetét a történész főpap Szentjobb, 1910. augusztus 20-ai kelettel küldte el Vaszary Kolos bíboros hercegprímásnak, hogy támogatólag tárja a püspöki kar legközelebbi ülése elé.⁶⁵ A könyomatban sokszorosított alapítási nyilatkozatot egyidejűleg sokan mások is megkapták. Róma nemesítő hatása „Európa összes művelt nemzeteit arra készítette, hogy az Örök Városban tudományos és művészeti intézeteket létesítsenek”, s célja, hogy „soraikból a magyar ne hiányozzék”, hangoztatta Fraknói, és korábbi római kezdeményezései említésével lényegében a Mailáth erdélyi püspöknek leírtakkal összhangban ismertette elképzeléseit.

A maga számára nem kötött ki semmit, egyedül annyit kért, hogy egy-egy ösztöndíjas helyre a nagyvárad egyházmegye, az MTA és a SzIT jelölhessen alkalmas személyt.⁶⁶ Zárásként a Szent Jobbra hivatkozva Szent Istvánnak az elődök által pusztulni hagyott alapítványa – vagyis a Szent Péter-bazilika sekrestyéjének építéskor 1776-ban elbontott zarándokház – restaurációjaként helyezte történelmi kontextusba alapítási elképzeléseit.⁶⁷

nyabbá tegye a tanácskozásokat. Sokszor ülésezett önállóan, mindenkori elnöke a kalocsai érsek volt, gyakorlatilag a mai „állandó bizottság” előképe. Ügyrendjére, tagjaira (elnök, jegyző + 8 tag): BEKE MARGIT (szerk.), *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, Budapest 2018, 230 és *ad indicem* (781). Mailáth átmeneti elnökségére: *uo.*, 381.

⁶⁵ PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron.*; *Dokumentumok*, 4.a sz. Vaszaryra legújabban: SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, 62–67. – Az iratról rövid hírt adó PÁSZTOR LAJOS (*L'Istituto Storico Ungherese*, 164–165, 104. j.) tévesen nevezi Csernoch Jánost címzettnek, átdolgozott tanulmányában már javította Vaszaryra (*Le origini*, 18, 42. j.).

⁶⁶ Fraknói akadémiai kötődéseire legújabban: HÖGYE ATTILA–CZIRÁKI CSONGOR, *Történetíró újszerepben. Az MTA-főtítkár Fraknói*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 133–154; a SzIT-hez fűződő, 1869-től folyamatos, élénk kapcsolatára: MÉSZÁROS ISTVÁN, *A Szent István Társulat százötven éve (1848–1998)*, Budapest 1998, 62 és *passim*.

⁶⁷ PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron.*; *Dokumentumok*, 4.b sz., a könyomat-hasonmás közlésének linkje: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvh_vol_27. – A zarándokház történetét már jó másfél évtizeddel korábban megírta: FRANKÓI VILMOS, *A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház*, Katolikus Szemle 7 (1893) 169–195. Az intézményre legutóbb a késő középkori és kora újkori viszonyok, a *Santo Stefano Rotondo* és a *Collegium Germanicum et Hungaricum* vonatkozó szerepének bemutatásával, további irodalommal: ANTAL MOLNÁR, *Una struttura imperfetta: le istituzioni religiose ungheresi a Roma (secoli XI–XVIII)*, Chiese e nazioni a Roma. Dalla Scandinavia ai Balcani (Secoli XV–XVIII) (a cura di idem et al.), Roma 2017, 117–132, 119skk.

Szentjobb apátja mindezidáig kifejezetten tartózkodott attól, hogy a szélesebb közvéleményt is tájékoztassa, mozgósítsa elképzelései mellett. Az 1910. augusztus 20-ai tervezet és októberi 15-ei módosítása csak ezt követően látott napvilágot az *Egyházi Közlöny* 1911. évi 5. számában,⁶⁸ illetőleg az eredeti elképzelés magába az interjúba ágyazva a *Budapesti Hírlap* 1911. február 1-jei számában jelent meg legelőször, ahonnan átvette a *Századok* is.⁶⁹

2. AZ 1910. NOVEMBER 12-EI PÜSPÖKKARI ÜLÉS.
AZ ALAPSZABÁLY-TERVEZET

Ha a püspöki kar minden további nélkül elfogadja Fraknói felajánlásait, a magyar katolicizmusnak minden valószínűség szerint ma is lenne két, egyházi javadalmak bevételeiből épült és eredeti funkcióit betöltő, reprezentatív épülete a római *Porta Pia* közelében. Mailáth erdélyi püspök és Zichy kultuszminiszter kedvező hozzáállásával ellentétben a püspöki kar tagjai közül néhányan már első olvasatban, az érdemi tárgyalások megkezdése előtt sem lelkesedtek túlzottan Fraknói elképzelései iránt. A fő problémának már ekkor a szentjobbi apátság jövedelmeinek a római történeti és művészeti intézet céljaira tervezett lekötése bizonyult. A tudós prelátus ezért már 1910. október 15-én, jóval a püspökkari konferencia őszi ülése előtt módosította javaslatait, és a szentjobbi apátság inkorporálása helyett nagyváradi kanonoki jövedelmeit ajánlotta fel, élethossziglan. Kijelentette egyúttal, hogy amennyiben a püspökök valóban fontosnak tartják az egyházi tudományosság és művészet fejlesztését, könnyen találhatnának módot rá.⁷⁰

Utóbbi kijelentés egyértelműen kilátásba helyezte: a szentjobbi javadalmat *in perpetuum* lekötni szándékozó megoldással ellentétben a püspököknek is jobban a pénztárcájukba kell majd nyúlniuk. Mailáth püspöknek írt, ugyancsak októberi 15-ei kísérőlevelében Fraknói számszerűsítette saját hozzájárulását: éves bevételeiből évi 50 000, magánvagyonából pedig mindösszesen 500 000 koronát (tudniillik a római épületeket, szentjobbi beruházásait és a 150 000-res alapítványi tőkét) szánt a római intézetekre. Egyúttal kifejezte meggyőződését, miszerint a „római intézetek fönnállásának

⁶⁸ Egyházi Közlöny 24 (1911) 5. sz.

⁶⁹ Lásd alább, 102. j.

⁷⁰ PL AE Vaszary, Cat. Da., ord. cron.; *Dokumentumok*, 5.b sz.

biztosítása a magyarországi katolikus egyház egyetemes érdeke”, ezért ügyükben csak és kizárólag az „azt képviselő és kormányzó püspöki karhoz” fordulhat.⁷¹

Vélhetően időközbeni visszajelzések, baráti figyelmeztetések nyomán 1910. november 1-jén a két héttel korábbi módosított indítvány „minden feltétel nélküli” kitételét jónak látta értelmezni Mailáth előtt: vagyis hogy a saját személyére nézve nem igényel semmiféle kárpótlást, jogot, illetőleg nem szab semmilyen feltételt, s hogy felajánlásai csakis a római intézeteknek a püspöki kar általi, tényleges megalapítása esetére érvényesek. Kifejezetten kérte Mailáthot, hogy az esetleges „eltérő magyarázatokból származó félreértések elhárítása végett” szükség esetén érvényesítse ezt az interpretációt.⁷²

E kezdeti bonyodalmak, mi több, a szembetűnő bizalmatlanság megnyilvánulása után a folytatás kifejezetten biztatónak tűnt. Az 1910. november 12-én tartott püspökkari konferencia nem tért napirendre a tudós apát-kanonok előterjesztése felett. Befogadta, sőt meleg szavakkal üdvözölte a kezdeményezést. Az ügy lebonyolítására Hornig Károly veszprémi püspök vezetésével négy tagból álló hivatalos bizottságot küldött ki azzal a kikötéssel, hogy majd az új nagyvárad püspökkel egyetértésben intézkedjenek.⁷³

⁷¹ PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron.*; *Dokumentumok*, 5. a sz.

⁷² PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron.*; *Dokumentumok*, 6. sz.

⁷³ „Fraknoi Vilmos vál. püspök szentjobbi apát előterjesztésére nézve, melyben az általa Rómában megalapított történelmi intézet és művészotthon minden időkre való fennállását óhajtja biztosítani, az előkészítő bizottság javaslatának megfelelően a püspöki kar őszinte örömmel veszi tudomásul a római intézetek biztosításának eszméjét, és az ügynek minden illetékes tényezőjével való letárgyalása végett bizottságot küld ki, melynek tagjai báró Hornig Károly, gróf Széchényi Miklós, Fischer-Colbrie Ágost és Csernoch János püspökök, kik annak idején a kinevezendő nagyvárad püspökkel egyetértésben járnak el, és tegyenek a püspöki karnak véleményes jelentést.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 376–377; Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL), I/1-a, Püspökkari jegyzőkönyvek, *ord. cron.* (11. sz.). A határozatban említett „előkészítő bizottság”-ra lásd fentebb, 64. j. – A püspökkari jegyzőkönyvek sorozatai az egyes egyházmegyei levéltárakban rendre hiányosak, ezért több helyről kellett összegyűjtenünk őket. Átfedések természetesen előfordulnak. Az alábbiakban mindig csupán az elsőként tanulmányozott jegyzőkönyv jelzetét hozzuk. Az idevágó kutatás sorrendje Veszprém, Győr, Kalocsa és Eger volt. E rész kutatással a célunk az esetleges mellékletek feltárása volt, ezeket ugyanis a jegyzőkönyvek BEKE-féle publikálása értelemszerűen nem tartalmazza. Törekvésünk Eger esetében érdemi eredménnyel járt (vö. *Dokumentumok*, 22. 36. 37. 40.a).

Hornig mellett a „négyes bizottság” másik három tagja Fischer-Colbrie Ágoston kassai, Csernoch János csanádi és Széchényi Miklós győri püspök lett.⁷⁴ A bizottság összetételét nem mondhatjuk kedvezőtlennek. Hornig már a nagyszombati *Seminarium Marianumban* 1856-tól életre szóló, a Központi Szemináriumban töltött további közös évek során elmélyített barátságot kötött Fraknóival. A kerek évszázada, 1925. május 17-én elhunyt Fischer-Colbrie kifejezetten tudós alkat volt (ami nem ártott lelkipásztori és kormányzati kvalitásainak, sőt), és a római ügyek szakértőjének számított a püspöki karon belül. Fraknói 1911. február 1-jei interjújában említi – fogjuk látni –, Mailáth mellett ővelük is eszmét cserélt előzetesen terveiről. A harmadik tagnak, Csernochnak pedig 1868–1870 között Fraknói tanára volt az esztergomi szemináriumban, pontosabban az érseki líceumban.⁷⁵ A római villában többször vendégeskedő Széchényi pedig – élünk az alapos gyanúval – az ekkor már jó két éve üresedésben lévő váradi püspöki szék várományosaként került képbe.⁷⁶

* * *

A négyes püspöki bizottság működésének legfontosabb eredménye az alapszabály-tervezet elfogadása volt. A szöveget nyilvánvalóan Fraknói

⁷⁴ A fentebb már korábban is előforduló Hornig, valamint a négyes bizottság másik három főpap tagja legújabb életrajzi összefoglalása, további irodalommal: SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, 371–378. 67–76. 673–680. 579–588.

⁷⁵ A Horniggal töltött nagyszombati és budapesti kispapkori évekre: TUSOR PÉTER, *Fraknói történelmi pályakezdéséhez (Simor hercegprímáshoz írt levelei közlésével)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 25–74, 30–31; SÁGI GYÖRGY, *Frankl Vilmos és a Magyar Egyházirodalmi Iskola (1859–1861)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 75–102, 76. 87. 90. 100–102; Csernoch tanítására az esztergomi hittudományi főiskolán: TUSOR, *Életút – Kronológia*, 766; valamint alább, *Dokumentumok*, 38. és 49.d sz.

⁷⁶ Széchényi január 17-ei leveléből – *Dokumentumok*, 8. sz. – egyértelmű, hogy már megelőzőleg tartottak bizottsági ülést. Vélhetően decemberben lehetett még, ha tényleg volt egy második, január 19-ei ülés is. (Nem valószínű ugyanis a kéthetes ritmus, a havi annál inkább.) Hornig február 20-ai levele – innen tudtuk meg először a november 12-ei ülés dátumát – említi a január 19-ei ülést. Ez utóbbi tehát – ha nem elírás – egy második ülés volt már. Bár Hornig sehol nem utal erre az első ülésre, az alapszabályt talán ezen fogadhatták el. Lásd VFL I.144.a-315–1911; *Dokumentumok*, 9. sz., jegyzetét is.

dolgozta ki, Hornig pedig bizonyos módosításokat végzett rajta.⁷⁷ Érdemes az alapszabálynak e tanulmány függelékében kivonatolva közölni, illetve a könyvben ismételt teljes szövegét elolvasni – miként a többi, teljes terjedelmében átirat, vagy *facsimilé*ben közzétett dokumentumot is.⁷⁸ Itt és a továbbiakban csupán néhány fontos szempont kiemelésére szorítkozhatunk.

Mindenekelőtt azt érdemes kiemelni, hogy a történeti és a művészeti intézet voltaképpen egy intézmény lett volna, közös igazgatóval és költségvetéssel. Ez elsődlegesen már nem „csupán” kutatóintézet lett volna, hanem megjelenik benne a képzési jelleg is, nemcsak az egyháztörténet és a művészettörténet, hanem a biblikum, a kánonjog, valamint a – nyilvánvalóan a Rómában meghatározó ókeresztény – régészet terén. A továbbra is királyi védnökség alatt álló intézet már nem a miniszter, hanem a püspökar által 3–5 évre választott kurátor útján gyakorolt főfelügyelet alatt állott volna. A történeti részlegben négy bentlakó egyházi és két külső világi ösztöndíjas egy tanéves, legfeljebb kétszer megújítható lehetőséget kaphatott volna az elképzelések szerint. Nyilvánvalóan továbbra sem hiányozhatott a saját kiadványokban testet öltő tudományos, kutatási profil megjelenítése, melyre kezdőtokeként a *Monumenta Vaticana Hungariae* pénzalapjának 13 000 koronás maradványát irányozta elő az alapszabály tervezete.⁷⁹

Fraknói a szabályzat végére egy egyes szám első személyben írt kimutatást is készített a pénzügyi helyzetről, melyben az igazgató fizetésével egyelőre nem számolt, vélhetően Csiszárík általa tervezett megbízatása miatt.⁸⁰

⁷⁷A Fraknói által nyilvánvalóan a november 12-ei püspökkari értekezlet után, vélhetően annak felszólítására és a bizottság számára előterjesztett szöveget (fol. 82r^v) Hornig csupán kismértékben módosította – a kiegészítések az ő egyik levélírója kézírására (vö. uo., fol. 41r) hasonlítanak erősen –, s ez lett a végleges, a jelek szerint a bizottság által elfogadott, az intézetek katolikus jellegét biztosító alapszabály-tervezet (fol. 83r^v). Csernoch január 31-ei véleményének (*Dokumentumok*, 9. sz.) utalásából ez egyértelmű.

⁷⁸Lásd OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 82r–83v; *Dokumentumok*, 7. sz., illetve ennek és az összes kivonatolva közölt könyvben ismételt iratnak a hasonmása: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvh_vol_27 (e digitális repozitórium-linket a továbbiakban a jegyzetekben már nem idézzük, lásd az érintett dokumentumok közlése végén).

⁷⁹Uo., vö. CVH I/24, 438, 81. j.

⁸⁰Széchenyi püspök későbbi megjegyzéséből tudható, hogy ténylegesen Csiszáríkra gondolt Fraknói első igazgatóként. (Vö. *Dokumentumok*, 18. sz.) Ez alapján vélelmezhető, hogy a magyar kánonjogi tanácsos korábban említett kiemelt szerepe, illetve az igazgatói fizetés fenti szükségtelen volta mind-mind Csiszárík jelöltségével állnak összefüggésben.

A költségvetést annak ismeretében gondolta újra, hogy javadalmai 1911 folyamán végig az ő kezelésében maradnak. Az 1910. augusztus 20-ai eredeti, illetve az október 15-ei módosítás után ez már a harmadik kalkuláció volt. De nem csak ez mutatja, hogy a vállalkozás leginkább neuralgikus pontja a finanszírozás kérdése volt. Az alapszabály-tervezet utolsó pontja szerint az intézmény fenntartására szolgáló javadalom és pénzalap kezelése a nagyváradi káptalanra hárult volna.⁸¹ Ennél a pontnál azonban Hornig megjegyzése („miképpen kellene a nagyváradi káptalan szándékát megtudni: vajon elfogadja-e a 14.§ ezen rendelkezését?”)⁸² nem sok jóval biztat a jövőre nézve.

3. A NÉGYES PÜSPÖKI BIZOTTSÁG ÁLLÁSFOGLALÁSAI (1911. JANUÁR–FEBRUÁR)

A frontális támadást Fraknói római intézetalapítási javaslata ellen gróf Széchényi Miklós győri püspök indította meg. 1911. január 17-ei állásfoglalásában a célkitűzést és áldozatkészséget mindössze három-négy rövid sorban méltatta, majd érvek sorát sorakoztatta fel a tudós szentjobbi apátúr elképzelései ellenében. Ellenérzéseinek kiindulópontját leginkább abban érhetjük tetten, hogy erősen kifogásolta, miszerint a tudományos és a szélesebb közvélemény előtt a római intézetek már régóta működőnek számítottak, s „miután az intézetek működése már annyira előrehaladt, csak akkor tűnt ki, hogy azok megalapítva nincsenek, s hogy azok megalapíthatók legyenek, szükségesnek tartja a kezdeményező püspök úr a szentjobbi apátság lekötését, és ahhoz kéri a nagyméltóságú püspöki kar támogatását” – húzta alá előljáróban. Széchényi a helyzetet a püspöki kar számára egyenesen „fonák”-nak nevezte. Ezt a „fonákság”-ot később abban összegezte, miszerint Fraknói azt akarja, hogy a püspökök fizessenek, a „dicsőség” pedig az övé legyen. Mi több, a felajánlások mértékét is kevesellte a győri püspök. Számítása szerint a lekötni szándékozott 1 250 000 összértékű szentjobbi javadalom mellé Fraknói mindössze 300 000 koronát ajánlott. Az apát-kanonok 500 000 koronával számolt.⁸³ A különbség onnan adódik, hogy az arisztokrata püspök az apátság értékebe beleszámította a Fraknói magánvagyonának számított részt is,

⁸¹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 82r–83v; *Dokumentumok*, 7. sz.

⁸² OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 82r–83v; *Dokumentumok*, 7. sz., jegyzetben.

⁸³ PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron.*; *Dokumentumok*, 5. a sz.

míg maga az érintett ezt a felajánlásához adta hozzá. A félmillió korona iradatlan összeg, és ez Fraknói sajátja volt, ellenben a szentjobbi javadalommal, ami viszont államegyházi beneficium... Széchényi gróf párhuzama következőképp igencsak erőltetettnek mondható.

Győr főpásztora leginkább problémásnak az apátsági javadalom nem tisztán egyházi célra történő lekötését tartotta, kiváltképpen az egyházi javak szekularizációját követelő közhangulatban. Szerinte az intézetek korábbi jellegét is meg kell változtatni. Indoklásul előhozta személyes kedvezőtlen római tapasztalatait a művészházról. Elegánsnak nem mondható módon, visszaélve Fraknói korábbi vendégszeretetével, az ott látottak alapján a művészeti intézetet fennálló formájában teljesen profánnak ítélte: szerinte az egyik festőjét például „nyers naturalizmus” jellemezte, egy másik pedig ortodox templom számára készített dekorációkat – hangoztatta.⁸⁴

A nyomtatásban sokszorosított állásfoglalás veszprémi példányán Hornig utóbbi kifogásra jónak látta feljegyezni, miszerint ‘Hosszú Gyula’ (Iuliu Hossu) ajánlotta a szóban forgó festőt, valamint, hogy nem tisztán egyházi jellegű javadalom lekötésére több precedens is (*Theresianum*, pesti egyetem) adódik. Kiváltképpen felháborodott Hornig azon, hogy a győri püspök még azt is elvárta volna Fraknóitól, hogyösszecszerűen adja meg, mennyit szánt végrendeletileg az intézetekre.⁸⁵

* * *

A bizottság elnökeként Veszprém főpásztora már Széchényi állásfoglalásának ismeretében készítette el saját véleményét 1911. január második felében, melyhez néhány pontos kiegészítéssel csatlakozott Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök. Közös állásfoglalásukat február 16-ai kelettel küldték meg a püspökkari tagoknak.

Elöljáróban a veszprémi és a kassai püspök leszögezte, hogy az ügyben a püspöki kar csupán véleményt mondhat, kultuszminiszteri előterjesztésre a döntés a királyé. A precedensek sorára hivatkozva a szentjobbi apátság jövedelmeinek lekötését a római tudományos és művészeti intézetek számára a törvény, a régi szokás és a kitűzött cél alapján nem vélték kifogásolhatónak.

⁸⁴ VFL I.144.a-315-1911; *Dokumentumok*, 8. sz. Eszerint 1897 után (vö. fentebb, 32. j.) 1904-ben fordult meg Széchényi ismét a villában.

⁸⁵ VFL I.144.a-315-1911; *Dokumentumok*, 8. sz., jegyzetekben.

Egyáltalán nem tartották a szekularizáció felé tett lépésnek, sőt eredeti, rendeltetészerű felhasználásnak ítélték a tervezett inkorporációt. Szerintük Fraknói tervének valóra váltása „legalább a konzervatív érzelmű és hit-hű elemeket képes az egyházi vagyon erélyesebb megvédése mellett sorakoztatni”.

Veszprém és Kassa főpásztorai mindezek után számos támogató érvet soroltak fel. Az összes jelentősebb európai országnak vannak már hasonló római intézetei, melyek már bizonyították fontosságukat, eredményességüket. Magyarország számára is fontos kérdés ez, ha lépést akar tartani a nyugati nemzetekkel, és az államtól nem várható (el) létesítésük – fejtegették. A nagyvonalú adományozó Fraknói elképzeléseinek megvalósulása meglátásuk szerint emelni fogja az egyház megbecsültségét, és igazolni, hogy „ezen egyház mindig első sorban állott ott, ahol a hazát szolgálni, annak dicsőségét előmozdítani, kultúráját támogatni és felvirágoztatni kellett.” (E ponton élhetünk a gyanúval, hogy a Hornig által jegyzett pontok megszövegezésébe maga Fraknói is belefolyhatott.) A két püspök meglátása szerint az egyházat nem érheti veszteség, hiszen az ilyen javadalomnak nincs várományosa, sőt a hazai katolicizmus csak nyerhet a tehetséges tudósok, művészek kivételes lehetőségekhez juttatása által. A római intézetek szorosabbá fűznék a kapcsolatokat a Szentszékkal, és emelnék Magyarország nemzetközi reputációját.

Hornig és Fischer-Colbrie fontosnak tartotta kijelenteni, hogy a négyes bizottság által elfogadott alapszabály-tervezet megfelelően biztosítja a katolikus jelleget, s ha az Akadémia részvétele e téren problémát okozna, akkor ki kell kapcsolni a folyamatból. Úgy vélték, hogy a hazai egyetemi katolikus ifjúság bázisa megfelelő utánpótlást fog biztosítani, s „római tartózkodásuk és későbbi életmunkájuk az Egyháznak nem szégyenére, hanem dicsőségére lesz”. Nem csak támogatták, hanem kifejezetten sürgették is, hogy a szélesebb körben népszerű intézetalapítások mielőbb sikeresen végbemenjenek. Ellensúlyozni lehetne általuk a korábbi javadalmi botrányok (Lipovniczky, Ivánkovits, Császka, Bubics)⁸⁶ miatt kialakult kedvezőtlen

⁸⁶ A szóban forgó váradi, rozsnyói, kalocsai és kassai ordináriusok gazdálkodási, hagyatéki problémái a következők voltak. A Lipovniczky István nagyváradi püspök „halála után készült hivatalos állásfoglalások és az újságtudósítások szerint egyházkormányzásának utolsó éveiben a püspökség javainak igazgatása «aggasztó módon széthullott», pénzügyeiben jelentős szabálytalanságok álltak fenn”. Ivánkovits János rozsnyói püspök főpásztorsága

képet, egy kudarc pedig felerősítené a kritikákat az „egyháziak telhetetlenségéről és érdemleges alkotásokra való tehetetlenségéről” – zárult a közös állásfoglalás.⁸⁷

* * *

A negyedik bizottsági tag, Csernoch püspök Temesvárról január 31-én küldte el véleményét, Széchényi és Hornig (a kassai püspökkel közösen jegyzett szöveggel lényegében megegyező) meglátásainak ismeretében. Elöljáróban kijelentette, hogy Fraknoi alapítványának katolikus jellegét a négyes bizottság által – ekkorra már a jelek szerint jóváhagyott – alapszabály-tervezet biztosítja, az intézet megalapítása az egyház érdekeit szolgálja. Ugyanakkor Széchényi véleményéhez látszik csatlakozni, amennyiben a győri püspök-nél ugyan finomabban, de maga is észrevételezte: „Fraknoi püspök úr két korábbi, az Akadémiához intézett jelentésében már úgy beszél, mintha az intézet fönnállása biztosítva volna. A tapasztaltok azonban, úgy látszik, azóta azt a meggyőződést érlelték benne, hogy saját anyagi ereje elégtelen ahhoz, hogy az intézet fönnállása minden időre biztosíttassék”. A szentjobbi javadalom lekötését e célra precedensjellege miatt érzékeny kérdésnek tartotta, s megfontolandónak, hogy a püspöki kar milyen véleményt adjon – másra szerinte sem volt jogosultsága. Csernoch szerint a szentjobbi apátság

hetedik évére másfél millió korona adósságot halmozott fel fényűző életmódja miatt, ezért 1904-ben lemondatták. Az ugyanebben az évben elhunyt Császka György kalocsai érsek esetében nem a gazdálkodás, hanem túlzásba vitt műgyűjtő szenvedélye okozhatott problémát. Ugyancsak 1904-től tornyosultak a viharfelhők Bubics Zsigmond kassai püspök felett, akinek „utolsó éveit teljesen beárnyékkolták az akkor felfedett botrányos pénzügyi és műtárgyüzérkedések, amelyek festménygyűjteménye értékes darabjai mellett a székesegyház kincstárának ékszereit és díszruháit is érintették, és a püspök menthetetlen eladósodásához vezettek. Az osztrák konzervatív egyházi sajtó a zsidó származású püspöki titkárt és bűntársait tette felelőssé, és az események kapcsán a magyarországi egyházi javak igazgatását tarthatatlannak minősítette”. SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, 553–558 (557). 703–705 (705). 431–438 (435–436). 667–673 (672).

⁸⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 85r–86r; *Dokumentumok*, 10. sz. – A római intézetet a magyar katolicizmus századelős seregszemplénjén is ott találjuk az egyházi intézmények között, Fraknoi maga írt róla. *A vatikáni levéltár és a római magyar történeti intézet*, A katolikus Magyarország 1001–1901. A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából I–II (szerk. Kiss János–Sziklay János), Budapest 1902, 425–429.

reális jellegét mindenképp meg kell őrizni, és csupán egy részét (évi 30 000 koronát) lehetne a római intézet fenntartására fordítani. Végül azonban kijelentette, hogy amennyiben javaslatát nem lehet megvalósítani, hozzájárul a „veszprémi püspök úr indítványához”.⁸⁸

Mivel a bizottságnak az alapszabály tervezetének jóváhagyását leszámítva nem sikerült közös állásfoglalást kialakítani, Hornig bizottsági elnök 1911. február 20-án egyaránt megküldte Széchényi, Csernoch, az ő és Fischer-Colbrie véleményét a püspöki kar tagjainak. A küldeményhez mellékelte Fraknói 1910. augusztus 20-ai és október 15-ei előterjesztéseit, s az alapszabályzat szövegét is.⁸⁹ A szabályzatnak köszönhetően a korábbi jelleghez képest új idők új jeleként sokkal markánsabb, mondhatni kizárólagosan katolikus arculat körvonalazódott a római történeti és művészeti intézet számára. A római magyar intézet 1910-ben újra felvett alapítási terve már szembevetően izolálódott a világi tudományosságtól, mellyel korábban bár konfliktusos, de szoros szimbiózisban működhetett.

A katolikus jelleg biztosítása sem volt azonban elégséges a legfontosabb érintett szereplő, a váradi egyházmegye, jelesül a váradi székeskáptalan megnyerésére.

4. A NAGYVÁRADI KÁPTALANI HELYNÖK ÉS A KÁPTALAN ÁLLÁSFOGLALÁSA

Hornig körlevelére elsőként a leginkább érintett nagyváradi egyházmegye reagált – Fraknói 1905-ös kiadványa mintájára összeállított – „*A római magyar történeti és művészeti intézetek ügyéhez*” címmel közel 50 oldalas, a püspöki kar összes tagjának megküldött füzet formájában.⁹⁰ A még mindig elhúzódó széküresedés miatt Fetser Antal felszentelt püspök, káptalani helynök ismertette a váradi álláspontot márciusi 4-ei levelében.⁹¹

Elöljáróban megemlíti, hogy miután Fraknói a lapokban közölte alapítási tervét, a nagyváradi káptalan azonnal állást foglalt az ellen, hogy kartár-

⁸⁸ VFL I.144.a-315-1911; *Dokumentumok*, 9. sz.

⁸⁹ VFL I.144.a-315-1911; *Dokumentumok*, 9. sz., jegyzetben. A küldeményt Fraknóinak is postázták a Nemzeti Múzeumban található lakására.

⁹⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r et sequ.; *Dokumentumok*, 11. sz.

⁹¹ *Dokumentumok*, 11/A sz. A hamarosan győri püspök Fetser Antalra: SZIRTES-TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, 133–136.

suk évjáradék fenntartásával szentjobbi apátságát *in perpetuum*, kanonoki javadalmát pedig részlegesen, ám a káptalan számára prejudíciózus módon lekösse a római intézetek számára. Fetser elismeri, hogy a négyes bizottság által jóváhagyott alapszabály-tervezetből kibontakozó kép már kedvezőbb, de a javadalom-inkorporációkat fenntartja, ami ellen hivatalból felszólalnak, lévén, hogy ezeknek „súlya napjainkban fokozott mértékben esik a mérlegre” – indokolja álláspontját. Valóban, az egyházi birtokok kérdése a 20. század elején mindinkább a figyelem középpontjába került. A javak szekularizációjának problémája mint fenyegető *Leitmotiv* húzódik végig a Fraknói intézetalapítási terveivel, a magyar „római kérdéssel” kapcsolatos különféle főpapi megnyilatkozásokon. A kiemelt sajtófigyelem nyitányát Ady Endre 1901-es cikke, majd ezt követő sajtópere adta meg, az érintett épp a nagyváradi székeskáptalan volt.⁹²

Fetser püspök-helnyök véleménye lényegében megegyezik a székeskáptalan 1911. február 20-án őhöz intézett levelében foglaltakkal. Nemcsak ennek szövegét csatolja leveléhez, hanem újraközli Fraknói 1905-ös magánkiadványának iratait és néhány korábbi dokumentumot.⁹³ Az 1894-es és az 1905-ös előzményeket szemlátomást igyekszik Fraknói ellen fordítani. Aláhúzza, hogy már Szmrecsányi püspök szintén „prejudíciózusnak” tartotta a szentjobbi javadalom lekötését. Sőt Fraknói eljárását kifejezetten visszatetszőnek minősíti, mondván: ő maga kizárólag annak köszönhetően nyerhette el a szentjobbi apátságot, mivel Schlauch a káptalan közreműködésével 1900-ban megakadályozta, hogy Wlassics Gyula kultuszminiszter tíz évre a Tanulmányi Alapba vonja.⁹⁴ Hasonlóan vélekedik Fetser az egyik irodalmi stallum lekötéséről is, melyre csak úgy volt Fraknói felterjeszthető, hogy előzőleg Simor János és Haynald Lajos a nuncius közreműködésével megakadályozta Trefort Ágoston miniszter tervét, aki szintén a *Fundus Studiorum* számára kívánta felhasználni annak jövedelmét.⁹⁵

Fetser szerint a főkegyúri jog kiterjedt volna ellenére sem szerencsés, kiváltképpen nem a főpapság hozzájárulásával a javadalmak efféle, szerinte rendeltetésszerű felhasználása. Úgy vélte, hogy a jövőben a szentjobbi

⁹² Vö. TÓTH JÁNOS-PÉTER I. ZOLTÁN, *Egy kis séta – Ady Endre nagyváradi sajtópere és börtömapjai*, Budapest 2012.

⁹³ Lásd OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r *et sequ.*; *Dokumentumok*, 11. sz., *Mellékletek*.

⁹⁴ Vonatkozó iratok közölve a váradi füzetben, uo., *Mellékletek*, x–xi. sz.

⁹⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r *et sequ.*; *Dokumentumok*, 11/A sz. és *Mellékletek*, xii. sz.

apátságot a Szent Jobbot őrző budavári plébánosnak lenne célszerű adományozni, vagy például esetlegesen egyházmegye-alapításoknál kellene majd hasznosítani a javadalmat. Felvetette még, hogy amiként Fraknói az 1878 óta birtokolt irodalmi stallum mellé érdemein túl voltaképpen a római [művészeti intézeti] alapítási terve ismeretében nyerte el a szentjobbi apátságot, „őutána is adományozhatja Ófelsége legmagasabb belátása szerint... a szentjobbi apátságot a római intézetekre is tekintettel”.

A nagyváradi káptalani helynök a győri püspök véleményéhez csatlakozva érvelt az intézményes lekötések, az egyházi birtokjogok illetén, a szekularizáció irányába mutató átalakítása ellen. Aláhúzta, hogy az olykor botrányokhoz vezető funkcionális problémákat ez csak fokozná, és szűkítené az egyéni érdemszerzési lehetőségeket. Mindemellett akár az apátság bérbeadását, akár a káptalanra bízását, ráadásul annak megkérdezése nélkül nem tartja megfelelő és kivitelezhető megoldásnak; a bevételek növekedését pedig nem lehet teljesen biztosra venni – sorolta további kifogásait Fetser Antal. Meglátása szerint Fraknói meglévő vagyonából az épületeket fenn tudja tartani, s élete végéig fokozatosan növelve alapítványi tőkéjét, ösztöndíjakat is tud adni, melyhez mások is csatlakozni fognak. Végül felhívta Hornig figyelmét arra a tényre, miszerint 1910. november 12-ei ülésén a püspöki kar úgy küldte ki a bizottságot, hogy a leendő nagyváradi megyéspüspökkel egyetértésben járjanak el, s ennek kinevezéséig nem hoznak véghatározatot.⁹⁶

* * *

Maga a káptalan 1911. február 20-án foglalt állást Fraknói ellen hosszas levélben, melyet formálisan Széchényi Jenő olvasókanonok intézett Fetserhez.⁹⁷ A közelmúltbeli, az ügyet a szélesebb nyilvánosság elé vivő újságcikkekre hivatkozva – melyekről biztosra veszik, hogy Fraknói tudtával jelentek meg – a kanonokok erősen nehezményezték: kartársuk bár a lekötendő szentjobbi bebeficium, illetve az intézeti pénzalap kezelését a káptalanra kívánja bízni, nem kérte ki a testület véleményét, sőt még nem is értesítette őket. „Kötelességünkké vált a nagy nyilvánosság elé vitt ügyben az intézet megalapításának az avatatlanok előtt talán tetszetős módjára nézve a nyilvánosságot tájékoztatni.

⁹⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r *et sequ.*; *Dokumentumok*, 11/A sz.

⁹⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r *et sequ.*; *Dokumentumok*, 11/B sz.

Gondoskodtunk tehát róla, hogy a *Tiszántúl* folyó hó 8-iki számában az intézetalapítás tervezett módjának akadályait jelezze” – közölte káptalani társai nevében a derék olvasókanonok.

A testület Fraknoi elképzeléseivel szemben felhozott számos kifogását már Fetser reprodukálta Hornig előtt. A kanonokok mindemellett hangoztatták a szentjobbi apátság rendeltetését a Berettyó-menti hitétélet ápolásában, valamint épp a javadalom Fraknoi általi sikeres rendbetételére hivatkozva érveltek a személynek szóló adományozás gyakorlatának fenntartása mellett. A káptalani *stallum litterarium* lekötése kapcsán többek között azt kifogásolták a kanonokok, hogy egyrészt így illetéktelen külső tényező avatkozhat a káptalan autonóm gazdálkodásába, másfelől a római intézet vélelmezhető szükségletei a stallum további lekötését igénylik majd.

A kanonokok ugyanakkor Fraknoi céljait egyenesen üdvözlétk, amennyiben a káptalan közreműködése nélkül, saját belátása szerint fordítja – amíg élvezetében van – a stallum bevételeit évről-évre a római intézet céljára, fokozatosan növelve egyúttal annak alapítványi tőkéjét. „Ez esetben egyedül a püspök úr lesz az alapítás egész érdeme és dicsősége” – szögezte le a Fetser püspök-helynökhöz írott február 20-ai testületi levél, s kérte az állásfoglalás és mellékletei közlését a püspökkari bizottsággal.⁹⁸

5. AZ ALAPÍTÁS ÜGYE A SAJTÓBAN

Fetser Antal és a káptalan leveleiből határozottan úgy tűnik, mintha – a szűkebb-tágabb nyilvánossághoz egyébiránt rendre és szívesen forduló – Fraknoi vitte volna idejekorán nyilvánosság elé a római intézetek ügyét, hogy a közvélemény útján gyakoroljon nyomást a döntéshozókra. A kifejezetten rosszálló utalásokkal ellentétben azonban a sajtópolémiát a nagyváradi káptalan kezdte meg!

A *Budapesti Hírlap* 1911. január 29-ei, vasárnapi számában a „*Szentjobbi apátság jövője*” címen jelent meg egy név nélküli cikk. Elöljáróban méltatja Fraknoi „kulturmissziós” törekvését, hogy intézetalapítással, a javadalom királyi elhatározással e célra történő lekötésével kívánja elérni, hogy az „állandóan Rómában foglalatokodó magyar tudósok és művészek” úgymond az „anyagi gondoktól szabadulva dolgozhassanak”. A cikk írója a „nemes

⁹⁸ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r et sequ.; *Dokumentumok*, 11/B sz.

terv” ellen ugyanakkor kötelességszerűen szólal fel, mivel a „javadalmak alapítványszerűek, és eredeti céljaiktól nem vonhatók el valamennyi faktor hozzájárulása nélkül”. A szerző meglehetősen alapossággal áttekinti az apátság történetét, nem tartja érdemtelennek Fraknói apáti kinevezését, és elismeri eredményeit a Berettyó-menti javadalom szanálásában és felfejlesztésében. Ugyanakkor határozottan leszögezi: az apátság alapítványszerű rendeltetése nem szűnt meg, s így még a királyi főpatronus sem vonhatja el a javadalmat „alapítványszerű céljától”. Jelesül a Szent Jobb őrzésétől. S máris következik a hosszas indoklás, miért is kellene az apátságot a királyi várpalota mindenkori plébánosának adni. Jelenleg tudniillik ő a Szent Jobb egyházi „őre”. Az idea az imént Fetser váradi püspök-helynök tollán jelent meg, s a jövedelmek úgymond nem rendeltetésszerű felhasználásának ellenzése is tökéletesen egybevág a káptalan álláspontjával.⁹⁹

A cikk írója a római történeti intézet „megoldására” egészen fantasztikus tervezetet vázol fel. Desseffy Sándor néhai csanádi püspök (1890–1907) elképzelésére hivatkozva a római magyar káptalan felállításának ötletét hozza elő, melynek kettő-kettő-kettő váradi (az irodalmi stallumokból), egri és esztergomi kanonok, illetve egy-egy pécsi, veszprémi, győri, kalocsai, az Örök Városba költöző kanonok lenne a tagja. Ők nemcsak történeti kutatásaikkal, hanem kuriális hivatalok prelátusaiként is szolgálhatnának, kiszabadítva így a magyar–szentszéki kapcsolatokat a közös Külügyminisztérium ellenőrzése, illetve a bécsi nunciatúra „fogadatlan prókátorsága” alól. Az ismeretlen szerző ebben látja a római magyar jelenlét jövőjét és távlatait, a „Fraknói alapította magyar történeti intézetben néhány fiatalabb tudós találhatna otthont, s fenntartásukra bátran lehetne a Vallásalapot felhasználni” – intézi el végül röviden az eredetileg célba vett tervet a cikk ismeretlen, de a nagyváradi káptalanhoz igencsak közel álló – netalán tag – írója.¹⁰⁰

Fraknói e nyilvánvaló provokációra formálisan a *Budapesti Hírlap* megkeresésére már a lap február 1-jei, szerdai számában válaszolt.¹⁰¹ A címdoldalon, „*Fraknói Vilmos – A szentjobbi apátság kérdéshez*” című, az előző napra datált, figyelemfelhívóra tipografált interjú a felvezetésben melegen méltatja a riporterek által felkeresett idős tudós személyét: „Mit találtunk? Egy embert, egy férfit, egy főpapot, egy hazafit, akit ilyen mértékben senki sem sejtethett eddig,

⁹⁹ Budapesti Hírlap 31 (1911) 25. sz., 5–6, „Budapest, jan. 28.” keltezéssel.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Budapesti Hírlap 31 (1911) 27. sz., 1–3.

vagy csak kevesen láthatták abban a szerény tudósban, aki szinte észrevétlenül jár közöttünk, dolgozik a nemzeti művelődés egy-egy intézményében, búvárolja a múltat és ír értékes történeti műveket” – olvashatjuk. Többek között a pár évvel korábbi Rákóczi-év zajos hírverése után meglehetősen érdekes sorok ezek a szemlátomást fiatal zszurnaliszták tollából, mely sorokat a megszólított Fraknói nyitó szavai tovább árnyalják. Eszerint csak röviden tud nyilatkozni, mert másnap reggel Zichy Géza, Kállay Albert volt szegedi főispán és Nagy Ödön korábbi váltótörvényszéki elnök társaságában a Kanári-szigetekre indul (ugyanez a társaság kerek esztendővel korábban, 1910. január végén Bombaybe, onnan Ceylonba utazott, ám Fraknói idő előtt visszatért Port Saidon keresztül, mert nem bírta a nagy hőséget, majd ezután ment májusban Mailáthoz Gyulafehérvárra, hogy előadja római alapítási tervét).

A tudós prelátus csupán annyit közölt, hogy a kilenc hónapja (tehát 1910 májusában) a gyulafehérvári püspöki palotában megszületett tervet korábban nem kívánta a nyilvánosság elé tárni, így viszont felhatalmazza a lapot 1910. augusztus 20-ai tervezetének közlésére. A tervezet közlése utáni interjúrészt érdemes eredetiben idézni, mennyire visszafogott, ugyanakkor átgondoltan célratörő válaszokat adott a *Budapesti Hírlap* kérdéseire Fraknói:

„– Milyen stádiumban van ennek a tervnek tárgyalása?

– Erre nézve nem szabad nyilatkoznom.

– Van-e kilátás arra, hogy javaslata elfogadtatik?

– Noha a püspöki kar néhány tagjánál javaslatom aggályokkal találkozott, amely körülmény egy alternatív javaslatom nyújtására késztetett, nem mondok le a reményről, hogy javaslatom elfogadtatik. Ugyanis a püspöki kar három nagytekintélyű tagja, Hornig Károly báró veszprémi püspök, Mailáth Gusztáv gróf erdélyi püspök és Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök a tervet, melyet előlegesen közöltem velük, a legmelegebben karolták föl és előterjesztésére buzdítottak, Zichy János gróf miniszter úr is az erdélyi püspök úr által informáltatván, hozzá intézett levélben nemes lelkesedéssel üdvözölte a tervet.

– Mi a véleménye a szentjobbi apátságnak a királyi várpalota plébánosa részére adományozása tárgyában?

– Erre nézve, nehogy elfogultsággal vádoltassam, nyilatkozni nem kívánok. Az illetékes tényezőkre bízom ama kérdés eldöntését: két javaslat közül melyik felel meg inkább a kánonjog és a magyarországi joggyakorlat szellemének? Az egyházra és országra mi hasznosabb, az, hogy a királyi palota plébánosának jövedelme negyvenezer koronára emeltessék, vagy az, hogy Rómában tudományos és művészeti intézetek tartassanak fenn?

– Mi fog történni a római magyar intézetekkel, ha püspök úr javaslata el nem fogadtatik?

– Erre nézve egy felmerült incidens következtében január 23-án a következő nyilatkozatot nyújtottam be: Amennyiben előterjesztésem elfogadását a nagyméltóságú püspöki kar nem

tartaná lehetségesnek, mivel egészségi állapotom a római intézetek vezetését nem engedi meg, kényszerítve leszek a római épületeket áruba bocsájtani, értéküket, úgyszintén a római intézetek céljaira felajánlott egyéb értékeket, rokontermészetű célokra fogom fordítani.

– Szabad-e kérdezni, mik ezek a rokontermészetű célok?

– Nincs okom elhallgatni. A római épületek elárusításából befolyó összeget és százezer korona alapítványt és hagyatékomat három részre osztva a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Társulat és a létesítendő országos egyházművészeti tanács rendelkezésére bocsátom, nagyváradi kanonoki javadalmam összes jövedelemit élethossziglan a Szent István Társulatnak ajánlom föl részletesen megállapítandó célokra¹⁰²

– árulta el Fraknói, hogy minden eshetőségre felkészült.

A „közbejött incidensben” alighanem a Széchényi püspök január 17-ei levelében foglaltakat kell felismernünk. Erre utal, hogy a szentjobbi apátság inkorporációja (1910. augusztus 20-ai ajánlat), e javadalom kikapcsolása és a váradi stallum jövedelmeinek lekötése (1910. október 15-ei módosítás) után január 23-ai, immáron harmadik javaslatában azt vállalta Fraknói, hogy mindkét javadalma bevételeiből 50 000 korona körüli évi összeget juttatva élete végéig maga fog gondoskodni a római intézetek működtetéséről. Egyéb felajánlásait (a római épületek odaadományozása, szentjobbi saját be-

¹⁰² Uo. – A lap tudósítására hivatkozva az 1910. augusztus 20-ai tervezetet szintén közli és kommentálja: Századok 45 (1911) 153–155. „Valóban minden jó magyarnak őszinte kívánsága az, hogy Fraknói Vilmos e nagyszabású terve valósuljon! Ha azonban javaslatainak elfogadása legyőzhetetlen akadályokba ütköznék, Fraknói a római épületeket áruba bocsátaná, s a befolyó összeget, a százezer korona alapítványt és hagyatékat három részre osztva, a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Társulat és a létesítendő országos egyházművészeti tanács rendelkezésére bocsátja: nagyváradi kanonoki javadalma összes jövedelmeit élethossziglan a Szent István Társulatnak ajánlja föl részletesen megállapítandó célokra. Mind az előbb ismertetett indítvány, mind ez az elhatározás olyan, hogy előtte tisztelettel hajlik meg minden nemes érzésű hazafi...” (155.) – A Századok közlése alapján Fraknói tervezetét röviden ismerteti: CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 12–13. A szerző kiemelt figyelmet szentel az interjú végén megpendített alternatív, a római épületeladást is magában foglaló (a művészház eladása, az MTA, illetve a SzIT különféle dotálása kapcsán részben megvalósuló) „vérszorgatókönyvnek”. Ezt a közbülső ötletet az időrendet felcserélve az 1912. február közepi új koncepció utánra teszi – amit egyébként is csupán az eredeti, 1910. augusztusi elképzelés kiegészítésének tart – s a Fraknói-villa esetleges eladása esetére így vélekedik: „ha így történt volna, ma nem lenne Római Magyar Akadémia, és 20. századi művelődéstörténetünknek bizonyosan az egyik leggazdagabb fejezete hiányozna a századvégi mustrán” (*i.m.*, 13, idézzük majd még). Klebelsberg számára azonban a Fraknói-féle történeti intézet inkább csak megoldandó problémát jelentett a római magyar akadémia megalapításakor az 1920-as évek derekán. Vö. fentebb, 10. j. és majd a *Záróban* is. – Az indiai útról: Pécsi Napló 19 (1910) 23. sz., 4 (1910. január 29.).

ruházásai ellenértékének donációja, végrendeleti hagyomány) változatlanul hagyta. Ez a megoldás elméletileg megfeleltethető akár Széchényi Miklós, akár a váradi káptalan igényeinek is, mégsem. Kiutat azonban ez sem jelentett, és a későbbiekben Fraknói sem számolt vele.¹⁰³

A nehézségek taglalása ellenére a *Budapesti Hírlap* cikkének lezárása bizakodó: „Immár egy ország fogja várni Fraknói Vilmos fölterjesztésének a sorsát. Semmi sem bizonyosabb, mint hogy egy ilyen intézmény egyaránt szolgálná Rómában becsületünket, művelődésünket és – befolyásunkat” – adtak hangot a *Budapesti Hírlap* újságírói várakozásainak.¹⁰⁴ A klérus tagjainak informálására Fraknói egyúttal az *Egyházi Közönyben* is publikálta eredeti tervezetét és októberi módosítását.¹⁰⁵ Fetsér Antal és a nagyváradi káptalan füzetbe foglalt, fentebb ismertetett hivatalos állásfoglalása azonban nem tette túlon túl derűssé a kilátásokat. A kanonokok szembehelyezkedéséről a közvélemény is értesülhetett. A káptalan a *Tiszántúl* 1911. február 8-ai számában közölte interjúnak álcázott informális nyilatkozatban kifogásait, többek között, hogy a Fraknói által elképzelt „lekötés korlátozná a testületi jótékonyágában”.¹⁰⁶

A szellem végképp kiszabadult a palackból. Dedek Crescens Lajos a püspöki karhoz 1911. március 24-én intézett beadványában a „közelmúlt hetekben lefolyt hírlapi közlések, a szállongó kedvezőtlen hírek” terjedéséről tett említést a „Fraknói-féle ideiglenes jellegű, évek óta szünetelő történelmi intézet” végleges megalapítása kapcsán. A budapesti egyetemi könyvtár tudós pap-őre alternatív finanszírozási lehetőségként az 1818 óta üresedésben lévő – korábban a *Frintaneum* számára is igénybe venni szándékolta¹⁰⁷ – zselicszenjakabi apátság javadalmának hasznosítását vetette fel. Úgy tűnik, inkább magánjellegű, mintsem egyeztetett lépésről lehetett szó, egyúttal

¹⁰³ Magát a beadványt nem ismerjük, tartalmát Széchényi püspök foglalta össze 1912. februári emlékiratában. Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL), Archivum Novum (AN), Episcoporum Hungariae Conferentia, 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 22. sz. Vö. uo., 11/A és 14. sz., jegyzetekben.

¹⁰⁴ *Budapesti Hírlap* 31 (1911) 27. sz., 2.

¹⁰⁵ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1^r et sequ.; *Dokumentumok*, 11. sz., *Mellékeletek*, XIII. sz.

¹⁰⁶ Uo., XIV. sz.

¹⁰⁷ Jakob Frint 1823-ban kérte az uralkodótól a már elnyert kaposfői mellett a zselicszenjakabi, egykoron ugyancsak bencés apátság javadalmának bekebelezését a bécsi *Augustineum* számára. TUSOR PÉTER, *Abécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918*, Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, Budapest 2007, 209–224, 218–219.

ugyanis saját személyét ajánlotta az igazgatói posztra. Dedek Crescens beadványa – mely Fraknóit „hírneves tudósunk és mesterünk” titulussal illeti¹⁰⁸ – hiába hívta fel a püspökök figyelmét a „nagy erő”-re, amit egy „jól fegyelmezett történetírói gárda Krisztus Urunk Anyaszentegyházának védelmében kifejtteni képes”.¹⁰⁹ A konferencia rövid úton napirendre tért a beadvány felett.¹¹⁰

¹⁰⁸ Dedeknek „*A karthauziak Magyarországon*” (Budapest 1889) c., még központi szeminaristaként írni kezdett munkájához Fraknói írt méltató előszót. Lásd HOLUB JÓZSEF nekrológiát, *Századok* (1934) 483–484.

¹⁰⁹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 87r; *Dokumentumok*, 13. sz. Dedek beadványát említi BEKE, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, 78 (ahol azonban tévesen szerepel, hogy Dedek lemondani szándékozott a zselici javadalomról).

¹¹⁰ BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 386; VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 251 (n. 14).

III. TÁRGYALÁSOK VÁRAD ÚJ PÜSPÖKÉVEL (1911. március–1912. január)

I. AZ EGYES ORDINÁRIUSOK ÁLLÁSFOGLALÁSAI ÉS AZ 1911. MÁRCIUS 30-AI PÜSPÖKKARI ÜLÉS

A Hornig bizottsági elnök által 1911. február 20-án körbeküldött anyagot (Széchényi, Csernoch, az ő és Fischer-Colbrie véleményét, Fraknói 1910. augusztus 20-ai és október 15-ei előterjesztéseit s az alapszabályzat szövegét) a leginkább érintett váradi káptalan és az egyházmegyét a székküresedés idején kormányzó Fetser Antal káptalani helynök mellett a püspöki kar tagjainak többsége szintén véleményezte. Pontosabban lehet, hogy mindenki küldött hozzászólást, de Eger, Lugos, Rozsnyó, Szamosújvár és Szekesfehervár meglátásai nem ismertek.¹¹¹ Az állásfoglalások többé-kevésbé követik a püspöki karon belüli eszmei és lelkeségi törésvonalakat. A felsőkléruson belüli progresszív és konzervatív irányok között nem tátongott átjárhatatlan szakadék, jól megfigyelhető egy pragmatista irány is, melyben mindkét oldal képviseltette magát. A képlet alapján akár Samassa egri érsek, akár Prohászka Ottokár véleménye könnyen körvonalazható, a váci aulából 1905-ben Rozsnyóra kinevezett Balás Lajosról pedig nem elképzelhetetlen, hogy korábbi váci főpásztorával, Csáky Károllyal együtt a pragmatista középutat képviselte.¹¹²

¹¹¹ E vélemények, ha el is készültek, egészen biztosan nem jutottak időben Fraknói tudomására, aki 1911. május 30-ai levelében (*Dokumentumok*, 14. sz.) csak a most ismertetendő kivonatban (uo., 12. sz.) szereplő támogatókat idézte.

¹¹² *Dokumentumok*, 12. sz. – A fejezetben, illetve a kötetben előkerülő további latin szertartású megyéspásztorok kurrens életrajzi összefoglalói további irodalommal: SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, *ad indicem generalem* (VII–XIII). A görögkatolikusoké: SZIRTES ZSÓFIA–TUSOR PÉTER–VÉGHSEŐ TAMÁS–RUPERT KLIEBER (szerk.), *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon V* (CST I/9), Budapest 2026, *ad indicem generalem* (V–VIII).

A Hornig–Fischer–Colbrie által képviselt támogató irányhoz teljes mellszélességgel, minden kommentár nélkül Hajdu Tibor pannonhalmi főapát és Firczák Gyula munkácsi püspök csatlakozott. Hasonlóképpen tett Zichy Gyula pécsi püspök, egyedül a Magyar Tudományos Akadémia részvételének közelebbi szabályozását kívánta. Hasonlóan fontosnak tartotta az egyházi jelleg mind teljesebb biztosítását a Fraknói-féle eredeti elképzelést szintén támogató Batthyány Vilmos nyitrai püspök és Mailáth Gusztáv. Erdélynek a kezdeményezésben tevőlegesen résztvevő főpásztora érdekes módon több fenntartással élt: a váradi kanonoki stallum megterhelését korlátozni kívánta, és csupán a történeti intézet létesítését látszott támogatni. Saját későbbi kijelentése szerint azonban csupán az alapszabályzathoz kívánt e megjegyzéseivel bizonyos módosításokat fűzni, és később is elkötelezett támogatóként nyilatkozott. A tény, hogy a Fraknóival az ügyben folytatott korábbi, bizalmas levelezését – talán valamikor 1912 tavaszán – Mailáth átküldte Esztergomba, azt mutatja: Fraknói „szándékai tisztaságának” illusztrálásával a római alapítás ügyét talán informálisan is támogatni kívánta a későbbiekben.¹¹³

A pragmatista irányvonalat elsősorban Csernoch, illetve a feltétel nélkül ömögé sorakozó Csáky Károly váci püspök képviselte. Mint láthattuk, Csanád főpásztora fenn kívánta tartani a szentjobbi javadalom adományozását, s nem az egész bevételt, hanem mintegy 30 000 koronát, tehát a bevételek mintegy háromnegyedét kívánta lekötni a római intézet javára. A váradi irodalmi stallum hasznosításától sem ódzkodott: Fraknói élete idejére tőkésíteni javallotta azt. Ami viszont világnézete és egyházképe ismeretében teljesen meglepő mozzanat Csernochtól: javaslata kivitelezhetetlensége esetén csatlakozott a Veszprém–Kassa támogató vonalhoz. Nem magyarázhatjuk ezt mással, mint volt tanára iránti gesztussal (mely érzületnek hamarosan nem sok nyomát fogjuk találni – jegyezzük meg).

Ehhez a pragmatista támogatói irányhoz tartozik még a Fraknóival mondhatni közelebbi kapcsolatban álló Radnai Farkas besztercebányai püspök, korábban nagyváradi kanonok. Ő ugyanakkor az apátságot feltétlenül a váradi káptalan erőterében kívánta tartani, és fontosnak vélte, hogy az intézet leendő

¹¹³ Vö. 3. 4.(a–b) 5.(a–b) és 6. sz. iratok esztergomi lelőhelyét. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Mailáth mint az állandó „előkészítő bizottság” elnöke ügyvitelszerűen küldte át a hercegrímásnak az ügyre vonatkozó iratokat.

igazgatója egyúttal a magyar egyházi érdekeket is képviselje az Örök Városban. Tulajdonképpen Csernoch Jánoshoz áll közel Boromisza Tibor szatmári püspök is, aki a váradi javaslat irányába tett kompromisszumként az apáti címet és a negyedrészt jövedelmet a budai várplébánosnak szánta. Ugyanakkor nem *in perpetuum*, hanem öt vagy tíz évente megújítandó alapítványban gondolkodott. Boromisza egykori germanikusként élő kapcsolatokat ápolt az Örök Városban. Ennek tudható be, hogy érdemben foglalkozott az alapszabály szövegével, melybe be kívánta venni Fraknói érdemeinek elismerését is.

Sajátos átmenetet képzett az ellentábort vezető győri és váradi álláspont felé a Városház Gyula kalocsai érsek 1910. októberi halála után a főegyházmegyéti kormányzó Kleiner Lajos káptalani helynök. Kleiner alapvetően egyetértett Széchényi püspök véleményével és a váradi „füzetben” foglaltakkal, ám „polemizált” az ellen, hogy Fraknói javaslata az egyházi javak szekularizációja felé tett lépés volna. A váradi stallum igénybevételét mellőzendőnek tartotta, az apátsági javadalmat pedig kétharmad, illetve egyharmad arányban látta római célokra, illetőleg a Berettyó menti hitélet fejlesztésére fordíthatónak. Ténylegesen tehát inkább a Fraknóit pártolókat táborát erősítette.

A győri és váradi vezetésű ellenzőkhöz feltétel nélkül csatlakozott a szekularizációs veszélyt emlegető Eperjes, továbbá Szombathely, s lényegében Szepes is, aki váradi belügynek tartotta a kérdést;¹¹⁴ továbbá a váradi román püspök. Radu Demeter (Demetriu Radu) fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a római intézetek növendékei közül majd a görögkatolikusokat sem szabad kihagyni pusztán azért, mert görögök, továbbá a kérdést meghatározóan a kinevezendő váradi latin szertartású püspök kompetenciájának tartotta. A gyulafehérvári érsek lakonikus válaszában szintén a váradi latin püspök és káptalan illetékességét hangsúlyozta. Amennyiben a szamosújvári és a lugosi román főpapok szintén hozzászóltak, gyulafehérvári kollégájukhoz hasonlóan nyilván közömbösséget mutattak, mint annyi más magyar úgyi írást a dualizmus évtizedei alatt.¹¹⁵

¹¹⁴ Párty Sándor ugyanakkor egyedül szentelt érdemi figyelmet Fraknói 1910. október 15-ei módosításának. Lásd a következő jegyzetet.

¹¹⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 62r–65v; *Dokumentumok*, 12. sz. – Fontos megemlíteni, hogy PÁSZTOR LAJOS 1977-es aseptanulmánya 1993-ban megjelent átdolgozásában némileg részletesebben foglalkozik az 1910–1913 közötti tárgyalásokkal. Az OSzKK Fol. Hung. 1749 dokumentumai alapján jó levéltáros történetészként ad háromoldalas leírást az 1910. augusztus 20-ai tervezettől az 1912. február–márciusi aláírásgyűjtő mozgalomig (*Le origini*, 18–20). Lényegi összefoglalást hosszú lábjegyzetben ad (uo., 19, 43. j.), ismerteti pár püspök álláspont-

Nem ismerjük Vaszary Kolos hercegprímás álláspontját. A beérkezett vélemények kivonatoltatását nem ő, hanem Hornig végeztette el. Bizonys fenntartás tehát nem az ő környezete részéről érhető tetten a budai várplébános kedvezményezése ellen, ahogy azt első olvasatban gondolni lehetne. Jelesül azon megjegyzésben, miszerint a plébános csupán *sensu lato*, vagyis igencsak tág értelemben tekinthető a Szent Jobb órének.¹¹⁶ Amit biztosan tudunk: Vaszary 1910. március 19-én bizalmas levelet írt a március 8-án kinevezett új váradi püspöknek, gróf Széchényi Miklósnak Győrbe. Történészként talán inkább támogatólag léphetett fel, mint nem.¹¹⁷

* * *

A fő ellenlábás Széchényi Miklós Váradra kerülése nem sok jóval kecsegtetett a jövőre nézve. Kiváltképpen, hogy a megosztott, bár többségében így vagy úgy, de inkább Fraknói mögött álló püspöki kar 1911. március 30-ai, a budai hercegprímási palotában tartott ülésén Hornig előterjesztésének meghallgatása után az egész ügy tárgyalását immáron Széchényinek adta át, mint illetékes ordináriusnak.¹¹⁸

ját, illetve felismeri, hogy 1912. februárra Fraknói új koncepciót dolgozott ki, illetve említi az *Anima-*, *Campo Santo*-mintákat is (lásd majd alább, IV/2/c részfejezet). A főszövegi narratívában azonban nem jelenik meg (uo., 20) világosan, hogy a Fraknói-féle második elképzelés sikere estén két magyar intézmény létesült volna Rómában: az állami-akadémiai történeti (leírása: uo., 20–22), továbbá az egyházi, Szent Istvánról nevezett intézet.

¹¹⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 62r–65v; *Dokumentumok*, 12. sz.

¹¹⁷ A Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL), Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat iktatókönyve szerint a hercegprímás 1912. március 19-én kelt levelet küldött Széchényinek; az iktatókönyv szerinti tárgya: *Fraknói „Római magyar intézete”*. Mivel a levél *Ad manus illustrissimi domini episcopi* besorolású volt, ezért ez az iktatásban nem szerepel, a püspöki magánlevéltárakat pedig utólag rendszerint eltűzelték. Széchényit 1911. március 8-án nevezte ki az uralkodó, melyet a Szentszék április 20-án erősített meg. Püspöki székét 1911. május 30-án foglalta el. SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, 582.

¹¹⁸ „Báró Hornig Károly veszprémi püspök jelentést tesz a Fraknói Vilmos hozzájárulásával a szentjohbi javadalom bekebelezése vagy megterhelése révén alapítandó római történelmi és művészeti intézetről. A tanácskozmány az összes iratokat az újonnan kinevezett nagyváradi lat. szertart. püspöknek, mint az apátság illetékes ordináriusának adja át, s tőle mielőbb konkrét javaslatot kér.” BEKE, *A magyar katolikus püspöki tanácskozások*, 386; VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 251 (n. 14).

Szentjobb apátja a kedvezőtlen fejlemény nyomán április folyamán jónak látta inkább visszalépni. Két levélben adta tudtára Nagyvárad új főpásztorának, hogy több megyéspüspök szekularizációs félelmei, a kulcsszereplő váradi káptalan szembehelyezkedése, illetve Széchényi álláspontja ismeretében kénytelen visszavonni ajánlatait, és „legalább a történeti intézet megmentésére még egy végső kísérletet teendő, a Szent István Társulathoz” fordulni.¹¹⁹

Mindazonáltal az arisztokrata főpap a kivételesen hamar összeülő újabb, 1910. április 28-ai püspökkari „tanácskozmányon” nem tett említést a visszalépésről, hanem csupán annyit közölt, hogy Fraknói – újabb, ezúttal Karlsbadba, vagyis Karlovy Varyba történt – elutazása miatt még nem tudott vele személyesen eszmét cserélni.¹²⁰ S bár a jegyzőkönyv nem említi jelenlétét – mivel nem volt hivatalból tag – Fetser Antal lehetőséget kapott arra, hogy behatóan ismertesse a nagyváradai kifogásokat a budavári hercegprímási palotában tartott püspökkari ülésen.¹²¹

A főpásztorok többsége hiába terítette ki jobb-rosszabb lapjait Fraknói Vilmos mellett, az adukat a Győrből áthelyezett új megyéspüspök, Széchényi Miklós és a nagyváradai káptalan tartották kezeikben.

2. A NAGYVÁRADI KÁPTALAN ÉS FRAKNÓI KONFLIKTUSÁNAK MÉLYÜLÉSE (1911. ÁPRILIS–MÁJUS)

A káptalan még 1911. február elején hivatalos ülésen hozott határozatot arról, hogy ellenkező álláspontját tegyék közzé a sajtóban és tárják a püspöki kar elé. A káptalani végzés – melyet levélben azonnal megküldtek Fraknóinak – kimondta: a kanonoktársuk által a széküresedés alatt a püspöki karhoz intézett javaslatok veszélyeztetik a „káptalan alkotmá-

¹¹⁹ Fraknói 1911. április 18-ai és 24-ei leveleit Széchényi említi 1912. februári jelentésében.

¹²⁰ „Az előkészítő bizottság elnöke jelenti, hogy Fraknói püspök úr római történeti és művészeti intézete ügyében gróf Széchényi Miklós püspök úr az alapító püspök úrral ennek elutazása miatt a március 30-ai püspöki tanácskozmány által óhajtott megbeszélést nem tudta elvégezni. Az előkészítő bizottság javaslata értelmében a tanácskozmány ezt tudomásul veszi, s felkéri Széchényi püspök urat, hogy a következő tanácskozmány elé terjesszen konkrét javaslatot.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 393–394; KFL I/1-a, Püspökkari jegyzőkönyvek, *ord. cron.* (8. sz.).

¹²¹ Erről Fraknói informál bennünket rögvest tárgyalandó, 1911. május 30-ai levelében. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 68r–77r; *Dokumentumok*, 14. sz.

nyát és önálló rendelkezési jogát”, sőt még javadalmasként „letett esküjét” is érintik.

Az 1911. február 6-ai határozatot „hosszú távollét után” hazatérve – a Kanári-szigeteken járt – április 6-án vette kézhez Fraknói, s már a következő napon felindult választ adott rá. Hivatkozott az őt támogató püspökökre, mindenekelőtt Erdély, Kassa és Veszprém főpásztoraira. Közölte: kezdetől fogva tudatában volt, hogy a káptalan beleegyezése nélkül nem valósíthatók meg elképzelései, ám úgy vélte, tervének a püspöki kar általi elfogadása esetén „könnyebben és nyugodtabban” kapja majd meg kanonoktársai hozzájárulását. Elismerte, hogy Fetser már 1910 nyarán figyelmeztette őt: ajánlata ellentétben áll javadalmasi esküjével. Ám miután Nagyváradról Garamszentkeresztre ment, ott a kiváló kánonjogász püspök, volt közös kartársuk, Radnai Farkas részletes indoklás keretében biztosította róla: szó nincs erről. Ténylegesen pedig csupán annyi változás állna be, hogy kanonoki jövedelmét a káptalani főszámvevő nem az ő bankszámlájára, hanem „a püspöki kar által kijelölendő pénztárnok”-nak fizette volna be – húzta alá Fraknói. Továbbá nemcsak visszautasította, hogy eljárása a káptalani alkotmányt és önrendelkezési jogot veszélyeztette volna, hanem kilátásba helyezte, hogy az újonnan kinevezett megyésfőpásztortól fog jogorvoslatot kérni.¹²²

Ígéretét, miután a káptalan „válaszra sem méltatta”, 1911. május 30-án, Karlsbadban kelt levelében váltotta valóra. Fraknói azért látta szükségét, hogy „nagyémeltóságú főpásztoránál keressen elégtételt a személyén és becsületén esett sérelemért”, mivel meglátása szerint a káptalani végzés „több megbélyegző tételt” foglalt magában. Annak ellenére járt el így, hogy a Szentszék által időközben megerősített Széchényi volt a nagyváradi káptalannal karöltve – és alighanem informálisan egyeztetve is – elképzelései legfőbb ellenzője. Beszédes mozzanat, hogy Fraknói el sem ment az új ordinárius május 30-ai váradi beiktatására, sőt épp annak napjára keltezte a csehországi fürdővárosból írt levelét.¹²³

Hosszas és szenvedélyes levele első harmadában a javadalmasi eskü a beneficium javainak elidegenítése útján – úgymond – máris elkövetett megszegésének káptalani vádját járja körül és utasítja vissza. Elárulja jólétesültségét,

¹²² A káptalan határozatát, illetve a reakciót rá Fraknóinak az új főpásztortól elégtételt kérő leveléből ismerjük. Lásd a következő jegyzetet.

¹²³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 68r–77r; *Dokumentumok*, 14. sz.

azt, hogy tudja: az április 28-ai püspökkari ülés után Fetser több főpap előtt végső argumentumként Fraknói ellen az esküszegése problémájára utalt, mint igazából ki nem játszott ütőkártyára. Fraknói ezért meg kívánta előzni, hogy a február 6-ai káptalani végzés még csupán utalásszerű vádja komolyabb szerepet kaphasson. Két írásbeli kánonjogi szakvéleményt szerzett be. Egyiket a már 1910 nyarán az ügyben megkérdezett Radnai Farkas beszercebányai püspöktől, a másikat a budapesti hittudományi kar egyházjogász professzorától, Hanuy Ferenctől.

Radnai a jogos okra (*iusta causa*), a megfelelő fórumok előtti, kötelező nyilvánosság (*debita sollemnitate*) betartására hivatkozva zárta ki az egyházi javadalom elidegenítésének eshetőségét, és így a javadalmasi eskü megszegésének lehetőségét. Hanuy pedig azt emelte ki, hogy az „illetékes felsőbb-ség jóváhagyása melletti, a szóban forgó közcéltra fordításában (tudományosság, művészet, nevezetesen a római intézetek), ha az alapot élvezők papi jellege vagy katolikus vallási hovatartozandósága ki lesz kötve, nem állapítható meg az egyházi vagyon elidegenítésének tényálladéka; és már ezért is eszik annak lehetősége, hogy az ezen hovaforrást indítványozó javadalmas javadalmasi esküjével jönne ellenkezésbe, annyival is inkább, mert az illetékes felsőbb-ség előtti indítványtevés egyáltalában nem képezhet elidegenítést”.¹²⁴

Hasonlón az egyházi felsőség szerepére hivatkozott többek között Fraknói Széchényihez intézett levele közepső, rövidebb részében, amikor elutasította azt a vádat, miszerint elképzelései veszélyeztethették volna a váradi káptalan alkotmányát és önálló rendelkezési jogát. Aláhúzta azt is, hogy a szentjobbi apátság váradi káptalanra bízásának gondolatát pedig csupán „megpendítette”, mely javaslatot kanonoktársainak bármikor jogukban áll el nem fogadni.

Jóval hosszabban foglalkozott Szentjobb tudós apátura kanonoktársai 1911. február 6-ai törvényes végzésének azon passzusával, mely mind 1910. augusztus 20-ai, mind október 15-ei javaslatát egyaránt „tarthatatlannak” minősítette. Önérzetesen elősorolja az erdélyi püspök és a kultuszminiszter kedvező véleményét, az ügyben kiküldött négyes bizottság három támogató tagja: Hornig, Fischer-Colbrie és Csernoch értékeléseit pedig szó szerint és hosszasan idézi. Hangsúlyozza továbbá, hogy öt ordinárius (munkácsi,

¹²⁴ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 68r–77r; *Dokumentumok*, 14. sz.

pécsi, nyitrai püspökök, a pannonthalmi főapát és a kalocsai helynök) római alapítási tervei mellett nyilatkozott.

A püspöki kar mérvadó tagjai támogatásának szilárdságát Fraknói azzal igazolta, hogy a káptalani „ellentámadást” követően újból megkereste őket levélben, vajon kanonoktársai finomam szólva is kedvezőtlen hozzáállásának ismeretében nem változott-e felfogásuk. Szó szerint Mailáth és Fischer-Colbrie püspököknek a római intézet alapítását és javasolt módját továbbra is támogató leveleit citálta. Elfogulatlanságukat és tárgyilagosságukat kiemelendő – az eddigi ismeretek alapján kissé meglepő módon – egyúttal azt állította róluk, hogy sem a „személyes barátság vagy rokonszenv kötelékei” nem jellemzik kapcsolatukat.

A Karlsbadban május végén írt levele végén, a benne kifejtett érvekre hivatkozva Fraknói arra kérte a nagyvárad egyházmegye új főpásztorát, hogy állapítsa meg: a püspöki karhoz intézett javaslatok nem sértik apáti javadalmasi esküjét, illetve nem ütköznek kanonoki kötelességeivel. (A „tarthatatlan” minősítést, mivel nincs egyházzogi vetülete, „alázattal eltűri” – közölte Széchényivel.)¹²⁵

3. FRAKNÓI TÁRGYALÁSAI SZÉCHÉNYI VÁRADI PÜSPÖKKEL (1911. SZEPTEMBER–1912. DECEMBER)

Jellemző a borús klímára, miszerint Fraknói még abban sem volt biztos, hogy az új főpásztor megadja, pontosabban támogatni fogja a felmentést számára a káptalani rezidenciakötelezettség alól, amit idáig az előírt időközönként automatikusan megkapott az irodalmi stallumok viselőit megillető jogszokás alapján. 1911. június 4-én Zichy János közbenjárást kérte. Válaszában a kultuszminiszter reményének adott hangot, hogy a felmentés továbbra is lehetővé teszi, hogy Fraknói „az egyház és az ország tudományos érdekeit az eddigi idealizmussal és eredményességgel” szolgálhassa. Zichy egyúttal kifejezte óhaját a tudós prelátus „magasztos eszményei” valóra váltsa iránt – vagyis pontosan ismerte a felmerült akadékok mibenlétét és súlyát. A probléma a vonatkozó szentszéki rendelkezések betartásának szigorítása miatt válhatott égetővé.¹²⁶

¹²⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 68r–77r; *Dokumentumok*, 14. sz.

¹²⁶ Budapest, 1911. június 6. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 16r; *Dokumentumok*, 15. sz. Lásd még 48–51. és 321–323. j., illetve a főszövegben mondottakat.

Mivel Frankóinak nem kellett Nagyváradra költöznie, a felmentést végül nyilván megkapta – a kérdés hamarosan előkerül még. Az viszont nem valószínű, hogy a káptalanjával azonos platformon álló Széchenyi az elébe tárt sérelmek miatt formális elégtételt szolgáltatott volna Frankóinak. Valamiféle informális megoldást azonban el tudott érni, hiszen a nyílt háborúskodás nem folytatódott a káptalannal. Sőt 1911. őszén a tavaszi püspök-kari határozatoknak megfelelően Várad püspöke tárgyalásokat kezdett kanonokjával a római intézet megalapításáról.

Első érdemi megbeszélésük tartalmáról Frankói 1911. szeptember 22-ei levele tájékoztat bennünket.¹²⁷ A nyolc pontba foglalt egyezség lényege: az apát-kanonok 150 000 koronára emeli az eredetileg 100 000 koronás alapítványi tőkét, évi 18 000 koronát fizet az intézet fenntartására, halála után pedig a szentjobbi javadalom megterhelése (de nem lekötése) révén fogják ezt biztosítani. A tőke éves hozamával együtt 24 000 korona biztosítaná az épület működtetését, az igazgató, a négy bentlakó ellátását és javadalmazását, illetve két külső tagnak a bentlakóknál nagyobb összegű ösztöndíját. Frankói már ekkor szükségesnek látta, hogy gondoljon az intézet esetleges megszűnésére: a villát eladni rendelte, ára pedig a SzIT-et illetve volna 90 000 korona tőkerésszel, a maradék 60 000 pedig az MTA-t. A legfontosabb változás a „Szent István Történeti és Művészeti Intézet”¹²⁸ eredeti koncepciójához képest, hogy mivel művészek, főleg fiatal művésznövendékek integrálását egyházi intézménybe problémásnak tartotta, Széchenyi csupán a történeti intézetet volt hajlandó átvenni. A feltételt Frankói könnyen elfogadta, lévén, hogy közvetlen tapasztalatai neki sem voltak túllontúl kedvezőek.¹²⁹

¹²⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 42rv; *Dokumentumok*, 16. sz.

¹²⁸ Ez az elnevezés nemcsak a Szent István és a Szent Jobb védnökségének, a 18. században lebontott zárándokház kompenzálásának 1910. augusztus 20-ai alapítási kezdeményezésbeli említéséből (vö. *Dokumentumok*, 4.b sz.) következtethető ki, hanem – látni fogjuk – Frankói kifejezetten említi ebbéli szándékát.

¹²⁹ „...azon reményemről, hogy a művészek befogadására hivatott házam a magyar állam vagy a magyar katolikus egyház ajándék gyanánt elfogadja, le kell mondanom, magam pedig az építése idején kitűzött céljaim elérésére a szomorú tapasztalatok és a sikertelenség bizonyítékai után nem számíthatok...” – árulja el egy helyen Frankói. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 12v; vö. *Dokumentumok*, 42. sz. – Kevéssel a művészház megnyitása után a szentjobbi mecénás apátúr örömmel újságolta László Fülöpnek, hogy két festő részére írtak ki pályázatot, és kifejezte reményét, hogy velük szerencsésebb lesz, mint Grünwalddal volt. LAT London, Arch., Corr., Frankói levele Lászlóhoz, Marienbad, 1905. augusztus 4.

Személyes kikötése csupán kettő volt Szenjobb apátjának. Kérte, hogy legyen beleszólása az igazgató személyének kiválasztásába, illetve hogy – élve Széchényi önkéntes felajánlásával – főpásztora eszközölje ki számára élethossziglan a Szentszéktől felmentését a kanonoki rezidenciakötelezettség alól, mely felmentést harminchárom éven át folyamatosan birtokolta, és emiatt a káptalanbeli előléptetésekről is lemondott. Legfontosabb érve: egyéb bevételeit katolikus kultúrcélokra, kiváltképpen a római intézet javára fordította. Fraknói azt is világosan megírta Széchényinek: mivel a római intézet mellett a szentjobbi zárda- és iskolaalapítása apátsága teljes jövedelmét felemészti, hogy megélhetése ne kerüljön veszélybe, az évi 18 000 koronát csak addig tudja majd fizetni, amíg kanonoksága birtokában van, aminek viszont a rezidenciafelmentés elengendhetetlen feltétele. Egyértelműen jelzete: inkább lemond, mintsem tartósan Nagyváradra költözzön.¹³⁰

Széchényi püspök – saját későbbi elbeszélése szerint – ekkor új írásbeli alapítási előterjesztést kért Fraknótól. Arra hivatkozott, hogy szóbeli megállapodásuk szerint végül 200 000 koronás tőke letételét vállalta magára kanonokja. 1911. október 15-ei levelében Fraknói azonban az írásban rögzített felajánlásának mértékét és részleteit rezidenciakötelezettsége alóli pápai felmentésétől és annak feltételeitől tette függővé. Egyúttal tudatta, hogy az intézet vezetésére kiszemelt k. u. k. szentszéki követségi tanácsos, Csizsárik János végül nem fog tudni az intézetben lakni, ahol viszont a tagok nem hagyhatók vezetői felügyelet nélkül magukra.¹³¹

A probléma orvoslására, vagyis hogy miképpen lehetne gondoskodni a leendő igazgató fizetéséről is, két hét múlva tett javaslatot az apát-kanonok. 1911. november 1-jén kelt levelében a megoldást elősorban eredeti javaslatának elfogadásában (20 000 korona kivételével két javadalma bevételeinek lekötése), vagy egy teljesen új elképzelés megvalósulásában vélte megtalálni. Bár itt ismét „intézetek”-ről ír Fraknói, miután már korábban elfogadta, hogy a római művészeti intézet lekerült a napirendről, és épp az igazgatói fizetés biztosítására jelentős többletforrás előteremtése volt a cél, nyilván-

Mindez érdekes megjegyzés, hiszen a feleségével közel egy évet a művészházban töltő Iványi-Grünwald Béla alkotóművészetében a római időszak kifejezetten pozitívnak ítélt fordulatot hozott.

¹³⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 42rv; *Dokumentumok*, 16. sz.

¹³¹ Minderről Széchényi 1912. februári emlékirata ad számot. EFL AN Epp. Hung. Conf., 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 22. sz.

valóan már csak a történeti intézetben gondolkodott. Két további lehetőséget villantott még fel a nehézség kiküszöbölésére. Eszerint a bevételeket a szentjobbi apátság uradalmának hosszabb távú bérbeadása révén lehetett volna növelni. Az elképzelés érdekessége, hogy az ötletet eredetileg Széchényi vette fel. A legkülönlegesebb Fraknói azon javaslata, hogy a bentlakó – vagyis egyházi – tagok a Rómában található egyik német központ, a *Santa Maria dell' Anima* bérházainak egyikében kapnának lakást és ellátást. Így az alapítványi tőkét a történeti intézet számára épült villa árából egyenesen a kétszeresére lehetne növelni, s az igazgatónak kiszemelt Csiszárík pedig maradhatna a *Palazzo Venezia*-ben kapott lakásában, és kívülről is vezethetné az intézetet – morfondírozott az Örök Várost a tenyerénél is jobban ismerő tudós prelátus.¹³²

Széchenyi püspök két nappal később sietősen válaszolt kanonokja 1911. november 1-jei levelére. Elöljáróban arra kérte Fraknóit: „legyen türelemmel, és ne akadályozzuk meg nemes intencióinak megvalósulását valamely eljárással, amely újabb aggodalmakat kelthetne.” Majd röviden leszögezte: nem szabad az alapítást Csiszárík személyére építeni, hiszen külügyi mandátuma bármikor lejárhatsz; továbbá nem ajánlotta a visszatérést az 1910. augusztus 20-ai alapkoncepcióhoz, hiszen javadalmi jövedelméből csupán élete időtartamára tudná biztosítani az intézetek működését, bármiféle ezen túlmutató lekötés ellen pedig ő és a káptalan is állást foglalt, amin elvi okokból nem változtathatnak. „Az intézet létesítését csak olyan formában tartom lehetségesnek, amint azt Méltóságoddal megbeszéltem” – írta Széchényi. Ígéretet tett viszont arra: javasolni fogja a püspöki karnak, ha külön igazgatói fizetésre lesz szükség, azt a testület fedezze majd. „Ha Méltóságod ez elfogadná, ily értelemben referálnék a konferencián” – kért gyors választ Fraknóitól a nagyváradi püspök. Egyúttal kifejezte reményét, hogy a püspökkari ülés után szóban részletesebben megbeszélhetik az egyházi alapítású római magyar történeti intézet ügyét.¹³³

Fraknói valószínűleg a kért november 7-ei határidőig eljuttatta válaszát Széchényi budavári lakására. Szűkszavúan tudatta, hogy elfogadja főpástor javaslatát az igazgatói tiszteletdíjjal kapcsolatban. Ugyanakkor közölte:

¹³² Fraknói 1911. november 1-jei levele: OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 29rv; *Dokumentumok*, 17. sz.

¹³³ Széchényi Fraknóihoz, 1911. november 3. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 30rv; *Dokumentumok*, 18. sz.

újabb alapítási ajánlatát még nem áll módjában írásba foglalni, hiszen annak elengedhetetlen feltétele, hogy kanonoki javadalma biztosítva legyen a rezidenciakötelezettség alóli felmentés meghosszabbítása révén, erről viszont nem kapott tájékoztatást Széchényitől.¹³⁴ Az 1911. november 9–11-ei püspökkari ülésen a nagyvárad püspök így csupán arról számolt be, hogy tárgyalásai Fraknóiival még nem fejeződtek be, és a következő ülésre ígért előterjesztést.¹³⁵

* * *

A rezidenciafelmentés garanciáját decemberre már megkaphatta Fraknói, mert még jóval karácsony előtt megformálta a Széchényi által írásban kért új ajánlatát.

a) *Az első szövegváltozat.* Az újabb ajánlat első szövegváltozata 1911. december 19., a *második változat* dátuma előtt keletkezett, és gépelt másolatban maradt ránk. Rövid, tömör és világos hat pontja mindenben megfelelt Széchényi kívánságainak. Csak a történeti intézetről esik benne említés, a székhelyül adományozandó villa jelzáloghitelét a megnyitásig kifizeti Fraknói, aki 200 000 korona tőke letételét vállalja. Kéri továbbá szentjobbi javadalma megterhelését 400 000 korona kölcsön felvételével, mely kölcsön kamatait és törlesztését élteben ő, holtá után az apátságbeli utódai törlesztenék. Így 600 000 korona lett volna az intézeti alaptőke, mely 4 %-os hozammal évi 24 000 koronát biztosított volna az egyházi alapítású és fenntartású római „Szent István Történeti Intézet”-re. Saját maga számára az alapító apát csupán az igazgató személyének megválasztásába óhajtott beleszólást.¹³⁶

Egyúttal csatolta a módosítások nyomán átdolgozott alapszabály-tervezetet és javasolta a püspöki kar elé terjesztését. Ennek példánya szintén gépelt másolatban maradt ránk. Maga a tulajdonképpeni alapszabályzati

¹³⁴ *Dokumentumok*, 18. sz., jegyzetben.

¹³⁵ „Gróf Széchényi Miklós nagyvárad i.sz. püspök úr jelenti, hogy a római történeti intézet létesítése ügyében megkezdett tárgyalásait Fraknói püspök úrral még nem sikerült befejezni, s azért konkrét javaslatot nem terjeszthet elő, de reméli, hogy a legközelebbi konferencián ezt már megteheti.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 402; EFLAN Epp. Hung. Conf., 1911. 11. 9–11.

¹³⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 20rv; *Dokumentumok*, 19.a sz.

szöveg lényegében megegyezik a korábbival,¹³⁷ érdekesebb viszont a hozzáfűzött pénzügyi tervezet, ami további módosításokat tett az 1911. szeptember végi változaton.¹³⁸ Fraknói a kiadásokat évi 22 000 koronára kalkulálta, a fennmaradó 2000 koronát – nyilván szükség esetére – az igazgatói fizetésre tartalékolta. A legfontosabb változtatás mindazonáltal az utolsó pontban található. Eszerint amennyiben „az intézet fenntartása valamikor bármi okból lehetetlenné válnék, az épület eladásából befolyó egész összeg, alapítványomból pedig 120 000 korona a Szent István Társulatnak (a katolikus tudományosság céljaira), 80 000 korona pedig a M. T. Akadémiának (a magyar katolikus egyháztörténelem művelésére) adassék ki, mint nevemet viselő alapítvány. A szentjobbi apátság terhére felveendő 400 000 koronányi tőke pedig alapítványképpen a nagymélt. magyar püspöki kar rendelkezésére bocsáttassék magyar papok tudományos [*tevékenysége*], de különösen történelmi kutatások előmozdítására és ilyen művek kiadására” – rendelkezett a tudós apát-kanonok.¹³⁹

A két gépelményt: Fraknói 1911. december közepe táján íródhatott levelét és a hozzá csatolt alapszabályzatot olvasva úgy tűnik: a váradi püspök és kanonokja dacára a korábbi nehézségeknek, végül dűlőre jutott, és közös akarattal elhárították a római „Szent István Történeti Intézet” elé tornyosuló elvi és gyakorlati akadályokat... Valami azonban történhetett! Szóbeszéd útján újabb, valós vagy hamis információ érkezhett Fraknóihoz, vagy csupán nem tudott úrrá lenni félelmein saját jövőjét illetően a 20. század szemlátomást megváltozó egyházi és világi miliójében? Az 1911. decemberi levél első szövegváltozatának gépelt formája arra utal: talán több barátjának megmutathatta Fraknói, tanácsukat kérve. A körülményekre, a vélhető okokra hamarosan visszatérünk.

Mindenesetre azt történt, hogy Fraknói végül nem ezt az imént ismertetett *első szövegváltozatot* küldte el Széchényinek, hanem azonos bevezetéssel egy teljesen más, szembetűnő bizalmatlanságtól átítatott, *második szövegváltozat* érkezett meg 1911. december 19-ei keltezéssel Nagyváradra.¹⁴⁰

¹³⁷ Vö. *Dokumentumok*, 7. sz., és a decemberi változatbeli eltérést jegyzetben.

¹³⁸ Vö. *Dokumentumok*, 16. sz., jegyzetben is.

¹³⁹ *Dokumentumok*, 19.a sz., jegyzetben. A mondat *sic*, a szögletes zárójeles, kurzivált kiegészítés konjekturális.

¹⁴⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 31rv; *Dokumentumok*, 19.b sz.

b) *A második, elküldött szövegváltozat.* Ehhez a második szöveghez, vagyis a ténylegesen elküldött levélhez Fraknói nem csatolt működési szabályzatot. Fontosnak vélte, idevágó szempontjait levele ötödik pontjában foglalta össze. Itt írta le, hogy az intézet Szent István védnöksége alatt álljon és a nevét viselje – ami már voltaképpen az 1910. augusztus 20-ai, szentjobbi alapítási „kiáltványból” is következik. A négy bentlakó tag melletti két külső tag („a történelem, régészet és műtörténet egy-egy katolikus vallású munkása”) 2500 koronás – az ő nevét viselő – ösztöndíjat kapjon a SzIT és az MTA közreműködésével. Továbbra is kérte, hogy beleszólása legyen az igazgató személyének kiválasztásába. Megszűnés esetén az MTA változatlan célra csupán 60 000 koronát kapott volna.

Levele első négy pontjában foglalkozott az alapítandó római magyar „Szent István Történeti Intézet” finanszírozásának neuralgikus kérdésével. E téren tanácsosabbnak látta visszatérni a 150 000 koronás felajánláshoz, amit a szentjobbi felszerelés 40 000 koronás értékével kívánt kiegészíteni, a római villa jelzálogából csupán 20 000 koronát vállalt végül. S ami a lényeg: évi 18 000 koronát közvetlenül váradi kanonoki jövedelméből akart finanszírozni. A szentjobbi apátságra felveendő 400 000 korona összegű kölcsön realizálását, kamatainak felhasználását az intézet számára – tudniillik a 18 000 koronás éves juttatása helyett – csak halála utánra tartotta esedékesnek, s majd csupán utóda(i) által törlesztendőnek.¹⁴¹

4. SZÉCHÉNYI ÉS FRAKNÓI ÖSSZEÜTKÖZÉSE (1912. JANUÁR–FEBRUÁR). A RÓMAI VILLA ELVESZIK AZ EGYHÁZ SZÁMÁRA

Úgy tűnik, hogy 1911 őszén mind Nagyvárad arisztokrata püspöke, mind pedig Szentjobb akadémikus apátja elment lehetőségei határáig annak érdekében, hogy a magyar katolicizmus, egyben a magyar kultúra és tudomány számára fontos római intézet létrejöhessen. Az új váradi főpásztor nyilván nem akarta felvállalni a meghíúsulás ódiumát, veszni hagyni egy ilyen mértékű felajánlást. Ugyanakkor ordináriusként a saját elvei és elképzelései szerint, figyelmes, ám leereszkedő arisztokrata modorban tárgyalt kanonokjával. Udvariassága ellenére leveleiben egyetlen személyes elismerő mondata sincs a nálánál negyedszázaddal idősebb, ország-világ által

¹⁴¹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 31rv; *Dokumentumok*, 19.b sz.

elismert tudós Fraknói irányában, aki a főpásztori elismerés hiányát már 1905 folyamán, Szmrecsányi Pál püspök esetében is méltán hiányolta. 1911 őszére a tudós prelátus szemlátomást igyekezett túltenni magát Széchényi püspök évi eleji kedvezőtlen – a püspöki kar számára például „fonák helyzetet” említő emlékiratán, melynek tartalma, hangvétele, kiváltképpen a Hornig–Fischer–Colbrie-féle közös állásfoglalás kontrasztjában már-már ellenséges hangvétellű volt.¹⁴²

A római alapítás ügyében a magyar katolicizmus konzervatív és progresszív szárnya egy-egy vezéregyéniségének: a főpap Széchényinek és a tudós Fraknóinak kellett együttműködnie egy fontos ügyben. A sikerhez túl nagy volt az eszmei, életkorbeli távolság, és túl kevés a bizalom. Utóbbi leginkább a hatalmat nélkülöző Fraknóiból hiányzott a hatalomban bővelkedő új főpásztora irányában.

Széchenyi Miklós 1912. január 12-ei levelében közölte kanonokjával a december 19-ei alapítási pontokkal kapcsolatos „megjegyzéseit és aggályait”. Elvi és gyakorlati megfontolásokra hivatkozva – az alapszabályt helyettesítő ötödik pont kivételével – szinte mindenbe belekötött. Még annak módját is kifogásolta, ahogy Fraknói saját villájából bizonyos tárgyakat magának kívánt megtartani.¹⁴³ Levele végén leszögezte: az egyházmegyéje területén fekvő szentjebbi apátsági javadalom – nem inkorporáció, hanem a 400 000 koronás banki kölcsön útján történő – felhasználásához csak akkor adja meg ordináriusi hozzájárulását, ha azt Fraknói az őáltala (vagyis Széchényi által) „jelzett feltételek mellett kéri”, s ez esetben megszerzi a káptalan, a kalocsai érsek-metropolita, az uralkodó és a Szentszék hozzájárulását. Felhívta még kanonokja figyelmét – ha esetleg mozgósítani kívánta volna támogatóit –, miszerint a püspöki kar csak abban illetékes, hogy elfogadja az ekként felállított intézetet és alapszabályát. A maga részéről csupán annyit ajánlott még fel, hogy a szabályzat kidolgozása kapcsán Fraknói kívánságait a püspöki kar elé terjeszti, egyben leszögezte, hogy az alapítás „nemes intenciójának” megvalósításában csak és kizárólag az általa – már 1911 szeptemberében – jelzett finanszírozási feltételek elfogadása esetén tud közreműködni. Egyúttal hangsúlyozta mindvégig mutatott készségét és jóakarátát, s kifejezésre juttatta, hogy végtelenül sajnálná, ha a római intézet megalapí-

¹⁴² *Dokumentumok*, 8. és 10. sz.

¹⁴³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 21r–22r; *Dokumentumok*, 20. sz.

tása meghíúsulna, hiszen mindenki előtt igazolni tudja, hogy a maga részéről minden tőle telhetőt megtett.¹⁴⁴

Ha Széchényi püspök úgy gondolta, hogy udvariasan parancsoló, minden felelősséget Fraknóira hárító sorai eredményt érnek el, tévednie kellett. Meglehetősen hibásnak bizonyult az a kitapintható előfeltevés, hogy ordináriusi hatalmával élve kizárólag a saját – egyébiránt kivitelezhetőnek tűnő – gyakorlati elképzelései szerint rendelkezhet majd a tudós apát-kanonok által felajánlott ingatlan, tőke és bevételek hasznosítási módjával. Vitatott, Fraknoi és sokak nézeteivel ellentétes elvi alapon állva szándékozta megszabni kanonokja nemes felajánlásainak hasznosítási módozatait. Ráadásul anélkül kívánt célt érni, hogy saját maga bárminemű érdemi hozzájárulást kilátásba helyezett volna. Nem gondoljuk, hogy provokálni akarta Fraknoit. Sokkal inkább úgy vélhette Várad ellentmondáshoz nem szokott arisztokrata püspöke, hogy határozott főpásztori fellépése eredményesnek fog bizonyulni.

Ha tényleg így gondolta, tévedett. Az önérzetében mélyen sértett Fraknoi 1912. január 20-ai válaszában egyfelől kifogásolta, hogy Széchényi a 150 000 koronára növelt tőke helyett 200 000 koronát követelt tőle. Másfelől kifejtette: az éves 18 000 korona járadékot azért kívánja a *stallum litterarium* jövedelméből fedezni, mert annak megtartását a maga számára így immáron a közérdek indokolná. Magyarázatul hozzáfűzte: ha a szentjebbi zárdaiskola és a római művészház mellett apátságából fedezné a történeti intézet járadékát is, kanonoksága elvesztése esetén megélhetése veszélybe kerülne. Félelme valós voltára a hozzá hasonlóan szintén két javadalommal rendelkező egyik kanonoktársa közelmúltbeli példáját hozta, akit csak „felsőbb pártfogás” óvott meg a javadalomvesztéstől. Saját maga pedig aligha számíthatna „az egyházi tudományosság és a nemzeti kultúra szolgálatában eltöltött félszázadra, akár az áldozatokra, amiket ezeknek érdekében hoztam, hozok és hozni szándékozom” – közölte főpásztorával és egyben az utókkal.¹⁴⁵

Utóbbi közlés kiemelkedően fontos. A hetvenedik életéhez közeledő Fraknoi eszerint 1911/1912-re úgy látta: a római és a hazai egyházi körökben nincsen már olyan befolyásos patrónusa, barátja, akinek hathatós pártfo-

¹⁴⁴ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 21r–22r; *Dokumentumok*, 20. sz.

¹⁴⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 32rv; *Dokumentumok*, 21. sz.

gására szükség esetén számíthatna. A jelek szerint aktív politikai kapcsolatait sem tartotta olyan szilárdnak, mint korábban. Saját egyházmegyéjében már Schlauch Lőrinc halála után mindinkább elszigetelődött.¹⁴⁶ A római intézetalapítás kapcsán – inkább felerősödő, mintsem ekkor kezdődő – konfliktusa a káptalannal, illetőleg Széchényi megyéspüspöki kinevezése a jelek szerint egzisztenciális félelmekkel töltötte el a tudós apát-kanonokot. Védekezésükkel azonban éppen a római intézetalapítás révén szándékozott pozícióit megerősíteni. Elgondolása azonban eredményességét tekintve végül elhibázottnak bizonyult. Legalább annyira, mint Széchényi részéről saját – következetesnek és doktrinernek vélt – szempontjainak merev alkalmazása.

A nagyvárad püspök rugalmatlan, hatékonyak aligha nevezhető, ám mind leplezetlenebbül ellenséges eljárása a végletekig felháborította Frankóit. Önérzete erősebbnek bizonyult veszélyérzeténél. Megelégedve a hercehuncát, bejelentette főpásztorának: azonnal és végérvényesen visszavonja összes ajánlatát. Lépése ezúttal már nem taktikai lépés volt. Már levele írásának napjának, 1912. január 20-án a 150 000 korona alapítványi tőkét a SzIT-nek és az MTA-nak adományozta.¹⁴⁷ Nem írta meg Széchényinek az ennél is fájdalmasabb döntést: római villáját szintén az Akadémiának ajánlotta fel.¹⁴⁸

A szemlátomást meglepett nagyvárad püspök nem tehetett mást, mint eljárása kudarcát leplezendő hosszas emlékiratot intézett a püspöki karhoz. Ebben pontosan, de értelemszerűen saját tállalásában tekintette át Frankóival folytatott tárgyalásait, méghozzá feltűnő részletességgel. Szemmel láthatólag igyekezett a lehető legtávolabb tolni magától a felelősséget a vitathatatlan kudarc, az egyházat ért óriási anyagi és erkölcsi veszteség, a magyar katolicizmus római központjának megghiúsulása miatt. A főpap

¹⁴⁶ A bizalmas kapcsolatra Schlauch Lőrincsel lásd annak tartalmas levelét Frankói pécsi püspöki kinevezése érdekében. TUSOR-KANÁSZ, *Frankói Vilmos és Pécs püspöki trónja*, 198–200. Az 1890-es évek derekától a közeli barát, Wlassics Gyula kultuszminiszter (1895–1903) volt Frankói fő politikai támogatója. Érintőlegesen előkerült már, hogy a felterjesztés a pécsi megyéspüspökségre, a múzeumi és könyvtári főintendánsi, illetve a szentjóbai apáti kinevezés neki volt köszönhető. Wlassics elkötelezettségére Frankói személye mellett uo., 171–174 és 182. Lásd Frankói köszöntőbeszédét is Wlassics hatvanadik születésnapjára: Múzeumi és Könyvtári Értesítő 6 (1912) 227–228.

¹⁴⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 32rv; *Dokumentumok*, 21. sz.

¹⁴⁸ Vö. *Dokumentumok*, 33. sz.

mondandójának lényege: káptalanjával karöltve mindvégig a deklarált elvekhez következetesen ragaszkodva járt el. A szentjobbi apátság inkorporációja és a váradi irodalmi stallum bárminemű lekötése – vagyis épp az adakozó Fraknói sarkaltos elképzelései (!) – kivételével azonban minden megoldásra nyitott volt, s kizárólag kanonokja folyamatosan változó elképzeléseinek tudható be, hogy nem sikerült megfelelő megoldást találni. Fraknói idejekorán meghátrált az ilyesfajta ügyletek során adódó nehézségek láttán, és még azelőtt véget vetett a tárgyalásoknak, mielőtt az alapítás megvalósíthatatlansága tényleg bebizonyosodott volna – hárított rá minden felelősséget Széchényi.¹⁴⁹

A szépen formált tendenciózusság kereteit a nagyváradi püspök finom megfogalmazásokkal töltötte ki. Csupán egy-két utalás szintjén köszön vissza 1911. januári, „fonák” helyzetet említő emlékiratának hangneme. Mint például amikor arra utal, hogy Fraknói már 1892-ben ország-világ előtt kijelentette, egyedül is képes az intézet megalapítására. Már-már szimptomatikus a főpásztor értetlenkedő csodálkozása, miszerint kanonokja csupán a tárgyalások legvégén juttatta számára világosan kifejezésre: túlzónak tartja és sokallja az alapítványi tőke 200 000 koronára növelésének igényét. Az összeg, mint emlékszünk, az 1910. augusztus 20-ai eredeti felajánlás kétszerese lett volna, méghozzá úgy, hogy az ezt követelő Széchényi semmiben nem kívánt eleget tenni az adományozó Fraknói alapítással kapcsolatos lényegi kívánságainak.¹⁵⁰

Láthattuk: a szentjobbi apátság hasznosítása ügyében a felveendő 400 000 korona összegű jelzálogkölcson révén részben sikerült dűlőre jutni a tárgyalások során.¹⁵¹ A Fraknói-villa végső soron a váradi irodalmi stallum hasznosítási módjának kérdésén úszott el a magyar katolicizmus számára. Fraknói hiába részletezte újra meg újra, hogy a tényleges változás csupán annyi lenne, hogy ezentúl nem az ő saját számlájára, hanem a római történeti intézet pénztárába menne a bevétel, s hogy a fenntartó püspöki kar ré-

¹⁴⁹ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 22. sz.

¹⁵⁰ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 22. sz.

¹⁵¹ Részben, hiszen Fraknói a tárgyalások ezen szakaszában végül csak halála utánra egyezett bele a kölcsön felvételébe. A jövedelmek, vagy egy részük közvetlen lekötése helyett ez a megoldás költségesebbnek tűnik. Tudniillik a felvett és tőkésített hitel kamatai fedezték volna az intézet folyó kiadásainak egy részét (a fennmaradó részt pedig a 150 000/200 000 koronás Fraknói-féle felajánlás éves hozama). A tartozás összegét és a hitel kamatait fizette volna a szentjobbi apát bevételeiből.

széről ennek kapcsán aligha avatkozik majd be bárki is a káptalan gazdálkodásába. Nem használt Szentjobb apátjának azon érve sem, miszerint kész az alapítólevélben minden garanciát megadni a váradi székeskáptalan számára az összes adódó aggály elhárítására.¹⁵² Az irodalmi stallum hasznos posztj-ozefinista beavatkozás volt a káptalani autonómiába a 19. század első harmadában,¹⁵³ hatékonyságának fokozása – közvetlen állami közreműködés híján – azonban sikertelennek bizonyult a 20. század elején.

* * *

Széchenyi Miklós gróf a konzervatív magyar katolicizmus meghatározó, jellegzetes alakja volt. Nem tekinthető ultrakonzervatívnak, hiszen a Gaetano de Lai-féle rideg, aszketikus egyházfegyelem távol állt tőle. Arisztokrata származása okán is az egyházi, szociális kérdésekben az egyéni főpapi kezdeményezések, alkalmi jótékonykodások paternalista rendszerét tartotta ideálisnak, az apostolutódsággal egyedül összeegyeztethetőnek. A Samassa egri érsek, majd mindinkább Széchenyi Miklós által fémjelzett paternalista konzervatív irány kizárólag a tradicionális, sőt – csúf, de kifejező szóképpel – „feudo-tradicionális” kereteken belül képzelte el minden alkalmazkodást a századforduló időszakának kihívásaihoz a hazai katolicizmus számára.

Nem mondhatjuk improduktívnak. A még a Pázmány Péter által vásárolt *Amagassei* székhely helyett a bécsi Pázmáneum rektoraként 1899–1900-ban modern, minden kíváncsnak megfelelő épületet emeltetett az akkori *Weissenhausgassén*, a bécsi papnevelővel szemközt. Míg a mai *Boltzmanngassén* álló épület a 17. századi itáliai, római *palazzók* stílusában épült meg, a győri püspökként fiatalos lendülettel létesített új, látványos szeminárium neoromán stílusban épült meg 1910-re. Tovább árnyalják a képet nagyszámú templomépítései, helytállása egyházmegyéjében az összeomlás idején, illetve Trianon után, valamint Nagyváradon máig élő kultusza. Az ősei között Erdődyeket, Zichy-Ferrarisokat is felmutató gróf-püspök személyét

¹⁵² OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 32rv; *Dokumentumok*, 21. sz.

¹⁵³ Az 1808-ban létesített irodalmi stallumra, pontosabbak stallumokra, valamint Fraknói váradi kanonokságára: BALLA TÜNDE–LAKATOS ATTILA, *Megjegyzések Fraknói Vilmos nagyváradi kanonikátusához*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 103–132, 114–116 és 116–117.

mindazonáltal nem ismerjük közelebbről. Tudományos igényű, monografikus életrajza megírásra vár.¹⁵⁴

A Prohászka Ottokár által vezérelt másik oldal ezzel szemben meg volt arról győződve, hogy a régi típusú jótékonykodás idejét múlta, és hogy „a klérusnak kiváltképpen szociális téren kell teológiáját és hitét megvédeni, s hogy a szociális téren dől majd el az ellenséges világnézetek harca”, mely küzdelem új módszereket igényel. A Prohászka által képviselt „progresszív” irányzat új formációkat és utakat keresve felvállalta a nyílt versenyt a lelkek megnyeréséért a liberalizmussal és más újabb ideológiákkal szemben. Fraknói Vilmos 1870/1872-es publicisztikájától kezdődően e progresszív katolicizmus korai programadó személyiségének számított. Olyannyira, hogy rendre szabadkőművességgel vádolták.¹⁵⁵

Nagyvárad arisztokrata püspökének és Szentjobb tudós apáturának szembehelyezkedése a római intézetalapítás kapcsán e két, egyházon belüli felfogás világnézeti küzdelme volt. Igazat mond Széchényi, amikor azt állítja: elvi okokból nem enged, nem engedhet. Csak éppen ezen elvi okok nem a kifogásolt technikai részletekben rejlettek, hanem jóval átfogóbbak voltak. A nehézségek emiatt bizonyultak áthidalhatatlanoknak. Széchényi egy hónap híján kerek negyedszázaddal volt fiatalabb Fraknóinál. A generációs, és vele a szemléleti ellentét kettejük között kódolva volt. A helyzet visszásságát az adja, hogy kettejük közül az apát-kanonok nézetei sokkal modernebbek voltak, akár a korszak, még inkább pedig az utókor szemében, mint a győri, majd nagyvárad püspök egyházképe.

Akár Széchényi, akár Fraknói érdemére legyen mondván: a katolicizmusról, az egyháznak a magyar társadalomban a 19. század végén, a 20. század elején betöltendő szerepéről vallott, jószerével antagonisztikus felfogásuk, valamint – a magukról készítettett festmények hosszú során áttetsző – nárcisztikus szemé-

¹⁵⁴ Ennek irányába tett fontos lépés legújabbán: FODOR JÓZSEF, *A Szent Szív apostola. Sárvár-felsővidéki gróf dr. Széchényi Miklós latin szertartású megyéspüspök élete és működése*, Nagyvárad 2025, különösen 47–52.

¹⁵⁵ PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Mi az a szociális kérdés?* és *A papság földadata a szociális kérdések körül*, Magyar Sion 39 (1894) 3–25 és 161–176 (Dr. PETHŐ); *Katolikus patronázs*, Katolikus Szemle 23 (1909) 345–357; lásd még VASS PÉTER, *Prohászka Ottokár szociális tanítása*, Vigilia 13 (1948) 5. sz., 257–277; PAP SÁNDOR, *Prohászka Ottokár szociális és földreform elképzelései* (Írások Prohászka Ottokár szociális és földreform elképzelései (Írások Prohászka Ottokár szociális és földreform elképzelései) 5), Székesfehérvár 2006. Lásd alább, 377. j. is. – OLÁH P. RÓBERT, *Fraknói közéleti publicisztikája (1870–1918)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 391–402; továbbá szintén CVH I/24, 254–255 és XIX. 164. 179. 185. 275.

lyiségjegyeik ellenére 1911 folyamán megkísérelték az együttműködést. Az elvek köntösebe bújtatott, hatáskörfélést, befolyásérvényesítést és „maradandóság” utáni vágyat egyaránt magukban hordozó ellentétek a tárgyalások során azonban mindinkább személyessé kezdtek válni. E vonatkozásban nem tudjuk Fraknói érthető önértetén, illetve egzisztenciális aggályain alapuló lépéseit igazán kifogásolni – bár mondjuk 1911. május végén a székeskáptalan kanonokjaként inkább a nagyváradi intronizáción lett volna a helye, mintsem a karlsbadi fürdőközpontban. Mindenesetre úgy véljük, a következő év elejére joggal érezte úgy, hogy főpásztora úgymond a kákán is csomót keres. 1912. január 20-ai döntésével meg kívánta mutatni, hogy szorultnak érzett helyzete ellenére maradt még mozgástere. Római alapítási ajánlatainak immár végérvényes visszavonásával Széchényit célozta meg, és őrá hárította az érdemi felelősséget,¹⁵⁶ nem véletlenül látta azonnali szükségét a derék püspök a hosszas magamentegetésének. A SzIT, valamint az MTA helyzetbe hozása pedig világosan megmutatta, hogy az ordináriusi joghatóság és a püspöki kar mellett a katolikus és a világi tudományosság védművei már elég erősek voltak ahhoz, hogy valós alternatívát jelentsenek.

A Fraknói-villa és a korábbi történeti intézet mintájára egy egyházi alapításban és fenntartással működő intézmény lehetősége 1911. január 20-án végérvényesen és visszavonhatatlanul elveszett a magyar katolicizmus számára.

Az egykoron kis- és nagyszemináriumi kurzustárs Hornig Károly barátja oldalán állt a kialakult helyzetben. Fraknói „szép eszméi agyonütéséről”, egyes püspöktársai „ily nobilis eszmék” iránti „kevés érzék”-éről beszélt ekkortájt hozzá intézett levelében.¹⁵⁷ Igazat adhatunk az iménti fejtegetéseinkkel összhangzó értékelésnek. Hornig véleményét nem elfogultsága diktálta. Veszprém püspöke a későbbiekben már korántsem adott mindenben igazat hajdani iskolatársának.

¹⁵⁶ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 32r^v; *Dokumentumok*, 21. sz.

¹⁵⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 38r [skk]; *Dokumentumok*, 25. sz.

IV. A RÓMAI „EGYHÁZMŰVELŐDÉSI INTÉZET” (1912. február–1913. november)

Széchenyi és Fraknói udvarias keretek között folyó hideg küzdelme 1912 februárjától mindinkább kezdett felforrósodni. A hangnem, ha nem is durvává, de egyre keményebbé vált. A vatikáni feltáró kutatásokra épülő, virtuálisan az MVH-ra alapozva 1882-től, székhellyel 1894-től működő történeti intézet sorsa innentől más, állami és akadémiai vágányon haladt a sikeres megalapítás felé.¹⁵⁸ Más kérdés, hogy az I. világháború és az utána megváltozott viszonyok nem tették lehetővé eredményes működését sem a módszeres és feltáró vatikáni alapkutatások, sem pedig ide kapcsolódóan a római magyar tudományos jelenlét terén.¹⁵⁹

A mostani fejezet már egy új koncepció mentén tervezett, kifejezetten egyházi intézetről fog szólni. A Fraknói-biográfia és a római magyar jelenlét, illetve a 20. század eleji magyar egyháztörténet mélyebb megismerése végett továbbgombolyítjuk az elbeszélés fonalát. A vatikáni levéltári alapkutatások kérdése, fogjuk látni, itt is előkerül majd, ha nem is központi szerepkörben. Az átírásban, kivonatokban, illetve hasonmásokban közölt dokumentáció a továbbiakban is izgalmas illusztrációt nyújt a mind fordulatossabb későbbi események megismeréséhez és megértéséhez. A történetnek ugyanis még koránt sincsen vége. A Fraknói-villa és a történeti intézet elvesztése még nem jelentette a magyar katolicizmust római viszonylatban ért kudarcok végét az 1910-es évek elején.

¹⁵⁸ Lásd alább a IV/5/b és V/5. részfejezetet.

¹⁵⁹ Vö. a *Zárzó* első bekezdését és szakirodalmi hivatkozásait.

I. FRAKNÓI MOZGALMA A RÓMAI MAGYAR
 „EGYHÁZMŰVELŐDÉSI INTÉZET” ÉRDEKÉBEN
 (1912. FEBRUÁR–ÁPRILIS)

Széchenyi Miklós váratlan fordulattal zárta a püspöki kar számára 1912 februárjában írt önmentegető beszámolóját. Tekintettel a „római tudományos intézet” fontosságára, valamint arra, hogy a püspöki kar túlnyomó többsége egyetértett azzal, hogy a „szentjobbi apátság javadalma valamely formában igénybe vétessék” e célra, kijelentette: püspöktársai jóváhagyása esetén készen áll a szükséges lépések megtételére, hogy a „szentjobbi apátság megüresedése esetén, a javadalom jövedelmeinek terhére felveendő nagyobb kölcsön igénybe vételével Rómában magyar egyházi tudományos intézet létesíttessék.”¹⁶⁰ A „szentjobbi apátság megüresedése esetén, a javadalom jövedelmeinek terhére felveendő nagyobb kölcsön”, fogjuk látni, sajátos jogcím volt csupán, sem Fraknói halála, sem pedig lemondása nem kellett folyósításához, egyedül a püspökök, majd a főkegyúr beleegyezése szükségeltetett hozzá.

A gróf-püspök 1912. február harmadik hetében véglegesített elképzelése leginkább saját maga számára kecsegtetett előnnyel. Az immár tisztán egyházi, pontosabban fogalmazva klerikális jellegű, a tudományos, kulturális, oktatási jelleg mellett zarándokházi, és – magától értetődően – képviseleti, érdekérvényesítői és információközvetítői feladatokat is ellátni képes intézmény alapítója ugyanis így maga Széchenyi lett volna. Várad főpásztora Bécs után Rómában is maradandót tudott volna alkotni egyháza, arisztokrata családja és természetesen a maga dicsőségére. A konzervatív felsőklérus Magyarországon mindig is államegyházi, kevéssé ultramontán volt. A jelek szerint Széchenyi és köre azonban a századelőn felismerte a saját római központ szükségességét. A felismerést a római centralizmusnak az I. Vatikáni Zsinat utáni évtizedekben mutatkozó újbóli erősödésére adott válaszként értékelhetjük. A trend a pápaság dogmatikai alapokon nyugvó hangsúlyosabb jelenlétét eredményezte a helyi egyházak életében, szorosan összekapcsolódva a kánonjog kodifikálásának folyamatával. A Kúriával való kapcsolattartás sűrűsödése a bécsi nunciatura mellett új formációkat igényelt.

¹⁶⁰ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 22. sz.

a) Római intézet 2.0

Nem tudhatjuk, hogy Fraknói ekkoriban megsejtett-e bármit Széchényi tervezetéből. Mindenesetre ugyanezen napokban született meg az ő új koncepciója is. 1912. február 12-én tájékoztatta róla Vaszary hercegprímást.¹⁶¹ Elöljáróban leszögezte: „Az egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott magyar intézeteknek Rómában megalapítása céljából előterjesztett ajánlataim el nem fogadtatván, le kell mondanom a szerencséről, hogy az intézeteknek otthont én biztosítsak, fönntartásukról életemben gondoskodjam, és holtom után is alapítványaimmal tevékenységükben részem legyen.” A pár, ügyesen megfogalmazott mondattal minden felelősséget a meg sem említett nagyvárad püspökre hárított. Majd határozottan kijelentette: „mivel azonban az az erős meggyőződés vezérelt, hogy ilyen intézetek létesítését a magyarországi katolikus egyház nagy érdekei és elodázhatatlan kötelességei követelik: igyekezetemmel nem szabad felhagynom”. Ez követően hosszasan taglalta – lényegében az 1910. augusztus 20-ai alapítási előterjesztéséből átemelt és fazonírozott – érveit. Végül pedig leszögezte, hogy „mellőzhetetlenül szükség van Rómában oly intézetre, mely Szent István apostoli királyunk nevét viselvén, az egyházi tudományosság és művészet egész körét fölkarolván, a kilencszázados magyar katolicizmust méltó módon képviselje és a magyar kultúra különleges igényeinek kielégítésére alkalmas legyen.”¹⁶²

Ugyanezeket a gondolatokat átemelve Fraknói egyúttal aláírásgyűjtő akcióba kezdett új elképzelése, a „Szent István Egyházművelődési és Egyházművészeti Intézet” érdekében.¹⁶³ Éppen úgy, mint kispapént tette első könyve megjelentetése érdekében.¹⁶⁴ Közelebbi részleteket nem tudatott 1912. február 15-i keltezésű felhívásában. Annyit írt csupán, hogy az ügyben a püspöki karhoz fordult, és a kedvező döntés segítésére kér támogató aláírást.¹⁶⁵

¹⁶¹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 51r–52r; *Dokumentumok*, 23. sz.

¹⁶² OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 51r–52r; *Dokumentumok*, 23. sz.

¹⁶³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 92rv; *Dokumentumok*, 24. sz.

¹⁶⁴ ROTTLER FERENC, *Fraknói Vilmos történetírói pályakezdése (1861–1871)*, Századok 103 (1969) 1046–1076, 1053 (57. j.)

¹⁶⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 92rv; *Dokumentumok*, 24. sz.

A már korábban is neuralgikusnak bizonyuló finanszírozási részleteket a Vaszaryhoz intézett levél részletezte. Miután 1911. november 9-ei ülésén a püspöki kar a katolikus érdekek támogatására politikai téren ötéves futamidőre évi 150 000 koronát (vagyis az egyes javadalmakra kivetett kongruahozzájárulás¹⁶⁶ 22 %-át) szavazott meg, a nagyjavadalmasok egyikeként kérte kérelmének a püspökkari ülés elé terjesztését: járjanak el ugyanígy a katolikus érdekek támogatása érdekében a nemzeti kultúra terén is! Hasonló javaslattal élt már tizennyolc évvel korábban, mely annak idején elvi helyesléssel találkozott. Mint kifejtette, a hozzájárulás minden 10 000 korona tiszta jövedelem után csupán 250, számos esetben csupán 100 korona kiadást jelentene a javadalmasok számára, ugyanakkor „kiszámíthatatlan előnyöket ígér”: a római intézet biztos megalapítása, a katolikus időszaki sajtó és a SZIT tudományos kiadványainak fellendítése, a katolikus egyházművészeti tanács létrehozása, sőt a moldvai és az amerikai katolikus „honfitársak” kulturális támogatása terén is. E területek fontossága miatt a nagyjavadalmasi „kulturádó” kivetését nem öt évre, hanem állandó jelleggel javasolta a „római Szentszék és a legfőbb kegyúr könnyen kieszközölhető hozzájárulásával”. Fraknoi végül hangot adott erős reményének, hogy a püspöki kar „azt, amit a politikai tusák harcosainak nyújt, a békés hódítás művének (a tudomány, irodalom, művészet) munkásaitól megtagadni nem fogja.”¹⁶⁷

¹⁶⁶ „A kongrua (*congrua sustentatio*) fogalma tartalmát tekintve kettős jelentéssel rendelkezik. Egyfelől általános – keresztény vallásfelekezeteiktől független – értelemben jelenti a lelkészeknek az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított állami támogatást, másfelől szűkebb értelemben jelenti a katolikus papi fizetés minimumát.” A korabeli vitákra, törvénykezésre: ANKA LÁSZLÓ, *Apponyi Albert gróf és a kongruatörvények*, Egyháztörténeti Szemle 11 (2010) 1. sz., 51–65. Katolikus részről a *portio congruának* is nevezett, már a IV. Lateráni Zsinaton tárgyalt kiegészítő lelképásztori juttatásról 1887-től a Katolikus Központi Kongrua Bizottság gondoskodott. Neve 1909-ben Országos Katolikus Kongrua Tanácsra változott. Rövid áttekintés: JANES ZOLTÁN, *A kegyúri intézmény kialakulása, virágzása és megszűnése...* (PPKE KPI Disszertáció), Budapest 2012, 72–73; valamint SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 2), München 1974, 110–114. A tíz évig húzódó előkészítés 1885-re zárult le, irányítója Samassa egri érsek, referense az egyúttal nagyobb egyházi jövedelmek összeírási szabályzatát is elkészítő Timon Ákos volt. Fraknoi fenti közlése alapján a nagyjavadalmasok évi kongruahozzájárulása 682 000 korona volt.

¹⁶⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 51r–52r; *Dokumentumok*, 23. sz.

Hornig Károly veszprémi püspök már február 16-án reagált barátja új római programjára. Hornigról írja egy helyütt NYISZTOR ZOLTÁN, hogy ő és fiatal germanikus társai nem igazán lelkesedtek érte, mert túl cinikusnak tartották.¹⁶⁸ Nos, e cinizmus, amit mi sokkal inkább erős kritikai vénaként diagnosztizálunk, rendkívül érzékletes jellemzését nyújtja a kialakult helyzetnek. „Képzelted, hogy a római intézetre vonatkozó legújabb indítványodat a legnagyobb örömmel fogadom, de némi becsületes kárörömmel is, mert a püspöki kar most ismét egyszer tapasztalhatta, hogy «nem akárásnak nyögés a vége»” – indította Hornig levelét, majd ekként folytatta: „Megbocsátod, hogy ezt a kissé mefisztói gondolatot irigylem Tőled, azt ti., most rájok hárítani az egészet azokra, kik szép eszmédet agyonütni nem áttartották...” – a püspöktársak, leginkább pedig Széchényi felé irányuló kritikát pár oldallal korábban idéztük már. De kapott feddést Fraknói is. Püspök barátja felrótta neki, hogy hiba volt elvetni korábbi tanácsát, és nem az uralkodónál kezdeni az egész ügyet. A veszprémi püspök szerint barátja újabb terve elől már nem térhetnek ki a püspökök. Nem tartotta kizártnak, hogy az üresedéskor majd maga az uralkodó fogja bekebelezettni a római intézet számára a szentjobbi javadalmat – ahogy elődei tették annyi más apátsággal és prépostsággal. Ez esetben „csak álmélkodhatnának azok az urak, akik azt mindenáron valakinek számára «rezerválni» akarták” – enged röpke bepillantást a kulisszák mögé Hornig kaján megjegyzése. Az esetleges önkéntes felajánlást egy ilyen királyi lépés megelőzésére Veszprém főpásztora azonban a „blamázs netovábbjának” tartotta volna a püspöki kar részéről.¹⁶⁹

¹⁶⁸ „Római tartózkodásom idején egyszerre három bíborosa is volt Magyarországnak, ami sem azelőtt, sem azután nem fordult elő. Samassa egri érsek volt az egyik, aki azonban már nagyon öreg volt, nem járt le Rómába, s így nem ismertem, csak híres gorombaságairól hallottam. Csernoch a magyar zarándokvonatokkal évről-évre megjelent, s igen népszerű volt a vatikáni körökben. Hornig bíborosi avatását ott értem meg Rómában. Cinikus ember volt, ránk fiatalokra nem tett jó benyomást, bár tudtuk róla, hogy nagy mecénás.” NYISZTOR ZOLTÁN, *Vallomás magamról és kortársaimról*, Róma 1969, *23. A szerző 1911–1915 között volt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke Rómában. Az említett avatási szertartásokat 1914. május végén tartották Rómában, címtemplomát (*Sant' Agnese fuori le mura*) május 28-án vette birtokba Hornig.

¹⁶⁹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 38r [skk]; *Dokumentumok*, 25. sz.

b) Az uralkodó „megkörnyékezése”

Fraknói, aki még életében szeretne volna látni 1870/1872-es publicisztikájában megfogalmazott eszméi beteljesülését,¹⁷⁰ nem csupán széles támogatói kört kívánt mozgósítani terve mellett, hanem Ferenc József útján kívánt nyomást gyakorolni a püspökökre. 1912. február 18-án kérte meg Zichy Jánost a közvetítésre, s ezúttal semmit nem bízott a véletlenre. Maga fogalmazta meg a miniszteri felterjesztés szövegét a Vaszarynak megküldött újabb tervezet érveinek felhasználásával. A legsúlyosabb mondatot érdemes ismét szó szerint idézni. A következőket adja a miniszter tollára: „Noha remélem, hogy a püspöki kar azt, amit a politikai tusák harcosainak nyújt, a békés hódítás művének (a tudomány, irodalom, művészet) munkásaitól megtagadni nem fogja, az indítvány elfogadását biztosítva csak úgy látom, ha az Cs. és Ap. Kir. Felséged javallásával találkozok, és én megbízást nyerek, hogy arról Magyarország hercegprímását és a püspöki kar tagjait megfelelő módon értesítsem...”¹⁷¹

A megfogalmazás módja már-már hitvallás a posztjozefinista modell egyedüli hatékonysága mellett, amit az uralkodói válasz, a „legfelsőbb elhatározás” tervezetének megfogalmazása tesz tónusosabbá: „Megelégedéssel veszek tudomást előterjesztése nyomán arról, hogy a magyar püspöki kar legközelebb tartandó értekezletében foglalkozni fog Rómában a magyar egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott intézet állandó megalapításának tervével, és egy olyan alap létesítésével, amely ezen intézet fönntartása mellett az egyházi irodalom és művészet egyéb érdekeit fogja fölkarolni...” – adná ezúttal Ferenc József tollára Fraknói. Minderre szorosan rímél a folytatás: „Miután uralkodásom alatt alkalmam nyílt a monarchia másik államának nemzetiségei javára római egyházi és tudományos intézetek létesítésében és újjászervezésében közreműködni, megnyugtató rám nézve az a tudat, hogy életem alkonyán a magyar nemzet javára dicsőíseges elődöm, a magyar államot megalapító Szent István király elenyészett római alkotásának föllevenítésére alkalmas, a magyar katolicizmus kilenc százados múltjához és mai hatalmi állásához méltó intézet megalapításában királyi kegyelmemmel részt vehetek.” A koronát a királyi manifesztumra a záradékolás, az ellenőrzés és a jelentési utasítás teszi fel: „Megbízom, hogy

¹⁷⁰ Vö. az imént, 155. j.

¹⁷¹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 60r–61r; *Dokumentumok*, 26.a sz.

erről Magyarország hercegprímását és a püspöki kar tagjait megfelelő módon értesítse. Elvárom jelentését a püspöki tanácskozmány határozatairól”¹⁷² – tudatta volna Ferenc József a magyar kultuszminiszterrel a tudós szentjobbi apát megfogalmazása szerint.

Fraknói Vilmos, akinek egész történetési munkássága az ultramontán gondolat és a királyi főkegyuraságban testet öltő magyar államegyháziság összeegyeztethetőségének kimutatására, sőt igazolására épült, immár egyedül az államban látta a hierarchia funkcionális és hatékony működésének garantálóját!¹⁷³ Ráadásul abban az államében, melynek feje ugyan a katolikus apostoli király volt, ám ő 1867 óta hatalmát liberális kormányokon keresztül gyakorolhatta. Igaz, Ferenc József informálisan sok mindent megőrzött a neoabszolutizmus gyakorlatából, a kultuszminisztert pedig aktuálisan a Katolikus Néppárt adta.

A már az 1910. augusztus 20-ai kezdeményezésbe is beavatott Zichy János kultuszminiszter ismét kedvezően állt Fraknói vállalkozásához. Március eleji magánlevelében szintén támogatásáról biztosította történész barátját. „Bizonyára meg vagy győződve arról, hogy a római magyar intézet biztosítása és egyéb katolikus kulturális érdekeinknek előmozdítását célzó javaslatod iránt nemcsak hivatali állásomból kifolyólag, hanem személyi érzelmeimtől is vezettetve a legmelegebb rokonszenvvel viseltetem” – kezdte levelét Zichy. Majd tudatta Fraknóival, hogy az írásbeli felterjesztés elküldése előtt a kialakult szokásrend szerint előzetesen szóban megkérdezi a királyt. Úgy tűnik, a miniszter nemcsak a céllal, hanem az elérésére alkalmazott módozattal is egyetértett. Azt viszont szemlátomást ekkor még nem látta világosan, hogy itt már egy új, tisztán egyházi intézményről van szó, a Fraknói-villában – akadémiai és állami közreműködéssel – létesítendő történeti intézet pedig immáron egy másik ügy. Levele végén ugyanis ígéretet tett az állami hozzájárulás beütemezésére az 1913. évi költségvetésbe.¹⁷⁴ Ez

¹⁷² OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 101r; *Dokumentumok*, 26.b sz.

¹⁷³ A főkegyúri jog történetével kapcsolatos kutatásaira: SZOVÁK KORNÉL, *Fraknói vatikáni kutatásai és a középkori magyar történelem*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 285–309, 291–295; FAZEKAS ISTVÁN, *Fraknói és a kora újkor kutatás kezdetei*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 329–348, 343–344; ultramontanizmusára: HÖGYE-CZIRÁKI, *Történetíró új szerepben*, 133–154; továbbá szintén CVH I/24, 155. 191. 256. 264. 272.

¹⁷⁴ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 157v; *Dokumentumok*, 28. sz.

az egyházi intézet sorsától függetlenül valóban meg is történt az állami alapítású és az MTA által felügyelt intézmény javára.¹⁷⁵

Úgy látszik, a kultuszminiszter még újabb, 1912. április 8-ai, ezúttal már hivatalos válasza megírásakor sem látott teljesen tisztán, hiszen ekkor arról beszélt, hogy a „római magyar intézet végleges megalapítása nemcsak a nemzeti kultúrára nézve jelentene megbecsülhetetlen nyereséget, hanem a katolikus egyházra is dicsőséget árasztana”, vagyis szemlátomást közös intézményben gondolkodott. A jelek szerint már valami olyanban, amit azután 1927-ben éppen római Magyar Intézet (illetve *Collegium Hungaricum*) hivatalos néven az új geo- és kultúrpolitikai erőterben Klebelsberg Kuno megvalósított, és amit előjáróban római magyar akadémiaként már emlegettünk. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, bár méltatta Fraknói „intenciójának nemes célzatát”, s a „legmelegebben” kívánta az „annyi lelkesedéssel és kitartással folytatott törekvés sikerét és a kitűzött cél elérését”, a „cél elérésére irányuló eljárásnak” Fraknói által javasolt módjával hivatalosan végül nem tudott egyetérteni. Nyilvánvaló, hogy a szóbeli előterjesztés nem nyerte el Ferenc József tetszését. Zichy indoklása szerint az eljárás sértené a püspökök érzékenységét és kontraproduktív lenne, továbbá értesülései szerint a legközelebbi konferencián enélkül is érdemben fogják tárgyalni a kérdést. A maga részéről ugyanakkor megígérte Fraknóinak, hogy kiemelt figyelemmel fogja kísérni az ügyet.¹⁷⁶

c) Az aláírásgyűjtő mozgalom

Jóval eredményesebbnek bizonyult Fraknói támogató aláírásgyűjtő akciója. A tudós apát-kanonok által megfogalmazott, aláírásra szerteszét küldött szöveg szemlátomást erős nyomást kívánt helyezni a püspöki karra:

„Alulírottak, osztozván Fraknói Vilmos címzetes püspök és szentjobbi apát úr felfogásában, lehetetlennek tartják azon helyzet további fönntartását, hogy éppen a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára; és így elzárva maradjon a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaitól, amelyekből minden más nemzet, sőt monarchiánk másik államának összes nemzetiségei (németek, lengyelek, csehek, rutének, délszlávok) is saját külön intézeteikben meríthetnek. Ennek következtében készséggel csatlakoznak indítvá-

¹⁷⁵ Vö. CVH I/20, 49–54.

¹⁷⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 19r^v; *Dokumentumok*, 30. sz.

nyához: hogy a nagyméltóságú püspöki kar tegye lehetővé Rómában magyar kollégium alapítását, mely Szent István apostoli királyunk dicső nevét viselhetné, az egyházi tudományosság és művészet munkáit befogadná és a nemzeti kultúra hatóság tényezőjévé válnék. Hogy ilyen intézet létesítése újlágos bizonyítékául szolgálna annak, hogy a magyar katolikus egyház mindig első sorban áll ott, hol a hazának szolgálni, dicsőségét előmozdítani, kultúráját felvirágoztatni lehet...”

– sorjáztak „A római magyar intézet érdekében” címet viselő kvázi kiáltvány ütős mondatai. A felhívás az egyházi tudományosság mellett az egyházművészet támogatását is a zászlajára tűzte, egyúttal pedig lándzsát tört a széleskörű katolikus kultúrateremtés és tudományművelés – felekezeti és világnézeti egyaránt – versenyképes jelentősége mellett a nemzet életében.¹⁷⁷

Fraknói életművének kvintesszenciája: a katolikus tudományosság – katolikus művészet – katolikus kultúra hármas eszméje mellett a teljes magyar katolikus értelmiségi elit és középréteg felsorakozott. A két részletben, február végén és március idusán litográfia útján sokszorosított felhíváson mindösszesen 70 támogató aláírási tételt találunk mintegy 770 aláírással – kléruson kívülről és belülről.¹⁷⁸ Az aláíró személyek száma ennél valamivel kevesebb, hiszen néhányan többszörös tagsági minőségükben (egyetemi, múzeumi, könyvtári munkahely, SzIT és MTA, egyesületek) is szignózták a szerteküldött íveket.

Az „első közleményben” öt korábbi kultuszminiszter nyitja meg a sort: Csáky Albin, Eötvös Loránd, Wlassics, Berzeviczy és Apponyi, az Akadémia igazgatótanácsának tagjai József főherceggel és Forster Gyulával az élen. Utánuk az erdélyi Katolikus Státusz vezetői jönnek. Az őket követő, vegyesen egyházi és világi történészek, tudósok, professzorok (intézményesen Kolozsvárról), közéleti szereplők stb. sora több, mint imponáló: Mihályfi Ákos, Sziklay János, Dudek János, Huszár Károly, Lukcsics József, Hanuy Ferenc, Szalay Imre, Fejérpataky László, Áldásy Antal, Gulyás Pál, Bártfai Szabó László, Cholnoky Jenő, Márki Sándor, Apáthy István, Tagányi Károly, Dőry Ferenc, Iványi Béla, Dedek Crescens Lajos, Hóman Bálint és Hodinka Antal. Külön kasztot képviselnek a tudós szerzetesek: a bencés Erdélyi László és Molnár Szulpic, a piarista Sík Sándor,

¹⁷⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 44^r–45^v és 43^r^v + 46^r^v; *Dokumentumok*, 27. és 29.a sz.

¹⁷⁸ Beleszámoltuk Fraknói s.k. kiegészítéseit is. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 44^r–45^v és 43^r^v + 46^r^v; *Dokumentumok*, 27. és 29.a sz.

Schütz Antal, Kornis Gyula, valamint a ciszterci Baranyay Jusztin (a Mindszenty-per leendő elítélte). Űde színfoltot jelentenek a királyi várkertbazári műtermek művészei, sorukban a korábban a római művészházban alkotó Damkó József.¹⁷⁹

A március közepi „második közlemény” élén a SzIT igazgatótanácsának és választmányának tagjai sorakoznak fel, köztük Giesswein Sándor, Simonyi-Semadam Sándor, Concha Győző, s a budapesti egyetem tanárai: Timon Ákos, Notter Antal, Kmoskó Mihály és mások. Majd akademikusok hosszú sora következik, például Zichy Géza, Ponori Thewrewk Emil, Ortway Tivadar, Thallóczy Lajos, Szinnyei József, Angyal Dávid, Finácsy Ernő, Négyesy László, Riedl Frigyes és a bencés Sörös Pongrác. Mindhárom csoportban számos név ismétlődik a korábbi ívekről. A Történelmi Társulatot egy személyben képviseli elnöke, Teleki Géza, s ugyanígy a múzeumok és könyvtárak országos szövetségét Teleki Sándor. Figyelemre méltó, külön csapatot képeznek a kultuszminisztérium irodalmi és művészeti osztályainak katolikus tisztviselői. A várkertbazáriak mellett további tizenhat művészt találunk Szinyei Merse Pál és Strobl Alajos vezetésével.¹⁸⁰

Mindkét támogatói listán a népes középírást a szemináriumok, egyházi főiskolák és kollégiumok sokszor teljes előjárói, tanári karának aláírásai képviselték Pozsonytól Gyulafehérvárig és Eperjestől Temesvárig. A panonhalmi főiskoláról például Sárközy Pál, a budai Szent Imre Kollégiumból Hanauer István; mindketten a püspöki kar majdani tagjai. A zömöt az állami és egyházi (fő)gimnáziumok alkották Rózsahegytről Aradig és Nagyszombattól Csíkszeredáig. Köztük Lőcsértről Divéky Adorján, Nagyváradról a premontrei (Kárpáthy-)Kravjánszky Mór, Kolozsvárról a piarista Bíró Vencel, valamint a budapesti királyi egyetemi főgimnáziumból a klasszikus filológus Vári Rezső (utóbbi ekkor már az MTA levelező tagja, s az állami alapítású római történelmi intézet ügyeit fogja hamarosan intézni – nem a legszerencsésebben).¹⁸¹

¹⁷⁹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 44r–45v; *Dokumentumok*, 27. sz.

¹⁸⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 43rv + 46rv; *Dokumentumok*, 29.a sz.

¹⁸¹ További irodalommal: CVH I/20, 53. 63. 76–77. 183.

* * *

A kampány megindítása fordulópont Fraknói és a püspöki kar viszonyában, és fordulópont Fraknói pályáján is. Szentjobb apátja a nagyjavadalmasok egyikeként kezdett mozgalmat annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljon a még nagyobb javadalmas kollégáira. Ráadásul azon nem kevésbé provokatív felkiáltással, miszerint bár „a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb” a magyar katolikus egyház, mégis Magyarország az egyetlen, „melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára”. Az akcióval Fraknói a nagyjavadalmasokkal szemben határozta meg magát. Külső nyomással igyekezett funkcionálisabb, illetőleg közös teherviselésre kötelezni a felsőklérus tagjait – miközben az egyházi nagybirtok kérdése minden korábbinál élesebb viták tárgya lett és lesz a közbeszédben.¹⁸²

A szentjobbi javadalom inkorporációja épp a szekularizációtól, magyarán az államosítástól, felosztástól („privatizációtól”) való félelem, illetve az erre történő hivatkozás miatt hiúsult meg. A püspöki kart a katolikus – világi és egyházi – értelmiség nyomásgyakorlásával rákényszeríteni anyagi erőforrásai *állandó jelleggel intézményesített* felhasználására tudományos (egyaránt képzési és kutatási), művészeti és átfogó kulturális célokra: nem egyszerűen mefisztói válasz volt a korábbi elutasításra, ahogy Hornig állította, hanem valósággal forradalmi lépésnek számított. Fraknói az egyházán belül fennálló viszonyok megváltoztatását tűzte ki célul. A provokatív jelleget nem kissé növelte az egyébként kézenfekvő hivatkozás: ha a politikai befolyás megőrzésére, a Katolikus Néppárt és a szimpatizáns sajtó támogatására hajlandóak a püspökök, ugyanezt nem tagadhatják meg a katolikus kultúrától sem. Ne feledjük, az újabb koncepcióban a római intézet „csak” a zászlóshajó lett volna, amellett más sürgető feladatok teljesítése, így a katolikus időszaki sajtó és a SzIT tudományos kiadványainak fellendítése, a katolikus egyházművészeti tanács megalakítása, sőt még a moldvai, illetve amerikai magyarság szellemi szükségleteinek kielégítése is terítékre került.

¹⁸² Lásd mindenekelőtt a jelen tanulmányban vizsgált forrásanyag két releváns helyét: *Dokumentumok*, 10. sz. (8. pont), ehhez fentebb a 86. j.; *Dokumentumok*, 45. sz. (első bekezdés); valamint fentebb a 92., alább a 377. j. is.

2. AZ 1912. ÁPRILIS 25–26-AI PÜSPÖKKARI KONFERENCIA.
TÁRGYALÁSOK A SZÍT-TEL ÉS A HÁRMAS BIZOTTSÁGGAL

a) A püspökkari elutasítás és visszakozás

Első pillantásra úgy tűnik, hogy Fraknói kettős „átkaroló hadművelete” gyors kudarcot szenvedett. Az uralkodó által megtestesített állami főfelügyelet igénybevétele Ferenc József elutasító magatartása miatt eredménytelennek bizonyult, noha a jelek szerint ettől Hornig is sokat várt. A jozefinista, pláne a posztjozefinista és neoabszolutista kormányzati attitűd ugyan szívesen „motiválta” a katolikus felsőklérus tagjait, az agg uralkodó a jelek szerint a korábbiaknál nagyobb mozgásteret hagyott püspökeinek.

Az alulról, sokszáz aláírás formájában érkező nyomást pedig rövid úton és magabiztosan elhárították a püspöki kar tagjai. Az 1912. április 25–26-ai ülésen meghallgatták Széchényi püspöknek a már februárban szétküldött hosszas emlékirattal megtámogatott beszámolóját, valamint Csernochét is, aki az ügyben szintén értekezett egykori tanárával.¹⁸³ Ezt követően a konferencia erős fogalmazásban ítélte el Fraknói eljárását:

„A püspöki kar kifogásolja, hogy azon akció támogatására, melynek célja Rómában magyar tudományos intézetet létesíteni, oly körök is bevonattak, amelyek nincsenek abban a helyzetben, hogy a tervvel összefüggő jogi kérdéseket és más természetű nehézségeket mérlegelni tudnák. Miért is bármily tiszteletreméltó a mozgalomhoz csatlakozó tudományos és közéleti tényezők szándéka, a tervezet maga nem alkalmas a püspöki kar elhatározásának irányítására. A püspöki kar nem is adhat helyt olyan törekvésnek, mely illetéktelenül kíván befolylni a nagyjavadalmak jóvédelmének hováfordításába, valamint nem vállalhatja magára Fraknói Vilmos vál. püspök úr azon eljárásának és intézkedéseinek következményeit sem, amelyekkel a római intézet létesítését lényegesen megnehezítette. Ezért Fraknói Vilmos vál. püs-

¹⁸³ „A nagyvárad i. sz. püspök úr jelentést tesz azon tanácskozásairól, melyeket a római történeti és művészeti intézet létesítése érdekében Fraknói Vilmos v. püspök úrral folytatott, s melyek eddigelé eredménytelenül végződtek. Ugyanennek kapcsán a kalocsai érsek úr jelenti, hogy Fraknói püspök úrral értekezett, úgy a római intézet, mint azon akció ügyében, melyet a vál. püspök úr országosan szervezett, hogy a nagyjavadalmakat egy 150 000 koronát kitevő évi kultúradó vállalására bírja.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 421; GyEL Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3724/1912 (14. pont). – Csernoch Jánossal folytatott megbeszélését 1913. január végén idézi fel Fraknói (*Dokumentumok*, 41. sz. és jegyzetben is), mi is az akkori fejleményekkel együtt fogjuk tárgyalni. Csernoch ekkor kalocsai érsekként már az állandó jellegű, püspökkari „előkészítő bizottság” elnöke volt, s vélhetően ebbéli minőségében tárgyalt külön Fraknóival, miként arra majd még utalunk.

pök úrnak folyó évi február hó 12-én a bíbornok hercegprímás elé terjesztett javaslatá felett napirendre tér” – sorjáztak a szigorú mondatok.¹⁸⁴

A stílus és a tartalom alapján alighanem Széchényi Miklós szövegezte ezt a részt. A jegyzőkönyv ezen soraiban ugyanis az egyedüli felelőse a római intézetalapítás elmaradásának nem más, mint maga a kezdeményező Fraknói! Ha van valóban mefisztói mozzanat az egész történetben, nos akkor ez tényleg az. De nem lehet Fraknóival sem mindenben egyetérteni. Azon az úton, amin 1912 februárjában elindult, számos momentumot ugyan tudunk értelmezni, és meg is tudunk érteni, ám mindennel azonosulni már némileg kevésbé. Például azzal, hogy az aláírók listáját az a Csáky Albin vezette, aki kultuszminiszterként kulcsszerepet játszott az 1890-es évek magyarországi kultúrharcában.¹⁸⁵

A teljes felelősség Fraknóira hárítása után a jegyzőkönyv folytatódó bejegyzése azonban meglepő fordulatot vesz:

„De tekintettel arra, hogy ezen kezdeményezéstől függetlenül a püspöki kar ismételten foglalkozott azzal a kérdéssel, nem volna-e tanácsos Rómában magyar egyházi tudományos intézetet létesíteni, amiért is készséggel támogatta múlt évi tanácskozmányaiban Fraknói Vilmos v. püspök úrnak az ilyen intézetnek a szentjebbi apátság jövedelmei bevonásával való létesítését célzó törekvéseit, most is készséggel felveszi a tárgyalásoknak Fraknói Vilmos vál. püspök által elejtett fonalát, ha a vál. püspök úr meg tudná találni annak módját, hogy legalább részben módosítsa azon intézkedéseit, amelyek az intézetnek az általa előbb tervezett módon való létesítését most megakadályozzák. Ilyen irányú törekvését a püspöki kar szívesen fogja erkölcsileg és anyagilag támogatni, és ha addig ily intézet felállíttatnék, hajlandó anyagi támogatását már 1913. évi január hó 1-étől folyósítani. Felhívja ezért Fraknói Vilmos vál. püspök urat, hogy az újabb tárgyalások megindítása céljából a püspöki kar által kiküldendő három bizottsággal lépjen érintkezésbe. E határozatról a püspöki kar Fraknói Vilmos vál. püspök urat értesíti, a bizottságba pedig báró Hornig Károly veszprémi, gróf Széchényi Miklós nagyváradi l.sz., és Fischer-Colbrie Ágost kassai püspököket küldi ki” – rögzíti az 1912. április végi püspökkari jegyzőkönyv.¹⁸⁶

Jóllehet a határozat e második fele szintén Fraknóit teszi felelőssé a tárgyalások megszakadásáért, lényegi üzenetében valósággal *Canossát* jár a püs-

¹⁸⁴ GyEL Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3724/1912 (14. pont).

¹⁸⁵ A magyarországi „kultúrharc”-ra további irodalommal: RADA JÁNOS, *A „kultúrharc” értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 23 (2019) 2. sz., 115–135.

¹⁸⁶ GyEL Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3724/1912 (14. pont).

pöki kar: kéri januári lépései legalább részbeni visszavonását, hogy így lehetővé váljék az római intézetalapítás „az általa *előbb eltervezett* módon”, vagyis meghatározóan eredeti, 1910. augusztus 20-ai elképzeléseire épülve. Nyilván a római villaépület és a 150 000 koronás tőke, illetve az éves működési költség kapcsán tett felajánlásra utal a jegyzőkönyvi bejegyzés.

Széchenyi Miklósnak szóló, komoly kritika ez. Nagyvárad püspöke hiába jelentkezett könyomatosan sokszorosított, koherens narratívával 1912. február folyamán, püspöktársai jól – nálunknál sokkal jobban – ismerték személyiségét, a mostani forrásokon is átszüremkedő arisztokrata allűrjeit. A konferencia tagjai a jelek szerint átlátták: a kudarc legfőbb oka a fiatal főnemes főpásztornak a nálánál majd’ negyedszázaddal idősebb tudós kanonokja irányában mutatott következetes tapintatlansága, amire merőben különböző egyházképük csak végzetesen ráerősített. Ne feledjük: 1911. március végén a püspökök így vagy úgy, de többségükben támogatták Fraknoi kezdeményezését, sőt már az 1910. novemberi ülésükön külön bizottságot küldtek ki, amit csak a legfontosabb ügyekben (például a kongrua rendezésének kérdése) szoktak megtenni, egyébiránt az 1905-ben felállított előkészítő bizottság, leginkább annak elnöke, illetve egy kijelölt püspök-referens foglalkozott az adott kérdéssel. Ez a négyes bizottság az alapszabály elfogadásával, állásfoglalásaival, majd az egyes püspökök véleményének begyűjtésével gyakorlailag 1911 tavaszára befejezte működését. A tárgyalásokat ezt követően váradi püspökként Széchenyi egyedül intézte.¹⁸⁷

A Fraknoival újabb tárgyalásokat kezdő hármas bizottság a korábbi négyfős grémium munkáját volt hivatott folytatni, amit a személyi átfedések nagyban megkönnyítettek. Pontosabban, mint látni fogjuk, egyben meg is nehezítették, hiszen nemcsak Hornig, Fischer-Colbrie, hanem illetékes ordináriusként Széchenyi is ismételten tag lett. A jelek szerint a püspökök ugyanakkor nem kívánták a továbbiakban egyedül Széchenyire bízni az ügyet. A korábbi, négyes bizottságban az itt már kimaradó tag az egykori tanára elképzeléseit lényegében szintén támogató Csernoch volt. Ő azonban időközben kalocsai érsekként a püspökkari ülések napirendjét minden esetben meghatározó „előkészítő bizottság” elnöke lett, s már e minő-

¹⁸⁷ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4v és 5v; *Dokumentumok*, 41. sz. (és jegyzetben is). Mint az imént utaltunk rá (183. j.), ezt az „előkészítő bizottság”-i ülést később tárgyaljuk. – Az „előkészítő bizottság”-ra fentebb, 64. j.

ségében, majd pedig hamarosan hercegprímásként foglalkozott a „római kérdéssel”.

*b) A wiesbadeni húsvéti „kiáltvány” a Szent István Társulathoz
(1912. április eleje)*

A kialakult helyzet orvoslását nagyban gátolta, hogy az önérzetében mélyen megbántott Fraknói szokásával ellentétben 1912. január végén nem taktikai visszalépést hajtott végre, hanem ténylegesen megkezdte a január 20-ai levelében Széchényivel közölt elhatározásai végrehajtását. De nemcsak római villája és a százezres alapítványi tőke jövőjét illetően döntött. Hamarosan, 1912. április 7-én, húsvétvasárnap kiáltványszámba menő levelet intézett Wiesbadenből a SzIT elnökségéhez. Elöljáróban megfogalmazta krédóját: „Évek óta észlelem, hogy hazánkban a katolikus hitélet örvendetes föllendülésével, a szociális és karitatív szervezkedésben megnyilatkozó tevékenységében¹⁸⁸ nem tart lépést az egyházi tudományosság fejlődése és megbecsülése: minélfogva a szellemek fölötti hatalomért folytatott küzdelemben egyik legjelentékenyebb erőforrás alig értékesíthető”¹⁸⁹ – adja meg a kortársak számára és számunkra is a kulcsot tudományszervező attitűdje megértéséhez, mely attitűd nem csak 20. század első dekádjára, hanem Fraknói egész pályájára érvényes.¹⁹⁰ A katolikus tudományosság szempontjának beemelése a századforduló környékén Magyarországon is léptéket váltó hitéleti és szociális „katolikus *renaissance*” kibontakozásába, nos ez az a pont, ahol az (egyház)történész Fraknói végképp fellép Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor és mások mellé a magyar egyháztörténetben!¹⁹¹

„Kiáltványa” második mondatában rögvest cselekvési programot is vázolt Szentjobb akadémikus apátja: „Minden szakban, a teológia és bölcelet, az egyházi és profán történelem, a társadalmi és természettudományok terén nélkülözzük a nagyobb méretű, összefoglaló vezérmunkákat, melyek a katolikus világnézet irányítására útmutatást, oltalmazására fegyvert szol-

¹⁸⁸ Vö. SALACZ, *Egyház és állam, 173–186* (Szociáldemokrácia és keresztényszocializmus; *A katolikus belső újjáépítés megindulása*).

¹⁸⁹ OSZKK Fol. 1749, fol. 53r–54r; *Dokumentumok*, 31.a sz.

¹⁹⁰ Vö. OLÁH, *Fraknói közéleti publicisztikája*, 395–396; valamint CVH I/24, 254–256.

¹⁹¹ Lásd majd NYISZTOR ZOLTÁNNak az *Összegzésben* idézendő munkáját (379. j.). A már a századelőn használatos „katolikus *renaissance*” megjelölés így, az eredeti írásformájában a leginkább kifejező.

gáltatnak, egyszersmind a világirodalom tudományos eredményeit nemcsak fölhasználva, hanem gyarapítva, az egyetemes nemzeti kultúra kincstárát gazdagítják”.¹⁹² A katolikus identitást formáló művek hiányát kizárólag anyagi és szervezési problémáknak tudja be, a megfelelően képzett, motivált gárda szerencsére rendelkezésre állt: „Másrésről a katolikus időszaki sajtó hasábjain megnyugtatta találkozom a régibb és ifjabb nemzedékekhez tartozó jeles munkaerőkkel, melyek a jelesebb föladatokat megoldására (a magam és mások véleménye szerint) főképpen azért nem vállalkoznak, mert évek fáradozását követelő nagy művek közzétételére kiadót hiába keresnének, még kevésbé számíthatnak a jogosan igényelhető kiérdemelt jutalomra” – hangoztatta.¹⁹³

Fraknoi tapasztalása szerint tőkehiány miatt a SzIT tudományos és irodalmi osztálya nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (létrehozója Ipolyi Arnold volt), továbbá „Magyarországon nagy érdekek gondozását egyesek áldozatkészségének esélyeire bízni nem szabad. Még a M. T. Akadémia is, közel 90 év óta a nemzet kegyence, nagyobb tudományos vállalkozásokra csak állami dotációk segítségével képesítetik” – állította annak ellenére, hogy az MTA ekkor már jelentős ingatlanvagyonnal rendelkezett. A szentjebbi apát határozottan leszögezte: „Katolikus intézmény hazánkban állandó és biztos dotációt csakis a nagyjavadalmasok egyetemesiségének önkéntes ajánlatától várhat.” Kiáltványbeli állítása szerint már 1894-ben, amikor a kongruajáradék megállapításra került,¹⁹⁴ javaslatot tett a hercegprímásnak egy „olyan alap létesítésére, mely a magyarországi katolikus egyház egyetemes kultúrai szükségleteire fedezetet nyújtson.” Régi-új elképzelésének lényege: egy ilyen alap fedezhetné a római egyházi tudományos és művészeti intézet létrehozását, a pangó katolikus időszaki sajtó felélesztését, továbbá a SzIT tudományos osztályában szűkölködő katolikus tudományosság fellendítését és az egyházművészeti tanács életbe léptetését is.

Ezt követően Wiesbadenben írt húsvéti kiáltványában a püspöki karhoz fordult Szentjobb apátja. Bár igyekezett tompítani szavai élet, nem igazán sikerült neki: „A világ leggazdagabb egyházának vezérférfiai bizonyára lelkes készséggel fogják megadni az alamizsnát, amiért e sorok írója (most már

¹⁹² OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 53r–54r; *Dokumentumok*, 31.a sz.

¹⁹³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 53r–54r; *Dokumentumok*, 31.a sz.

¹⁹⁴ A kongrua fogalmára és a juttatását felügyelő bizottságra lásd fentebb, 166. j.

a katolikus intelligencia legkiválóbb munkásainak neveivel jegyzett nyilatkozatok alapján, az egyházi tudomány és művészet érdekeinek mintegy meghatalmazott ügyvédje) nyújtja feléjük kezeit, esdve, nem követelve, azon eszmények javára, melyeknek a katakombákban kezdődő kultusza az egyház szent hagyománya, elévülhetetlen dicsősége” – írta Fraknói. A magyar egyház gazdagságának hangoztatása, saját mozgalmi meghatalmazottságának megfogalmazása nem igazán számíthatott a püspöki kar szimpátiájára, s az április 25–26-ai ülés határozatából már tudjuk: a testület rövid úton „napirendre tért” javaslata felett. Magyarán semmiféle érdemi megfontolásra nem méltatták, egyéb ügyek megvitatását fontosabbnak tartották.

Pedig Fraknói egészen beleélte magát, hogy a püspökök „megadóztatása” révén nemcsak a római intézet jöhet létre, hanem az új alapnak köszönhetően a SzIT tudományos osztálya is megkezdheti az említett fontos művek kiadását. A csupán a „létminimumot” biztosító várható támogatás azonban nem váltja ki az egyéni felajánlásokat – húzta alá a tudós apát-kanonok. Ezért évenként minimum 25 000 koronát juttat a SzIT-nek, amire hivatalos kötelezettséget vállal. Ezen évi juttatásait a tudományos osztály beleegyezésével általa kitűzendő célokra óhajtja felhasználni – mutatott imponáló, követendő példát Fraknói 1912. húsvéti kiáltványában.¹⁹⁵

Az első ilyen munkára tett ötletét („*A magyar nemzet középkori kultúrájának története Szent Istvántól Mátyás királyig*”) már Giesswein Sándor elnök, Concha Győző igazgató, valamint Forster Gyula és Mihályfi Ákos elé terjesztette, és elképzelését el is fogadták.¹⁹⁶ Ugyanez áll a „magyar katolikus egyház sajátos jogi viszonyainak és intézményeinek fejlődését” bemutató műre is.¹⁹⁷ További javaslata a fiatalon elhunyt Karácson Imre konstantinápolyi levéltári kutatási eredményeinek közzététele volt Fraknóinak, ami hamarosan meg is valósult.¹⁹⁸

¹⁹⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 53r–54r; *Dokumentumok*, 31.a sz.

¹⁹⁶ A középkori magyar művelődéstörténet megírására vonatkozó elképzelésének részleteit lásd hamarosan (IV/3/a részfejezet).

¹⁹⁷ Ez azonban tudtunkkal nem készült el. A kérdésben máig Fraknói főkegyúri jogról írt alap kutatási monográfiája a meghatározó (vö. NEMES GÁBOR, *Fraknói-bibliográfia*, n. 365.), melyet a későbbiekben többek között STOLPA JÓZSEF, BÁNK JÓZSEF, MÁLYUSZ ELEMÉR, SZENTIRMAI SÁNDOR és ERDŐ PÉTER kutatásai egészítenek ki. Vö. PÉTER TUSOR, *The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy* (CVH II/4), Budapest–Rome 2012, 35skk.

¹⁹⁸ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 53r–54r; *Dokumentumok*, 31.a sz. (jegyzet is).

Az 1914-es „*Török–magyar oklevéltár 1533–1789*” megjelentetése annak bizonyítéka, hogy Fraknói ezen kezdeményezése elindult, igaz, a hamarosan kitörő I. világháború miatt nem juthatott túlságosan messzire. Mindenesetre az évi 25 000 korona¹⁹⁹ biztosítása folyó – mindenekelőtt kanonoki stalluma –jövedelmeiből valódi fejedelmi gesztus volt. A támogatást nem az ellenfelek által vitatott lekötés, hanem önként vállalt rendszeres felajánlás formájában vállalta, s a római intézetre szánt korábbi éves juttatásnál 7000 koronával többet kívánt adni. Bár hivatalos garanciát mindez nem jelentett számára, a nagyváradi stallum esetleges elvesztése az eltervezett SzIT-programokat is megakadályozta volna, ami rendkívül rosszul mutatott volna a közvélemény előtt – gondolhatott ismét saját biztonságára is Fraknói Vilmos.

c) *Tárgyalás a hármass bizottsággal (1912. április 26.)*

Jóllehet Vaszary Kolos csupán 1912. június 20-án értesítette hivatalosan Fraknóit, és küldte meg számára a konferencia határozatának szövegét, a hármass bizottság már a püspökkari értekezlet másnapján megbeszélést folytatott vele. Az április 26-ai tárgyalásról Szentjobb tudós apátjának két nyilatkozata, illetve a hármass bizottság Hornig által jegyzett november 4-ei jelentése tájékoztat bennünket.²⁰⁰ A jelentés hangvétele szemlátórást tompítani igyekszik Fraknói megfogalmazásainak élet.

E dokumentumok tanúsága szerint a tisztán egyházi jellegű római magyar intézet rendeltetését – a villa és a történeti intézet sorsa ekkor már a magyar állam és az MTA kezébe került – Fraknói a következőképpen vázolta Hornig, Fischer-Colbrie és Széchényi előtt: „az *Anima* és a *Campo Santo* nevezetű német intézetek mintájára hivatva volna befogadni a magyar püspöki kar tagjai által Rómába küldendő egyházi férfiakat, kik vagy az ott fönnálló (a bibliai tudományok és a tomisztikai bölcsélet művelésére rendelt)²⁰¹ magasabb egyházi tudományos intézetekben tetőznék be tudo-

¹⁹⁹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 8rv; *Dokumentumok*, 32.a sz.: szintén ez az összeg; 36/11. sz.: 24 000 korona szerepel.

²⁰⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 8rv. 67rv. 4or et sequ.; *Dokumentumok*, 32.a–b és 33. sz. – EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/11. sz.

²⁰¹ Lásd a következő bekezdés jegyzetében. – A *Santa Maria dell' Anima* középkori eredetű német nemzeti templom és zárándokház Rómában, a *Piazza Navona* közelében, 1859-től szeminárium is. A vatikáni falakon belül található *Campo Santo Teutonico* eredetileg

mányos kiképztetésüket, vagy pedig a teológia és segédtudományai terén olyan irodalmi és művészeti föladatokkal foglalkoznak, amelyekre az Örök Város anyagot, segédeszközöket, illetve inspirációt nyújt.”²⁰²

A magyar „*Anima*-kollégiumba” tehát már csupán a klérus tagjai nyerhetek volna bebocsátást, és elsősorban tanulmányok folytatására, például az 1909-ben újonnan felállított pápai Biblikus Intézetben, illetve az azt megelőző években a nem domonkos növendékek számára is megnyíló *Angelicumban*.²⁰³ Ha másodlagosan, de megjelenik a tudományos kutatás, illetve a művészeti alkotótevékenység is.²⁰⁴ A „*pannon Campo Santo*” Fraknoi-féle ideája már egyértelműen a mostani PMI gondolati előzményének tekinthető.²⁰⁵

a németek és flamandok nemzeti temetője volt a középkortól, 1454-ben konfraternitás, 1876-ban egyházi kollégium létesült mellette. 1888-tól ugyanitt működik a *Görres Gesselschaft* római intézete.

²⁰² Az idézet: *Dokumentumok*, 32.a és 36/II. sz.

²⁰³ Az Aquinói Szent Tamás-féle skolasztika művelésének központját, a domonkosok római rendi egyetemét 1904–1908 között szervezte át X. Piusz. 1908-ban nemzetközi pápai oktatási intézmény lett, neve ekkortól *Collegium Pontificium Internationale Angelicum*. Ugyanő 1909-ben alapította meg a Pápai Biblikus Intézetet (*Pontificium Institutum Biblicum*).

²⁰⁴ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/II. sz. Fraknoi 1911. november 17-ei levelében Széchényi előtt már felhozta az *Animában* való elhelyezés lehetőségét, s egyben villája eladását. Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 29rv; *Dokumentumok*, 17. sz.

²⁰⁵ A római magyar akadémián belüli, PMI-jogelőd egyházi osztály alapító értekezletét Magyary Zoltán elnökletével 1927. október 4-én tartották meg Glattfelder Gyula, Ernst Sándor, Breyer István és Lepold Antal részvételével. Az itt elhangzottak kísértetiesen hasonlítanak Fraknoi programjára: „Rómába... felsőbb tanulmányok végzésére kellene papokat küldeni, az olasz nyelv elsajátítására, egyházjogi, szentírástudományi és régészeti intézetekben folyó studiumokra és levéltári kutatásokra”. BEKE MARGIT, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása és első évei Rómában (1929–1945)*, Száz év, 69–73, 70; Uő, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, 79–80. „Fraknoi Vilmos pápai magyar egyházi intézetét” említeni viszont nonszensz. Vö. Uő, *A magyar katolikus püspöki tanácskozások*, 386, 398. j. – A történeti intézet, az egyházi osztály majd a PMI keretében 1924-től 1944-ig római, itáliai levéltári kutatásokat folytató, illetve a vatikáni *Scuola di Archivistica Paleografia e Diplomatica* kurzusait látogató jelentősebb (Artner Edgár, Miskolczy István, Galla Ferenc, Félegyházy [Kinczly] József, Meszlényi Antal, Vanyó Tihamér, Géfin Gyula, illetve Jakab Antal) és kevésbé jelentős egyháziakra, a fontosabb munkákra lásd CVH I/20, 71skk, az 1960-as évekre: uo., 97–98. A két világháború között Rómában teológiai, egyháztörténeti, kánonjogi, biblikus (és keleti nyelvi), művészettörténeti, (ókeresztény) régészeti, egyházzenei, missziológiai, sőt metodológiai és szintetikai tanulmányokat folytató „papi ösztöndí-

Miután Fraknói elősorolta, hogy villáját és az alapítványi tőke egy részét az MTA, jelentősebb hányadát pedig a SzIT számára ajánlotta fel, amit évi legalább 25 000 korona apanázzsal egészített ki katolikus tudományos alpművek kiadására, határozottan közölte: ezeket a felajánlásait – noha több püspök felvetette – semmi úton nem vonhatja vissza.²⁰⁶ Úgy vélte, hogy egy ilyen döntés a püspöki kar reputációjának sem tenne jót. Kész volt ugyanakkor a művészházat, pontosabban az eladásából befolyó összeget a 20 000 korona jelzálog levonása után az új római egyházi intézetnek adni – eredeti kikötése szerint amennyiben az „intézet alapítói” 1912. decemberig átveszik tőle az épületet. A SzIT javára elhelyezett 100 000 koronás tőke kamatainak felét szintén az új intézmény egyik római ösztöndíjasának szánta, illetve később a tőke felét is át kívánta adni.²⁰⁷ Eredeti javaslatában jövőbeni művészeti ösztöndíjait is hajlandó volt „kapcsolatba hozni” a római egyházművelődési intézettel.²⁰⁸

A püspöki kar elé tárt, 1912. november 4-ei Hornig-féle zárójelentésben utóbbi kitétel végül nem található meg. Helyette a Vatikáni Magyar Ok-

jasok”, például Werner Alajos, Szörényi Andor, Bánk József, Péterffy Gedeon, Huszár Dezső, Belon Gellért stb. jegyzéke: BEKE, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, 87–98. Közülük külön érdemes megemlíteni a CVH I/20-ban nem szereplő bencés Lovas Elemér régészt (Dunamenti provinciák epigráfiája, 1928–1931) és Radó Polikárp litugiatörténészt (1930/31), a régészetből doktoráló egri egyházmegyes Rónay Lászlót (1934–1937), aki a vatikáni paleográfiai iskolát is látogatta az építészettörténettel foglalkozó bencés Levárdy Rezsővel (1941/42) egyetemben. A következő pap-ösztöndíjasok nem hagytak maguk után különösebb tudományos nyomot: az esztergomi egyházmegyes Donát József („vatikáni kutatás”, 1939/40); a székesfehérvári Németh László („VIII. Kelemen és Magyarország”, 1942/43); a szintén esztergomi Tóth K. János („*Propaganda Fide* Levéltár, kutatás erdélyi görögkatolikus püspökségre 1700–1728 között”).

²⁰⁶ A villát ekkor még elvileg visszavehetette volna, hiszen elajándékozása az államnak még nem volt szerződésbe foglalva. De a püspökök, kiváltképpen Széchényi kérése ellenére sem tette ezt meg – a főpásztorához intézett január 20-ai levelében a római villa sorsáról egyébiránt nem ejtett szót... –, egy újabb alapítási kudarc már valóban a „blamázs netovábbja” lett volna számára. Garanciái ugyanis nem voltak, hogy ezúttal sikerrel jár a püspöki karnál, s ha nem, egy ismételt felajánlás az MTA-nak/államnak már végképp komolytalan-nak tűnhetett volna. Fraknói számára tényleges biztosítékot csupán Széchényi kikapcsolása jelentett volna, ám lévén ő az illetékes ordinárius, ez szóba sem jöhetett.

²⁰⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4or et sequ.; *Dokumentumok*, 33. sz. – EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/11. sz. Utóbbi jelentésben már a tőke átadása szerepel.

²⁰⁸ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 67v; *Dokumentumok*, 32.b sz.

irattár-Bizottság 26 000 koronás alapjának felhasználása szerepel. A tételt utólag illesztették be, s arra utal: a vatikáni levéltári feltáró kutatások szintén az új egyházművelődési intézet feladatai közé tartoztak volna.²⁰⁹ A jelek szerint az egyházművészeti jelleg ismét kihullott a rostán, az arra szánt stipendiumokkal együtt ezért nem szerepel említése.

Fraknoi roppant nagy elkeseredéssel távozott az április 26-ai megbeszélésről. Egy hét múlva nyilatkozatott vetett papírra, alá is írta, és holtá után rendelte közzétételét. A Mohács előtti évek viszonyaival példálózva leszögezte, hogy a püspöki kar semmit nem hajlandó áldozni a római intézetre, sőt egyik tagja – nyilvánvalóan a fő felelős Széchényi – még azt is kívánta, hogy vegye vissza az MTA-nak ajánlott villáját, és az értéktelenebb művészházat ajándékozza a tudós testületnek – ismételte meg. Elmondja még, hogy a művészház átadása mellett további évi 4000 koronát ajánlott fel. Egyéb, már vállalt kötelezettségei miatt többre egyszerűen képes,²¹⁰ s ehhez az összeghez egyedül Hornig járult hozzá évi 3600 koronával. Mindez vajmi kevés lett volna az intézet megalapításához – kesergett nyilatkozatában. (Ráadásul a november 4-ei zárójelentés végső összegzéséből a 4000 + 3600 évjáradék is hiányzott végül.) Fraknoit mély szomorúsággal vegyes megnyugvással töltötte el a gondolat, miszerint halála után a „váradai püspök indítványára a szentjobbi apátság 450 000 korona kölcsönnel meg fog terhelteni, s ezen tőkének 18 000 kamatja + 7600 korona, tehát 25 600 korona évi jövedelme biztosítani fogja a római intézet fennállását. Eszerint csak halálom adhat reményemnek életet. Ez a gondolat megnyugvással fogja eltölteni lelkemet, mikor a válságos óra közeledik. Ezen sorok közzétételét óhajtom. Nem bosszúvágy, nem pillanatnyi elkeseredés sugalmazza ezt az óhajtást. Talán szavamnak a sírból még lesz arra fölrázó ereje, amit életemben nélkülöztem” – olvashatjuk egyszerre patetikus és rezignált gondolatait, melyeket az „Isten áldása hazámra!” felkiáltással zárt 1912. május 3-án.²¹¹

²⁰⁹ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/II. sz.

²¹⁰ A SzIT-alapítvány (100 000 korona) hozamának fele 2000 volt, ehhez tehát még folyó bevételeiből biztosított volna további 2000 koronát Fraknoi.

²¹¹ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/II. sz.

3. A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI SZINTÉZIS ELKÉPZELÉSE (1912. NYÁR).
A HÁRMAS BIZOTTSÁG HORNIG-FÉLE JELENTÉSE (1912. ŐSZ)

Röviden rendszerezve a bonyolódó szálakat: a püspökkari konferencia 1912. április 25-ei ülésen elvetette Fraknói több, mint 700 aláírással megtárgyalott indítványát a nagyjavadalmasok „kultúradó”-ja érdekében, a római intézet éves működésére csak Hornig és Fraknói áldozott volna közvetlenül (3600 + 4000 koronát), illetve Szentjobb apátja a püspöki kar kérésére – messze nem eleget téve Széchényi, illetve több püspök felvetésének – hajlandó volt bizonyos engedményekre, leginkább a római művészház átadására. 1912. május elején e fejlemények nyomán a római alapítási kilátásokat roppant borúsán ítélte meg, kiváltképpen, hogy a jelek szerint – mint fogjuk látni – félreértette Széchényi 450 000 koronás hitelfelvételi tervét, mely hitel tőkekamatai fedezték volna az intézmény éves működését. E terv ugyanis nem az ő halálára aspirált. A „szentjobbi apátság megüresedése esetére” kitétel csupán a banki kölcsön jogcíme volt (utaltunk már rá).

a) *A művelődéstörténeti szintézis terve az „óceán síkján”*

A félreértést nem sikerült azonnal tisztázni. A tárgyalások hosszú hónapokra megszakadtak. Fraknói 1912. május 5-én elutazott az Egyesült Államokba.²¹² Országos könyvtári és múzeumi inspektorként célja az ottani bibliotékák, mindenekelőtt a washingtoni Kongresszusi Könyvtár rendszerének tanulmányozása,²¹³ és nem titkoltan a felejtés volt. Így ír erről a *Századok* hasábjain, 1892-es alapítási nyilatkozata²¹⁴ szomorkás ellenpontjaként:

„A nemzeti kultúra jelentékeny érdekeiért folytatott küzdelemben vett sebek gyógyulását az óceán síkjain – csüggedő lelkem felélesztését a magán áldozatkészségnek csodálatot keltő kultúrai alkotásai között, az Újvilág fővárosában keresem. Azonban a latin költő mély értelmű mondása, hogy «a sötét gond a száguldó lovast nyergében ülve kíséri», – a 7500 lóerővel haladó hajó utasára is alkalmazható. Ettől a sötét gondtól csak rokon gondolatkörben szabadulhatok. Amikor le kellett mon-

²¹² Az indulás dátumát 1912. május 5-ei, egyéb állításaiban minden bizonnyal *non testatum*, magyarán kacska sajtóhíradásból tudjuk: „Fraknói lemondása a múzeumi főfelügyelőségről. Fraknói Vilmos címzetes püspök lemondott a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségeinek vezetéséről. Az intézmény megalapítása óta tizenöt éven át volt országos főfelügyelő. Ma hosszabb tengeri útra indult.” Pesti Napló 63 (1912) 107. sz., 16.

²¹³ BERZEVICZY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 6.

²¹⁴ *Századok* 26 (1892) 185–18; CVH I/24, 442–443.

danom aggkorom eszményéről, hogy az Örök Városban a tudomány és művészet magyar munkásainak én nyújtsak otthont, életemben én gondoskodjam szükségleteikről, holtom után alapítványaimmal részt vegyek munkásságukban, ifjúkorom legelső eszményéhez tértem vissza...”

– tárja a szélesebb, tudományos nyilvánosság elé tárgyalásai kudarcát, és árulja el: akár a végül megvalósult, MTA-irányítású állami történeti intézetre, akár pedig a – végül meg nem valósult – egyházművelődési intézetre csupán pótmegoldásként tekintett az eredeti mecénási álmához képest.²¹⁵

Ugyancsak a *Századok* 1912. júliusi számában adta hírül a tudomány világának Fraknói, hogy az egyházi javadalmaiból hivatalosan megalapított római történeti intézete helyett fő-fő kedvezményezettje a SzIT lett, a vatikáni kutatások helyén pedig – 1867-ben jutott el először az Örök Városba – egy még korábbi „projektjét” fogja továbbvinni és megszabású keretek között megvalósítani élete végén:

„Tizenhat esztendő (1859) történeti tanulmányokkal foglalkozva szabad óráimban, figyelmemet megragadta az Akadémia pályakérdése, mely a magyar nemzet műveltségi állásának a vezérek korában vázlatát kívánta. Kísérletet tettem a feladat megoldására. Szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy gyenge dolgozatommal csak egy még gyengébb versenyezett a száz aranyért, melyet én nyertem el, azzal az értékes megokolással, hogy a sok kifogás alá eső munkában szerzője «történetírói hivatást árul el». Az a szándék, hogy ezért hálám adóját lerójam és a magyar kultúrtörténet ellen intézett merényletemért elégtételt nyújtsak, helyet foglalt azon okok között, melyek arra készítettek, hogy amikor vagyonom és jövedelmem nagy részét a Szent István Társulatnak ajánlottam föl, a kitűzött tudományos feladatok sorozatában legelső helyre Magyarország középkori kultúrtörténetének megírását állítottam.”²¹⁶

A némi öniróniával vegyített sorok azt mutatják: a püspök-akadémikus a SzIT vezetősége felé tett wiesbadeni húsvéti nyilatkozatban az eredeti római álmom, a szentjobb apátsági és nagyvárad kanonoki javadalomból finanszírozott, egyházi fenntartású történeti intézet megalapításának feladását követően reális, a módszeres vatikáni kutatások kiépítéséhez hasonló tudománytörténeti jelentőségű elképzelést vázolt fel. Messze nem a „*Die Wissenschaft als Consolation*” feliratú exkluzív elefáncsontoronyba húzódásról

²¹⁵ FRAKNÓI VILMOS, *Magyar kultúrtörténeti tervezgetés az Atlanti-óceánon, a „Martha Washington” fedélzetén, 1912. máj. 14-én*, *Századok* 46 (1912) 468–474, 468 (NEMES, *Fraknói-bibl.*, 444).

²¹⁶ FRAKNÓI VILMOS, *Magyar kultúrtörténeti tervezgetés*, 468.

volt szó. A *Századok* hasábjain továbbgondolt program Fraknói Vilmos tudományépítő zsenijének újabb megnyilvánulása.

„Azt hiszem, hogy kötelességemnek eleget teszek, ha a munkának a tárgyhoz méltó megíratására és fényes kiállítására szükséges költség fedezéséről gondoskodom. Az óceánon ambícióm megnőtt. Lelkemen erőt vett az a vágy, hogy a munka létesítésének szellemi részében közreműködjem. Így született meg itt programja, mely, irodalmi segédeszközök felhasználása nélkül, «fejből» készülvén, sokféle módosításra és kiegészítésre szorul, de talán már ezen «embryo»-jában is szélesebb körök érdeklődését kívánja fölkelteni...”

– folytatta elképzelése hírül adását az Atlanti-óceánról, s saját magával együtt 30 szerző közreműködésére számított. Közülük a nevesebbek: Aldásy Antal, Andrássy Gyula, Apponyi Albert, Angyal Dávid, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Csánki Dezső, Erdélyi László, Fejérpataky László, Forster Gyula, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukcsics József, Ortvy Tivadar, Szilády Áron, ifj. Szinnyey József, Takács Sándor, Thallóczy Lajos, Timon Ákos és Wlassics Gyula.²¹⁷ Ezt követően rövid, de lényeglátó módszertani megfontolásokat tesz, majd kijelenti: „A magyar nemzetnek amint van egyetemes, egységes politikai és egyházi története, szintűgy van egységes, egyetemes kultúrtörténete is, melynek előadására vállalkozik a tervezett mű”. A német és francia nyelvre lefordítani tervezett szintézist I–XVII főfejeztere osztotta, ezeken belül pedig már-már hihetetlen átlátó- és rendszerezőkészséggel meghatározta a konkrét altematikák hosszú és szerteágazó sorát.²¹⁸

A magyar művelődéstörténet megírásának fontosságát Fraknói Vilmos az elsők között ismerte fel, s elsőként tett érdemi lépést az átfogó szintézis elkészülte irányában. A historiográfia erről semmit nem tud, kiindulópontul rendre Erdélyi László egyetemi jegyzetnek készült műve szerepel.²¹⁹ A *Magyar művelődéstörténet* végül – mint közismert – Domanovszky Sándornak köszönhetően az 1930-as években valósult meg, összességében mintegy 70 szerzőt mozgósítva. Az első kötetben (*Ősműveltség és középkori kultúra*)

²¹⁷ FRANKÓI, *Magyar kultúrtörténeti tervezgetés*, 469.

²¹⁸ FRANKÓI, *Magyar kultúrtörténeti tervezgetés*, 469–470 és 470–474.

²¹⁹ *Magyar művelődéstörténet I–II*, Kolozsvár 1915–1918. A második kiadás kiegészül a késő középkorral és az újkorral, de a művön a SzIT közreműködése ellenére nincs feltüntetve, hogy Fraknói alapítványának köze lenne a bencés szerzetes művéhez.

már egy új generáció neveit találjuk, köztük olyanokat, mint Deér József, Váczy Péter, Kniezsa István, Balanyi György, Szilágyi Loránd és mások.

Az átkelés az óceánon, Amerika levegője szemlátomást visszahozta Fraknói életkedvét. Hazaérve, 1912. június 26-án előadásban számolt be a könyvtárügyben szerzett tengerentúli tapasztalatairól, melynek végén a Nemzeti Múzeum előcsarnokában megvendégelte hallgatóságát, a „magyar politikai és tudományos világ kitűnősegei”-t.²²⁰ A New York-i *Public Library*-ről tartott értő elemzését nyomtatásban tárta szélesebb publikum elé.²²¹

Ez a művelődéstörténeti kitérő nemcsak tudománytörténeti jelentősége miatt fontos, hanem mert egyúttal rámutat: azon időszakban is, amikor Fraknói viszonya immár a nyílt konfrontáció elé nézett a püspöki karral és a püspökök többségével, az egyházi tudományosság érdekében indított mozgalmi harcánál maga a tudomány mindvégig fontosabb maradt számára.

*b) Hornig időközbeni tárgyalásai és 1912. november 4-ei zárójelentése.
Széchenyi újra támad*

Fraknói amerikai (tanulmány)útja alatt Hornig Károly veszprémi püspök, mint a hármass bizottság elnöke lelkiismeretes alaposággal nekilátott az

²²⁰ Az 1912. június 27-én megjelent tudósítás szerint közben arra is jutott ideje, figyelme, hogy két Corvina megvétele érdekében kampányoljon Berzeviczy Albert közreműködésével: „Fraknói püspök fölolvastta. Fraknói Vilmos püspök, a Múzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelője ma este fölolvastta a Nemzeti Múzeumban «Személyes megfigyeléseim egy amerikai közkönyvtárban» címen. Az estén a magyar politikai és tudományos világ kitűnősegei jelentek meg. Fraknói ismertette az amerikai közkönyvtárakat, a tudományos gyűjteményeket, a könyvtárak szervezetét, valamint a kultúrára való áldásos hatásukat. Felolvasása végén, amelyet zajos taps és éljenzés kísért, felkérte Berzeviczy Albertet, hogy mutassa be azt a két Korvin-kódexet, amelyet egy olasz régiséggyűjtő megszerzés végett ajánlott fel a Nemzeti Múzeumnak. Berzeviczy bemutatta a Mátyás király számára Firenzében készült könyveket, amelyek valóságos remekei a XV. századbeli *miniature*-festőművészetnek. Az egyik mű a Didimus-kódex, a másik a Cicero-kódex, s legbecsesebb darabjai az összes ismert Korvin-kódexeknek. Berzeviczy történelmi, irodalmi és művészettörténeti szempontból ismertette a kódexet, amelyeknek megszerzésére széleskörű társadalmi mozgalom megindítását tartja szükségesnek, miután a két remekmű megvételi ára a Nemzeti Múzeum dotációjából nem fedezhető. Berzeviczy a kódex gyönyörű rajzait vetített képekben is bemutatta. Az egybegyűlt előkelőségek élénk helyesléssel fogadták Berzeviczy ajánlatát. Felolvasása után Fraknói a múzeum előcsarnokában megvendégelte az előkelő társaságot.” Pesti Napló 63 (1912) 151. sz., 13.

²²¹ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 6 (1912) 97–105; német változata: NEMES, *Fraknói-bibl.*, 443. sz.; összefoglalása: Magyar Könyvszemle 20 (1912) 283; egyúttal bemutatta az Amerikában élő Feleký Károly munkásságát is (NEMES, *Fraknói-bibl.*, 442. sz.).

új római magyar egyházművelődési intézet alapítási előkészületeinek. Felvette a kapcsolatot a neves történész Ludwig von Pastorral, az osztrák történeti intézet igazgatójával.²²² Egyúttal behatóan értekezett Csiszárík Jánossal, akit Fraknói korábbi elképzeléseinek megfelelően az új intézet alapító rektorának szánt. Csiszárík azon kikötéssel, hogy ő maga marad k. u. k. követségbeli lakásán a *Palazzo Venezia*-ben, és az intézeti tagok közül kiválasztandó vicedirektor fogja munkáját segíteni, elvállalta a feladatot.²²³

A pap-diplomata szemmel látható lelkesedéssel látott hozzá a leendő római magyar „Szent István Egyházművelődési Intézet” megtervezéséhez.²²⁴ Elhelyezésére az Angyalvár mögötti *Prati* valamelyik villáját tartotta volna ideálisnak, ám szorgos keresgélés ellenére sem talált megfelelő és kiadó épületet.²²⁵ Reális megoldásnak az *Anima* viszonylag új, neoreneszánsz bérpalotája kínálkozott. Az intézet elhelyezését a *Campo dei Fiori*-től induló *Via dei Giubbonari*-ból a barnabita templom, a *San Biagio e San Carlo ai Catinari* mellett nyíló *Via del Monte della Farina* 19. szám alatt látta kivitelezhetőnek. Az impozáns neoreneszánsz palota első emeletén évi 6000 líra bérleti díjért cserébe nyolc intézeti tag számára egyszobás lakások, közösségi, kiszolgáló és személyzeti helyiségek álltak rendelkezésre.

²²² EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/III. sz.

²²³ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/IV. sz. – Fraknói 1905 eleji távozása után Csiszárík lett a római magyar jelenlét meghatározó figurája: „A római magyar kolónia igazán csak pár emberből állott. Csiszárík c. püspök követségi tanácsos volt az osztrák-magyar követségen, a *Palazzo Venezia*-ben lakott, s közvetlen, szeretetre méltó volt mindenkivel. Állítólag a német kolónia becsülte nagyra mint szónokot. Szabó Szádok domonkosnak nagy tekintélye volt, mert ő alapította meg a *Collegium Anglicum* egyetemét, mely elsőnek nőtt ki a szerzetesek főiskolái közül nyilvános jellegűnek. Rómában sokan gondolták, hogy érdemei jutalmául bíborosi kalapot kap, ami azonban nem következett be, akárcsak később a világhírű Gemelli ferences esetében. A világiak közül állandó vasárnapi látogatónk volt Szoldatits Ferenc festőművész, akinek ugyan házassága révén olaszvá vált az egész családja, de lélekben megmaradt lelkes hű magyaroknak...” – olvashatjuk az 1910-es évek elejéről. NYISZTOR ZOLTÁN, *Vallomás magamról és kortársaimról*, München 1974, 23 (a PPEK kiadásának oldalszáma).

²²⁴ Azt, hogy az új egyházi intézmény is Szent István nevét viselte volna, többek között az 1912. február-márciusi aláírásgyűjtő ívek szövegéből tudjuk (*Dokumentumok*, 24. 27. 29.a sz.). Az „egyházművelődési intézet” elnevezés pedig szinte az összes vonatkozó dokumentumban előfordul.

²²⁵ A *Rione dei Prati* mai formájában látható beépítése csak az 1920-as évek elején indult meg, az utcák elrendezését úgy alakították, hogy a *San Pietro* kupolája sehonnét se látszódjék.

Csiszárík alaposan kifejtette, hogyan is gondolná el a leendő római papi intézet működését. Magát meg nem hazudtolva kiemelten és hosszasan részletezte az ellátást (ebédre és vacsorára 3-3 dl bor... stb.), továbbá a napi- és házirendet, a fegyelmi problémák kezelését. Kőnyomatban sokszorosított elképzeléseit érdemes eredeti megfogalmazásukban elolvasni.²²⁶ Magától értetődően részletezte a költségeket is, kiemelve, hogy a megelőző „öt-hat esztendő folyamán a római árak szinte horribilis változáson mentek keresztül”. Tárgyalt a *Collegium Bobemum* vicerectorával is, aki szerint egy-egy növendék évi ellátása 2500 koronára rúg, fűtés nélkül, négy hó vidéki tartózkodással a szünidőben.

A magyar intézet tényleges működését és annak költségeit az egyetemek és a levéltárak (!) zárásai miatt 9 hónapra kalkulálta Csiszárík. Tételes kimutatása alapján az intézet működtetése mindösszesen évi 31 050 lírába kerülne. Számítása szerint az összköltség legfeljebb 28 010 lírára lenne csökkenthető, amennyiben nem vinnének önálló háztartást. A rendszeres kinti étkezést papok esetében azonban a helyi egyházi hatóságok nem néznék jó szemmel – fűzte hozzá.²²⁷ A hármass bizottság – ténylegesen Hornig elnök – morálisan szintűgy elfogadhatatlannak vélte, hogy megnövelt ösztöndíjjal az intézet egyházi tagjai maguk gondoskodjanak saját ellátásukról.

Az imént elmondottakat – Csiszárík tervezgetéseinek részleteit – Hornignak a hármass bizottság elnökeként 1912. november 4-én kiadott zárójelentéséből tudjuk. E jelentés összefoglalta a Fraknóival folytatott április 26-i tárgyalás tartalmát is, mely megbeszélést a részleges jegyzőkönyv és Fraknói saját nyilatkozata (32.a-b sz.) mellett épp e jelentés vonatkozó részlete (36/11. sz.) alapján rekonstruáltunk az imént, s részletezhettük a tudós apát-kanonoknak a korábbiaknál már szerényebb feljánlásait, melyeket a püspöki kar 1912. április 25-ei felszólítása nyomán tett.

A zárójelentés „d” pontja összezszerűsíti e feljánlások értékét: 70 000 korona a művészház eladásából, 26 000 a *Monumenta Vaticana* alapjából, 50 000 a SzIT-nek szánt alapítványból: mindösszesen 146 000 korona (szemlátomást hiányzik belőle Fraknói és Hornig 4000 + 3500 koronás évjáradéka). A „d” pont kimondja: amennyiben az egyes megyéspüspökök nem kívánnának „kulturjárulékot” fizetni, „a szentjobbí apátság terhére

²²⁶ *Dokumentumok*, 36/IV. sz., *facsimile (online)*.

²²⁷ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/IV. sz.

felveendő 450 000 koronányi kölcsön által 596 000 koronára lenne kiegészítendő olyképpen, hogy ezen kölcsönnek törlesztését Fraknói életében a nagymélt. püspöki kar, Fraknói halála után pedig a mindenkori szentjobbi javadalmas eszközölné.” Május 3-ai nyilatkozatában Fraknói félreértés áldozata lett. Vagyis az eredetileg Széchényi püspök által javasolt, az „üresedés esetére” felveendő kölcsön egy sajátos konstrukció volt. Nem Fraknói halálára ácsingózott, ahogy ő azt elkeseredésében először gondolta, hanem a kölcsön felvételének jogcímét és a törlesztés módját fejezte ki – ismételjük újra.²²⁸

A jelentés „d” pontjában számszerűsített 596 000 koronás tőke Hornig összesítésében immáron nem 4, hanem 4,5 %-os kamattal számolva évi 26 820 korona hozamot biztosított volna. Az osztrák intézet éves költségvetése Ludwig von Pastor beszámolója szerint évi 4180 koronával volt több ennél (vagyis az 31 000-re rúgott). A nyolc intézeti tagra számolt Csiszárik-féle évi 31 050 is pontosan ehhez az osztrák intézeti számhoz közelített. A tervezett magyar egyházi intézet költségvetési hiánya tehát 4230 (az elfogadhatatlan külső étkezések esetében csupán 1190) korona lett volna. E hiány pótlására Hornig nem tett javaslatot, hallgatólagosan a püspöki kar döntésére, s vélhetően a püspökök anyagi hozzájárulására bízta a megoldást.

A veszprémi püspök ezen hiányösszeg megállapításával tette vissza az ügyet a püspöki karhoz (pontosabban ügyrend szerint az ülések „előkészítő bizottság”-ához). Záró megjegyzéseiben utalt arra, hogy anyagilag érdeme-sebb saját intézetben gondolkodni, még ha bérelt épületben kell is azt elhelyezni. A maga tapasztalatából ugyanis jól tudta, hogy egy önállóan kiküldött egyházi ösztöndíjas méltó tartása Rómában évi 4000 koronát igényelt volna. Nem írja le, de könnyű kiszámolni: az új magyar egyházi intézet esetében nyolc növendékre 1000 koronát lehetett volna így spórolni. Szintén nem érvelt azzal, hogy az anyagi előnyön túl az oktatási és tudományos – továbbá spirituális és diszciplináris – szempontok mellett milyen egyéb előnyök származnának a magyar katolicizmus római jelenlétére és nemzetközi reputációjára nézve az új intézménytől. Egyedül a jövőbeni alapszabályt illetően szögezte le: mindenképpen elkerülendő, hogy az Örök Városban ta-

²²⁸ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 67v és 4or *et sequ.*; *Dokumentumok*, 32.b és 33. sz. – EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/11. sz. Utóbbi jelentésben már a tőke átadása szerepel.

nuló magyar papok misestipendiumokat gyűjtögessenek. Meglátása szerint a két közeli – azonosításunk szerint az *Anima* bérpalotájától más-más irányban utcasaroknyi távolságra eső *San Biagio* e *San Carlo ai Catinari* és a *Sant' Andrea della Valle* – templomot használhatnák rendszeresen az intézet tagjai. Felhívja a fontosságot az időbeli korlátra is, nehogy egyesek „*titulo studiorum*” éveikig Rómában időzzenek. Hornig zárszavából kiderül: a fennálló körülmények között egyértelműen a szentjobbi apátság Széchényi által javasolt megterhelését tartja a jó megoldásnak.²²⁹

* * *

Veszprémi püspök barátjával ellentétben Fraknói korántsem lelkesedett ezért az utóbbi elképzelésért. 1912 szeptemberében Hornig felkérésére részlegesen újraformulázta április végi felajánlásait (ekkor került be például a *Monumenta Vaticana* pénzalapja is, és került ki az ő és Hornig 4000 + 3500 koronás évjáradéka). Az egész „d” pontot törölni kívánta, és mindenestül a nagyjavadalmasok évi „kultúradó”-jára kívánt támaszkodni. Hornig 1912. október 4-ei válaszában ragaszkodott az eredetileg Széchényi által javallott eljáráshoz. Szerinte kölcsön felvétele nélkül a püspöki karnak évi 25–26 000 koronát kellene összeadni, amit ő kizártnak tartott. Bár Fraknói ekkorra már egész biztosan tisztába jött a kölcsön felvételének részleteivel, s azzal, hogy nem csupán „halála adhat reményének” életet, mégis zsigerből ellemezte a megoldást.²³⁰

Leginkább talán azért állt ellen makacsul Fraknói, mert az évi 25–26 000 koronás összeghez képest éves szinten jóval kisebb megterhelést jelentő részletfizetés lehetősége ugyan reálisan viselhető éves terhet jelentett a nagyjavadalmasok számára, az éves kamathozamhoz képest magasabb hitelkamattörlesztés azonban kedvezőtlenebb konstrukció volt anyagilag, mint az ő direkt inkorporációs javaslata, nem is beszélve a felvett tőkeösszeg visszafizetéséről. S mindez úgymond a nagyváradai püspök és káptalan által képviselt „elvi okok” miatt – morfondírozhatott Fraknói, miközben számos egyházi javadalom szolgált hosszú-hosszú évtizedek óta lekötve hasonló célokat (a pesti egyetem, a bécsi *Theresianum* és *Augustineum* stb.). Továbbá az általa szorgalmazott megoldást messze

²²⁹ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/IV. sz.

²³⁰ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 41r; *Dokumentumok*, 35. sz.

nem lehetett szekularizációs precedensnek tartani, ahogy azt korábban a négyes bizottságból Hornig és Fischer-Colbrie – végső soron Csernoch is – a püspöki kar többségével együtt elismerte – erről esett már szó korábban.

Az ügyben azonban továbbra is Széchényi nagyváradai püspök diktált, káptalanjával messzemenő egyetértésben. Hornig tudatában volt ennek, miként annak is, hogy a javasolt eljárásnak leginkább az óriási kölcsön adására kiválasztott bank látta leginkább a hasznát.

Ekkora már olyannyira feszültté vált Fraknói és megyésfőpásztora között a viszony, hogy könnyen lehet: Szentjobb apátja mindent zsigerből elutasított, ami Széchényihez volt köthető. Nem tudhatjuk biztosan. 1912 novemberére Széchényi Miklós viszont már teljesen így viszonyult kanonokja elképzeléseihez. Míg Fischer-Colbrie kassai püspök ezúttal is maradéktalanul azonosult veszprémi kollégája álláspontjával, Nagyvárad püspöke ismét markáns különvéleményt fogalmazott meg. Széchényi 1912. október 22-ei levelét Hornig minden külön kommentár nélkül csatolta a hármass bizottság sokszorosított, az imént ismertetett fejlemények forrásául szolgáló november 4-ei zárójelentéséhez.²³¹

Az arisztokrata főpap ahol csak bele tudott kötni Fraknói legújabb felajánlásaiba, belekötött. Leszögezte: a már egyszer megtett, majd visszavont felajánlások – részleges – újbóli felajánlása a római intézet céljára nem vehető össze sem a püspöki kar méltóságával, sem pedig az ügy fontosságával a magyar katolicizmus számára. Arról persze nem tesz említést a derék püspök, hogy Fraknói visszalépésnek fő okozója éppenséggel ő maga volt, és korábban a legnagyobb tétel, a római villa elajándékozásának visszavonását épp ő követelte leginkább. Ezzel szemben folytatólagosan az ódiumot ecsegteli, amely az immáron egyéb, főként a SzIT támogatása révén preferált kultúrcéloktól való pénzfelvonást jelentene. A szentjobbi apátság eredetileg általa felvetett megterhelését 450 000 koronával ugyanakkor ismételten javasolta, illetve ennek kivitelezhetetlensége esetén azt is, hogy az „egyes egyházmegyék évi járulékaire alapíttassék az intézet”. Első látásra meglepő, hogy az eredetileg a Fraknói által szóba hozott nagyjavadalmas „kultúradó”-t elfogadta Széchényi. Erre azonban az apátsági javadalomra felveendő hitel esetében is szükség volt a törlesztés azonnali megkezdése érdekében (addig,

²³¹ Széchényi levele: EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/v. sz.

amíg a javadalom meg nem üresedik, mert utána már az új apát feladata lett volna a hitelkamatok és a tőketartozás fizetése), illetve a Fraknói által visszavont juttatások pótlására, valamint a Csiszárík tervezetében szereplő éves költségvetés kigazdálkodására. Egyedül az ellen protestált hosszasan és tipográfiailag is nyomatékosítva, hogy a kölcsön „törlesztése *esetleg* Fraknói által bírt irodalmi stallumra ruháztassék”, amit ő kiolvasni vélt a Hornig által jegyzett zárójelentésből.²³²

Mihelyst Fraknói tudomást szerzett Széchényi eme, 1912. október 22-ei leveléről, azonnal tollat ragadott. A most először (némi éllel?) grófi címén is megszólított főpásztorával udvariasan, de határozottan közölte: ezúttal nemhogy nem óhajtotta, de még csak nem is gondolt arra, hogy a „netán felveendő kölcsön törlesztése a nagyváradi kanonoki javadalmak egyikére ruháztassék”. S úgy tűnik, felült Széchényi provokációjának: mivel kizárt-nak tartotta, hogy a püspöki kar ne értsen egyet a nagyváradi püspökkel, visszavonta az 1912. április 26-ai (majd szeptember végén részben módosított) felajánlásait. Döntéséről nemcsak Széchényit, hanem Vaszary hercegprímást és Csernoch kalocsai érseket is értesítette. A többi püspök informálását megtette helyette Széchényi, aki gépelt másolatban azon nyomban terjesztetni kezdte Fraknói újabb visszalépésének hírét.²³³

A tudós apát-kanonok saját szavai szerint „teljes megnyugvással és keserűség érzése nélkül” hozta meg döntését, lévén, hogy „azon módozatot, amely szerint az intézet az egyházmegyék évi járulékaire alapíttatnék... magáévá tette” Széchényi.²³⁴

Nem tudhatjuk, Fraknói megsejtett-e valamit Széchényi valós szándékáról, tudnillik arról, hogy immár maga kíván ékeskedni a római magyar egyházi intézet alapítói nimbuszával. Mindenesetre „*Timeo Danaos...*” jelígre újabb kampányba kezdett a nagyjavadalmasok „kulturádó”-ja mellett. A feszültség még csak ekkor kezd igazán fokozódni.

²³² EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 36/v. sz.

²³³ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 37. sz. Fraknói válaszának gépelt másolatát 1912. november 19-én továbbította Széchényi Egerbe az új érseknek, Szmracsányi Lajosnak. A megelőző napokban, vélhetően november 15-én kelt.

²³⁴ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 37. sz.

4. LEVELEK AZ ÚJ HERCEGPRÍMÁSHOZ ÉS SZÉCHÉNYI REAKCIÓJA
(1912 VÉGE, 1913 ELEJE). AZ 1913. JANUÁR 22–24-EI PÜSPÖKKARI ÜLÉS

Az újabb kampányra az alkalmat Csernoch kalocsai érsek 1912. november 20-ai hercegprímási kinevezése nyújtotta. Fraknói az újságokban is közölni szándékozott nyílt levelet tervezett intézni Csernoch Jánoshoz, aki az 1860-as évek második felében seminaristaként tanítványa volt az esztergomi hittudományi főiskolán, pontosabban ahogy akkoriban nevezték: az érseki líceumban. A szöveget előzetesen elküldte Kalocsára. „Méltóságodnak hálás tanítványa” aláírású levelében az új esztergomi érsek nem tanácsolta egykorvult tanárának az iromány közlését a „nyilvánosság előtt”, még hozzá azon tömör, találó megokolással, miszerint Fraknói sorait olvasva „szidni fogják a főpapokat, különösen a kanonokokat, ezek pedig rossz néven fogják venni, hogy éppen egy társuk az, aki okot szolgáltatott támadásukra”.²³⁵

Szentjobb akadémikus apátja így jobbnak látta, ha csupán könyomatban sokszorosítja írását, s egy szűkebb körű nyilvánossághoz szól. Erről nem volt hajlandó lemondani, mondván: „eszméimmal a nyilvánosság előtt ismételten azért jelenek meg, mert a közvélemény rokonszenves érdeklődésére támaszkodva igyekszem súlyt biztosítani gyenge szavamnak, amely anélkül meghallgatásra semmiképpen sem számíthatna...” – ismerte fel és ismerte el fokozatos elszigetelődését a katolikus felsőklérus, a nagyjavadalmasok körén belül.²³⁶

a) Nyílt levél az új hercegprímáshoz a nagyjavadalmas „kultúradó” érdekében

Fraknói célja most is ugyanaz volt, mint az időközben a király által lemondatot Vaszaryhoz intézett, 1912. február 12-ei²³⁷ memorandumával: ki-
eszközölni a nagyjavadalmasok kultúradóját, mindenekelőtt a római egy-
házművelődési intézet, de egyéb célok érdekében is. 1912. november 28-án
kelt nyílt levelében érvelése azonban sokkal inkább *ad hominem*, illetve min-
den korábbinál merészebben feszegeti az egyházi javadalmak jövedelmei
hasznosításának kérdését.

²³⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 37^{vr}; *Dokumentumok*, 38. sz.

²³⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 95^r–96^v; *Dokumentumok*, 39. sz. Az 1912. novemberi és decemberi jelentősebb újságokban nem találtuk nyomát Fraknói nyílt levelének.

²³⁷ *Dokumentumok*, 23. sz.

Elöljáróban foglalkozik Csernoch karrierjével, kifejezi reményét, hogy a „hitélet mélyítése és a karitatív munkásság fejlesztése mellett... a primási székhely történeti hivatását betöltve, nemzete erőfeszítéseiben, amelyekkel magát a nyugat-európai nagy nemzetek műveltségi színvonalára fölküzdeni igyekszik, részt fog venni szelleme erejével, tekintélyének súlyával, javadalma jövedelmeivel” – ecseteli várakozásait.²³⁸ Roppant finoman fejtegeti Vaszary alkalmatlanságát, akit úgymond akarata ellenére emeltek az esztergomi érsekség bíborosi székébe, és szerzetesi szegénységi fogadalma a szociális kérdések felé fordították érdeklődését – jóllehet szintén történész-ként indult pályája, fűzzük már mi hozzá.

Fraknói 1912. november 28-ai, Csernoch Jánoshoz intézett nyílt levelének központi gondolata kedvenc, 1870 óta a katolikus nyilvánosságban képviselt eszméjének²³⁹ minden korábbinál kategorikusabb megfogalmazása: „...az a helyzet, amelyet az egyház a középkor hajnalától az államok és népek életében elfoglal, az evangélium tanításának és az ősegyház kánonainak keretén kívül álló új kötelességeket teremtett, melyeket a pápák és főpapok végtelen sorozata elfogadva és teljesítve szentesített, törvénnyé emelt. Érttem a fensőbb művelődés tényezőinek, a tudománynak és művészetnek kultuszát, amelyben az egyház a szellemek fölötti hatalomért folytatott küzdelmeiben új erőforrást tudott megnyitni” – foglalta össze Fraknói katolikus világnézetének lényegét. Mutatóba Simor János mecénatúráját, valamint X. Piusz újonnan alapított biblikus intézetét hozta elő példaként.²⁴⁰

Mindezek után közölte magas polcra került volt tanítványával, hogy a püspöki karhoz ismételten kérvénnyel fordul, melyben az „egyházi tudományosság és az egyházi művészet föllendítésére a nagyjavadalmak ajánlataiból évenként százötvenezer koronával rendelkező kultúralap létesítését” – indítványozza. Kérte Csernochot, hogy a legközelebbi püspökkari ülésen támogassa javaslatát. Emlékirata csattanója ezután következik:

„Fontos feladatok ellátására nem megfelelő csupán egyéni áldozatkészségre alapozni, összefogás és tervszerűség kell. A magyarországi katolikus nagyjavadalmak azon tiszta jövedelme, amely a javadalmak szabad rendelkezésére áll – teljesen biztos számítás szerint – az évi tízmillió koronát jelentékenyen meghaladja. Megjegyzem, hogy köztük 88 olyan kanonoki javadalom van, amelynek jövedelme a Rómában

²³⁸ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 95r–96v; *Dokumentumok*, 39. sz.

²³⁹ Vonatkozó publicisztikájára lásd fentebb, 155. j.

²⁴⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 95r–96v; *Dokumentumok*, 39. sz.

székelő bíbornokok jövedelmét jóval, részben sokszorosan meghaladja. Így tehát a kultúralaphoz igényelt járulékok a tiszta jövedelmeknek alig másfél százalékára emelkednének, és a fennmaradó 98,5 % az egyházmegyei föladatokkal és más egyházi közcélokkal szemben a javadalmak akciószabadságát és áldozatképességét csorbítatlan teljességében fönntartaná...”

– érvelt Fraknói, majd hangsúlyozta, hogy érdemi ellenvetés nem hozható fel javaslata ellen. Elképzelései szerint a katolikus kultúralap első helyen a római magyar egyházi intézet fenntartását látná el, miután le kellett mondania arról, hogy az az ő házában – és élete alatt – javadalmi bevételének kétharmadából létesüljön.²⁴¹ Elősorolta továbbá a korábbi vonatkozó beadványai, felhívása érveit, megemlítette a nagyszámú támogató aláírást. Számításai szerint a római egyházművelődési intézet e katolikus kultúralap 20 %-át, vagyis 30 000 koronát fog igényelni. Bőven maradna tehát fedezet olyan munkák megírására, és a SzIT általi kiadására, melyek katolikus szellemenben foglalják össze a teológiai, filozófiai, egyházi és világi történelem, a társadalmi és természettudományok új eredményeit – ragadta el a hév a tudós apát-kanonokot. Utóbbi célokra egymaga már évi 25 000 koronás felajánlást tett. Kiemelte továbbá a katolikus szellemű népszerűsítő irodalom szerepét, valamint az egyházművészeti tanács működése megkezdésének,²⁴² valamint Szent László és XI. Ince szobra elkészítésének fontosságát. Csupa olyan projektet, amelyek csupán az 1930/40-es évekre valósultak meg. Utalva szerepére a lateráni II. Szilveszter-, és a pozsonyi Pázmány-síremlék felállíttatásában, itt is ajánlotta tevételes közreműködését.²⁴³

²⁴¹ Fraknói itt az 1911. október 15-én módosított, majd a későbbiekben megváltoztatott elképzelésekre utal, melyekből már hiányzik a szentjebbi apátság inkorporációja, ami az 1910. augusztus 20-ai koncepció központi eleme volt.

²⁴² Jegyezzük meg, hogy az Országos Egyházművészeti Tanács tervezett felállítása ösztönözte többek között arra Fraknóit, hogy római alapítási terveit 1910-ben újra elővegye. Vö. *Dokumentumok*, 3.b sz. (és fentebb 60. j., főszövegben). A kérdés nem véletlenül tér vissza Fraknóinál újra meg újra. A püspöki karon belül ennek az ügynek a felelőse szintén Széchényi Miklós lett: „A nagyváradi l.sz. püspök úr előterjeszti az egyházművészeti tanács tervezetét, melyet a püspök urak véleményének tekintetbevételével állíttatott össze, s jelzi egyúttal, hogy a kultuszminisztérium a szükséges költségek fedezetére hajlandóságát kijelentette. A püspök kar a tervezetet elfogadja, s a további teendőkkal a nagyváradi l.sz. püspök urat bízva meg.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 420. A biztató kezdetek ellenére az egyházművészeti tanács ekkor mégsem állt fel.

²⁴³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 95r–96v; *Dokumentumok*, 39. sz.

„Ne méltóztassék a hiúság sugalmazására vezetni vissza azt, hogy személyemet főlemlítem. Törekevéseim jóhiszeműségét, meggyőződésembensőségét csak tetteimre utalva igazolhatom” – olvasható a Csernoch Jánoshoz intézett nyílt levél záró részében. Valóban, aligha lehet kétségbe vonni Szentjobb apátjának jóhiszeműségét, miképpen persze naivitását sem. Utóbbit mindennél jobban érzékelteti, hogy míg korábban Hornig 25–26 000 korona összeadását is kizártnak tartotta a püspökök részéről a római egyházi intézetre, Fraknói most csupán az új római koncepcióra 30 000, mindösszesen pedig évi 150 000 koronát követelt. Ugyanúgy és ugyanazt az összeget, mint kilenc hónappal korábban, 1912 februárjában, mely kérést április végén a püspöki kar egyszer már gyors kézmozdulattal lesöpört az asztalról.

b) Széchenyi gróf-püspök újabb ellenirata (1913. január)

Fraknóinak a hercegprímáshoz intézett levelében kifejtett érveivel szemben ki más, mint Széchenyi gróf látta ezúttal is szükségét azonnal szembeszállni. 1913. január folyamán, a hó végén esedékes püspökkari konferencia előtt terjedelmes, egyszerre gúnyos és felháborodott hangvételű köriratot intézett kollégáihoz.²⁴⁴ Nagyvárad püspöke szerint kanonokját „bizonyára elismerés illeti meg kitartó buzgalmaért, amellyel az elhatározásaiban a legváratlanabb módon és a legmeglepőbb pillanatokban bekövetkezni szokott előbbi ingadozásai után most már igazán nehézségeket nem ismerő következetességgel és szívóssággal igyekszik a nagyjavadalmasok megadóztatása útján a római intézetet létrehozni.” Széchenyi Miklós Fraknói – jórészt az ő ellenkezéseinek köszönhető – ingadozásainak felemlítése után erős megütközésének adott hangot a szentjobbi apát eljárása és érvei miatt.²⁴⁵

²⁴⁴ Külön rosszállólag említette, hogy az új esztergomi érsek elé tárt problémákról Fraknói a „hírlapokban is tárgyalni kívánt”. Pusztán magát a szándékot támadja Széchenyi, hiszen Fraknói, eleget téve Csernoch kérésének, végül nem publikálta a lapokban írását: a mérvadó újságokban nem is találjuk nyomát. Széchenyi a szándékról nyilván nem mástól, mint a Fraknói eljárását szintén mind nagyobb rosszállással figyelő hercegprímástól értesülhetett.

²⁴⁵ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. oi. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 40.a sz.

Első helyen azt kifogásolta, hogy kanonokja eltúlozza a nagyjavadalmasok gazdagságát (évi tiszta 10 milliós bevétel), hogy a 150 000 korona felajánlás mértékét kisebbítse. Széchényi hosszasan sorolta a katolikus főpapságra háruló különféle fenntartói és segélyezői kiadások tömkelegét, a váratlan alkalmi hozzájárulások igénylésének sokaságát minden társadalmi osztály részéről, amelyek a „méltóságnak megfelelő háztartáson kívül” rendre megterhelik az egyházi birtokok bevételeit. Nem kis csúsztatással azt állítja: Fraknói kimutatása szerint mindeme kiadások leszámítása után maradna az inkriminált tízmilliós összeg! A Csernoch Jánoshoz írt levélben azonban értelemszerűen a javadalmak szorosabb működtetési, gazdálkodási költségeinek levonása utáni nettó összeg szerepel. Szentjobb apátja egyértelműen a főpásztorok által vállalt sokféle kötelezettségek közé, azok élére kívánta iktatni a nagyjavadalmasi „katolikus kultúrjárulékot”, az 1911 novemberében elfogadott „katolikus párttámogatás” mintájára.²⁴⁶

Erősen kárhoztatta Széchényi a korábbi aláírásgyűjtő akciót is. Egyenesen úgy látja: Fraknói „igazán rossz szolgálatot tesz a katolikus érdekeknek”, amikor a magyar egyházat hirdeti az összes közül a leggazdagabbnak, s amelynek püspökeit úgymond a katolikus világi értelmiségnek kell figyelmeztetnie az „egyházi tudomány és kultúra művelésére irányuló kötelességére” – értetlenkedett. Mindezzel azonban természetesen a püspöki kar szintén tisztában van – folytatja a gróf –, mint ahogy azzal is: a gazdasági körülmények, az új adótörvény nem teszi lehetővé további teher vállalását, ezért Fraknói legújabb javaslatát mindenestül elutasítandónak tartja kartársainak írt körlevelében Nagyvárad püspöke.

Széchényi nem állt meg itt. Miután Szentjobb apátja a hármas bizottság Hornig-féle 1912. novemberi jelentésében véglegesített, eredetileg 1912. április 26-án tett felajánlásait is visszavonta (ugyebár megint csak Széchényi ellenkezése nyomán, amiről a jó püspök ismét hallgat), a Hornig-féle költségvetési kalkuláció is megdőlt – szögezte le.²⁴⁷ (Emlékszünk: e kalkuláció szerint az ugyan bérelt helyen, de külön római magyar egyházi intézet felállításához saját háztartással mindössze már csak évi 4230 korona hiányzott,

²⁴⁶ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 40.a sz.

²⁴⁷ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 40.a sz.

igaz, Fraknói életében a szentjobbi javadalom terhére felvett kölcsön kamatainak és tőkerészleteinek törlesztése is terhelte volna a püspököket, s velük a néhány nem megyéspüspök nagyjavadalmast is.) A gróf ezt követően állt elő a farbával. Megismételte április végi álláspontját a római intézet létrehozásának elodázhatatlanságáról, majd ismételten javasolta, hogy a püspöki kar vegye kezébe az ügyet, de immár úgy, hogy Fraknóit teljesen zárja ki belőle! Javaslatra szerint határozatban kell kimondani: „a nagymélt. püspöki kar Fraknói vál. püspök úr netáni további indítványaira, javaslataira figyelemmel lenni nem kíván, hanem a maga kezdeményezéséből és a saját hatáskörében akarja a kérdéses római intézet ügyét megvalósítani.”²⁴⁸

Mikor támadt Széchényi ambíciója, hogy a bécsi Pázmáneum mintegy újraalapítása után Rómában is örökre letegye a névjegyét, nem tudhatjuk. Nyilván nem véletlenül vállalt központi szerepet 1910 áprilisában a lateráni emlékmű felavatásában, s vállalta a római zarándoklat vezetését. Leginkább talán az 1911. őszi tárgyalások, a Fraknóival folytatott személyes beszélgetések során – vélelmezzük. Mindenesetre nem csupán az alapítás ötletét, hanem az 1912-ben Fraknói által javasolt újabb megvalósítási módot is magáévá tette a nagyváradai püspök. Eszerint a két szóba jöhető német kollégiumban: a *Campo Santó*ban vagy az *Animában* történő elhelyezéssel kellene „alkalmas egyházi férfiakat” küldeni Rómába. Az anyagi fedezet biztosítása érdekében pedig felajánlotta: „haladéktalanul megteszi a szükséges lépéseket az iránt, hogy a szentjobbi apátság megüresedése esetére egy megfelelő nagyságú törlesztési kölcsön fölvétele engedélyeztessék, amely összeg a létesítendő római intézet alapját képezné. Ezen kölcsön kamatait és törlesztését Fraknói vál. püspök életében a nagyjavadalmások, Fraknói halála után a mindenkori szentjobbi apát fizetné”. Így vette volna tüstént saját kézbe korábbi, hitelfelvételt célzó javaslatát azonnali megvalósítását, s vele a római alapítás ügyét Széchényi. Önálló intézet létesítése esetén a 450 000 korona mellé további 300 000 felvételét tartotta szükségesnek, ennek évi mintegy 30 000 korona lekötési hozama biztosította volna a Hornig által kalkulált fenntartási költségeket. Számítása szerint utóbbi esetben a nagyjavadalmásokat kezdetben évi „40–45 0000 koronányi kamat és annuitás terhelné,

²⁴⁸ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 40. a sz.

amely később a szentjobbi apátság megüresedése esetén 16–18 000 koronára szállana le”.²⁴⁹

Elfogultság nélkül szemlélve megállapíthatjuk: Széchényi ezen elképzeléseihez képest Fraknói javaslatai sokkalta realisabbak és önzetlenebbek voltak. Az arisztokrata püspök a magáéból semmit nem adott volna, a súlyos összegek pedig jórészt a banki hasznot táplálták volna az egyházi bevételekből. Idézzük fel: Fraknói 1910. augusztus 20-án tett eredeti, Széchényi és a váradi káptalan által közösen megíúsított javaslata szerint a szenjobbi apátság inkorporációja az általa felajánlott 100 000, majd 150 000 koronás tőkével együtt teljesen fedezte volna a római Fraknói-villában és -művészházban létrehozandó „Szent István Történeti és Művészeti Intézet” alapítását, működtetését és ösztöndíjait. De még az új elképzelés, a római magyar „Szent István Egyházművelődési Intézet” legutolsó tervváltozatában is évi 25–26 000 korona hitelmentes, közvetlenül az intézetre fordítandó püspökkari járadékkal számolt 1912 őszén (emlékszünk, Hornig még ezt az összeget is sokkalta).

c) Fraknói szenvedélyes magánlevele Csernoch Jánoshoz

Alighanem Széchényi Miklós ellenkörlevele indíthatta Fraknóit arra, hogy az 1913. január 22-re összehívott püspökkari konferencia előtt szenvedélyes magánlevéllel forduljon Csernoch Jánoshoz. Újabb elutasítás esetén Szentjobb akadémikus apátja személyes önmérsékletet, emellett azonban élénk sajtókampányt helyezett kilátásába a nagyjavadalmasok meggyőzésére. „Szent István emléke és a Szentszékhez való ragaszkodás, a nemzeti érzés és az egyházi kultúra érdeke parancsoló módon követeli a római magyar egyházi intézet fölállítását”, s hogy az egyházi tudomány és művészet támogatása épp olyan fontos, mint az egyházi érdekeket képviselő politikáé – hangoztatta, s hozta vissza ismételten a művészeti jelleget római elképzeléseibe. Fraknói – alighanem helyesen – úgy látta: amiatt is a nyilvánossághoz kell fordulnia, mert a „gyűlöletet” személye iránt, melyet a római intézet állhatatos szorgalmazásával kiváltott, hallgatásával sem tudná már csillapítani. Nem nehéz kitalálni, hogy a konzervatív egyházi ellentáborra és annak vezetőire: nagyváradi főpásztorára, illetve ottani derék kanonoktársai-

²⁴⁹ EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet]; *Dokumentumok*, 40.a sz. A lateráni államalapítási emlékmű felavatására szintén: *Dokumentumok*, 3.a sz.

ra gondolt itt a tudós prelátus. Innentől fogva az elvi ellentétek személyessé alakulása nemcsak vélelmezhető, hanem adatolható is.²⁵⁰

Csernochnak írt magánlevele második részében Fraknói felidézte Hor-nig budapesti lakásán 1912 tavaszán folytatott beszélgetésüket, ahol az akkor még kalocsai érsek közölte vele az indítványa ellen a püspökök tanácskozását megelőző, szokásos „előkészítő bizottság”-i megbeszélésén felhozott, s végül az 1912. április végi püspökkari elutasításban érvényesülő érveket. Aligha tévedünk, ha tartalma alapján úgy véljük, a derék Széchényi püspök szájából hangzott el a „Mi fizetnénk, Fraknoié lenne a dicsőség” felkiáltás. További indoka volt Széchényi elutasításának, hogy ha úgymond engednek, hasonló kérések özöne várható, továbbá hogy a kongruajáradék és a Néppárt támogatása mellett több hasonló terhet már „nem bírnak el” a nagyjavadalmasok.²⁵¹

Fraknói önérzetesen visszautasította ezeket az érveket Csernoch előtt. Leszögezte, hogy ő is fizetne – nem is keveset ugyebár –, a dicsőség pedig kizárólag a püspöki karé lenne, pontosabban a magyar katolicizmusé – fű-zük szintén hozzá. Az esetleges precedens kapcsán pedig felindultan kijelentette, érdemes szó szerint idéznünk: „Nem kell attól félni, hogy akad a jövőben, aki félmilliós értéket és évi 50 ezer korona járulékot ajánl föl az egyház javára, dicsőségére, aki elutasítatva, jegyzőkönyvekben, előterjesztésekben, hírlapi cikkekben megbélyegezve esküszegéssel, a szekularizáció provokálásával vádoltatna. Ilyen jogcímet «alázatos indítványtételre» soha senki többé nem fog fölmutatni” – közölte Fraknói a hercegprímással 1913. januári magánlevelében.

Számítása szerint számos javadalomnak két-háromszor annyi bevétele van, mint amikor mintegy húsz éve a kongruajáradékot megállapították,²⁵² vagyis fedezet lenne bőven. Példának okáért egy kanonok sem állíthatja magáról, hogy évi 40 000 korona tiszta jövedelméből hatszázat áldoz a katolikus kultúrcélokra: tudományra és művészetre, a maradék meg lenne elegendő összes egyéb kötelezettsége ellátására – hangoztatta Fraknói az új

²⁵⁰ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4v és 5v; *Dokumentumok*, 41. sz.

²⁵¹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4v és 5v; *Dokumentumok*, 41. sz. Az „előkészítő bizottság”-nak kalocsai érsekként ekkor már Csernoch volt az elnöke. A négyes bizottság, illetve az egyes püspökök állásfoglalásait e grémium véleményezte és tárta a püspökkari plénum elé. Vö. 64. j.

²⁵² A kongrua fogalmára, és a juttatását felügyelő bizottságra lásd fentebb, 166. j.

hercegprímásnak, volt tanítványának az 1913. január végi püspöki konferencia előtti napokban.²⁵³

d) Az 1913. január 22–24-ei püspökkari ülés. Fraknói személyének mellőzése

Az 1913. január 22–24-én a Központi Szeminárium dísztermében összeülő konferencia előtt bajlós módon nem az 1912. április végén kiküldött hármas bizottság vezetője, Hornig, hanem az ügy intézésével 1911 márciusában megbízott nagyvárad i. ordinárius referált. Széchenyi gróf ismét Fraknóira hárította a felelősséget a kudarcért, mivel megint csak visszavonta összes korábbi ajánlatát. Indítványozta a szentjobbi apátság terhére főkegyúri beleegyezéssel 400 000 korona javadalmi kölcsön felvételét, melynek törlesztését Fraknói életében a nagyjavadalmasok, később pedig az apátságbeli utóda vállalná. Korábbi elképzelésétől eltérően azonban csupán a tőke hozamának felét javasolta az „*Animában* vagy a *Campo Santóban* elhelyezendő intézeti tagok díjazására” fordítani. A hozam másik feléből Széchenyi az alapítási tőkét kívánta gyarapítani, „amíg az egy önálló magyar intézet fölállítására és fenntartására elegendő lesz” – tudatta püspöktársaival.²⁵⁴

Lényegében az egyik német intézeten belüli elhelyezés keretében, de már saját magyar intézettel és annak gyors létrehozásával számolt Nagyvárad püspöke. Javaslatát azonban a püspöki kar a pontos részletek ismeretének hiányára hivatkozva nem fogadta el. Igaz, kategorikusan el sem utasította. A konferencia a felelősséget testületileg elhárította magáról,

²⁵³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4v és 5v; *Dokumentumok*, 41. sz. Nyilván hasonló gondolatokat fogalmazhatott meg Fischer-Colbrie Ágosthoz 1913. január 16-án intézett bizalmas levelében is. Vö. *Dokumentumok*, 44. sz.

²⁵⁴ „A nagyvárad i. lat. szert. püspök előadja a Rómában felállítandó egyházművészeti intézet [!] ügyében folyó tárgyalások mostani állását. Fraknói Vilmos v. püspök visszavonta e célra tett összes ajánlatait. Így teljesen a püspöki karra, illetőleg a nagyjavadalmakra hárulnának az intézet felállítása és fenntartása. Indítványozza, eszközölje ki a püspöki kar a legfőbb kegyúr hozzájárulását ahhoz, hogy a szentjobbi apátság terhére 400 000 korona javadalmi kölcsön vétessék fel, s ennek annuitását fizessék Fraknói életében a nagyjavadalmasok, azután pedig a mindenkori szentjobbi apát. A felveendő összeg lesz majd az intézet fenntartási alapja, s a kamatok fele egyelőre az *Animában* vagy a *Campo Santóban* elhelyezendő intézeti tagok díjazására fordíthatnák, másik fele pedig a tőkéhez csatoltatnék mindaddig, amíg az egy önálló magyar intézet fölállítására és fenntartására elegendő lesz.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 442; VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 267 (n. 21).

és a korábban kiküldött (hármás) bizottságot felkérte a tárgyalások folytatására.²⁵⁵

E tárgyalások azonban már Fraknoi nélkül folytak. Széchényi kérésével ellentétben hivatalosan, jegyzőkönyvben rögzítve ugyan nem mondták ki kizárását a római magyar egyházi intézet alapítási folyamatából, de személyének mellőzése nélkül is nyilvánvaló a továbbiakban. Fraknoi a *Budapesti Hírlap* egyik újságíróján keresztül, Rákosi Jenő segítségével volt kénytelen tájékozódni a fejleményekről. Az ülés lezárásának másnapján, 1913. január 25-én érkezett híradás lesújtó volt: „a püspök urak határozata egyértelmű: a Te javaslatodnak mellőzésével a püspöki kar a maga tervezete szerint és a maga erejéből kívánja a római intézetet létrehozni és fenntartani” – tudatta Rákosi Jenő, hozzáfűzve, hogy a püspökkari határozat „biztosítja is az intézetnek a legrövidebb idő alatt való létrehozatalát”.²⁵⁶

Két nap múlva Fischer-Colbrie kassai püspök ugyanakkor „jó hírként” közölte Fraknoival a maga szelíd stílusában, hogy a római intézet, ha egyelőre szerény formában is, de immár meg fog valósulni, mi több, a püspökök a „nagyobb kultúralap eszméjét is rokonszenvvel” fogadták.²⁵⁷ 1913. január 28-ai levelében egészen más húrokat pengetett Hornig: „Hogy a püspökök most már Veled szemben nem igen közlékenynek, azt csak Magadnak tulajdoníthatod, akinek fellépése újabban olyan, amellyel senki sem azonosíthatja magát” – közölte barátjával kerek-perec a veszprémi bíboros.²⁵⁸ Leginkább az újságcikkek útján kilátásba helyezett nyomásgyakorlásra utalhatott itt Hornig, ami az 1910-es évek szünet nélküli külső sajtótámadásai közepette²⁵⁹ valóban érzékenyen érinthette a püspöki kar tagjait. Fraknoi mindezek után feladta a sajtóhadjárat tervét. Ugyanakkor közel egy évvel korábbi ajándékozási ígértét betartva a püspöki konferencia hatá-

²⁵⁵ „Mivel a terv kivitelének részletei még nem egészen ismereteseek, s így a szükséges összegről még nem nyerhető kellő tájékozás, a püspöki kar egyelőre határozatot nem hoz, hanem kifejezi sajnálatát, hogy az ügy kivüle fekvő okok miatt ily soká elhúzódott, s az eddig felmerült tervek egyike sem volt megvalósítható, megbízza az e tárgyban kiküldött bizottságot, hogy a tárgyalásokat tovább folytassa, s azok eredményéről a legközelebbi püspökkari tanácskozmánynak jelentést tegyen.” BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 442; VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 267 (n. 21).

²⁵⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 10rv; *Dokumentumok*, 43. sz.

²⁵⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 9rv; *Dokumentumok*, 44. sz.

²⁵⁸ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 3rv; *Dokumentumok*, 45. sz.

²⁵⁹ Vö. SALACZ, *Egyház és állam*, 187–197.

rozatának napjára, 1913. január 22-ére datálva írta meg elhíresült levelét Zichy János kultuszminiszternek római villája adományozásáról a magyar állam javára (és nem rendeltetésszerű használata esetén átadásáról az MTA és a SzIT számára). A levél nyomán hamarosan, 1913. március 3-ára el is készült a hivatalos ajándékozási szerződés.²⁶⁰

Miközben a főpapságon belül viharos gyorsasággal marginalizálódott, világi részről Fraknói töretlen megbecsülésnek örvendett. 1906 márciusában Apponyi Alberttől, 1912 áprilisában Zichy Jánostól kapott nyilvános miniszteri elismerést a szentjobbi javadalom példás rendbetételéért,²⁶¹ illetve iskola- és zárdaalapításáért.²⁶² Múzeumi és könyvtári főintendánsi kinevezését a király sorozatosan (1900, 1906/1907, 1912) megújította.²⁶³ A legutolsó, ismételten öt évre szóló, Zichy János előterjesztésre 1912. november 1-jén kelt megbízatásról, mely a Nemzeti Múzeum épületében lakást, kitűnő infrastruktúrát, apparátust, valamint előkelő szakmai társaságot biztosított az akadémikus apát-kanonok számára, 1913. január elején számolt be a sajtó:²⁶⁴

„A király a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére dr. Fraknói Vilmos arbei választott püspököt, szentjobbi apátot s nagyváradi latin szertartású római kato-

²⁶⁰ CVH I/20, 140–143. Az állami tulajdonjog bejegyzésének dátuma: 1913. október 5. PÉTER TUSOR, *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican* (Storia d'Ungheria – History of Hungary 1), Viterbo 2024, 136–148, 148. – Nem a véletlen műve, hogy az ajándékozási levél fogalmazványát a római intézet alapítási küzdelmeinek iratai között helyezte el Fraknói. Vö. *Dokumentumok*, 42. sz.

²⁶¹ Maga Fraknói említi ezt. *Dokumentumok*, 49.d.

²⁶² Az 1912. április 15-én publikált miniszteri köszönet indoklása: „Fraknói Vilmos c. püspök, szentjobbi apát, nagyváradi latin szert. kat. kanonoknak, aki Szentjobb községben az apátsági birtokon ötvenezer korona költséggel két tantermes leányiskolát, illetve apácázárdát létesített és annak évi 2600 koronát meghaladó fenntartási költségeit is biztosította.” Hivatalos Közlöny 20 (1912) 9. sz., 169.

²⁶³ 1897. december 10. után (vö. fentebb, 37. j.) újabb kinevezése öt évre, megint csak Wlassics előterjesztésére: Bécs, 1901. január 10. (Fraknói választott püspökként, szentjobbi apátként és az MTA igazgatótanácsi tagjaként említve); átmeneti meghosszabbítása az új szabályzat megalkotásáig: Bécs, 1906. január 20.; kinevezése további öt évre (püspöki, apáti és kanonoki címei említve) a szabályzat megerősítésével és közlésével: 1907. június 29.; kinevezése újabb öt évre: Bécs, 1912. november 1. Hivatalos Közlöny 9 (1901), 5. sz., 97; 14 (1906) 5. sz., 104; 15 (1907), 17. sz., 362 (a szabályzat: 362–367); 21 (1913) 2. sz., 28 (1901. 02. 15., 1906. 03. 01., 1907. 08. 01., 1913. 01. 15.).

²⁶⁴ Itt is érdemes a vonatkozó hírt teljes egészében közölni. A felsorolás jól mutatja a főintendánsi tisztség rangját és fontosságát. 1913. január 4. Dunántúl 3 (1913) 3. sz., 2.

likus kanonokot a Múzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelőjévé további öt esztendő tartamára kinevezte. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségéhez Kéméndi báró Szalay Imrét, a magyar nemzeti múzeum igazgatóját helyettes főfelügyelővé, dr. Fejérpataky László udv. tanácsost, budapesti tud. egyetemi ny. r. tanárt, a magyar nemzeti múzeum Széchényi orsz. könyvtárának igazgatóját, dr. Ferenczi Zoltán egyetemi magántanárt, a budapesti tud. egyetemi könyvtár igazgatóját, Horváth Géza udv. tanácsost, a magyar nemzeti múzeum állattári osztályának igazgatóját, dr. Hüttl Dezső műegyetemi tanárt, dr. Filarszky Nándor udv. tanácsost, a magyar nemzeti múzeum növénytárának igazgatóját, Kammerer Ernő min. tanácsost, az orsz. m. szépművészeti múzeum igazgatóját, dr. Krenner József udv. tanácsost, budapesti tud. egyetemi r. tanárt, a magyar nemzeti múzeum ásvány őslénytári osztályának igazgatóját, Radisics Jenő min. tanácsost, az orsz. m. iparművészeti múzeum igazgatóját és dr. Semayer Vilibaldot, a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztályának vezetőjét múzeumi és könyvtári országos felügyelőkké központi felügyelői hatáskörrel, dr. Posta Béla kolozsvári tud. egyetemi ny. r. tanárt, az erdélyi múzeum érem- és régiségtárának igazgatóját az ország erdélyi, alföldi és délvidéki részeire kiterjedő vidéki felügyelői hatáskörrel, múzeumi és könyvtári országos felügyelővé öt esztendőre kinevezte.”

5. RÓMAI „EGYHÁZMŰVELŐDÉSI INTÉZET” FRAKNÓI NÉLKÜL (1913).
A TÖRTÉNETI INTÉZET ALAPÍTÁSÁNAK FEJLEMÉNYEI (1913–1914)

a) Fraknói nélkül...

Az alapítás ügye „az eddigi alakban teljesen megszűnt létezni” – tudatta a kérdésben továbbra is illetékes Hornig Fraknóival. Egyúttal korholta is egykori szemináriumi kurzustársát:

„Min töröm most a fejemet, azt két okból nem mondom el Neked. Először, mert még magam sem tudom határozottan, és másodszor, mert attól tartok, hogy nervozitásodban ismét olyant tentálnál, ami az egészet végképp tönkretenné, bár ebből az az előnyöm származnék, hogy határozottan és végképpen mindebből kivonom magamat. Bár tanácsot nem kértél, mégis adok: ne hadd Magadat tovább félni, nyugodjál bele abba, hogy az ügy jelen állásában be van fejezve, ne tedd lehetetlenné, holmi erőszakoskodások által, melyek újabban nagyon ártottak az ügynek, ne tedd lehetetlenné, hogy más valami módot keressünk az eszmének a magyar katolikus egyházi kultúra keretében megvalósítására...”

– ad bepillantást dilemmáiba és egyúttal Fraknói feldúlt lelkivilágába az időközben bíborosi méltóságra emelt veszprémi püspök. Egyelőre nem világos, hogy a Csernoch Jánoshoz írt Fraknói-leveleken túl mire utalha-

tott Hornig, aki természetesen nem vitatta barátja érdemeit. Sőt a történešzt történešzi argumentációval igyekezett vigasztalni: „mit akartál, arról a veszprémi egyházmegyei levéltár fog bizonyosságot tehetni, s aki az ott felhalmozott iratokat valaha majd kérendi, kénytelen leendő ismét egyszer azt mondani: *in magnis et voluisse sat est* – a gondolat prioritása örökké a Tiéd marad” – idéztük már tanulmányunk elején is a valóban örökvényű sorokat.²⁶⁵

Fraknoi bosszúsággal vegyes kétségbeesését növelhette, hogy az 1913. január végi konferencia a katolikus közintézmények, egyesületek szükségleteire felállította az országos egyházpénztárat, ám abból az általa javasolt tudományos, kulturális célokat kihagyta. Szentjobb apátja ekkorra az ügyben mély csalódottsággal vegyített erős felháborodásában szemlátomást kezdte elveszíteni realitásérzékét. 1913 május elején az ország első székeskáptalanjához, az esztergomihoz fordult felhívással az „egyházi tudomány és művészet érdekeit szolgáló római magyar intézet létesítése” érdekében. A főkáptalan, bár a célt méltányolta, az ügyet a püspöki kar kompetenciájának tartotta. A Graeffel János nagyprépost-helyettes által jegyzett válaszlevél utalt arra is, hogy Fraknoi és más „érdeklődők” már felkérték erre a püspöki kart, éppen ezért a „különállóan megindítandó akciót megfelelőnek nem találjuk, ahhoz hozzá nem járulhatunk, annál kevésbé vállalkozhatunk annak megindítására” – közölték Graeffel fogalmazásában az esztergomi kanonokok.²⁶⁶

A már-már udvariatlan elutasítás kései, szomorú visszhangja a váradi káptalan 1881-es, Ipolyi Arnold és Haynald Lajos által támogatott, Rómer Flóris közreműködésével megfogalmazott felhívásának, mely a káptalanok és más javadalmak összefogásával rövid úton a *Monumenta Vaticana* megindításához vezetett.²⁶⁷

Immár a római magyar újkori tudományos és egyházi jelenlét emblemikus alakja nélkül folyt hivatalosan az „egyházművelődési intézet” alapítási folyamata. Magánbeszélgetéseiben Fraknoi is további érdektelen-

²⁶⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 37v; *Dokumentumok*, 45. sz.

²⁶⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 100r; 47. sz.

²⁶⁷ Revidált történeti kontextusba helyezéssel, további irodalommal: TUSOR PÉTER, *Fraknoi, Haynald, Ipolyi és a Monumenta Vaticana [Hungariae]. Egy historiográfiai diskurzus (2004–2024) tanulságai* (CVH III/2. Fraknoi Műhelyelőadások 2), Budapest–Róma 2024, II. 21. 42.

ségét fejezte ki az ügy iránt. Ekkor már az állami-akadémiai történeti intézetre összpontosított. Hornig mégis jónak látta, hogy tájékoztassa őt újabb római tájékozódása fejleményeiről. A *Campo Santo* és az *Anima* kurrens elhelyezési és ellátási áraitól közölt információkat 1913. május 28-ai levelében. Megjegyezte, hogy a *Campo Santo* szobái még a *Frintaneum*éinál is kisebbek, továbbá, hogy az *Animában* két magyar papnak lenne csupán hely. Ezt ő elegendőnek is tartaná, amennyiben a jezsuita történeti intézet mellett létesítendő internátus nem jöhet majd szóba. Ő maga ez utóbbit pártolná, mert „abban nem fognának holmi ifjúkat túrni, akik csak amúgy mulatságból mennének oda «tanulni»” – ad bepillantást aggályaiba, vagy inkább talán tapasztalataiba a veszprémi bíboros.²⁶⁸

Hornig a jelek szerint már 1913. május végére feladta annak reményét, hogy bármilyen intézeti formát kaphasson a római magyar egyházi tudományos jelenlét. Legfeljebb néhány pap más intézetben megvalósuló elhelyezésében gondolkodott ekkortól. Az 1913. november 7-én, ismét a Központi Szeminárium dísztermében tartott püspökkari ülésen ennek megfelelően referált a kérdésről. Miután előrebocsátotta, hogy a „Rómában létesítendő magyar egyházművelődési intézet ügyében a tárgyalások nem vezettek eredményre”, elősorolta a már Fraknóival is közölt lehetőségeket. A jezsuiták helyett azonban a szulpiciánusok (*Compagnie des Prêtres de Saint Sulpice*) kollégiumát hozta szóba. Megjegyezte továbbá, hogy az újonnan alapított pápai biblikus intézet mellé is terveznek internátust a „biblikus és egyéb tudományokkal foglalkozó papok” számára. E megfogalmazás, és a tény, hogy a jegyzőkönyv kifejezetten a „tudományos kutatás végett Rómába küldendő” egyháziakról szól, azt mutatja: a Fraknói nélküli elképzelésekben is egyaránt szerepelt a (tovább)képzés, illetve a tudományos kutatás.²⁶⁹

²⁶⁸ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 103r *et sequ.*; *Dokumentumok*, 48. sz.

²⁶⁹ „Bárá Hornig Károly bíboros veszprémi püspök úr jelenti, hogy a Rómában létesítendő magyar egyházművelődési intézet ügyében a tárgyalások nem vezettek eredményre. A tudományos kutatás végett Rómába küldendő papok tehát más intézetekben volnának elhelyezendők. A szulpiciánusok intézetében havi 150, az *Animában* havi 120, a *Campo Santóban* havi 180 líráért teljes ellátást adnak. A bibliai intézet mellé is terveznek internátust, amely biblikus és egyéb tudományokkal foglalkozó papokat fog fölvenni.” VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 272 (n. 9). – A szulpiciánusok a párizsi *Église Saint-Sulpice* mellett a 17. század derekán alakult papi kongregáció. Római központjuk jelenleg az Angyalvár melletti *Via Cresenzin* található.

Más kérdés, hogy a megfelelő előzmények, szervezettség és instruálás nélkül a kiküldendő klerikusok mire mentek volna. Erre némi támpontot ad Bossányi Árpád 1909–1911 közötti vatikáni levéltári kutatásainak botrányszámba menő kritikai fogadtatása.²⁷⁰ Korábbi titkárát még Széchényi Miklós küldte (távolította el) Győrből Rómába.²⁷¹

Egyelőre nem tudjuk, hogy az I. világháború kitöréséig, illetőleg az olasz hadba lépésig ment-e ki valaki a nevezett német, francia és pápai intézmények egyikébe. Nem tartjuk valószínűnek. Ezirányú közös püspökkari intézkedésről sem tudunk. A Hornig fáradozásait megköszönő rövid záróhatározat az egyes főpásztorokra bízta annak eldöntését, hogy hová s kit küldenek majd.²⁷²

* * *

Az I. világháború előtti években, kiváltképpen Prohászka Ottokár *Indexre* tételét követően a katolikus progresszió a „vezérférfiak” körében megtorpant Magyarországon. A római egyházi intézetalapítás totális kudarca e megtorpanás szemléltető jele. „A sajtóban és a sajtóért folytatott küzdelmet nem számítva, az 1914-ben kitört világháború és kísérőjelenségei sok tekintetben megbénították és tétlenségre kényszerítették a közélet visszahódításáért szép lendülettel megindult katolikus akciókat” – írja a korszakkal foglalkozó monográfiája végén SALACZ GÁBOR, s hozza példaként a Giesswein-féle, az alsópapság helyzetét rendezni kívánó Pax Országos Papi Egyesület, valamint a nagyjavadalmak Wekerle-féle reformjának totális kudarcát, mindkettőt a püspöki karnak felrőhatóan.²⁷³ A jelek szerint a „tétlenségre kényszerülés”-nek más oka is volt, jelesül a felsőpapság egyházképeinek erős belső töredezettsége, esetenként konfliktusos jellege.

²⁷⁰ Lásd például ÁLDÁSY ANTAL vitriolos recenzióját. Századok 52 (1918) 280–285. Vö. CVH I/20, 57 és SZOVÁK, *Fraknoi vatikáni kutatásai*, 305.

²⁷¹ NEMES GÁBOR, *Lukcsics József és az egyházmegye-történetírás aranykora*, Fraknoi Emlékkönyv (CVH I/24), 591–608, 603–604; Uő, *Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában*, Magyarország és a római Szentszék II (CVH I/15), 107–136, 107–III.

²⁷² „A püspök kar köszöni Ő Eminenciájának fáradozását, amelyet ebben az ügyben kifejtett, s az egyes püspökökre bízta, hogy a felsorolt intézetek közül melyikbe küldenek növedékeket.” VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 272 (n. 9).

²⁷³ SALACZ, *Egyház és állam*, 202–209.

b) Istituto Ungherese di Studi Storici

Nem lennének tiszteletlenek, ha a Fraknói formális kizárásával folyó utolsó szakaszt a „nem akarásnak nyögés a vége” megállapítással illetnénk, hiszen ezek magának Hornignak jó másfél évvel korábban mondott szavai főpaptársai magatartásáról.²⁷⁴ Mi azonban inkább arra az óriási kontrasztra hívjuk fel a figyelmet, ami Fraknói eredeti terve és felajánlásai (1910. augusztus 20.) és az ügyben hozott püspökkari záródöntés (1913. november 7.) között húzódik. Egyházi bevételekből épített, elegáns római ingatlanokban a püspöki kar által igazgatott, képzési és kutatási feladatokat ellátó történeti intézet bentlakó egyházi és külső világi tagokkal, kiegészülve a három alkotót befogadó (egyház)művészeti intézettel vs. a megyéspüspökök által tetszés és alkalom szerint küldött pap-ösztöndíjasok, a német nemzeti kollégiumokban elhelyezve... Az előbbinél a szentjobbi apátság e célra inkorporálásával és a Fraknói által alapítványként letett tőkeösszeg kamataival biztosított stabil fenntartás és működtetés, az utóbbinál az egyes ordináriusok egyéni belátása szerinti finanszírozás.

E kontrasztot a végletekig felerősíti a római villaépületben létesülő állami-akadémiai történeti intézet gyors, látványos és eredményes alapítási folyamata. Az 1913. évi állami költségvetésbe már 1912 novemberében beiktatták önálló tételként a római intézetet (évi 20 000 korona), melyhez hozzájött még Fraknói 100 000 + 50 000 alapítványi tőkéjének a SzIT és az MTA által adományozandó, ösztöndíjakul szolgáló éves hozama. Az Akadémián belül párhuzamosan felállt a „Római Történeti Intézet Bizottsága”. A grémium 1913. január 27-ére elfogadta az új intézet alapszabályzatát, majd megkezdődött a Fraknói-villa állami tulajdonba vételének komplikált bürokratikus ügymenete. Tekintve a párhuzamos magyar és olasz, többszörös közjegyzői, ügyvédi, konzuli és minisztériumi ügyintézés összetettségét, az állami tulajdonjog bejegyzésének dátuma: 1913. október 5. kifejezetten rekordidőnek mondható.²⁷⁵

Ezt követően decemberre Fraknói, Áldásy és Fejérpataky révén elkészült az MTA bizottságának alapos ügyrendje,²⁷⁶ 1914 márciusára pedig a

²⁷⁴ *Dokumentumok*, 25. sz. (1912. február 16.)

²⁷⁵ Tusor, *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome*, 136–148, 148.

²⁷⁶ „Nagybecsű levedlere bátor vagyok arról küldeni értesítést, hogy a római Tört. Intézet Bizottságának ügyrendjét Áldásyval és a püspökkel együtt már elkészítettük. Áldásy

házirend is. Az 1914. január 10-én kinevezett intézeti titkár, a klasszikus filológus Vári Rezső időközben Rómába utazott, hogy az 1914. október 1-jére tervezett intézeti nyitást a helyszínen előkészítse.²⁷⁷ Május derekán – részben valamivel később – már az ősszel kiküldendő ösztöndíjasokat is kiválasztották. A névsor rangos. A későbbi igazgató, művészettörténész Gerevich Tibor, a (jog)történész Eckhart Ferenc, a Corvina-kutató Fögel József és a történész, polonista Divéky Adorján, továbbá Moravcsik Gyula és Angyal Dávid, illetve a nagyváradi egyházmegyes Ferdényi Kálmán mehetett volna a Fraknoi-villába – ha nem szól közbe az I. világháború.²⁷⁸

lekopogtattatja a szöveget és még a bizottsági ülés egybehívása előtt szétküldi a biz. Tagoknak, hogy az ülés előtt tájékozva legyenek a szövegről. Fraknoi nagyon sürgeti az ülés megtartását, főleg a titkár kijelölése céljából. E sürgetésnek fő oka az, hogy ő karácsonyra el akar utazni, januárban pedig Olaszországban készül levéltári kutatásra (Velece, Milano, Genova). Én is tartok attól, hogy az intézet háza későn lesz átvehető, efelől a püspök sohasem nyilatkozik határozottan. Ha D[otto]re Gallenga a tavasszal ki is megy belőle, arra is kell egy kis idő meg költség, hogy a házat az intézet céljaira berendezzék. Ez esetben az évi 20 000 koronából vajmi kevés juthat stipendiumi és tudományos célokra, annyival kevésbé, mert az idei 20 000 koronából a több mint 10 000 korona átíratási, 1000 koronánál több eljárási költség, és a Várinak adott 5000 korona levonása után alig marad 4000 korona. Gerevich-csel beszéltem. Az index-szel annyira haladtak, hogy a jövő hét elején sajtó alá adhatják. A javítandóknak átadott sorozatát is közöltem vele, hogy illesszék a többi közé. Ő még mindig azon van, hogy a kiadvány első két ívét újra kell nyomni, nem annyira a benne maradt hibák, mint az ott látható közlési következetlenségek miatt, aminek részben a nyomda az oka.” Fejérpataky László s.k. levele Berzeviczy Alberthez, Budapest, 1913. december 13. MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K 1224/10 – Camillo Gallenga doktor a Fraknoi-villát klinikai célokra bérelte. A levél végén a „kegyelmes úr” Berzeviczynek Gerevich Tibor és Jakubovics Emil közreműködésével kiadott okmánytáráról van szó. *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok* (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 39), Budapest 1914.

²⁷⁷ Erre, és a bekezdésben foglaltakra részletesebben, további adatokkal, hivatkozásokkal: CVH I/20, 49–53. UJVÁRY, „*Iskola*” a *határon túl*, 7 Vári kinevezését a bizottsági döntéstől keltezi.

²⁷⁸ „Elnök úr jelenti, hogy a római Magyar Történeti Intézet már f. évi október 1-én meg fogja kezdeni működését. Személyesen győződött meg Rómában tartózkodása alkalmával arról, hogy a berendezés előmunkálatai megtörténtek, és hogy az Intézet titkára, dr. Vári Rezső l.t., aki az igazgató kinevezéséig az igazgatói teendőket is végzi, már megkezdte működését. Az 1914/15-iki évre az Intézet állandó akadémiai bizottsága négy ösztöndíjra dr. Divéky Adorján, dr. Eckhart Ferenc, dr. Gerevich Tibor és dr. Fögel József fiatal szaktudósokat ajánlja a vallás- és közoktatási miniszter úrnak. Az archeológiára később fog javaslatot tenni.” Akadémiai „összes ülés”, 1914. május 25. Akadémiai Értesítő 25 (1914) 474; CVH I/20, 148–150.

Berzeviczy Albert a tavasz folyamán személyesen győződött meg Rómában az intézet alapításának állásáról. Az MTA elnöke 1914. május 22-én szép, Fraknóit és felajánlásait, az új történeti intézet jelentőségét többszörösen méltató levélben kérte a SzIT elnökségét, hogy a társulatnál létesített 100 000 koronás alapítvány kamatainak hasznosításával szintén küldjön ösztöndíjast az Örök Városba. Berzeviczy fontosnak tartotta, hogy levelét ne csak mint az Akadémia, hanem mint a „Római Magyar Történeti Intézet elnöke” írja alá, ezzel is jelezve a régi-új római magyar tudományos intézet, az *Istituto Ungherese di Studi Storici* rangját, súlyát.²⁷⁹ Időközben Jankovich Béla magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilvánosan fejezte ki köszönetét Fraknói Vilmos választott püspöknek a „Római Magyar Történeti Intézet érdekében hozott jelentékeny összegű újabb anyagi áldozataiért.”²⁸⁰

²⁷⁹ *Dokumentumok*, 49.b sz.

²⁸⁰ A miniszteri elismerés 1914. március 15-én jelent meg. Hivatalos Közlöny 22 (1914) 6. sz., 84.

V. SAJTÓVISSZHANGOK (1912–1913)

I. A RÓMAI VILÁGKIÁLLÍTÁS ÉS A MŰVÉSZHÁZ

Az 1911 eleji, egyértelműen a nagyváradi káptalan által kezdeményezett sajtóhíradások után a Fraknoi és Széchényi között 1911 őszén-telén, szóban és írásban folyó tárgyalásoknak nem találjuk érdemi nyomát a hírlapokban. A viszonylagos csendet 1912 elején a *Budapesti Hírlap* vízkereszti cikke törte meg. Az Örök Városból jelentkező szerző január 6-án „*Magyarok Rómában*” címmel adott helyzetjelentést. A híradás alkalmát a római világkiállítás adta. A francia és német állandó római jelenlét, valamint a magyar pavilon és kiváltképpen Szinyei Merse Pál sikerének kontrasztjában még erősebb Fraknoi alapításának „elhomályosulása”: a művészházban egy-két, nem magyar művész lézeng, fenntartójuk évek óta feléje sem néz, a Vatikánban kutatni akaró történészek pedig – a villa bérbeadása miatt – „méregdrága” zugszállásokon kénytelenek magukat meghúzni – szól a cikk fő üzenete.

„Riedl Frigyesnek van egy kedves kis munkája, amelynek «Magyarok Rómában» a címe. Itália hű lovagja kutatja benne ama honosainak nyomát, akik az Örök Városban bolyongtak, szépre való szomjukat oltogatták és újabb és ki nem elégíthető szomjúsággal teltek el. Ha a könyvet, amelynek nincs és nem is lehet soha befejezése, mert Róma örökké vonzani fogja híveit, ma kellene folytatnia, fájdalmas és dicsőséges, szűgyenletes és ragyogó lapok sajátyszerűn változtatnák egymást művében. A nemzetek városában, amely a mai kedvezőtlen körülmények közt is megmaradt a nemzetek városának, elszorult szívvel, elborult lélekkel bolyong a magyar utas. Hol látja nyomait magyarságának, amelyet itt szabadon és büszkén hordozhatna jelként homlokán? Itt, ahol otthont épített a földhöz ragadt írországi, a maroknyi katolikus skót, a nemzeti voltából kiforgatott lengyel, otthontalanul, száműzötten, egy erős középpont vonzása és melegítő tüze nélkül járunk mi magyarok. Hiszen nem kívánunk mi versenyezni a hatalmas német birodalommal, amelynek császára gyönyörű márványszobrot állíttatott a Borghese-villában, Róma legszebb helyén a nagy Goe-

thének. Nem vágyódunk arra a díszre, amely itt kijut a franciáknak, Olaszország szomszédainak, az olasz nép egy testvérének. És eszünkbe sem jut, hogy mi is ízlést, törvényt parancsoljunk itt, mint az angolok, akik valósággal megszállották a *Monte Pinciót* és uralkodnak minden hoteljében... De fájdalmas látnunk, hogy az egyetlen magyar kulturális intézmény, a nagyilelkű és tudós Fraknoi Vilmos alapította ház is elvesztette eredendő jelentőségét. Az alapító évek óta feléje sem néz. A házban alig lézeng egy-két fiatal festő, azok sem magyarok. A nagy cél, melyért az intézet létrejött, elhomályosodik. S ha ma egy ifjú kutató kijön Rómába, hogy a Vatikán páratlan könyvtárában vagy levéltárában dolgozzék, meghúzódhatik méregdrága kis hónapos szobájában idegenek közt, de hajléktalan marad szegényes hajlékában. Mintha még nem ébredtünk volna tudatára legfelsőbbrendű kulturális kötelességeinknek. Nem szabad könnyedén venni soha terveket és eszméket, amelyek Magyarországot számottevő tényezővé izmosítanak külföldön és főként Rómában, amely ma is a legerősebben megvilágított középpontja minden tudományos és műveltségben törekvésnek.”²⁸¹

A szerző a világkiállítási magyar siker kapcsán úgy látja, hogy az Örök Város vonatkozásában „sajnálatos fogvatkozásunkon most volna legkönnyebb segítenünk...”. Ám hogy e segítség vajon az államnak, egyháznak lenne-e a feladata, nem boncolgatja. A cikk mindenestre jól jelzi az általános érdeklődést a római magyar jelenlét, kiváltképpen Fraknoi alapításainak sorsa iránt.

2. HÍRADÁSOK, ÉRTÉKELÉSEK AZ „EGYHÁZMŰVELŐDÉSI INTÉZET” TERVÉRŐL

Erre az általános, „résztvételjes” érdeklődésre és a közérdekre hivatkozott maga a püspök-akadémikus is, amikor is az új „egyházművelődési intézet” létesítse céljából indított kampányfelhívását – előző napi kelettel – már 1912. február 10-én közzétette a *Budapesti Hírlap* hasbjáin, két nappal a Vaszary hercegprímáshoz intézett nyílt levél kelte előtt.²⁸² Az újságbeli változat zárókommentárjában Fraknoi árnyalatnyival másképpen fogalmaz, mint a Vaszaryhoz intézett levélben, illetve a február 15-én támogató aláírások gyűjtésére kiküldött szövegben.²⁸³ Hangoztatja ugyanis sajnálatát, hogy egy ily fontos intéz-

²⁸¹ Budapesti Hírlap 32 (1912) 5. sz., 6.

²⁸² Vö. *Dokumentumok*, 23. sz.

²⁸³ Vö. *Dokumentumok*, 24. sz.

mény létesítésére számára közvetlenül nem nyílik tér.²⁸⁴ Ennél finomabban utalni a nyilvánosság előtt Széchényi Miklós és a nagyváradi székeskáptalan szerepére aligha lehet.

Fraknói új elképzelésére, a püspökkari, pontosabban nagyjavadalmasi járulékokra alapozott római magyar „Szent István Egyházművelődési és Egyházművészeti Intézet” létrehozására elsőként a *Dunántúl* reagált érdemben. Az 1912. február 22-én megjelent cikk („*A római magyar művészház és Fraknói*”) némileg keverve ugyan a dolgokat, de erősen támogató narratívával áll ki a szentjobbi apát személye, alapításai és mecenatúrája mellett. Kiemeli az elszántságot, hogy miután javadalma inkorporációjának terve „illetékes helyen elfogadást nem nyert”, „lelkesülése nem engedi pihenni”. A püspök-akadémikus újabb mozgalmának pedig nemcsak jelentőségét ismeri fel és el, ha az érdekében indított aláírásgyűjtéseknek is a „legteljesebb sikert” kíván a *Dunántúl* szerzője.

„Ismeretes az a nagy áldozatkészség, mellyel Fraknói Vilmos c. püspök, szentjobbi apát Rómában saját költségén egy intézetet tartott fenn, melyben fiatal történetbúvárok kaptak teljes ellátást és a Vatikán gazdag levéltárában kutatási jogot, mely intézkedésnek üdvös eredményeként jelent meg az a több kötetre menő munka, mely sok eddig ismeretlen adatot tárt fel és sok eddig téves nézetet helyesbített. Fraknói ez intézetet ki akarta bővíteni, hogy művészettel foglalkozók is helyet kapjanak abban, és állandósítani akarta ez intézetet, mint ahogy a legtöbb nemzetnek van Rómában ilyen intézete. Valóban fejedelmi bőkezűséggel és áldozatkészséggel akarta a maga részéről biztosítani az intézet jövőjét, de egymaga anyagi erők hiányában erre nem volt képes, indítványa pedig, mely a szentjobbi apátság jövedelmét kötötte volna le erre a célra, illetékes helyen elfogadtatást nem nyert. De Fraknóit lelkesülése nem engedi pihenni; fáj neki az, hogy minden nemzetnek van ilyen háza Rómában,

²⁸⁴ „A részvétteljes érdeklődésnek sok oldalról hozzám eljutott megnyilatkozása arra késztet, hogy – közérdekű ügyről lévén szó – e helyen adjak megnyugtató választ...”, s következik a február 15-ei felhívás szövege (vö. *Dokumentumok*, 24. sz.), a következő befejezéssel: „Ilyen intézet létesítése érdekében a nagyméltóságú püspöki kar elé új javaslatot terjesztek, amelynek elfogadását biztosítottnak tekintem. Ilyen intézetre, mivel létesítésében (sajnos) az én áldozatkészségemnek nem nyílik tér, jogom van alkalmazni Veszprém és Kassa főpapjainak nemes szavait, melyekkel korábbi terveimet támogatták: «Ha ilyen intézet egyházi vagyonból állíttatnék föl és örök időkre biztosíttatnék, az a magyar katolikus egyháznak örökké fénylő dicsőségére fog szolgálni és újlagos bizonyítékául annak, hogy ezen egyház mindig elsősorban állott ott, ahol a hazát szolgálni, annak dicsőségét előmozdítani, kultúráját támogatni és fölvirágoztatni kellett»” – iktatta ide is Hornig és Fischer-Colbrie sokat idézett szavait Fraknói Vilmos. Február 9-ei írása „*A római magyar intézetek*” címmel jelent meg másnap. Budapesti Hírlap 32 (1912) 35. sz., 5.

hol a kultúrának és ízlésnek kiapadhatatlan forrásai bugyognak, csak nekünk nincs, pedig Magyarország az első egyike volt a keresztény államok sorában, amelynek Szent István királyunk templomot és vendégházat emelt Szent Péter sírja mellett. Csakhogy azt későbbi nemzedékek pusztulni engedték mostoha viszonyok között és visszaállítani elmulasztották, mikor jobb idők köszöntöttek be. Mivel meg van győződve, hogy múlhatatlanul szükség van Rómában olyan intézetre, mely Szent István apostoli királyunk nevét viselvén, az egyházi tudományosság és művészet egész körét felkarolván, a kilencszázados magyar katolicizmust méltó módon képviselje és a magyar kultúra különleges igényeinek kielégítésére alkalmas legyen, ilyen intézet létesítése érdekében előterjesztéssel járult a nagyméltóságú magyar püspöki kar elé. És hogy fellépése minél nyomatékosabb legyen, most aláírási ívet bocsátott ki az ügy fontosságát méltatni tudó körökhöz, hogy ezek aláírásaikkal az ő szavának súlyát gyarapítsák, hatását fokozzák és a kitűzött cél elérését biztosítsák. Valóban elengedhetetlennek látszik, hogy a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb, méltóan legyen képviselve Rómában, s így e mozgalomnak őszintén kívánjuk a legteljesebb sikert.”²⁸⁵

A Zichy Gyula pécsi püspök által 1911-ben útjára indított *Dunántúl* értő és érző írásához képest a *Budapesti Hírlap* a mániákus németellenességéről ismert Komlóssy Artúr levéltári tisztviselő²⁸⁶ terjengős gondolatainak adott helyet 1912. február 25-én, „*Magyar papnevelő intézet Rómában*” címmel. Komlóssy pár rövid, méltató bekezdéssel elintézi Fraknoi újabb kezdeményezését.²⁸⁷ Ezután hosszú kolumnákon keresztül vitatja a püspök-akadémikus azon állítását, miszerint a *Collegium Germanicum et Hungaricum* megfelel küldetésének, s egy önálló római magyar szeminárium

²⁸⁵ *Dunántúl* 2 (1912) 42. sz., 4.

²⁸⁶ Komlóssy Artúr (1874–1933) debreceni származású levéltáros, genealógus, publicista. Nézeteire lásd e művét: *Magyarország és a német kultúrjárom. Nemzeti kultúrharc az önállóságért és európai érvényesülésért*, Budapest 1922.

²⁸⁷ „A *Budapesti Hírlap* február 10-iki számában Fraknoi Vilmos püspök, a kiváló történetíró az egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott római magyar intézetek sorsával foglalkozik. Ő, aki páratlan áldozatkészséggel alapította meg a római magyar történelmi intézetet, ezt az igazi magyar házat, melyben fiatal történetkutatóink mellett magyar festőművészek is otthon találnak, valóban legilletékesebb rá, hogy erről a fontos kérdésről nyilatkozzék. Cikkében helyesen mutat rá arra, hogy akkor, amidőn Rómában a franciák, belgák, angolok, skótok, írországiak, németek, spanyolok, portugálok, az észak-amerikai, dél-amerikai és kanadai államok, még a csekély számú örmények is, sőt az osztrák és magyar monarchia más államának nemzetiségei: a németek, csehek, rutének, délszlávok külön egyházi intézetekkel dicsekedhetnek, lehetetlen tovább tűrni azt az állapotot, hogy a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában saját egyházi intézete nincsen.” *Budapesti Hírlap* 32 (1912) 48. sz., 32.

létrehozása mellett ránt kardot. Szemléltomást nem ismerte fel Fraknói kezdeményezéseinek posztgraduális jellegét.²⁸⁸

Komlóssynál jóval értőbb meglátásokat olvashatunk „*Fraknói Vilmos terve. Magyar zarándokház és akadémia Rómában*” címmel a „*Censor*” fedőnevű, vélhetően klerikus szerző tollából az *Esztergom* 1912. március 3-ai számában. Miután szó szerint, egész terjedelmében közli és méltányolja a február 15-ei aláírásgyűjtő felhívást, „*Censor*” éles szemmel veszi észre Fraknói eredeti, 1910. augusztus 20-ai, illetve az újabb javaslata közötti különbséget: tudniillik, hogy immár kizárólag egyházi jellegű intézetről lenne szó. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy az indítványtevő „önrésze” nélkül még kevesebb a valószínűsége a kezdeményezés elfogadásának, mint korábban. Ezért azt javasolja, hogy a művészházat és az eredeti alapítványi tőkét (a SzIT és az MTA között szétosztott 150 000 koronát) feltétlenül engedje át e „nemes célra”. Ismerve az 1912. április 25-ei püspökkari tanácskozás ezirányú javaslatát, arra gyanakszunk, hogy a szerző Vaszary bíboros álláspontját hozta előzetesen a nyilvánosság és Fraknói tudtára a prímási székváros lapjában.

Az *Esztergomban* megjelent írásnak van egy további érdekes, már a címben is megjelenített vetülete. Jóllehet a színpalak mögött zajló tárgyalások során elő-előkerült, hogy az új magyar egyházi intézmény jótékony hatással lenne a római magyar jelenétre, a Szentszékhez fűződő kapcsolatokra, valamint az előzmények között rendre felmerült a Szent István-féle *hospiti-*

²⁸⁸ „Nekünk exponált nemzeti helyzetünknel fogva nemcsak arra van szükségünk, hogy Rómában tanult ifjúink tudós és apostoli lelkű papokká legyenek, hanem arra is – és pedig elsősorban – hogy törhetetlen magyarok maradjanak – s az Örök Városban a magyar kultúra önállóságát is képviseljék. A kettős intézet szétválasztására vonatkozó törekvés tehát nem hogy bűnös kísérlet volna, hanem egyenesen nemzeti kötelesség, s éppen az mondható bűnös mulasztásnak, hogy mindeddig nem történt meg. A római magyar kollégium föllállítása, illetőleg a német-magyar kollégium szétválasztása nem szorosan vett katolikus egyházi, hanem azon messze túlmenő fontos nemzeti kérdés... Szántó István emléke megérdemli, hogy nevét a feledés homályából kiemeljük; a külön magyar kollégium felállítása pedig háromszáz éves tartozása a magyar nemzet érdekének is, becsületének is. Mert a közös német-magyar kollégium a magyar növendékek igényeit szorosan vett egyházi szempontból kielégíthette, a magyar zarándokok elhelyezésének rárótt kötelességét hűségesen teljesítette ugyan, de benne a magyar papképzés háromszáz év óta csak a németnek, lévén független, nemzeti különállásunk szempontjából ez az állapot ránk nézve, nemcsak hátrányosnak, hanem szégyenletesnek is mondható!” Budapesti Hírlap 32 (1912) 48. sz., 32. – A *Collegium Germanicum et Hungaricum* Komlóssy által említett „magyar zarándokház”-pótló jellegére lásd fentebb, 34. (főszövegben is) és 67. j.

tium is, arról, hogy az új egyházi intézmény egyben zarándokházi funkciókat is betöltene, érdemben itt esik szó először. A „magyar kultúrintézet” ki-fejezés szintén ekkor ötlük szembe.

„Az országban alig lesz katolikus magyar ember, aki Fraknói püspök tervét ne méltányolná. Szent István óta egész mostanáig nem találkozott úgyszólván senki, aki egy római magyar zarándokház tervével komolyan foglalkozott volna, s ha most dugába dől, alighanem ismét sok száz évre el lesz temetve az eszme. De nem értjük, miért különbözik a nagy kultúrbarát második terve oly lényegesen az elsőétől? Az első tervben Fraknói püspök a létesítendő zarándokházra és akadémiára felajánlotta Rómában szép ciprus-liget ölen fekvő házát tekintélyes alapítvánnyal, melyhez csatlolni kívánta intézményesen a szentjobbi apátság örökös jövedelmét. Ez utóbbi miatt az illetékes tényezők az ajánlatot nem fogadták el. Minthogy szerintünk az ajánlatnak Fraknói alapítványa lett volna a magja, e nélkül – pedig a második tervben ez nincs benn – a terv még kevésbé nyújt reményt a megvalósulásra. Fraknói Vilmos kiváló történelmi érzékével és személyes impressziói alapján igen helyesen azon következtetésre jutott, hogy a római *Collegium Germanicum Hungaricum* a lehető legjobban van így, ahogy 400 éven keresztül volt, tehát tulajdonképpen római papnevelőre az országnak nincs is szüksége, hanem legfeljebb a nevezett intézetben a csekély számú magyar helyeknek szaporítására. Fraknói intézete tehát inkább zarándokház és egyházi akadémia jelleggel bíró intézet volna, melyben intézetszerű ellátást nyernének a felsőbb jogi, biblikus vagy archeologikus tanulmányokra Rómába jövő fiatal leviták. Fraknói püspök egyik római házát legközelebb «Magyar Történelmi Intézet» jelleggel a M. Tudományos Akadémiának fogja ajándékozni. Azt hisszük, az illetékes tényezők nem fogják elmulasztani az alkalmat, hogy a nemes alapítót eredeti terveinek részbeni megújítására kérjék, vagyis egy római magyar zarándokház és egyházi akadémia első alapjának letevésére azáltal, hogy másik római házát az eredetileg erre szánt alapítvánnyal e nemes célra átengedi. Felesleges e helyütt egy római magyar zarándokház és egyházi akadémia hivatását és jelentőségét bővebben fejtegetni. Annyi bizonyos, hogy Fraknói püspök nevét nagyszabású történelmi munkáin kívül egy ily intézet örökítené meg legszebben, s a magyar nemzet örökre hálás lenne egy ily magyar kultúrintézet megalakításáért az Örök Városban. Ez mindenesetre újabb kapocsként fűzné Magyarországot a keresztény kultúra központjához, Rómához, honnan 1000 éven át nyert inspirációt az ország fejlődése...” – fejegette „*Censor*” a prímási székváros lapjában.²⁸⁹

3. TÁMADÁS A SZABADELVŰ OLDALRÓL

A leginkább támogató közhangulat és sajtómegnyilvánulások közepette, miközben az arisztokrata allűröktől sem mentes „paternalista konzervatív”

²⁸⁹ Esztergom 17 (1912) 10. sz., 2.

oldal mind lehetetlenebb helyzetbe hozta egyházán belül, Fraknóit súlyos támadás érte liberális részről. A tekintélyes, 1850-ben alapított, a 20. században mindinkább balra tolódó *Pesti Napló*-ban Tábori Kornél írt vitriolos cikket „*A római Művészház csődjé*” címmel. Arról a Tábori Kornélról van szó, aki a későbbiekben több fontos, pozitív hangvételű írást jelentetett meg az idős pap-tudósról.²⁹⁰ A jelek szerint 1912 márciusában nemhogy a püspöki karon belül folyó küzdelem nem volt világos szélesebb körben, még a *Pesti Napló* szerkesztősége számára sem, hanem a felsőkléruson belül húzó törés- és erővonalakat sem diagnosztizálták kellőképpen. Miként a történettudomány tette a későbbiekben, és teszi jórészt ma is: liberális oldalról – kevés kivétellel – leginkább monolit egységként tekintettek az egyházra.

A művészház működéséről érdekes részleteket közlő cikk végkövetkeztetése: a fenntartói dotációt megszünteti Fraknói, ám a kanonoki javadalom élvezetében megmarad. Széchényi püspökhöz hasonlóan felrója a „nagy garral” történő megnyitást, mellyel szembeállítja az intézmény szerény dimenzióit, hatását – értékelése szerint alig dolgozott érdemes művész a falai között –, valamint csendes kimúlását. Paradox módon azonban a cikk önmagát cáfolja, hiszen a szokásos őszi pályázati kiírás iránt művészkörökben táplált felfokozott várakozásról, és a kiírás elmaradása miatti általános csalódottságról ír.²⁹¹

Fraknói a cikk számára külön nem nyilatkozott, csupán az 1912. február 15-ei, aláírásgyűjtő felhívásából idézett az őt megkereső Tábori Kornélnak. A provokatív írást olvasva azonban Wiesbadenből – ahol gyógykezelés céljából tartózkodott – 1912. április 1-jén nyilatkozat kiadását látta jónak, amit három nappal később a *Pesti Napló* teljes terjedelmében leköszölt. Az „ész püspök-tudós” cáfolta, hogy bezárt volna a művészház, az ösztöndíjpályázat elmaradását pedig a „római intézeteknek új alapon reorganizációja és állandó megalapítása érdekében” folyó tárgyalásokkal magyarázta. Visszafo-gott tárgyszerűséggel megemlítette, hogy 1910. augusztus 20-án 300 000

²⁹⁰ Tábori (Tauber) Kornél (1879–1944) író, újságíró, szerkesztő és műfordító, sokáig a *Pesti Napló*, majd más lapok munkatársa. Életvégi interjújára Fraknóival lásd CVH I/24, 282. – Ez a cikk, illetve Fraknói alább idézendő válasza rendre szerepel a szakirodalomban, lévén, hogy kivágása megtalálható OSzKK Fol. Hung. 1749 dokumentumai között. Elsőként idézi: PÁSZTOR LAJOS, *L'Istituto Storico Ungherese*, 163 (98. j.).

²⁹¹ *Pesti Napló* 63 (1912) 72. sz., 36; *Dokumentumok*, 29.b/1. sz.

korona értékű római épületei²⁹² mellett 100 000 korona tőkét és javadalmait jövedelméből évi 40 000 koronát ajánlott fel élete végéig.²⁹³ Cserébe csupán „annak kieszközlését” kérte, hogy a szentjobbi apátság bevételeit halála után is a római történeti és művészeti intézetekre fordítsák, de felajánlása „el nem fogadtatott”. Leszögezte, hogy nem csügged, és tovább folytatja küzdelmét. Végül azzal a helyreigazítással élt, miszerint váradi stallumát nem a művészházra kapta, hanem már 1878-ban elnyerte, s a helyzet épp fordítva igaz, mint a lap állította: „mert egyházi javadalmaimból egyéni szükségemet messze meghaladó jövedelmet élvezek, tartottam és tartom kötelességemnek, hogy azt a nemzeti kultúra javára is értékesítsem” – jelentette ki. Végül „szerénységét félretéve” bejelentette a nyilvánosság előtt a SzIT és az MTA számára tett 100 + 50 000 koronányi alapítványát.²⁹⁴

A korábban 500 000 körülre taksált²⁹⁵ felajánlást itt 440 000 koronában körvonalazta Fraknoi. A lényeg egyfelől a felajánlás nagyságrendjének közlése, másfelől pedig a visszafogott közlés ellenére is kiáltóan érthetetlen ténye ajánlatai el nem fogadásának. A liberális, a katolicizmussal finoman szólva sem szimpatizáló tábornak innentől lehetett valami fogalma a felsőklérus tagjai között a magyar „római kérdésben” felmerült, elvi köntösbe öltöztetett szemléletbeli és érdekellentétekről.

4. HÍREK AZ ÁPRILIS 25–26-AI KONFERENCIÁRÓL ÉS AZ ÚJABB SZIT-ALAPÍTVÁNYRÓL

Az érdeklődő újságolvasók tisztánlátását átmenetileg megnehezítette a szintén a *Pesti Napló*-ban, a közlgő püspökkari konferenciáról 1912. április 17-én megjelenő rövid hír. A tudósítás bármiféle visszautalás nélkül Tábori cikkére és Fraknoi válaszára azt hozta le, hogy az ülésen az új római „kulturintézettel” fognak leginkább foglalkozni, melyre Fraknoi két házát is ajánlotta, s melynek jogtudósok, történészek és művészek lesznek tagjai –

²⁹² A római ingatlanok itt említett értékét vö. *Dokumentumok*, 4.b és 36/11. sz. (jegyzetben). A két épület, a történeti intézet és a művészház valós értéke az adósságok levonása után 240 000 korona körül alakult.

²⁹³ Első felajánlásában évi 44 000 korona juttatással számolt Fraknoi. Lásd *Dokumentumok*, 4.b sz.

²⁹⁴ *Pesti Napló* 63 (1912) 81. sz., 13; *Dokumentumok*, 29.b/ 11. sz.

²⁹⁵ *Dokumentumok*, 5.a sz.

szemléltatást tudomást sem véve az új, kizárólag egyházi intézményre szorító koncepció mibenlétéről.²⁹⁶ Szó szerint ezt a tudósítást közölte a *Pesti Hírlap* is ugyanazonnap.²⁹⁷

Utóbbi lap azonban április 27-én visszatért a püspöki konferencia témájára, és már viszonylag pontosan tudósított az el nem fogadott eredeti, majd az új koncepcióról „*Magyar egyházművelődési intézet Rómában*” című írásában. Azt is tudni vélte, hogy a püspöki kar a javaslat mellett van, s hogy Fraknói és a hármass bizottság között a tárgyalások már megindultak.²⁹⁸

²⁹⁶ „Vaszary Kolos bíboros hercegrímás elnöklésével április 25-én lesz a budavári prímási palotában a tavaszi püspöki konferencia, amelynek napirendjén kisebb jelentőségű egyházi és iskolai ügyeken kívül a római magyar kultúrintézet ügye szerepel. Fraknói Vilmos püspök ugyanis felszólította a magyar püspöki kar tagjait, hogy Rómában kultúrintézetet létesítsenek, amelyben jogtudósokon és történetbúvárokon kívül otthont leljenek a magyar képzőművészek is. Rómában még a kisebb nemzeteknek is van olyan intézményük, amely az illető nemzetek fiainak menedéket és alkalmat nyújt, hogy a tudományok egyes ágait művelhessék, egyedül Magyarországnak nincs ilyen intézménye, mert a *Germanicum Hungaricum*-intézet növendékeinek alig tíz százaléka magyar. Magyarországnak pedig az Árpádok ideje alatt és később is külön társháza és nevelőintézete volt Rómában. E régi intézmény felújítását célozná az új kultúrintézet, amelynek céljaira Fraknói Vilmos felajánlotta Róma legszebb pontján épült két nagy házát. A püspöki konferencia Fraknói Vilmos javaslatával behatóan fog foglalkozni.” *Pesti Napló* 63 (1912) 92. sz., 10.

²⁹⁷ *Pesti Hírlap* 34 (1912) 92. sz., 7.

²⁹⁸ „Fraknói Vilmos c. püspök annak idején azt a javaslatot tette a magyarországi püspöki karnak, hogy az általa élvezett szentjebbi javadalmas apátságnak és káptalani stallumának jövedelmét halála után fordítsák egy Rómában létesítendő magyar egyházművelődési intézet céljaira, ő pedig ugyane célra felajánlja két római palotáját. Minthogy ez a javaslat azt az intézkedést is maga után vonta volna, hogy a Fraknói püspök által élvezett javadalmak az ő halála után ne töltsenek be, nem talált kellő méltánylásra. Időközben Fraknói püspök módosította indítványát, mellyel a legutóbbi püspöki konferencia foglalkozott. Minthogy a püspöki kar az indítvány megvalósítása érdekében minden tőle telhetőt meg akart tenni, háromtagú bizottságot küldöttek ki, melynek feladatává tétetett, hogy a tárgyalásokat Fraknói c. püspökkel kezdjék meg. Ennek a bizottságnak tagjai: báró Hornig Károly veszprémi, gróf Széchenyi Miklós nagyváradi és Fischer-Colbrie Ágost kassai megyéspüspökök, akik Fraknói püspökkel a tárgyalásokat már a mai napon megkezdték.” *Pesti Hírlap* 34 (1912) 101. sz., 8. – Az eredeti javaslatban azonban csak a szentjebbi apátság inkorporálása szerepelt, a stallumból csupán élete idejére akart lekötni Fraknói, és kezdetben pedig nem „egyházművelődési intézetről” volt szó. Jegyezzük meg, hogy ehhez képest a *Dunántúl* április 26-ai híradása *non testatum*, magyarán virtigli kacsá. „Foglalkozott a konferencia a katolikus autonómia, továbbá a katolikus tanítóképzés ügyével, a felállítandó új magyar görögkatolikus püspökséggel, valamint a Rómában létesítendő egyházművelődési intézet felállításával is. Erre vonatkozólag Fraknói Vilmosnak egy indítványa feküdt a konferencia előtt. Fraknói azt ajánlotta, hogy az általa élvezett szentjebbi apátság és váradi kanonokság

Mint tudjuk, a hír második fele igaz is volt, az első korántsem, hiszen a püspökök rövid úton elvetették a nagyjavadalmasok kultúradóját, és kifogásolták Fraknoi aláírásgyűjtő mozgalmát.

Lényegében ugyanez a felemás hír jelent meg először a *Budapesti Hírlap*ban is.²⁹⁹ Rákosi Jenő nemzeti konzervatív lapja április legvégén tudósítót küldött Fraknoihoz, hogy a mind ellentmondásosabb értesülések özönében eligazítsa olvasóit. Az inkább kinézete, mint valós kora miatta, illetve némi hatásvadászat kedvéért a riporter által „agg főpap”-nak nevezett Fraknoi – hatvankilenc éves ekkor – 1912. május 1-jén megjelent nyilatkozatát közlő cikkből megtudjuk, hogy az aláírási íveket díszes kötésű kötetben a konferencia összeülése előtt Apponyi Albert nyújtotta át Vaszary hercegprímásnak, s hogy Zichy kultuszminiszter puhatolózása mellett talán mások is interveniáltak az ügyben az uralkodónál.

„Lapunk egyik munkatársa fölkereste Fraknoi Vilmos püspököt, és tekintve, hogy a római magyar intézet ügyében Apponyi Albert gróf intervenciója, továbbá másoknak Ófelsége a királynál tett lépései és a püspöki konferencia határozata felől is a félhivatalos közlésektől eltérő tudósítások jutottak el szerkesztőségünkhöz, az ügyre nézve fölvilágosítást kért. Az agg főpap munkatársunk előtt megfogalmazott következő nyilatkozatnak kommentár nélkül való közlését kérte: «A budavári püspöki konferencia előtt, melynek a római magyar intézet megalapítása ügyében kellett határozatot hoznia, az ország prímásánál megjelent Apponyi Albert gróf, hogy tekintélyének és szavának súlyát a fönnforgó ügygel kapcsolatos nagy nemzeti és kultúrai érdekek serpenyőjébe vesse. Díszes kötésű könyvet nyújtott át, mely közel ezer aláírással ellátott nyilatkozatok sorozatát foglalja magában. Mindegyik élén a következő bevezetés áll: Alulírottak osztozván Fraknoi Vilmos fölfogásában, lehetetlennek tartják ama helyzet további fönn tartását, hogy éppen a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon leghatalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára, és így elzárva maradjon a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaitól, amelyekből minden más nemzet, sőt monarchiánk másik államának összes nemzeti ségei (németek, lengyelek, csehek, rutének, délszlávok) is saját külön intézeteikben meríthetnek. Ennek következtében készséggel csatlakoznak indítványához, hogy a nagyméltóságú püspöki kar tegye lehetővé Rómában magyar kollégium alapítását,

javadalmait ne töltsék be, hanem ennek jövedelméből állítsák fel a római egyházművelődési intézetet. A konferencia nem fogadta el az indítványt ilyen formában, hanem úgy döntött, hogy az egyházművelődési intézetet a püspökök a maguk jövedelméből létesítik. Minthogy a konferencia tárgysorozatát nem merítették ki, délben egy óraker megszakították a tanácskozást és folytatását holnap délelőtt tíz órára tűzték ki.” 2 (1912) 95 sz., 4.

²⁹⁹ Budapesti Hírlap, 32 (1912) 101 sz., 8. A közös forrás az előző évben elindult *Magyar Kurír* volt.

mely Szent István apostoli királyunk dicső nevét viselhetné, az egyházi tudományosság és művészet munkásait befogadná és a nemzeti kultúra hathatós tényezőjévé válnék. A nyilatkozatok között sok az érdekes lap. Az egyiken Magyarország vallás- és közoktatásügyi volt miniszterei sorakoznak: Csáky Albin gróf, Eötvös Lóránt [!/]báró, Wlassics Gyula, Berzeviczy Albert, Apponyi Albert gróf. Egy másikon a Tudományos Akadémia igazgató tagjainak sorát József királyi herceg nyitja meg. Egy másik ívet az Akadémia számos tiszteleti, rendes és levelező tagja írta alá. Ezekhez csatlakoznak a Szent István Társulat, az Országos Pázmány-egyesület, a Történelmi Társulat, a Magyar Nemzeti Múzeum, az országos levéltár, a budapesti egyetemi könyvtár, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium irodalmi és művészeti osztályainak aláírási ívei...» – nyilatkozta a püspök-akadémikus.³⁰⁰

Fraknoi szemlátomást taktikusan megkerülte, hogy akár az április 25–26-ai – a kezdeményezését kerek-perec elutasító, ám korábbi ajánlatai újragondolását kérő – püspökkari határozat pontos mibenlétéről, akár a hármas bizottsággal megindult tárgyalások részleteiről felvilágosítást nyújtson.

* * *

A *Budapesti Hírlap* olvasói csak kapkodhatták a fejüket az „agg főpap” aktivitása láttán, hiszen szűk két héttel korábban a SzIT számára tett felajánlását, szinte teljes terjedelmében, szó szerint közölve az 1912. április 7-én, húsvétvasárnap Wiesbadenből keltezett „kiáltványát”. Az nem biztos, hogy az olvasók tisztában voltak azzal, hogy ez nem a római alapítási tőkéből végül a SzIT-nek juttatott 100 000 koronás alap (50 000 koronát pedig ugyebár az MTA kapott), hanem egy másik, még újabb kezdeményezés, amikor is élete végéig, pontosabban amíg kanonoki és apát javadalmában megmarad, évi 25 000 koronát ajánl fel hasznos és nívós kötetek, mindenekelőtt a középkori magyar művelődéstörténeti szintézis megalkotására. A lap 1912. április 19-ei száma kellőképpen aláhúzta a vállalkozás nemzeti jelentőségét, hangsúlyozva, hogy a katolikus ez esetben nem felekezeti jelöl, hanem sokkal inkább a szó ógörög alapjelentésére, az egyetemességre utal.

„A Szent István Társulat választmánya elé mai ülésében nagyérdekű írás került: Fraknoi Vilmos püspöknek, a magyar történetírás klasszikus művelőjének levele, amelyben nagy alapítványt jelent be katolikus irodalmi és kulturális célokra. Szaba-

³⁰⁰ „A római magyar intézet, Budapest, ápr. 30.”. *Budapesti Hírlap* 32 (1912) 104. sz., 81.

tosan szólva ezek az irodalmi és kulturális célok nem katolikusok annyiban, mintha csak egy vallásfelekezetet érdekelnének, hanem katolikusok a szó eredeti értelmében, amely egyetemes jelent. Egyetemes kultúránkra háramlik haszon és dicsőség a püspök úr nemes elhatározásából, amely megadja az anyagi eszközt a munkálkodni akaróknak és ritka bölcsességgel választja ki, mi a legsürgősebb teendő. Alább csaknem egész terjedelmében közöljük Fraknói Vilmos levelét, amely fontos okiratává fog emelkedni művelődésünk történetének. Ezen a helyen csak fölhívjuk a nagyközönség figyelmét arra az alkotó munkára, amelynek perspektíváját az alapítvány megnyitja: a magyar nemzet középkori kultúrájának pragmatikus történelme lesz az első munka, amelynek létrejöttét Fraknói áldozása lehetővé teszi; olyan, amely föl fogja tární nemzetünk tevékeny részét a kereszténységért, a sötétségből való kiemelkedésért, a barbárság nyomainak eloszlatásáért vívott nagyszerű küzdelemben. A második földerítí és végleg megállapítja a magyar katolikus egyház sokat vitatott, különleges jogi helyzetét. A harmadik kegyelettel áldoz egy korán és a messze idegenben elhunyt tudós emlékezetének, és biztosítja tudományunk részére hosszas és buzgó kutatásának eredményeit. Adni a maga bőségéből gondtalanul, pazar kézzel bizonyára nagy gyönyörűség, de még nem érdem. Okosan és céltudatosan megkeresni az eszményeket, amelyek pártolás híjában elsorvadnak, a jótékony gyámolító kéz alatt fölvirágoznak és dús gyümölcsöt hajtanak, ez az igazi és ritka virtus. Nemcsak a katolikus egyház, hanem a művelődés javai iránt fogékony egész és osztatlan közvélemény lelkes hálával fogja köszönteni a püspök nagyjelentőségű adományát...” – értesülhettek a hírlapolvasók a fejleményekről a *Titanic* katasztrófájáról szóló beszámolóval egy lapon.³⁰¹

Ha rövidebben is, de hasonlóképpen lelkendezve adott hírt az új Fraknói-alapítványról *Az Ujság*,³⁰² illetve a *Pesti Napló*. Utóbbi 1912. április 20-ai számában kiemelte, hogy a középkori magyar művelődéstörténet a „legkiválóbb szakférfiak közreműködésével, a tudomány mai állásának megfelelő alapossággal, de a művelt nagyközönség igényeihez alkalmazottan, s a sokszorosító technika legjobb módszereinek felhasználása mellett, gazdagon illusztrálva” lát napvilágot.³⁰³ Mindhárom lap teljesen biztosra vette, hogy az igazgatótanács után a SzIT május 23-ai közgyűlése is méltatni fogja a tudós püspök bőkezűségét.

Arról ugyanakkor, hogy a római egyházi intézeti tárgyalások nem a legjobb irányba haladnak, elsőként a *Budapesti Hírlap* olvasói értesülhettek. A „nemzeti kultúra jelentékeny érdekeiért folytatott küzdelemben vett sebek”-ről, „sötét gondról”, „aggkori eszménye” megghiúsulásáról „óceán síkjain” írt nyílt levelét a magyar művelődéstörténeti szintézis részletező terve

³⁰¹ „*Fraknói Vilmos alapítványa*. Budapest, ápr. 18.” Budapesti Hírlap 32 (1912) 94. sz., 7–8.

³⁰² 1912. április 19-én. *Az Ujság* 10 (1912) 94. sz., 16.

³⁰³ *Pesti Napló* 63 (1912) 95. sz., 16.

kíséretében először nem a *Századok* júliusi számának hasábjain, hanem Rákosi Jenő főszerkesztőhöz címzett nyílt levélként itt tette közzé Fraknói 1912. június 8-án.³⁰⁴

5. BESZÁMOLÓK AZ ÁLLAMI-AKADÉMIAI TÖRTÉNETI INTÉZET LÉTESÜLÉSÉRŐL

Szentjobb tudós apáturának nem volt alapos oka a teljes kétségbeesésre. Az MTA-val és a kultuszminisztériummal folytatott tárgyalásai az RMTI megalapítása érdekében ugyanis zökkenőmentesen haladtak előre. Nem szívesen állapítjuk meg, de tény: míg a püspöki karon belül, illetőleg a nagyjavadalmasok körében Széchényi Miklósnak és támogatóinak köszönhetően Fraknóiról mind negatívabb vélekedés alakult ki, sőt mindenben a felelősséget is rá kívánták hárítani, addig az akadémiai közegben és a nyilvánosság előtt a tudós püspök reputációja alapítói bőkezűsége okán már-már az egekben járt.

A *Budapesti Hírlap* 1912. január 30-án hozta le teljes szövegében az MTA-nak tíz nappal korábban tett felajánlás szövegét. Ebben a püspök-akadémikus roppant visszafogottan egészségi állapotára és előrehaladott korára hivatkozik, mint ami megakadályozza, hogy Rómában tartózkodjon és az intézet vezesse, illetőleg „ismételten megújított kísérletei” kudarcát hozza elő, mely kísérletek hiába célozták az „intézet biztos és állandó megalapítását”. Senkit sem vádol, csupán „fájdalmas kényszerűség”-ről ír, hogy az „intézet fönntartásáról” le kell mondania. Villája adományozásáról nem ejt szót, csupán arról, hogy 50 000 koronás tőkeadományát az MTA „mint a római könyv- és levéltárakban végzendő kutatások elősegítésére és eredményeik közzétételére hivatott alapítványát kezelésbe venni méltóztassék, és kiküldendő bizottsága... az alapítvány szabályzatát elkészítse”, természetesen övele egyeztetve. „Az Akadémia igazgatótanácsa ma délután tartott teljes ülésén jelentette be Fraknóinak nagylelkű alapítványát” – zárult a hír,³⁰⁵ amiről ugyancsak 1912. január 30-án rövidebben a *Pesti Hírlap* és *Az Ujság* szintén megemlékezett.³⁰⁶

³⁰⁴ Budapesti Hírlap 32 (1912) 135. sz., 9.

³⁰⁵ Budapesti Hírlap 32 (1912) 25. sz., 14 („*Fraknói Vilmos alapítványa*”). Vö. CVH I/20, 49, 155. j.

³⁰⁶ Mindazonáltal egyik tudósítás sem igazán pontos. „Fraknói Vilmos püspök, aki 17 évvel ezelőtt Rómában magyar történetbúvárok részére házat épített, tekintettel arra,

A fejlemények követésében továbbra is a *Budapesti Hírlap* vitte a prímet. A SzIT-hez Wiesbadenből intézett „húsvéti kiáltvány” közlésének másnapján, 1912. április 20-án hasonlóan bő terjedelemben ismertette az Akadémiának a kultuszminiszterhez címzett feliratát „*Magyar történelmi Intézet Rómában*” címmel. A Berzeviczy Albert elnök által jegyzett szöveg értő és átfogó bemutatása a nemzetközi és a magyar római történeti kutatásoknak, elhelyezve bennük Fraknoi szerepét. Bejelenti a római villa átadását az állam javára, illetve leszögezi: „a kísérletek és tervek, melyeket Fraknoi az intézet állandósítása érdekében oly illetékes tényezők elé terjesztett, sajnos valóra nem válhattak, de megérlelték a nemzeti kultúra és tudományosság fejlődése iránt melegen érdeklődő körökben azt a meggyőződést, hogy a római magyar történeti intézet létesítése elsősorban állami feladat, melynek megvalósítása a mostani kedvező körülmények között az állam részéről nagyobb áldozatokat nem követel.” Utóbbi kijelentés alátámasztására Fraknoi 50 000 koronás MTA- és 100 000 koronás SzIT-alapítványa mellett a megemlíti a Forster–Scitovszky-féle 30 000 koronás alapot is, melyet 1914-től kizárólag római célokra szándékoznak fordítani. Mindazonáltal a vállalkozás évi 30 000 korona elkülönítését igényli az állami költségvetésben – jegyzete meg a cikk jól értesült írója.³⁰⁷ Jóval rövidebb összegzést nyújtott, de érdemben tudósított a fejleményről a *Pesti Napló* és *Az Ujság* is.³⁰⁸

A nagyközönség megint csak a *Budapesti Hírlap*ból értesülhetett 1912. december 17-én arról, hogy Berzeviczy memorandumja elérte a célját, igaz,

hogy nem sikerült az intézetet biztos alapra helyezni, visszalépett az intézetvezetésétől.” *Pesti Hírlap* 34 (1912) 25. sz., 11 („*Fraknoi Vilmos és a Római Történeti Intézet*”). – „Fraknoi Vilmos püspök, aki tizenhét évvel ezelőtt a magyar történetbúvárok részére házat építtetett Rómában, tekintettel arra, hogy a ház nem felelt meg teljesen céljainak, lemondott az intézet vezetéséről.” *Az Ujság* 10 (1912) 25, 10 („*Fraknoi Vilmos alapítványa*”).

³⁰⁷ *Budapesti Hírlap* 32 (1912) 95. sz., 6; *Dokumentumok*, 31.b sz. „Abban az esetben, ha Excellenciád a Magyar Tudományos Akadémia nevében tett javaslatomat magáévá tenni méltóztatik, a római magyar történeti intézet szervezeti ügyeinek, valamint a Magyar Tudományos Akadémiával való kapcsolatának megállapítására és a további részletekre nézve teljes készséggel ajánlom fel Akadémiánk közreműködését” – zárult Berzeviczy felterjesztése, de ezt már csak a levél teljes közlésénél olvashatjuk. Századok 46 (1912) 318–321. Vö. CVH I/20, 49, 157. j.

³⁰⁸ *Pesti Napló* 63 (1912) 95. sz., 16 („*Magyar történettudományi intézet Rómában. A Magyar Tudományos Akadémia a kultuszminiszterhez*”); *Az Ujság* 10 (1912) 95. sz., 33 („*Történettudományi magyar állami intézet Rómában*”). Mindkét lap hozza az évi 30 000 korona költségvetési igényt (ami végül ténylegesen csak 20 000 lett).

végül 20 000 korona került az 1913. évi költségvetésbe.³⁰⁹ Jóllehet az alapítási, szervezési események Fraknói, az MTA és a kultuszminisztérium részéről folyamatosan zajlottak,³¹⁰ érdemi híradást a fejleményekről ezt követően a *Budapesti Hírlap*ban csupán augusztus 17-én olvashattak. Akkor viszont „*Arómai történelmi intézet*” címmel kerek tájékoztatást kaptak az olvasók a miniszteri rendeletbe foglalt, két nappal korábban publikált szervezeti szabályzatáról.³¹¹

A stafétát ezután a *Pesti Napló* vette át. A kérdés – többé-kevésbé – szakavatott értőjévé érő Tábori Kornél 1912 márciusa után ismét hosszú cikkel jelentkezett „*Magyarok Rómában – Historikusok háza*” címmel. A művész-ház után a történelmi intézetet vette górcső alá 1913. január 12-én. Utalva korábbi írására, „ennek a különös ügynek kulisszatitkaira”, ezúttal úgymond „szívesebben referál” a folytatásról, a „sok huzavona” utáni „kedvező megoldásról”, vagyis a történelmi intézetnek az állam és az MTA általi közös megalapításáról. Miután a megkérdezett Fraknói csupán visszafogottan nyilatkozott, Tábori egy másik „kitűnő történettudóst” interjúvolt meg, aki neve eltitkolását kérte.³¹² Áldásy Antalra, az MTA ekkoriban³¹³ formálódó római történelmi bizottságának előadójára gyanakszunk, aki miután nagyívű törté-

³⁰⁹ Budapesti Hírlap 32 (1912) 297. sz., 18.

³¹⁰ CVH I/20, 50–51. Vö. az imént, fentebb is.

³¹¹ „A Rómában létesített magyar történelmi intézet szervezeti szabályzatát Jankovich Béla kultuszminiszter ma kiadott rendeletében állapította meg. A rendelkezés értelmében az intézet befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeológia, művészettörténet, klasszika-filológia és irodalomtörténet magyar munkásait, akik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben dolgoznak, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozó kutatásokat vagy tanulmányokat végeznek. A kultuszminiszter megbízásából az intézet vezetését a Tudományos Akadémia gyakorolja állandó bizottság által. Ebben a bizottságban a kultuszminiszter is képviselteti magát. A bizottság az intézet működéséről évenként jelentést tartozik tenni, úgy az akadémiának, mint a kultuszminiszternek. Rómában az intézetet egy igazgató vagy elnök és egy titkár vezeti, akik a kultuszminisztérium főnhatósága alá tartoznak. Az intézet tagjai állami és alapítványi ösztöndíjakban részesülhetnek, ez iránt az akadémiái bizottság tesz előterjesztést a kultuszminiszterhez. Az intézet céljainak előmozdítására Fraknói Vilmos az Akadémiánál és a Szent István Társulatnál, Forster Gyula báró az Akadémiánál tett alapítványt. Az intézet évi költségvetését az akadémiái bizottság javaslatára a miniszter állapítja meg. Az intézet a Rómában székelő osztrák és magyar nagykövetség pártfogása alatt áll.” Budapesti Hírlap 32 (1912) 195. sz., 15. – A Római Magyar Történelmi Intézet működési szabályzatának első közzlése, 1913. augusztus 15.: Hivatalos Közlöny 21 (1913) 17. sz., 391–392.

³¹² Pesti Napló 64 (1913) 11. sz., 8; *Dokumentumok*, 4.o.b sz.

³¹³ Vö. CVH I/20, 50–51.

neti áttekintést adott a nemzetközi római kutatások evolúciójáról és előkelő kontextusba helyezte Fraknói alapításait, kitért a közelmúlt problémáira is: „Az utóbbi években egyháztörténelmi kutatások céljára próbálta a magyar püspöki kar bevonásával az intézetet megalapítani, de e tekintetben süket fülekre talált, s annyira elkedvetlenedett, hogy az eszméről már letenni is készült. Szerencséjére felkarolta ezt Berzeviczy Albert” – tudjuk meg ezáltal konkrét kijelentés útján is a dokumentumokból kiszüremkedő tény, jelesül hogy Zichy János kultuszminiszter mellett, sőt őt megelőzve személy szerint valójában ki állt ténylegesen a kedvező fejlemények mögött. A fontos írás Berzeviczy MTA-elnök interjújával zárult, aki személyesen kívánt Rómában lendületet adni az alapítás folyamatának.³¹⁴

A cikk egyúttal a művészház megmaradásáról tudósított, ám erről tévesen. Az emlegetett „modelles víg esték” 1913-ban végleg véget értek, a Fraknói által a szentjobbi apátság bevételeiből emeltetett épület ekkortól kezdve semmiféle szerepet nem játszott a római magyar jelenlét történetében.

³¹⁴ Pesti Napló 64 (1913) 11. sz., 8; *Dokumentumok*, 40.b sz.

VI. „EGY HÁTTÉRBE SZORÍTOTT FŐPAP”. A SZENTJOBBI APÁT LEMONDÁSA

I. „FRAKNÓI AMERIKÁBA MEGY”. A „VILÁG” CIKKE

Csernoch hercegprímáshoz 1913. január második felében intézett magánlevelében tett ígérete ellenére Fraknói nem kezdett sajtókampányba a katolikus kultúralap és a római egyházi intézet ügyében. A napilapok híradásai innentől kezdve az akadémiai kezelésű és irányítású, állami alapítású RMTI létesítésének fejleményeiről szoltak rövid, tényyszerű híradások formájában.³¹⁵ Ebbe a sajtóarápályba robbant bele valósággal a *Világ* 1913. november végi cikke, melynek hatásvadász, második felében megtévesztő címe: „*Egy háttérbe szorított főpap. Fraknói Amerikába megy*”.³¹⁶ A november 27-ei keltezésű, a másnapi számban megjelent írás azonban cseppet sem bulvárjellegű, hanem lényeglátó elemzés Fraknói helyzetéről egyházán belül. A kulcsfontosságú életrajzi közlést, számos fontos információt tartalmazó cikk megállapításait a szokásosnál is alaposabb kritikával szemléljük. Az 1910-ben alapított *Világ* tudniillik a polgári radikális elit deklaráltan antiklerikális lapja volt. Jászi Oszkár, Ady Endre és Ignótus Pál egyaránt a vezető publicistái közé tartozott. Felelős szerkesztőként az a Purjesz Lajos jegyezte, aki egyúttal a szabadkőműves *Kelet* és *Orient* megjelenését is kézben tartotta. A szakirodalom a *Világ*ot is szabadkőműves alapítású és jellegű lapként határozza meg.³¹⁷

³¹⁵ E híradásokat már nem kísérjük figyelemmel. A hitelesebb, hivatalos akadémiai közléseket lásd CVH I/20, 50–53.

³¹⁶ *Világ* 4 (1913) 281. sz., 9–10; *Dokumentumok*, 49.a sz.

³¹⁷ SCHÖN ISTVÁN, *A magyar szabadkőművesség hivatalos folyóiratai*, Magyar Könyvszemle 116 (2000) 2. sz., 175–190.

Elöljáróban a cikk névtelen szerzője leszögezi: Fraknói maga tiltakozna leginkább, ha tudná, hogy épp egy ilyen „prononszáltan szabadgondolkodó lap” ír róla. Fraknói valóban nem látta megjelenés előtt a cikket. Erre több tárgyi tévedés a bizonyíték. A legfontosabb közülük, hogy a *Világ* szerint Fraknói előbb lett szentjobbi apát, mint váradi kanonok, noha pont fordítva és tizenhárom év különbséggel történt. Továbbá római villáját nem vette, hanem maga építtette. Fraknói minden bizonnyal azt az állítást is cáfolta volna, hogy római intézetei a nyilvánosság előtt rejtve működtek, hiszen meglehetősen zajos publicitást élveztek, támadó írásaiiban Széchényi püspök többször hivatkozik erre. Tanulságos ugyanakkor, hogy ez a korábbi publicitás a vélhetően fiatal szerző számára nem volt ismeretes.

Még tanulságosabb azonban, s kifejezetten szimbolikus, hogy írása kezdetén a szerző Fraknói szerepét, helyzetét egyházán belül Prohászkaéhoz hasonlítja. Kortársként világosan látja azt, amire a történetírás a „katolikus = konzervatív” (téves) axióma nyomán nem fordított figyelmet: tudniillik, hogy a főpapságon belül hatalmas különbségek vannak „a gondolkodás, az érzés és a cselekvés finomodottsága dolgában”. A *Világ* Fraknói problémáját „magyar kultúrhistoriai” jellege miatt nem tekinti belső egyházi ügynek. A szerző éles szemmel veszi észre a fiatal pap-történész karrierjének kezdeti szárnyalását a korábbi szabadelvű kormányok alatt. Lényeglátóan kiemeli, hogy nem csak évtizedek óta szolgálja a hazai tudományosságot, hanem „munkássága szervesen belekapcsolódott a magyar történeti tudományba, amelynek nem egy része kizárólag az ő munkásságának köszönheti alapvető megvilágítását”. A cikk az 1892-es Rómába költözéstől számítja Fraknói „aranykorát”: a „liberális lelkű XIII. Leó udvaránál, ki maga költő, udvarát is szerette az egész világ íróinak és tudósainak fényével övezni, a magyar kanonok nyugton beleélhette magát kedvenc korának, a Mátyás-kori reneszánsznak ragyogó álmaiba...” – illusztrálja érzékletesen az 1904 végéig tartó időszakot a *Világ*.³¹⁸

A lényegi, szenzációs közlés ezután következik, idézzük ezt is szó szerint: „...beköszöntöttek a Vatikánnál is a spanyolosan szomorú idők. Leó pápa, a *gentleman*-gróf, meghalt. A Rómában időző külföldi papoknak tudomásukra adták, hogy az új pápa csak azokat a papokat tűri meg Rómában, akiknek éppenséggel hivatalos dolguk van a *Curiánál*” – olvashatjuk a lap

³¹⁸ Világ 4 (1913) 281. sz., 9–10; *Dokumentumok*, 49.a sz.

1913. november 27-ei számában. Íme az első tényleges adat arra nézve, amit már egy ideje sejtünk: Fraknói váratlan távozása az Örök Városból, mindössze két évvel azután, hogy belevágott a művészház építésébe, nem idős korával, egészségi állapotával függött össze, mint ő maga és ennek nyomán a szakirodalom állítja, hanem az új pontifikátussal és kúriai kurzusváltással hozható kapcsolatba. A lap helyesen lát összefüggést a rezidenciakötelezettség eme – nem precedens nélküli – szigorítása, és a későbbi antimodernista kampány között.³¹⁹ A még csak hatvankét éves Fraknói ereje teljében volt, a Rákóczi-emlékév, szentjebbi javadalmának fejlesztése, múzeumi és könyvtári főintendánsi szerepének kiteljesedése, tudományos munkásságának töretlensége a bizonyíték erre.³²⁰ Róma elhagyására a rezidenciakötelezettség kúriai szigorítása kényszerítette.³²¹ Hasonló rendelkezés, mint ami főhősét, Pázmány Pétert megakadályozta abban, hogy 1634-ben császári követként vagy bíboros protektorként visszatérjen a pápák székhelyére.³²² Nem egyszerűen a kuriális klíma változását érzékelte tehát Fraknói, ahogy tanulmányunk elején a pusztai körülmények alapján felvetettük, hanem konkrét, egyúttal diszkrét kúriai felszólítás állt gyors távozása mögött az olasz fővárosból, mely valósággal kikényszerítette a hivatalos intézetalapítási folyamat megindítását. Kezdünk élni a gyanúval, hogy – a hazatérése után páratlan aktivitást mutató – Fraknói érthető módon a valós ok elleplezése miatt kezdett feltűnően panaszkodni korára és állapotára 1905 elején.³²³

³¹⁹ CVH I/24, 276–277; ADRIÁNYI, *Probászka és a római Index*, i.m.; TUSOR, *Probászka... a Sacra Congregatio Consistorialis előtt*, 268–319; *Probászka római Konzisztoriális-ügye*, 580–587; *A Hungarian Bishop before the Sacred Consistorial Congregation*, 569–590. – Lásd már tanulmányunk elején is.

³²⁰ Lásd TUSOR, *Életút – Kronológia*, 772–775; valamint az itt Fraknói által közvetlenül, vagy közvetve ismertett ténykedését 1905-től kezdődően: *Dokumentumok*, 49.d és 50. sz.

³²¹ Az 1904-ben rangos szentszéki bizottság által összeállítani kezdett CIC szigorú előírásai a rezideálási kötelezettségre: Can. 143 és 2168–2175 (*De modo procedendi contra clericos non residentes*).

³²² További irodalommal legutóbb: ROTRAUD BECKER-PÉTER TUSOR, “*Negozio del S.r Card. Pasman*”. Péter Pázmány’s Imperial Embassy to Rome in 1632 (*With Unpublished Vatican Documents*) (CVH II/7), Budapest–Rome 2019, 235sk és 171skk; PÉTER TUSOR, *Le origini della bolla „Sancta Synodus Tridentina”. I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII, 1632–1634*, La Dinastia de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio I, ed. J. Martínez Millán–R. González Cuerva, Madrid 2011, 205–226.

³²³ Mindenekelőtt Theodor von Sickelhez írt leveleiben panaszkodik először 1904 áprilisában, majd 1905 elején (többek között Capriról írt levelében), s hogy őhozzá hasonlóan utódot kell keresnie a történeti intézete élére, utóbbi időben alig dolgozik, s régóta lábát sem

Ezen előzmény nyomán válik érthetővé a korábban rutinszerűnek tűnő és vélhetően ordináriusi hatáskörben megadott rezidenciafelmentés körüli mizéria a Széchenyi Miklóssal 1911 őszen folytatott tárgyalások idején, lévén, hogy azt immáron az Apostoli Szentszéktől kellett kérni, illetve jóváhagyni.³²⁴ A forrásokból kiderül, hogy a problémával Széchenyi hozakodott elő, amiben a hiperérzékeny Fraknoi esetleg figyelmeztető célzást is láthatott.³²⁵

* * *

A cikk szerzője egyúttal tudományellenességet vél felfedezni a szentszéki rendelkezésben. Tévesen. X. Piusz továbbra is biztosította a szentszéki iratgyűjtemények szabad történeti kutatását, továbbá ő alapította például a pápai Biblikus Intézetet a kritikai exegetika fejlesztésére, az *Angelicum* modernizálásával pedig új távlatokat teremtett a filozófia tanítása számára,

tette be a Vatikánba, depressziója van, látása is problémás, s hogy Rómába legfeljebb majd turistaként tér vissza a jövőben. A korábbi és későbbi levelek fényében már-már kampányszerű ez a panaszkodás. Pláne, hogy a villát valószínűleg már 1905 kezdetén bérbe adta Fraknoi. Váratlan elhatározásról egészsége, kora miatt aligha beszélhetünk. Pásztor és őutána mindenki hitelt ad Fraknoi panaszkodó szavainak és ezekben látja a távozás valós okát. Pásztor Lajos, *L'Istituto Storico Ungherese*, 164, 101–103. j. (a német levélszövegek idézésével) és *Le origini*, 16–17, 32–34. j. Pásztor vélhetően szintén tévesen teszi 1906 elejére a villa bérbeadásának kezdetét, 1906. júliusi adat alapján (*L'Istituto Storico Ungherese*, 163, 99. j. és *Le origini*, 18, 40. j.). – A fentiek ismeretében Fraknoi depressziójának, illetve alkotói kedve átmeneti hanyatlásának oka nem egészségi állapotával, hanem római távozása kényszerű voltával függött össze. 1905-ben valóban alig jelent meg írása, 1906-ban viszont több is, ezeket jórészt 1905-ben írhatta. A későbbi, 1907–1910 közötti publikációs hullámvölgy (vö. NEMES, *i.m.*, 688–690) egyéb irányú hazai tevékenységeivel függhet össze: Rákóczi- emléké, szentjobbyi javadalma ügyei stb.

³²⁴ A rezidenciakötelezettség az azt isteni jogon alapulónak definiáló Trienti Zsinat óta központi kérdésnek számított az egyház életében. Betartatásának szigorítása rendre visszatérő – és aktuálpolitikai érdekektől nem elválasztható – momentum a pápaság történetében. Vö. HUBERT JEDIN, *Der Kampf um die bischöfliche Residenzpflicht 1562/63*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. I: Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche. II: Konzil und Kirchenreform, Freiburg–Basel–Wien 1966, II, 398–413; AGOSTINO LAURO, *La Curia Romana e la residenza dei vescovi*, La società religiosa nell'età moderna. Atti del convegno studi di storia sociale e religiosa Capaccio-Paestum, 18–21 maggio 1972, Napoli 1973, 869–883.

³²⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 42v; *Dokumentumok*, 16. sz.

ami eleven cáfolata az ilyesfajta attitűdnek. Jelentőségük Fraknói tervezéseiben is előkerül.³²⁶ Sokkal inkább a hagyományos vatikáni inga (ki)lengéséről beszélhetünk, egy *politicante*, reformer pontifikátusra rendre *zelante*, konzervatív irányú szokott következni.³²⁷

Téved a *Világ* abban is, amikor megrögzött antiklerikális felfogást követve Fraknói karrierjének megrekedését abban véli megtalálni, hogy az „intrikaszövés távol állott tőle”. A tudós történész pécsi püspöki kinevezése elmaradásának körülményeit és okait immár világosan látjuk. A római Kúria, személy szerint Mariano Rampolla bíboros államtitkár intranzigens elutasító magatartása meglátásunk szerint leginkább a megyéspüspökinél is magasabbra ívelő karrier megakasztását célozhatta, talán bizonyos személyes ellenérzésektől is övezve. A szabadkőművesség vádja és a származás felémlegetése ebben az összefüggésben a magyar felsőklérus részéről igazolható forrásszinten 1897-ből.³²⁸

Ennek fényében viszont alighanem igazat kell adnunk a névtelen újságírónak abban, hogy Fraknói megítélését a 19. század végén, kiváltképpen pedig a 20. század elején egyházán belül, leginkább a fiatalabb papi és főpapi generációk tagjai előtt valóban befolyásolta származása. „...szeretett hazánkban egy nagy bűnét sohasem fogják elfelejteni, azt, hogy születésére nézve zsidó” – írja a szerző, aki így folytatja: „Nagy lelkének nem egyszer kellett ezernyi kicsinyes gáncsba ütköznie, talán éppen olyan oldalról, ahonnan ezt legkevésbé merte volna elvárni. Azok, akik hit- és pályatársai voltak, azok – kimondatlanul is – szüntelen az orra alá dörzsölték a *nouveau-arrivét*, akinek semmi joga sincs az egyházi hierarchia magasabb fokai felé való törekvésre. És Fraknói, keresztényi alázatossággal, elfogadta ezt az álláspontot...” – nyílik meg előttünk egy új dimenzió a Széchényi püspökkel és a váradi káptalannal feszülő ellentétek megértésében.³²⁹

³²⁶ A szentszéki archívumok 1881-ben, XIII. Leó alatt elrendelt megnyitásának utóda, X. Piusz általi megerősítéséről az *Osservatore Romano* 1904. április 22-én adott hírt. PÁSZTOR LAJOS, *L'Istituto Storico Ungherese*, 161, 89. j. – Az új intézményekre lásd fentebb, 203 j. (főszövegben is).

³²⁷ A fogalomparra (erős kritikai reflexióval): ROBERTO REGOLI, *Ercole Consalvi: le scelte per la Chiesa*, Roma 2006, 159.

³²⁸ TUSOR-KANÁSZ, *Fraknói Vilmos és Pécs püspöki trónja*, 179 (különösen 87. j.). Lásd már a tanulmány elején is.

³²⁹ Világ 4 (1913) 281. sz., 9–10; *Dokumentumok*, 49.a sz.

E megállapításhoz azonban fűzzük hozzá rögtön: szó nincs hasonló szemléletről a pálya indulásánál segédkezők esetében. A legfontosabbak: Lonovics József érsek, Toldy Ferenc MTA-főtítkár, az akadémiai pályát szintén egyengető mester és barát Ipolyi Arnold püspök, valamint a kanonok- és lelkitárs Rómer Flóris, továbbá az egyházi pályáívet mind magasabbra húzni szándékozó Schlauch Lőrinc váradi püspök, Trefort Ágoston és Wlassics Gyula kultuszminiszterek, végül pedig Berzeviczy Albert MTA-elnök. Bizton állíthatjuk ugyanezt a római egyházművelődési intézet, a katolikus kultúralap létesítése érdekében kiadott 1912. februári felhívást tömegesen aláírók: a közélet, a tudomány és az oktatás neves személyiségei, különféle testületei, tanári közösségei kapcsán is.

A *Világ* cikkének Fraknói egyszerű életviteléről szóló adatai segítenek megérteni, hogy a megfelelő gazdálkodás és befektetések mellett a tudós apát-kanonok miért rendelkezett számottevő megtakarítással – többször és visszafogott büszkeséggel hangoztatott – tudomány- és kultúrmecenatúrája számára.³³⁰ Prelátustársaival ellentétben rokonait sem kellett támogatnia, lévén ők ekkor már a bécsi nagypolgárság tagjai.³³¹ Rendszeres fürdőkúrái (Wiesbaden, Karlsbad) nem haladták meg főpaptársai megszokott, hasonló alkalmait. Az akadémiai emlékbeszédben külön kiemelt utazási szenvedélye a jelek szerint szintén nem emésztett fel nagyobb összegeket. Ausztria, Németország, Ibéria és Itália rendszeres látogatása mellett többször járt Konstantinápolyban, megfordult a Szentföldön, sőt Trefort Ágoston társaságában bejárta Angliát is.³³² Amerikába 1912-ben jutott el; ezen útja előkerült már. A cikk szenzációhajhász címe azt sejteti, mint a nagy csalódása, római alapítási tervei megghiúsulása miatt kivándorolni szándékozott volna az Újvilágba. Erről persze szó sem volt, s maga a lap árulja el, hogy a könyvtárügy mellett³³³ az amerikai magyarság sorsa érdekelte.³³⁴

³³⁰ Fraknói 1905 utáni mecenatúrájának minden korábbiánál részletesebb adatai: *Dokumentumok*, 49.d és 50. sz.

³³¹ RESS IMRE, *Fraknói és az osztrák állampolgárság kísértése*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 209–234, 209–214.

³³² Vö. megint csak BERZEVICZY, *Fraknói Vilmos emlékezete*, 36–39.

³³³ Hazatérte után „Személyes megfigyeléseim egy amerikai közönyvtárban” címmel tartott előadást a Nemzeti Múzeumban. Lásd fentebb, 220. j.

³³⁴ A Szent László Társulatot is kívánta támogatni a moldvai és az amerikai katolikus magyarok kulturális szükségletei kielégítésére. Vö. *Dokumentumok*, 23. sz.

A cikk írója előtt szemlátomást ismeretlen volt, hogy Fraknói tulajdonképpen két koncepciót terjesztett a püspöki kar elé, s amikor a nagyjavadalmasok anyagi hozzájárulását kérte, római villája már nem szerepelt felajánlásai között, hanem csupán a kisebb művészház – az is utólag. Szintén téved az újság, amikor azt állítja, hogy a lateráni magyar államalapítási emlékművet Fraknói búcsúajándéknak szánta az Örök Városban. Éppen jelen kutatásból tudható, hogy a II. Szilveszter-síremlék elképzelése már 1903-ban létezett, az más kérdés, hogy valóban az lett belőle.³³⁵ A kapcsolódó szellemes mondás („Aki téged kővel dob meg, dobd vissza emlékkővel, variálta Fraknói a názareti bölcs mondását”) következőképp alap nélküli. Ugyancsak félreértés révén került be Pulszky Ferenc a cikk végére. Írója ugyanis azt hitte, Fraknói nem csupán a középkori, hanem a teljes magyar művelődéstörténetet kívánja megalkotni. Mindenesetre a híradás a Pulszkyhoz fűződő személyes, baráti kapcsolatról fontos információ. Segít bennünket megérteni abban: egyebek mellett miért terjedhetett Fraknóiról a szabadkőművesség vádja már az 1890-es években.³³⁶

* * *

Fraknói Rómából való távoztának adatolásával vetekedő jelentőségű a cikk bevezető példálózása Prohászkaival. Eztáltal, ha közvetetten ugyan, de mégis párba állítja Székesfehérvár püspökét a „finom lelkű, reneszánsz szabású” történész főpaptárrsal. A katolikus felsőpapság belső törésvonalainak hangoztatása kapcsán a cikk előljáróban a „közelmúlt idők Prohászka-eseteire” utalt. Leginkább nyilvánvalón a két évvel korábbi *Index*-ügyre. A skandalummal a *Világ* is kiemelten foglalkozott. 1911. június 13-ai számában Fraknóihoz hasonlóan szuperlatívuszokban méltatja Prohászkaét, eközben ugyanakkor nem vesz tudomást arról a nyilvánvaló tényről, hogy mindketten hit és tudás, tradíció és modernitás egyházon belüli termékeny – de nem meghatározó – szimbiózisának hordozói voltak.³³⁷

³³⁵ *Dokumentumok*, I.a sz.

³³⁶ CVH I/24, 276–277; a fent elemzett *Világ*-cikk: *Dokumentumok*, 49.a sz.

³³⁷ „Prohászka Ottokár a magyar püspöki kar legérdekesebb alakja. Ismerjük szónoki erejénél: lángoló hatalmát, eszének erejét, fanatizmusának forró szívósságát. Tudjuk, hogy szívében lobogó láng ég egyházáért, melyet mindennél jobban szeret a világon, s tudjuk végül, hogy mint ember, az apostolok életét éli keresztényi alázatosságban és egyszerűségben. Egyházának rajongó szeretete vitte őt először egyháza helyzetének fölismeréséhez és majd pedig annak belátásához,

Prohászka és Fraknói egyházfelfogásának hasonlósága, sőt kockáztassuk meg: azonossága a kortársak számára is mind nyilvánvalóbb volt. A jelek szerint az antiklerikális tábor számára épp úgy, mint a kléruson belüli progresszívenek körében. Székesfehérvár püspökét az 1910-es évek elején *Index*re tették hazai ellenlábasai, Rómában pedig ezt követően lemondását fontolgatták. Szenjobb apátját pedig ugyanezekben az években mindinkább marginalizálták a felsőkléruson belül.³³⁸

A „szabadelvűség és a klerikalizmus hangos tusáját”³³⁹ küldetése központjába állító *Világ* magától értetődően saját igaza érdekében használja fel Prohászka ügyét. Hit és tudás összebékíthetlensége bizonyítékát látja az *Index*re tételben,³⁴⁰ valamint meggyőző, koncentrikus érveléssel az állam beavatkozását sürgeti a római Szentszék ilyen beavatkozása ellenében állampolgárai életébe.³⁴¹ Ugyanígy használja fel a lap Fraknói esetét is az egy-

hogy a természettudományok igazságaival, főleg a fejlődéstan tanításaival szemben, egyházat többé a régi módszerekkel megvédeni nem lehet. Az egyetlen magyar püspök, aki vállalkozott a tudomány és hit közt megnyílt szakadék áthidalására, s aki Krisztus iránti rajongó lelkesedésből megkísérelte dogmának a tudománnyal való kibékítését. Irodalmi műveiben ez a törekvés irányította, szónoklatainak ez a kétségbeesett kísérlet adott szárnyat, pásztorlevelében ezt az irányeszmét ajánlotta híveinek. A filozóf elme belátását párosította az egyháza jövőjéért való szent aggodalmával.” Budapest, 1911. június 12. A cikk a másnapi lapszámban jelent meg: *Világ* 2 (1911) 138. sz., 1–2.

³³⁸ OLÁH P., *Fraknói közéleti publicisztikája*, 391–402; CVH I/24, 254–255 és XIX. 164. 179. 185. 275; ADRIÁNYI, *Prohászka és a római Index*, i.m.; TUSOR, *Prohászka... a Sacra Congregatio Consistorialis előtt*, 268–319; *Prohászka római Konzisztoriális-ügye*, 580–587; *A Hungarian Bishop before the Sacred Consistorial Congregation*, 569–590. – Lásd már korábban is.

³³⁹ 1911. június 1. *Világ* 2 (1911) 128. sz., 1.

³⁴⁰ „Mint embert, fájdalmas szívvel látjuk a *martirium* ez első állomásánál. Mint gondolkodót, végzete beteljesülésének napján figyelmeztetjük, hogy hibája saját tévedésében van. Be kellett volna látnia már régen, hogy amire vállalkozott, lehetetlenség. A dogmát sohasem lehet többé kibékíteni a tudománnyal, s az egyházat sohasem lehet megnyerni annak a forradalmi szellemnek, amely a pozitív ismereteké. A tekintély elvére fölépített egyház sohasem békülhet ki a kritika és kétkedés elvére fölépített tudománnyal.” *Világ* 2 (1911) 138. sz., 1–2.

³⁴¹ „Prohászka Ottokár egész gondolkodási rendszere, teológiai és filozófiai fölfogása merő ellentéte a római Kúria mai hivatalos politikájának. Prohászka a reformerpárt számottevő alakja, a modern katolicizmus exponált szóvivője. Vele szemben állanak a magyarországi jezsuiták, élükön Tomcsányi páterrel, az ultramontanizmus vezérkarának a parancsnokával, aki most Prohászka ellen a harcot rendezte, és amint látjuk, sikerrel be is fejezte. A római egyház először belső egységét akarja megmenteni, hogy aztán zavartalanul támadhasson minden ellen, amit a természettudományi világfelfogás alapján épített az emberiség. E harc első legyőzöttje Magyarországon a székesfehérvári püspök. Könyvei, iratai, tanításai *Index*re kerültek. Katolikus embernek nem szabad többé olvasni őket. A szabad-

házellenes végkövetkeztetésre: a „sajátos magyarországi viszonyok következtében” érdemei, alkalmassága ellenére a tudós prelátus számára nem adathatik meg egy nagyobb ívű karrier lehetősége – szól a cikk summázata. E zárlat nem kicsit hatásvadász, hiszen Fraknói ekkor már elmúlt hetvenéves, és a püspöki *ordóról* végső soron maga mondott le 1897-ben.³⁴² Érdekes módon a *Világ* azt a tényt, amely Fraknói közismert, történeti munkáin is átszüremkedő ultramontanizmusa és Rómából való, a pápai udvar részéről szorgalmazott elvtávolítása között feszült, nem aknázza ki egyházellenes narratívája számára.

elvű pártok fölfogása e kérdésben bizonyára az lesz, hogy a Prohászkt ért egyházi büntetés az egyház belső ügye. Ugyanez lesz a fölfogása reakciónak is. A Néppárt azt fogja hirdetni, hogy ez az egész kérdés az egyház belső kérdése, senkinek semmi köze hozzá, hogy az egyház a maga szempontjából mit tart jónak és helyesnek, mit tesz püspökeivel és mit tilt el a katolikus olvasóközönségtől. A liberális pártoknak, ha csakugyan erre az álláspontra helyezkednek, nem lesz igazuk. Ezt a fölfogást ugyanaz a szempont sugallhatja csupán, mint amelyet a kultuszvitában is észrevettünk, s amely a béketűrés nevében megengedte a klerikalizmus, sőt az ultramontanizmus vakmerő előrenyomulását. A liberális pártoknak látniuk kell, hogy a Prohászkt ért büntetés nem tisztán lelki büntetés, hanem egyházi jelentősége mellett polgári hatásai is vannak. Falk porosz vallásügyi miniszter, Wollmann braunsbergi hittanár és Michaelis tanár hasonló esetében azt írta a Kúriának, hogy e büntetésnek az egyházi főnökök által való egyoldalú alkalmazása nem engedhető meg, s hogy ennek visszautasítása az állam joga és kötelessége is, mert az egyházi hatalom e büntetés által a polgári jogba avatkozik. Az államnak meg kell állítani útjában azt a törekvést, amely az állam katolikus polgárait a vallás hatalmával rá akarja kényszeríteni, hogy szellemi táplálékait honnan merítse és honnan ne merítse. A vallás nevében, kerülő úton gyakorolt cenzúrát a modern állam el nem tűrheti, azt vissza kell utasítania.” *Világ* 2 (1911) 138. sz., 1–2. – Ultramontanizmus és modernizáció a *Világ* szerint ellentétben van egymással, de ez még X. Piusz pontifikátusára is csupán részlegesen igaz, elég ha a szentírási exegetika tudományának fejlesztésére gondolunk. Ráadásul mind Fraknói, mind pedig Prohászka (a „római teológus”) ultramontánnak tartotta magát. Utóbbira: BARLAY Ö. SZABOLCS, *Prohászka Ottokár tanulmányi évei*, Prohászka ébresztése I. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 15–44, 40 (a PPEK kiadásának oldalszáma). Mindkettejüknél meghatározó a közvetlen itáliai tapasztalás és hatás.

³⁴² TUSOR–KANÁSZ, *Fraknói Vilmos és Pécs püspöki trónja*, 155–208, különösen 176–179. Bubits Zsigmond 66 évesen lett kassai püspök, mely életkor első megyéspüspöki szék esetében meglehetősen magasnak számított. A kassai püspökök kinevezési átlagéletkora például 56 év volt. SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918)*, 642 és 667–669.

2. FRAKNÓI TÁVOZÁSA

A NAGYJAVADALMASOK KÖRÉBŐL

Nem lehetünk biztosak benne, hogy ezek és más hasonló cikkek akár Prohászkanak, akár Fraknóinak javára váltak saját köreikben. Sőt egy olyan lap méltatásai, amely láblécében nagybetűkkel szedve hirdette harsányan egyházellenességét („A klerikalizmus ellen harcol a *Világ*”),³⁴³ inkább ártottak a saját táboron belül. A szimpatizánsokat elbizonytalaníthatta, a paternalista és pragmatista konzervatív ellenfeleket pedig felbőszítette, sőt műnációt adott a kezükbe. Kiváltképpen éles a kontraszt Csernoch János lapbeli ábrázolásával összevetve, aki mint az elődjét lemondató intrikus, kormánybérenc és az egyházon belüli kontraszelekción zászlóvivője jelenik meg a *Világ*-ban hercegprímási kinevezésének első évfordulóján, 1913. november 28-án.³⁴⁴

³⁴³ Vö. például *Világ* 4 (1913) 281. sz., 10. A századelő mind feszültebb világnézeti és sajtóviszonyaira: SALACZ, *Egyház és állam*, 187–197 (*Az egyház- és vallásellenes támadások fokozódása*).

³⁴⁴ Az érdemi kontrasztálás végett érdemes elolvasni a lap identitásával és nyelvezetével tökéletesen összecsengő írást: „Ma egy esztendeje, hogy megjelent a hivatalos lapban két királyi kézirat, amelyek együttvéve hivatalosan megpecsételték egy hosszú, kegyetlen – céljában is kegyetlen, eszközeiben pedig egyenesen megbotránkoztató – hajszának a sikerét. Abban a csúnya harcban, melyet Csernoch János, akkor még kalocsai érsek és még az se régóta, Vaszary Kolos hercegprímás ellen folytatott, ez nap jelent meg hivatalosan a döntés: a király elfogadja Vaszary Kolos lemondását és 1913. január elsejétől kezdődően kinevezi Csernoch Jánost esztergomi érsekké és hercegprímássá. Egy esztendő nem hosszú idő, s főként tán rövid egy olyan hatalmas szervezetben, mint amilyen a magyar katolikus egyház, a kormányzás első esztendeje, amikor átvétel, installáció és egyéb külsőségek foglalják le az idő jó részét, mégis ez az első Csernoch-esztendő nagyjában világos képet nyújt arról, miféle változást jelentett a ma egy éve megjelent két kézirat. Nemcsak arra nézve, amit a változás személyi részében hozott, hiszen e tekintetben egy évnél hosszabb időről beszélhetünk már. Csernoch tülekedése hosszabb keletű, régóta röpködtek a nyilak Kalocsáról Esztergom felé, láttuk a töröket, melyek Vaszarynak szóltak, s melyek mögött nem volt nehéz Csernochoz meglátni. És láttuk a nyíllövések és a tördöfések mellett mindig a kormányt is, amely egy kis „viszontszolgálatért” a kezére járt Csernochnak. Ez a viszontszolgálat az, amit Csernoch primáciája hozott: a főpapság liferálása, az egyházkormányzat teljes kiszolgáltatása annak a politikának, mely ma Magyarországot sanyargatja. Egyházi téren Csernoch – múltja kötelezi őt erre – portálja a klerikalizmust, de ez ma már nem szívbeli ügye. Csak addig volt az, míg ez érsekséghez, majd primáciához tudta segíteni. Ma már csak egy a célja: a főpapok közül a valakiknek, a tehetségeknek visszaszorítása, mert csak a szürke senkik között lehet ő *primus inter pares*. Ha eddigi modorában folytatja és az eddigi eszközökkel, ez a célja is sikerül.” „Vaszary Kolos lemondása, 1912. november 28.” *Világ* 4 (1913) 281. sz., 11. – A cikk aligha-

A római intézet alapítása körül folyó vita, Fraknói szembetűnő marginalizálódása a felsőkléruson belül, a klíma – lapokban megszellőztetett – mind hűvösebbre fordulása ismertében az 1914 őszi bekövetezett fejlemények tulajdonképpen nem meglepők. Konfliktusa immár nem mással, mint a magyar hierarchia fejével, Csernoch János bíboros hercegprímással, egykoron Esztergomban tanítványával éleződött ki, a végletekig.

Az összeütközés forrása a hercegprímás 1914. szeptember 22-ei felhívása volt, melyben hadisegély céljaira hárommillió koronát irányzott elő az ország nagyjavadalmasai részéről. Csernoch október 10-ei körlevelében világossá tette, hogy a főpapok „hozzájárulásuk egész összegét, a saját öröklött vagy szerzett vagyonuk érintése nélkül, javadalmuk terhére fölveendő, utódaik által is törlesztendő kölcsön útján” fedezhetik, méghozzá húszéves futamidővel. Fraknói 1914. október 26-án levélben emelte fel szavát ez ellen az eljárás ellen (mely egyébiránt kísértetiesen hasonlít Széchényi püspök elképzeléséhez a római intézet finanszírozására a szentjobbi javadalom megterhelése útján).³⁴⁵

Fraknói szerint nemcsak ő, hanem más nagyjavadalmasok is kevesellték a hárommillió összeget, kiváltképpen, hogy abból kétmillió a hadiözvegyek és -árvák jövőbeni segélyezését szolgálta volna. Személy szerint pedig azt kifogásolta, hogy míg a többi nagyjavadalmas az éves kongruajáradék négyszeresét fizeti, őrá, mint szentjobbi apátra annak nyolcszorosát vetették ki, ráadásul azok pótlására, akik a négyszeres szorzónál kevesebbet fizetnek. Ez valóban érthetetlen, *in personam* megkülönböztetés volt Fraknói hátrányára, aki azonban – mivel javadalma elbírná a terhet – tudatta: ha Csernoch és a döntést meghozó bizottság tagjai hasonló hozzájárulást vállalnak, akkor ő sem támaszt kifogást.³⁴⁶

A lényegi kijelentés mindazonáltal ezután következett: „Nagymértékben kínosan hat reám azon tudat, hogy fölfogásomat a nagyjavadalmak egyházi és nemzeti kötelességeiről áthidalhatatlan távolság választja el egyházam vezérférfiainak fölfogásától...” – fejezte ki Szentjobb akadémikus apátja mindennél nyíltabban és világosabban immanens ekkleziológiájának,

nem a valóban teljesen alkalmatlan Novák István nyolc nappal korábban kelt eperjesi püspöki kinevezésre utalhatott.

³⁴⁵ Fraknói 1914. október 26-ai levelét egyelőre csupán a *Dokumentumok*, 49.d sz. alatt közölt, november 11-ei nyílt leveléből ismerjük.

³⁴⁶ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz.

a külső, a világbeli szerepfelfogásról alkotott egyházképének a magyar felsőklérus prominens vezetőitől erősen eltérő voltát.³⁴⁷

Indokait már-már indulatosan sorolta fel Fraknói. Elsőként a római intézet alapítását célzó, 1910. augusztus 20-ai ajánlatát hozta fel: „Néhány év előtt, megszüntetni kívánván azon szégyenteljes helyzetet, hogy Rómában minden keresztény nemzetnek van, csak a világ leggazdagabb egyházával dicsekedő magyarnak nincs saját intézete, ilyennek létesítésére egész vagyonomat és évi jövedelmem háromnegyed részét élethossziglan ajánlottam föl. Elutasítottak” – szögezte le röviden. Majd az 1912. februári javaslata következett: „Azután javaslatot terjesztettem elő, hogy a nagyjavadalmasok tízmilliót tetemesen meghaladó évi tiszta jövedelemük másfél százalékát a tudomány és művészet szolgálatára állítsák. Meg sem hallgattak” – kiáltottak fel szavai.³⁴⁸

Az írásunk tárgyát képező alapítási elképzelései kudarcán még ha nehezen is, de túl tudta magát tenni Fraknói. Az aktuális helyzeten azonban már nem. „Ezen kettős csalódásnál fájdalmasabb a harmadik, mely most ér, mikor még nagyobb érdekekről és még sürgetőbb kötelességről van szó. Ezért a magyarországi egyház legdicsőösebb és leggyászosabb napjainak történetírója föl van jogosítva hirdetni: hogy a jelen válságos idő, mikor a magyar állam fönnállása és az avval elválaszthatatlanul egybekapcsolt magyarországi katolikus egyház sorsa forog kockán, kicsinyes expediensekkel nem elégíthető ki – nagy tetteket követel...” – szólalt meg a magyar nemzet és a magyar egyház tudós historikusaként Szentjobb akadémikus apátja.³⁴⁹

1914. október 26-ai sorait eredetileg a következő súlyos mondatokkal folytatta volna: „Hogy a kicsinyeskedőket felébresszem, még nagyobb áldozatra számom el magamat. Lemondok mindkét javadalmamról, mert belátom, hogy a nagyjavadalmasok sorából távoznom kell.”³⁵⁰

Saját elmondása szerint barátai, Giesswein Sándor, Szabó Jenő³⁵¹ és Timon Ákos³⁵² tanácsára először törölte e bekezdést, s 1914. október 26-ai levelét a

³⁴⁷ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz.

³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz.

³⁵⁰ Uo.

³⁵¹ Szabó Jenő (1843–1921) miniszteri tanácsos, 1898-ban megalapítja a Görögkatolikus Magyarok Országos Bizottságát.

³⁵² Timon Ákos (1850–1825) jogtörténész, egyetemi tanár.

lemondási záradék nélkül küldte el a hercegprímásnak.³⁵³ Frankói e közlése két szempontból is fontos. Egyrészt megtudjuk belőle, kik álltak olyan közel hozzá, hogy ilyen ügyben tanácsukat kérje, másrészt világos, hogy megfontoltan cselekedett, s nem indulatai ragadták el.

Csernoch gyors – szövegében egyelőre ismeretlen – válasza azonban annyira felháborította az apát-kanonokot, hogy már 1914. október 31-én benyújtotta lemondását mindkét javadalmáról az uralkodónak. Tehát nemcsak apátságáról, hanem nagyváradi kanonoki stallumáról is lemondott. Döntését 1914. november 5-én közölte a hercegprímással, tudatva, hogy a lemondással a „hadisegély ügyében elfoglalt” álláspontja nyomán vonja le a következményeket.³⁵⁴

A lemondás ténye, körülménye és indoka nem váltak szélesebb körben ismertté. Sajtóhírekben, elemzésekben nem találkozunk vele. Egy szűkebb, Frankóihoz közel álló réteg elvileg azonban tudomást szerezhetett róla. Épp úgy, mint 1905-ben Szmracsányi püspökkel a római történeti és művészeti intézet ügyében folytatott vitájáról. Frankói ugyanis egy könyvmatos emlékiratban ezúttal is összefoglalta a történeteket. Eddigi elbeszélésünknek is ez az 1914. november 11-ei, „*A szentjobbi apát lemondása és a hadi segély ügye*” című nyílt levél képezte alapját.³⁵⁵

A dokumentum az események ismertetése előtt előjáróban ismételtén, az eddiginél szenvedélyesebben kritizálta azt a tényt, hogy az egyházi javadalmak által nyújtandó hadisegélyt jórészt az utódok által törlesztendő kölcsön útján vállalják csupán. Hosszasan érvel a megvalósítás ezen módjának részletei ellen. Mint volt tanára, Csernoch elé állítja az érsekelőd Szalkai László (1524–1526) negatív példáját a mohácsi csata előtti időszakból, aki a helyett, hogy kincstárát azonnal megnyitotta volna, egyik uradalmát, illetve bányavárosi rézkészletét kívánta eladni a hadi hozzájárulás előteremtésére, mindezt pár héttel a katasztrófa bekövetkezte előtt.³⁵⁶

³⁵³ Mindezt Frankói a *Dokumentumok*, 49.d sz. alatt közölte, november 11-ei nyílt levelében mondta el.

³⁵⁴ Vö. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz. A váradi kanonokságról lemondó iratát szövegében is ismerjük. OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 4or; *Dokumentumok*, 49.c sz.

³⁵⁵ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz.

³⁵⁶ Vö. *Dokumentumok*, 49.d sz.

A november 11-ei memorandumban Fraknói Vilmos nemcsak lemondása történetét vázolta és annak indokait ismertette, hanem azt is tudatta, hogy lépését tulajdonképpen az úgynevezett *resignatio in favorem* eljárás szűkített változatában tette meg. Eszerint ugyan kedvezményezett utódot a javadalmak betöltésében nem nevezett meg, a mintegy 50–60 000 koronára taksált bevételekből³⁵⁷ azonban élete végéig évi 12 000 koronát a maga számára kötött le élethossziglan, három éven át pedig évi 24 000 koronát a SzIT számára egy „nagy jelentőségű kultúrtörténeti kiadvány”, vagyis a középkori magyar művelődéstörténet számára.³⁵⁸

* * *

Utóbbi kikötése nyújtott alkalmat a püspök-akadémikus számára, hogy felsorolja javadalmasi mecenatúrájának fontosabb összetevőit. A váradi stallum birtokosaként ösztöndíjakat adományozott központista és váradi kispapoknak,³⁵⁹ tíz évig évi 1000 koronát az MVH kiadására, színes üveglablakkal díszített váradi és budai templomokat, elkészíttette Ipolyi Arnold síremlékét a nagyváradi székesegyházban. Legfontosabb információja, hogy 100 000 korona költséggel Rómában magyar történeti intézetet céljaira emeltetett háza szintén s teljes egészében a nagyváradi stallum jövedelmeiből épült meg. Fraknói nem hallgatja el, sőt büszkén említi, hogy a római villát nemrég a

³⁵⁷ A jelen tanulmányban feldolgozott forrásanyagban a bevételek összege némileg ingadozik, mindazonáltal az kimondható, hogy Fraknói prognózisa ellenére érdemben végül nem növekedtek, és a kanonoki és apáti javadalom hozama mintegy egyharmad és kétharmad arányban oszlott meg. A friss szakirodalom szerint (is) a váradi kanonokságból befolyó készpénz évi 20 000 korona körül járt. BALLA–LAKATOS, *Megjegyzések*, 119–120.

³⁵⁸ Utóbbi összeget kizárólag kanonoki javadalmából kívánta lekötni, s kért ehhez uralkodói engedélyt. OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 40r; *Dokumentumok*, 49.c. sz.

³⁵⁹ A központisták esetében tudható, hogy Fraknói pályakezdéséhez hasonlóban valójában pályaművek díjazásáról volt szó, melyet Fraknói-díjnak neveztek a mindennapi szóhasználatban. 1886-ban Dedek Crescens Lajos nyerte el „*A magyarországi főpapnevezések történelmének vázlata 1000–1526*” c. művével (Budapest 1885). Századok (1934) 483.

magyar államnak ajándékozta.³⁶⁰ Az ajándékozás ténye és felemlítése nem nélkülöz bizony tüntetés-jelleget. A váradi kanonoki jövedelmekből épült villa eladományozása világosan mutatja, hogy tulajdonosa azt tehetett az egyházi pénzekből épült ingatlannal, amit csak akart. Akár családjának is adhatta volna.

A szentjebbi javadalomra támaszkodó mecenatúrája áttekintésének bevezetésekor az életrajz szempontjából fontos közlést tesz Fraknói. „Amikor 1900 nyarán a legfőbb apostoli kegyúrtól a szentjebbi apátságot adományul nyertem, kötelességemnek ismertem föl és egyik életcélul tűztem ki, hogy a 22 évig tartó bérlet idején pusztulásra jutott javadalmat a névhöz, melyet visel, méltó és a mai gazdasági követeléseknek megfelelő állapotba hozzam” – ismerte fel egyházi karrierje csúcsára érve új feladatát, meghíúsított pécsi megyéspüspöksége után alig három esztendővel. Büszkén részletezi a javadalom sikeres szanálásának állomásait, a különféle investíciókat, szőlőfejlesztései miniszteri elismeréséről – érzékeltetve egyúttal a kiáltó kontrasztot több püspök gazdálkodásával. Itt nem csupán a botránys csődöket okozó főpapokra, a közelmúltból Ivánkovits rozsnói és Bubics kassai püspökökre kell gondolnunk, hanem a kevésbé kielégítő nagyjavadalmasi gazdálkodás számos egyéb esetét is elősorolhatnánk a megelőző (és az elkövetkező) évtizedekből.³⁶¹ Kegyúrként 30 000 koronát költött a szentjebbi templom, valamint a szentjebbi és sárszeri plébánia helyreállítására. Az apácázárda és leányiskola létesítése apátsági székhelyén 50 000 koronába került.³⁶²

„Mint két egyházi javadalom haszonélvezője, fokozott mértékben éreztem azon kötelességet, hogy jövedelmeimből az ország kulturális érdekeinek

³⁶⁰ Az uralkodóhoz intézett, a nagyváradi kanonokságról lemondó levelében is büszkén említi Fraknói kanonoki javadalmából végzett tudománymecenatúráját az uralkodónak, kiváltképpen 100 000 korona értékű római villáját, aláhúзва, hogy történeti intézet céljaira a magyar államnak ajándékozta. Mindezt egyúttal a SzIT számára tervezett 24 000 koronás rezerváció indoklásaként hozza elő. OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 40r; *Dokumentumok*, 49.c. sz.

³⁶¹ A fentebb, a 86. j.-ben idézett példák mellett lásd még a CST I/7 alapján Vaszary hercegprímás (65), Roskoványi Ágoston nyitrai (159), Peitler Antal váci (316–318), Kovács Zsigmond pécsi és veszprémi (369–370), Ranolder János veszprémi (365), Csajághy Sándor csanádi (475) püspök gazdálkodásának problémáit. Kiemelkedő ellenkező példa ugyanakkor Simor János és Schusztner Konstantin vagyonkezelése (szintén CST I/7, uo., 60. 321–333. 331).

³⁶² OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz.

szolgáljak” – vezette fel ezután Fraknói, s kezdte sorolni nem titkolt büszkeséggel 20. századi mecénatúrája tételeit:

„Rómában művészházat építettem és éveken át évi 10 000 koronát fordítottam az oda küldött magyar művészek ösztöndíjaira. (Mivel ezen intézmény fönntartása leküzdhetetlen nehézségeket okozott, az épületet kénytelen voltam áruba bocsátani; de a befolyó összeget egyházművészeti alapítvány létesítésére fogom fordítani.) Rómában a lateráni egyházban a magyar Szent Koronát adományozó II. Szilveszter pápának és Pozsonyban Pázmány Péter sírja fölé díszes márványemléket állíttattam. A váradi Szent László-templomot és a budai Rákóczi-*collegium* kápolnáját freskóciklusokkal díszítettem. A Szent István Társulatnál 100 000 koronát, a M. T. Akadémiánál 50 000 koronát tettem alapítványul. 1912-ben köteleztem magamat, hogy mindaddig, míg a két javadalom haszonélvezetét megtarthatom, évenként 25 000 koronát fogok tudományos kiadványok céljaira a Szent István Társulatnál befizetni, amely kötelezettségnek másfél éven át tettem eleget...”

– tudatta a Csernoch hercegprímáshoz intézett lemondási nyílt levélben Fraknói.³⁶³ A vatikáni mecénatúráát érdekes módon mellőző³⁶⁴ felsorolást záró sorok határozott, büszke öntudattól duzzadnak, s nincsenek híján az egyszerre vallási és romantikus háttérű példamutatás gesztusának: „Eszerint nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy jövedelmemből felénél többet kulturális célokra fordítván, a kezeimre bízott egyházi vagyonnal híven sáfarkodtam, a hála kötelességét leróttam azon jótéteményekért, melyekkel egyházam, királyom és hazám elhalmozta”. E sorokkal búcsúzott, pontosabban búcsúzott volna szándéka szerint Fraknói a magyar egyházi javadalmasköréből.³⁶⁵ Ugyanekkor, 1914 végén kiköltözött a Nemzeti Múzeumba található lakásából, elhagyta Magyarországot, Bécsbe költözött rokonaihoz.³⁶⁶ A főintendánsi hivataltól formálisan

³⁶³ OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v; *Dokumentumok*, 49.d sz. – Fraknói nagyváradi műpártolásának legújabb bemutatása a szakirodalomban: BALLA–LAKATOS, *Megjegyzések*, 125–127.

³⁶⁴ A magyar történész főpap Theodor von Sickel egyetemben jelentős szerepet vállalt a vatikáni könyvtár szabadpolcos olvasótermének Franz Ehrle prefektus általi kialakításában. Tervezte továbbá a *Pubblicazioni dell'Archivio della S. Sede* első kötete megjelentetésének finanszírozását is. A *Saggio bibliografico del movimento scientifico promosso dall'apertura dell'Archivio Vaticano nel primo ventennio 1880–1900* címet viselő, a vatikáni levéltár munkatársai által 1905 elejére összeállított mű végül kéziratban maradt (többek között alighanem Fraknói Rómából való távozása miatt). PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese*, 162 (92. j.).

³⁶⁵ *Dokumentumok*, 49.d sz.

³⁶⁶ Bécsben saját lakást vásárolt (*Wien III, Rudolf von Alt-Platz 1.*), a Magas-Tátrában többször járt, Budapesten legfeljebb alkalmilag fordult meg. Tiszteleti tagi székfoglalóját is

1916-ban vált meg, lemondása elfogadásakor az uralkodó „tisztjében közel két évtizeden át kifejtett önzetlen s buzgó szolgálataért s a hazai vidéki múzeumi és könyvtári ügy terén szerzett kiváló érdemeiért” elismerését fejezte ki számára.³⁶⁷

Hosszabb időre csupán az 1918. október 31-ei polgári forradalom hírére tért vissza Budapestre. A változást a maga részéről legitimálta és történelmi szükségszerűségnek tekintette.³⁶⁸ A fentiek alapján magatartása aligha szorul különösebb magyarázatra.

* * *

Ténylegesen mi lett a lemondását indokló iromány sorsa, nem tudjuk. A nyílt levél utolsó bekezdéseiben meglehetősen sok sajtóhiba maradt. Javításuk mellőzése talán arra utal: Frankói az utolsó pillanatban netalán visszakozott levele terjesztésétől? De akkor miért helyezte el római intézetalapítása dokumentumai közé? Talán épp azért, hogy valami nyoma mégis maradjon? Nem tudjuk eldönteni. Nagyvárakon máig csupán legendának

per procuratorem tartotta az Akadémián. Értekezését Fejérfpataky László olvasta fel. RESS, *Frankói*, 214 és 215; TUSOR, *Életút*, 774–775.

³⁶⁷ Az 1916. október 15-ei híradás szerint: „Ő császári és apostoli királyi Felsége Bécsben folyó évi szeptember hó 5-én kelt legfelsőbb elhatározásával Frankói Vilmos arbei választott püspököt, szentjobbi apátot s nagyváradi latin szertartású római katolikus kanonokot a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelője tisztjétől, saját kérelmére fölmenti s megengedni méltóztatott, hogy neki ez alkalomból, tisztjében közel két évtizeden át kifejtett önzetlen s buzgó szolgálataért s a hazai vidéki múzeumi és könyvtári ügy terén szerzett kiváló érdemeiért elismerése tudtul adassék.” Hivatalos Közlöny 24 (1916) 22. sz., 376–377. – Hivatalosan tehát 1897. december 10. (lásd fentebb, 37. j.) és 1916. szeptember 5. között volt főintendáns Frankói. Működése első időszakában, 1905-ig jórészt Rómában tartózkodott, s onnan irányította hivatalát. Bécsbe költözés után már nem hasonló megoldásról lehetett szó, s 1915-től ténylegesen a leendő utód, Mihálik József vihette az ügyeket, aki 1907-től volt a felügyelőség tisztviselője, s 1915. február 15-én mint országos felügyelőt említik, de 1912. november 1-jén még nem szerepel ezek között (vö. 264. j.). Hivatalos Közlöny 23 (1905) 5. sz., 79. Következésképp a főintendatúra kronológiákban szereplő 1915-ös dátuma nem teljesen helytelen. Frankói 1916. november 11-ei levele szerint főfelügyelői állásáról már hónapokkal korábban lemondott, s már akkor Mihálikhoz utasította a hozzá forduló Veress Endrét. KRUPPA, *Erdély Rómában*, 651. – A CVH I/24-ben található 1915-ös lemondás (214 és 774) tehát korrigálandó, bár a Bécsbe költöző Frankói ebben évben *de facto* már valóban megvált hivatalától.

³⁶⁸ RESS, *Frankói*, 219skk és 230–233.

tartják a hagyomány lemondását,³⁶⁹ illetőleg ilyen tervéről tudnak ugyan, ám „Széchenyi püspök szép levélben végül megmarasztalta”.³⁷⁰ Ami biztos: Fraknói lemondása végül tényleg nem lépett érvénybe, mert 1914. december 21-én visszavonta, s a jelek szerint főpásztorával, Széchenyi Miklós püspökkel is kiengesztelődött.³⁷¹ Haláláig szentjobbi apát és nagyváradi kanonok maradt.³⁷² Javadalmi haszonélvezetétől nem lemondása, hanem a román megszállás, az általa sűrűn idézett mohácsi katasztrófa trianoni megismétlődése fosztotta meg négy év múlva.

³⁶⁹ LAKATOS ATTILA szóbeli közlése. Lásd még: BALLA–LAKATOS, *Megjegyzések*, 127.

³⁷⁰ FODOR JÓZSEF nagyprépost szavai a nagyváradi Fraknói-émlékkonferencián, a püspöki megnyitót követő felszólalásában, 2024. május 2.

³⁷¹ OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 43r; *Dokumentumok*, 49.e sz.; RESS, *Fraknói*, 215. A *Hivatalos Közlöny* is mindkét javadalmát említi 1916. októberben. Lásd az imént, 367. j.

³⁷² 1917. március 18-án a többi nagyjavadalomhoz csatlakozva adományozott 2000 koronát az erdélyi egyházmegye átmeneti román megszállás alá került papságának segélyezésére. (A nagyváradi káptalan ugyanekkor 8000, Széchenyi püspök 10 000 koronát adott.) BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 545–547.

ZÁRSZÓ

A Rómában jelenleg működő magyar intézmények közül két intézmény falán emléktábla hirdeti fenn a közvetlen kapcsolódást Fraknói Vilmoshoz, római, vatikáni tudományos, intézményes örökségéhez. Az egyik a szentszéki követség, a másik a római magyar akadémia, avagy a *Collegium Hungaricum*. Mindez valódi szellemi öröksége tényleges továbbvitelének hiányát leplezni szándékozó, öngazoló és önfelmentő mítosz csupán.

A szentszéki követség kétségkívül a Fraknói Vilmos által emeltetett házban működik. De a magyar állam nem azért kapta 1913. január 22-én a Fraknói által 1892–1894 között nagyváradi irodalmi kanonoki stalluma jövedelmeiből épített római villaépületet, hogy benne diplomatákat tartson, hanem hogy az MTA felügyeletével és irányításával történeti, tudományos intézetet működtessen az Örök Városban. A magyar állam az ajándékozási szerződésben kötelezőleg vállalta, hogyha e kikötésnek nem tesz eleget, az épületet fele-fele részben átadja az MTA-nak, illetve a SzIT-nek.³⁷³ E történeti intézet sorsa és hanyattatásai már régóta ismeretesek, genezise pedig mostantól minden korábbinál világosabban áll előttünk.³⁷⁴

Az egykorú dokumentumok alapján világos, hogy a római magyar akadémia esetében szó sincs Fraknói „alapítványainak továbbfejlesztéséről”. Klebelsberg Kuno az 1920-as évek megváltozott miliójében, a magyar–olasz kapcsolatok elmélyítésének szándékával teljesen új intézetet hozott létre, ahová kénytelen-kelletlen átköltöztette és beolvasztotta a Fraknói-féle történeti intézetet. A Falconieri-palota falai között az osztályá lefokozott intézmény a kezdetektől vegetálásra, majd elhalásra ítéltetett. A római magyar akadémia tehát sem intézm/ényileg, sem pedig eszmeilg nem örököse az Örök Városban Fraknói Vilmos történeti intézetének. Eszmei, gondolati kapcsolat legfeljebb a szentjebbi apát művészházához kötheti, bár a klebels-

³⁷³ CVH I/20, 140–143; Tusor, *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome*, 136–148, 148.

³⁷⁴ CVH I/Iexc., LXIV–CXVI; CVH I/20, 6–13, 19*–20*. 44–116.

bergi koncepció a korábbi szűkkörű, történeti-vallásos *artisticum*ot teljesen új koordinátákra helyezte. Az olasz neoklasszicizmus, a *novecento italiano* magyar változata (az Aba Novák Vilmos, Szőnyi István és mintegy tucatnyi pályatárs által alkotott „római [művészeti] iskola”) Gerevich Tibor bábkodásával e koordinátákon jöhetett csak létre.³⁷⁵

A Falconieri-palota második emeletén működő Pápai Magyar Egyházi Intézet csupán hagyományában tart számon bizonyos kötődést Fraknói Vilmos római történeti intézetével. Az itt is kötelezően elhelyezett emléktábla azonban már tiszteletben tartja a történeti tényeket.

Egyetlen intézmény identitásában nem játszik szerepet a Fraknói-hagyomány: az 1960-as években Mester István és Zágón József által alapított, eredetileg magyaros jellegű udvarházként megépíteni tervezett Szent István Ház.³⁷⁶ Éppen azon intézmény, ami a Fraknói által az 1910-es évek elején a szent király római zárandokházának modernizált örököseként megálmodott „Szent István-intézet” nevét viseli, és részbeni funkcióját betölti.

Írásunk az öncélú mítoszokat végérvényesen elválasztotta a forrásokban megismerhető történeti valóságtól. Bemutatta Fraknói kénytelen-kelletlen változó elképzeléseit, koncepcióit a püspöki karral 1910–1913 között folytatott alapítási tárgyalások alatt. A viszonyulás e tárgyalásokhoz mindinkább a konzervatív *versus* progresszív irányzatok egyik vízváltója lett a katolikus táboron belül. A századelő belső eszmei, „ekkleziológiai” küzdelmének felidézése, elemzése abban is segített, hogy még világosabban lássuk Fraknói Vilmos helyét, szerepét és jelentőségét a tudomány világa mellett a 19. század végi, 20. század eleji katolicizmuson belül. Alakja sok szempontból Prohászka Ottokár mellé kezd tornyosulni.³⁷⁷ Míg azonban a székesfehé-

³⁷⁵ Bőséges képillusztrációval: P. SZŰCS JULIANNA, *A római iskola*, Budapest 1987.

³⁷⁶ CSORBA, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet*, 77. Az eredeti építészeti terveket a hatósági eljárás során a római városképhez kellett igazítani.

³⁷⁷ Prohászka és Fraknói szellemi és személyes közelségének bemutatása, adatolása, fontosságának kiemelése a centenáriumi Fraknói-emlékkönyv egyik legfontosabb eredménye (vö. CVH I/24, *ad indicem*). A szakirodalomban eddigi ismereteink alapján éppen jelen tanulmány témája kapcsán von röviden párhuzamot közöttük CSORBA LÁSZLÓ: „a hazai főpapság zömének a középkori vagyoni örökséget féltékenyen őrző mentalitásába bizony nehezen fért bele az alapítványnak való vagyonátadás demokratikus ízü gesztusa. Közismert az a szélmalomharc, amelyet a püspöki kar legprogresszívebb tagja, Prohászka Ottokár folytatott nem sokkal később egy jelentősen súlyosabb problémakörben, a háború katalizálta forradalmasodás ellenszerének szánt földreform–birtokreform érdekében, hiába agitálva anyagi áldozatra püspöktársait”. *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 13. – Prohászka már az „1907-ben megjelent *Modern*

vári püspöknél a spiritualitás és a szociális kérdés állt a középpontban a „lelkek megnyeréséért folytatott harcban”, Fraknói az egyházi tudományos-ságot, s mellette az egyházi művészetek támogatását tűzte zászlajára, egyúttal pedig lándzsát tört a katolikus kultúrateremtés múlt-, jelen- és jövőbeni jelentősége mellett a nemzet életében. Fraknói teljes életművének ez a hármas kvintesszenciája.

A 20. század első felében megszülető modern magyar katolicizmus legjobb ismerője, NYISZTOR ZOLTÁN is csupán tudományos munkássága révén tartotta számon Fraknóit.³⁷⁸ A „katolikus renaissance” meghatározó alakjainak sereg-szemléjekor nem említi. Mulasztását itt pótoljuk, s helyezzük a tudós apát-kanonokot egyenesen a „hódítók” sorába: Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Tóth Tihamér, Glattfelder Gyula, Schütz Antal és Bíró Ferenc mellé.³⁷⁹

Tettünket igazolja a felismerés, hogy Szentjobb akadémikus apátjának a „katolikus kultúradó” elképzelése, illetve a SzIT tudományos és tudománynépszerűsítő tevékenységének előmozdítása a Szent István Akadémia 1915. évi megalapítása közvetlen előzményének, sőt közvetlen motivációjának tekinthető. Nem véletlen, hogy Fraknói 1916 utáni investíciói és végrendelete első számú kedvezményezettje a Szent István Akadémia lett. Az az intézmény, amely 1948–1949-ig ténylegesen pótolta azt a szellemi űrt a

katolicizmus című munkájában is szükségesnek tartotta a katolikus egyházi nagybirtok bizonnyos mérvű – akkor konkrétan meg nem fogalmazott – reformját”. BALOGH MARGIT, *Örökbérlet vagy verki? – Prohászka Ottokár örökbérlet-javaslat, Prohászka ébresztése II* (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 69–79, 71. Lásd még MÓZESSY GERGELY, *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári székeskáptalan*, MEV–Regnum 12 (2000) 1–4. sz., 211–232; valamint fentebb, 155. j. – Fontos hangsúlyozni, hogy a föld- és vagyonkérdés eltérő megítélése mögött a nagyjavadalmasok többségéétől eltérő egyházkép állt mind Prohászka, mind Fraknói gondolkodásában.

³⁷⁸ „Kedves Gábor! Gratulálok az újabb kiadványhoz... Bár magam is a sokat alkotók közé tartozom, mégis csodálattal adózom irodalmi és kiadói tevékenységednek, mely párját ritkítja, s gondolom, Fraknói óta nem talált követőkre”. NYISZTOR ZOLTÁN levelei ADRIÁNYIHOZ: ADRIÁNYI GÁBOR–CSÍKY BALÁZS, *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 17), Budapest 2005, 347 és 349.

³⁷⁹ A sor folytatása NYISZTOR ZOLTÁNNÁL, „*A hódítók nyomán*”: gróf Mailáth Gusztáv Károly, Mészáros János, Sík Sándor, Schwartz Elemér, Mihalovics Zsigmond, Bőle Kornél, Buttykay Antal, Kovács Sándor, Szeghy Ernő, Oslay Oswald, Zadravecz István, Marczell Mihály, Kosztersitz József, Ákos Ferenc – „*Akik utánuk következtek*”: Közi-Horváth József, Varga László, Hunya Dániel, Szunyogh Xavér, Kerkai Jenő, Halász Piusz... – „*Világi apostolok*”: Apponyi Albert, Zichy Nándor, Wolff Károly, Esterházy Miklós Móric, Huszár Károly, Czettler Jenő. *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása*, Bécs 1962.

hazai katolicizmus életében, melyet Fraknói Vilmos kiváltképpen 1912. évi tervezeteiben sokféleképpen orvosolni kívánt.³⁸⁰ Hasonlóan 1912-es, részben valóra is váltott katolikus könyvkiadási tervezeteiben fedezhetjük fel a végül 1923-ban elindult, nagy sikerű *Szent István Könyvek* origóját.³⁸¹ Ugyanettől az évtől 1929-ig a Szent István Akadémia évről-évre a Fraknói-nagyjuttalom kiosztásával rótt le tiszteletét bőkezű mecénása iránt.³⁸²

* * *

A vatikáni magyar történeti kutatások historiográfiájával foglalkozó, két évtizede kezdett munkálataink fontos eredménye és tézise, hogy míg Klebelsberg Kuno alapítása úgy-ahogy, de működik Rómában, Fraknói

³⁸⁰ Az alapító vezetőség és a tagok sorában ott találjuk Fraknói 1912-es memorandumának szinte összes aláíróját. Elnök: Giesswein Sándor, főtítkár: Reiner János. I. osztály (hit-tudomány, bölcsélet és neveléstudomány): elnök: Székely István, titkár: Schütz Antal; tiszteleti tagok: Csernoch János, Prohászka Ottokár, Hornig Károly. II. osztály (történelem, jog- és államtudományok, társadalomtudományok): elnök: Concha Győző, titkár: Dőry Ferenc; tiszteleti tagok: Fraknói Vilmos, Forster Gyula, Concha Győző. III. osztály (irodalomtörténet, nyelvészet, esztétika, művészettörténet, szépirodalom): elnök: Négyesy László, titkár: Vargha Damján; tiszteleti tagok: Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Párvy Sándor. IV. osztály (mennyeiségtan, természettudományok): elnök: Kövesligethy Radó, titkár: Zemplén Győző; tiszteleti tagok: Eötvös Loránd, Entz Géza. Néhány ismert nevű tudós a rendes tagok között: Mihályfi Ákos, Zubriczky Aladár, Schermann Egyed, Bangha Béla, Bitter Illés, Trikál József; Karácsonyi János, Márki Sándor, Kollányi Ferenc, Békefi Remig, Ernst Sándor, Fejérpataky László; Andor József, Divald Kornél, Kincs István, Demény Dezső, Pintér Jenő, Gulyás Pál; Fényi Gyula, Suták József, Károly Iréneusz, Sárközy Pál. A Szent István Akadémia létrejöttére: Mészáros, *A Szent István Társulat*, 131–137; Fraknói támogatásaira, végrendeletére: 150.

³⁸¹ 1923–1937 között 101 mű jelent meg 128 kötetben, s programjában Fraknói 1912. évi alapvetésére épült. A kötetek: <http://www.ppek.hu/kg900.htm>.

³⁸² A Fraknói-nagyjuttalom kiosztásának az alapítványi tőke elértéktelenedése vetett végét: „Első elnökünk Giesswein Sándor, a szociális érzésű főpap, 1916-tól 1921-ig vezette Akadémiánkat. Elnöksége alatt a katolikus főurak és főpapok siettek Akadémiánk támogatására. Ezek közül kiemelkedik Fraknói Vilmos püspök több millió koronás alapítványa. Sajnos, hogy az értékpapírokból tett alapítvány az első világháború után ezredrészté, a második világháború után milliommodrészre szűnt, úgyhogy jelenleg teljesen vagyontalanok vagyunk.” A Szent István Akadémia értesítője 19 (1944–1946) 18. Lásd még Mészáros, *A Szent István Társulat*, 182–184. Fraknói emlékének későbbi ápolását mutatja, hogy a SzIT 1972-ben elhatározta a lateráni államalapítási emlékmű felújíttatását, melyet a következő évre meg is valósított.

Vilmos tudományos örökségének nincsen magyar intézményes képviselője az Örök Városban.³⁸³ Jelen tanulmányban végképp előkerült minden olyan szempont, gondolat és elképzelés, ami közvetlenül Fraknóihoz köthető.

Nemcsak a kőbe vésett emlékezetpolitika, hanem a releváns szakirodalom is a Fraknói-féle magán-, majd állami történeti intézet „továbbfejlesztésének” látja a Klebelsberg által 1927-ban életre hívott római magyar akadémiát. UJVÁRY GÁBOR például az „Akadémia elnökének, Berzeviczy Albertnek 1912 márciusában Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a római magyar történelmi intézet «állami költségen leendő felállítása tárgyában» írott – Klebelsberg néhány évvel későbbi, világosabban és tisztábban megfogalmazott és gondolatilag kiérleltebb terveit előlegző – fölterjesztése”-ről ír.³⁸⁴ CSORBA LÁSZLÓ, idézve a Fraknói-villa 1911 januárjában megpendített eladásának ötletét,³⁸⁵ így vélekedik: „ha így történt volna, ma nem lenne Római Magyar Akadémia, és 20. századi művelődéstörténetünknek bizonyul az egyik leggazdagabb fejezete hiányozna a századvégi mustrán.”³⁸⁶ Sőt maga PÁSZTOR LAJOS is, alaptanulmánya³⁸⁷ átdolgozásában kifejezetten mint a római magyar akadémia elődintézményét tárgyalja a Fraknói-féle történeti intézetet, a magát és az államot egyaránt. Elismeri ugyanakkor, hogy a történeti intézet 1929-től úgymond „árnyékban marad” a *Palazzo Falconieri*-ben.³⁸⁸

E tévedés legfőbb okozója maga Klebelsberg Kuno. A kultuszminiszter – miként a bevezetőben már idéztük – már a római magyar akadémia alapításának évében, 1927. július 10-én *belső hivatali úton* arra utasította Gerevich Tibort, hogy kezdjen tárgyalásokat Berzeviczyvel a Fraknói-villa hasznosítása ügyében, és „ez alkalommal a Római Magyar Történeti Intézetnek a *Collegium Hungaricum*hoz való viszonyára nézve is javaslatot kidolgozni szíveskedjék. Ez intézkedésre azért van szükség, mivel elvi okokból egy városban két intézetet nem tarthatok fenn” – szögezte le. E sorokból feketén-fehéren kiderül, hogy valójában nem a – rendeltetése szerint módszeres vatikáni levél-

³⁸³ Vö. CVH I/20, 5–20* és 58–116.

³⁸⁴ UJVÁRY, „Iskola” a butáron túl, 6–8.

³⁸⁵ Innen: Századok (1911) 153–155. Jegyezzük meg itt is, hogy CSORBA az időrendet felcserélve, ezt a közbülső ötletet az 1912. február közepi új koncepció utánra teszi – amit viszont csupán az eredeti, 1910-es elképzelés kiegészítésének tart.

³⁸⁶ CSORBA, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 13.

³⁸⁷ PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese*, 143–166.

³⁸⁸ PÁSZTOR, *Le origini*, 9–24, különösen 9 és 24.

tári kutatásokat folytató – RMTI „továbbfejlesztéséről” volt szó, hanem egy új intézmény alapításáról, amelynek székhelyére átköltöztették a történeti intézetet. Utóbbi az évről-évre kiadott hivatalos minisztériumi értesítők szerint is a római magyar akadémiával valójában csak „szervezeti együttműködésben” folytatta tevékenységét. Mi több, az MTA kezdetben még arra is kísérletet tett, hogy az állami költségvetésben külön fejezetként szerepeljen a Fraknóihoz köthető intézet.³⁸⁹

A *nyilvánosság előtt* azonban Klebelsberg maga is a Fraknói-örökség továbbviteléről beszélt. Valahogy úgy, mint a középkori újtók, akik minden reformtörekvésüket a régi hagyományokhoz való visszatérésként aposztrofálták. Így tett maga Klebelsberg is, miközben érveléséből feketén-fehéren kiderül: az olasz–magyar kapcsolatok keretében, az 1920-as évek miliójében teljesen mást szeretne, mint amit Fraknói valaha is akart Rómában. A jelen tanulmányban előkerült gondolatai, tervei jószerével köszönőviszonyban sincsenek Klebelsberg vízióival. Az egyetlen szűk keresztmetszetet, utaltunk rá az imént, talán a Fraknói-féle művészház és annak eszmeisége nyújtja. Az a művészház, amely 1913-ban bezárt, épületét Fraknói pedig eladta.

Mindezek ismeretében érdemes kontextusba helyezett forráskritikával olvasni³⁹⁰ Klebelsberg következő sorait:

„Boldogult Fraknói Vilmos püspök, a mi jeles történészünk, nemcsak tudományos munkásságának java részét szentelte az olasz–magyar történeti és művelődési kapcsolatok felderítésére, hanem szenvedélyesen szerette Olaszországot és ezt a gyönyörű várost, ahol villát vásárolt, s utóbb abban történeti intézetet alapított. Ezt a római magyar történeti intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartják fenn, az én jelenlegi utazásomnak pedig egyik fő célja az, hogy ez intézménynek oly *Collegium Hungaricum*má való kifejlesztését letárgyaljam, mely nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem az eleven jelent keresi, és a magyar ifjúságot idevezeti ebbe a *fascizmus* által csodálatos pezsgésbe hozott olasz életbe, a tanulni vágyó ifjúságot ideterelje Róma főiskoláira, hogy itt olasz kartársakkal együtt tanuljanak, együtt dolgozzanak és életreszóló barátságokat kössenek. Ezekről az eszközöktől várom, hogy az olasz és magyar szellemi élet szorosabb kapcsolatba jutnak egymással, ami annyival könnyebb lesz, mert általában az olasz, né-

³⁸⁹ CVH I/20, 65–66; vö. fentebb, a tanulmány bevezetőjében is (10. j.).

³⁹⁰ PÁSZTOR LAJossal ellentétben, aki az első sorokat éppen a Fraknói-féle intézet „továbbfejlesztése” igazolására idézi. *La fondazione dell'Accademia d'Ungheria in Roma*, *Annuario dell'Accademia d'Ungheria*. Studi e documenti italo-ungheresi (a cura di József Pál), Roma 1997, 85–100, 87.

zetem szerint, a gondviseléstől szinte kiválasztott nemzet arra, hogy más népek géniusát megtermékenyítse, és mert az olasz és magyar történelem rokonvonásai következtében erre meggyőződése szerint mind a két nép lelkületében különös szellemi predispozíció van meg...” „...az olaszországi magyar ösztöndíjakció vezet azután arra a gondolatra, hogy a Fraknoi által alapított római magyar történeti intézetet ki kell egészíteni egy főiskolai internátussal, egy *Collegium Hungaricum*-mal. Ha van ország, amelynek múltjával méltó foglalkozni, úgy az olasz föld és Olaszország az. De én azt hiszem, hogy a múltnak egyoldalú előtérbe helyezésével nagy hibát követünk el. Mint historikus, nem becsülhetem le a történelmi stúdiumok jelentőségét, mégis úgy érzem, hogy most az olasz jelen és az olasz jövő nekünk magyaroknak sokkal fontosabb, mert Olaszország nemcsak a háborút nyerte meg, hanem egy nemes király uralkodása és egy nagy államférfiú kormányzata alatt a békét is. Az olasz anyák termékenysége, az olasz munka expanzív ereje, az állami akarat átütő hatalma..., a hadsereg és a haditengerészet oly monumentális erőt képviselnek, melyet az elfogulatlan idegen talán még jobban bámul, mint a született olasz. Ebbe az élő, lüktető, erőteljű duzzadó, modern olasz életbe akarunk bekapcsolódni mi akkor, amikor fiatalságunk nevelése végett Rómában *Collegium Hungaricum*-ot tervezünk. Engedjék meg, hogy visszatérjek alapgondolatomra. Nem ötletszerűen dolgozunk az olasz–magyar szellemi együttműködés biztosításán, hanem egy rendszert állítottunk fel magunknak. Kezdtük azzal, hogy az olasz nyelvet és irodalmat magyar középiskoláinkba bevezettük. Ez oktatás biztosítása végett középiskolai tanárjelölteket küldtünk az olasz egyetemek filozófiai karaira. Ezen túlmenőleg építészeket, szobrászokat, festőket és zenészeket, meg jogászokat, szociálpolitikusokat és közgazdákat is akarunk Olaszországban képezni, és mindezen főiskolai ifjúság befogadására tervezzük a *Collegium Hungaricum*-ot Rómában. A szükséges hiteleket a kultusztárca 1927–28. költségvetésébe már be is állítottam. ? téren cselekvésre készen állok, s e nélkül nem is mertem volna Önök között megjelenni. Oly korszakos államférfiú vezetése alatt állanak, akinél a szó csak alárendelt eszköz, aki a tettek nemes fanatikusa. Önöknél most oly közszellem van, hogy a szóval nem érik be, alkotásokat követelnek. Alkalmazkodva e szellemhez, nem is azért jöttem körükbe, hogy a magyar–olasz szellemi együttműködésről csupán beszéljek, hanem azért, hogy a *Collegium Hungaricum* alapítása révén ez eszmény megvalósítása érdekében cselekedjem.”³⁹¹

Klebensberg a konstantinápolyi (1917–1918), majd a bécsi magyar történeti intézet alapításakor (1920) kétségkívül Fraknoi nyomdokain járt. E helyeken szemlátomást a római állami történeti intézet 1913–1914-ben kidolgozott modelljét követte. Az alapítás folyamatára a kultuszminisztérium osztályvezetőjeként közvetlen közletről rálátott. Fraknoi korábbi konstantinápolyi útjai, a megnyíló bécsi anyagban jószerével elsőként végzett eredményes mélyfúrásai is ösztönözhatték a történész-grófot. A római magyar

³⁹¹ Gróf Klebensberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926, Budapest 1927, 230–252 („Arómai egyetem aulájában 1926. március 16-án olasz nyelven tartott előadás”), 234–235 és 251–262.

akadémia alapításakor viszont – az imént olvashattuk – már nem a múlt tanulmányozása, hanem „az olasz jelen és az olasz jövő” számított, mert immáron „az élő, lüktető, erőteljes duzzadó, modern olasz életbe” való bekapcsolódás volt a világháború utáni új idők új célja.

* * *

Caeterum censeo: a magyar állam nem azért kapta 1913. január 22-én a Fraknoi által 1892–1894 között nagyváradi irodalmi kanonoki stalluma jövedelmeiből épített római villaépületet, hogy benne diplomatákat tartson, hanem hogy az MTA felügyeletével és irányításával történeti, tudományos intézetet működtessen az Örök Városban. A magyar állam az ajándékozási szerződésben kötelezőleg vállalta, hogyha e kikötésnek nem tesz eleget, az épületet fele-fele részben átadja az MTA-nak, illetve a SzIT-nek.

Fraknoi római tudományos öröksége mégsem halott. Közel negyedszázada, 2002-ben alapult meg a budapesti katolikus egyetemen a *Monumenta Vaticana Hungariae* örökségét száz év szünet után felvállaló, a szentszéki–magyar kapcsolatokkal foglalkozó, a vatikáni feltáró alap kutatásoknak helyet adó specifikus szakkönyvsorozat. Az első kötet megjelenésétől, 2004-től kezdődően a sorozat köré épülve fokozatosan életre kelt Fraknoi Vilmos római „kis történeti iskolája”.³⁹²

A metódus lényegében máig ugyanaz, mint az MVH 1881–1894-es fénykorában: a római iskola meghatározóan kiadványaiban létezik, a tagok alkalmi római szállásokról járnak be a Vatikánba, és tárják fel módszeresen a magyar történelem ismeretlen forrásait, meghatározóan a 15. és a 20. század közötti időszakból.³⁹³ Munkájuk jelentősebb 19. századi elődeiknél. Az még „csupán” tudományos tartalommal bírt, a mostani immár nemzetstratégiai jelentőséggel is. Jelesül, hogy a magyar történelemnek az Örök Városban fennmaradt hiánypótló forrásai Magyarország történetének dokumentumaiként lássanak napvilágot, és ne az 1920 előtt nem létező Szlovákiát vetít-

³⁹² A *Collectanea Vaticana Hungariae* alapítására, köteteire és a köré épülő, 2017-től Fraknoi Vilmos nevét viselő kutatócsoportra lásd: CVH I/20, 13–14–19*. Az egyes kötetek: uo., 14 és 18*–19*; <https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cvh>. Lásd még CVH I/24, 415–444, különösen 431–432.

³⁹³ Lásd CVH I/20, 13–20*.

sék vissza a múltba a jelen *status quo* alapján, miként ez újabban már nem csak a középkor,³⁹⁴ hanem a kora újkor esetében is megfigyelhető.³⁹⁵

³⁹⁴ *Monumenta Vaticana Slovaciae. I: Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337*, ed. VINCENTIUS SEDLÁK, Trnavae–Romae 2008; *II/1: Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia (1342–1415)*, ed. VLADIMÍR RÁBIK, Trnavae–Romae 2009; *III/2: Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. res gestas Slovacas illustrantia (1342–1352)*, ed. MILOŠ MAREK, Trnavae–Romae 2010; *IV: Camera Apostolica 1 (Libri formatarum 1425–1524)*, ed. VLADIMÍR RÁBIK, Trnavae–Romae 2014. Míg az I–III. kötet plagizálja, a IV. kötet megelőzi a magyarországi kutatást. SZOVÁK KORNÉL megállapítását lásd CVH I/24, 306–307, 90. j.

³⁹⁵ *Monumenta Vaticana Slovaciae Recentiora [!]. I: Tomus I. Processus consistoriales: Processus nominationis episcoporum ecclesiae Nitriensis (1667–1904)*, ed. ZUZANA LOPATKOVA, Trnavae–Romae 2024. A nyitrai magyar püspökök az életrajzi összefoglalókban (14–29) szlovák névalakkal, tulajdonképpen szlovák történelmi szereplőkként jelennek meg. Maga a kötet a jórészt ismétlődő formaszövegek *in extenso* átírása (61skk). A hibás latinságú sorozatcímadás unikális az egyetemes vatikáni kutatások történetében. – Lásd még VLADIMÍR RÁBIK–ŠIMON MARINČÁK–MILOŠ MAREK–ZUZANA LOPATKOVÁ, „*Et Quod transeat sine alia lectione*”. *Svätá stolica a Uhorské kráľovstvo v stredovekej komunikácii (s osobitným zreteľom na územie Slovenska)*, Trnava–Nagyszombat 2021. Szlovák nyelvű ismertetője szerint a tanulmánykötet „több fontos aspektusát mutatja be a Magyar Királyság (és különösen a mai Szlovákia területe) és a római Kúria közötti kapcsolatoknak, a pre-magyar időszaktól a 17. század végéig... *A római Kúria és a Magyar Királyság kommunikációs interakciója a középkorban (különös tekintettel a mai Szlovákia területére)* és a *Registra censuum mediaevalia Slovaciae* kutatástámogatási projektek keretében... A szerzők elsősorban saját, több éve folyó kutatásaikra támaszkodnak, amelyeket a Vatikáni Apostoli Levéltárban végeztek. A kiadványban a magyar és római kommunikáció különböző formáinak elméleti és tudományos értelmezése mellett számos konkrét forrás is bemutatásra kerül az említett levéltárból (eredeti nyelven és szlovák fordításban), amelyek egyedülálló és különleges információkat nyújtanak Szlovákia történelmi fejlődéséről... A publikáció igazolja a Vatikáni Apostoli Levéltárban végzett kutatás jelentőségét és pótolhatatlanságát Szlovákia története szempontjából...”.

SUMMÁZAT – TÉZISEK

SUMMÁZAT

I. ELŐZMÉNYEK

Fraknói Vilmos gyakorlatilag már a vatikáni levéltár XIII. Leó pápához (1878–1903) kötődő megnyitásától, pontosabban a *Monumenta Vaticana Hungariae* 1882. évi megalapításától kezdve virtuális intézetként tekintett az általa szervezett római „kis magyar történeti iskolá”-ra. Az infrastrukturális és jogi háttér megteremtésének idejét 1892-ben látta elérkezettnek. Nagyvárad irodalmi kanonoki stalluma jövedelmeiből 100 000 korona értékben – a finanszírozás forrását és összegét maga Fraknói közli a későbbiekben – négy bentlakó tagot fogadni képes, könyvtárteremmel, közös helyiségekkel ellátott villát építtetett székhelyül, egyben saját római lakásául.

Államilag, egyházilag elismert intézmény azonban nem jött létre. A tudományos célkitűzéseket tekintve a vatikáni magyar feltáró levéltári kutatások új szisztémában, a korábbinál rendezettebb körülmények között folytatódtak ekkortól. Az intézmény belső és külső tagjai egyházi, akadémiai és magánösztöndíjak támogatásával dolgoztak az Örök Városban. Az 1900. augusztus 12-én elnyert szentjobbi apátsági javadalomnak köszönhetően Fraknói már két év múltán egy hasonló stílusú, ám kisebb és egyszerűbb kivitelű művészház építésébe kezdett a történeti intézet szomszédságában, három alkotó számára műteremmel, lakással.

A 19. század utolsó, a 20. század első éveiben egyházi és alkotó tudományos pályája, illetve nem kevésbé jelentős művészeti mecénatúrája csúcsára jutó Fraknóinak már a művészház keretében megvalósuló látványos portfólióbővítés után alig két évvel, 1905 elején váratlanul távoznia kellett az Örök Városból, ahová – legalábbis huzamosabb időre – soha többé nem tért vissza. A távozás történetileg adathozható oka a pontifikátusváltáshoz köthe-

tő. Az új egyházfő, X. Piusz (1903–1914) trónraléptével XIII. Leó tudomány- és művészetpártoló, szociálisan érzékeny uralkodása után *zelante* korszak vette kezdetét a Vatikánban. Jellemzői a kánonjogi előírások szigorítása, illetve betartatása a *Codex Iuris Canonici* munkálatainak megindulásával (1904) párhuzamosan, a római Kúria intézményi reformja (*Sapienti Consilio*, 1908), a szorosabban vett egyházi tudományok támogatása, valamint a mindinkább eluralkodó antimodernista kampány (*Pascendi Dominici Gregis*, 1907; *Sacrorum Antistitum*, 1910). Mivel Fraknóinak két, rezidenckiakötelezettséggel járó egyházi javadalma volt Magyarországon, a Szent-szék felszólítására – más egyháziakkal egyetemben – el kellett hagynia az Örök Várost. A távozás indoklásául felhozott idős kora, egészségi állapota nem a valós ok volt. Mindössze hatvankét évesen, telis-tele energiával tért haza Itáliából. Még az általa kigondolt és finanszírozott, a magyar államalapításnak monumentális emléket állító II. Szilveszter-féle lateráni epitáfium nemzeti zarándoklattal egybekötött, nagyszabású felavatási ünnepségére sem utazott vissza pár évvel később az Örök Városba.

Fraknói távollétében megfelelő jogi szabályozás és garanciák, rezideáló igazgató nélkül elképzelhetetlen volt a történeti intézet fenntartása, illetve hosszabb távon a művészház működtetése. A már 1894-ben beígért, 1903-ban a művészeti ösztöndíjak kiírása kapcsán újra felvett hivatalos, jogilag releváns alapítási eljárás 1905 elején vette kezdetét. Fraknói egyházi javadalmai lekötésében vélte megtalálni a fenntartás kézenfekvő módját. Elgondolása valóra váltásához akár a nagyvárad kanonoki stallum, akár a szentjobbi apátság esetében a nagyvárad egyházmegye hozzájárulása szükségeltetett. Nemcsak a kanonoki javadalom tartozott értelemszerűen a várad egyházmegyéhez, hanem a királyi adományozású szentjobbi apátság felügyelete is rá volt bízva. Az előzetes tárgyalás tehát az egyházmegyével: a káptalannal és a püspökkel, mindenekelőtt az utóbbival megkerülhetetlennek bizonyult. Fraknóinak így elsődlegesen egyházmegyéje, személy szerint pedig Szmrecsányi Pál megyéspüspök támogatását kellett elnyernie alapítási terveihez. A várad egyházmegye azonban az alapítási tervezet szövegének 1905 folyamán történt többszöri kölcsönös módosítását követően sem karolta fel teljes szívvel tudós apát-kanonokja elképzeléseit, igaz, végül érdemi akadályt sem emelt eléjük.

A fejlemények ismeretében úgy tűnik: Fraknói hibát követett el 1905-ben azzal, hogy ordináriusa passzivitása láttán visszavonta alapítási ajánlatait. A későbbiekben már nem csupán közönyösséggel kellett számolnia.

2. EGYEZTETÉSEK A PÜSPÖKI KARRAL (1910. JÚL.–1911. MÁRC.)

A történész főpap 1910-re látta ismételten alkalmasnak az időt a magyar „római kérdés” rendezésére. Előzetesen Mailáth Gusztáv erdélyi püspökkel és az újonnan kinevezett kultuszminiszterrel, Zichy Jánossal, illetve Hornig Károly veszprémi, Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspökkel egyeztetett elképzeléseiről. A gondosnak látszó előkészületek után részletes alapítási tervezetét Szentjóbbról, 1910. augusztus 20-ai kelettel küldte el Vaszary Kolos bíboros hercegprímásnak, hogy támogatólag tárja a püspöki kar elé annak legközelebbi ülésén. Miután Róma nemesítő hatása „Európa összes művelt nemzeteit arra készítette, hogy az Örök Városban tudományos és művészeti intézeteket létesítsenek”, célja, hogy „soraikból a magyar ne hiányozzék”, hangoztatta Fraknói. Előterjesztése lényege, hogy a püspöki kar eszközölje ki az apostoli királynál a szentjóbbi apátsági javadalom váradi káptalanra ruházását, azzal a kötelezettséggel, hogy jövedelmeit a püspöki kar által megszervezésre kerülő igazgatótanács elsősorban a megalapítandó római történeti és művészeti intézet, részben az egyházi tudomány és művészet egyéb céljaira fordítsa. Az apátságot már úgy fejlesztette Fraknói, hogy évi 50 000 koronához közelít a jövedelme, ami mindkét célra bőséges fedezet fog nyújtani. Nem csak az apátsági javadalomról volt kész lemondani, hanem ottani beruházásait, mely magántulajdonát képezte, 120 000 korona értékben szintén a római intézetek fenntartására, a katolikus kultúra támogatására inkorporált javadalomnak kívánta adományozni. Két római épület – 150 000 korona értékben – a püspöki kar rendelkezésére bocsátotta volna. Ráadásul az egyházi tudományosság és művészet számára mindezek mellett 100 000 koronás tőkealapot tervezett létesíteni, melyet nagyváradi kanonoki bevételeiből, illetve végrendeleti úton is gyarapítani óhajtott.

Ha 1910 őszén elfogadják Fraknói felajánlásait, a magyar katolicizmusnak minden valószínűség szerint ma is lenne két fontos, egyházi javadalmak bevételeiből épült és eredeti funkcióit betöltő épülete a római *Porta Pia* közelében. A tudós kanonok, szentjóbbi apátúr által megálmodott római magyar „Szent István Történeti és Művészeti Intézet” azonban nem valósult meg.

A szentjóbbi javadalom inkorporációját, a váradi kanonoki stallum leköltését szóban azonnal, majd később írásban többen kifogásolták. A püspöki kar többsége ugyanakkor Fraknói javaslata mellett volt. 1910. november 12-ei ülésén négy fős bizottságot jelöltek ki. A tagok közül ketten: Hornig és

Fischer-Colbrie messzemenően támogatták tudós főpaptársuk tervét. Némi módosításokkal az egykori esztergomi tanítvány, Csernoch János – akkor még csanádi püspök – szintén csatlakozott.

A negyedik bizottsági tag: Széchényi győri, hamarosan nagyvárad püspök a várad káptalannal karöltve a javaslat ellen foglalt állást. Hosszas emlékiratokban, füzetbe fűzött dokumentumokkal érveltek Fraknoi ellen. Széchényi az egyházi birtokok fenyegető szekularizációjának rémképét látta az apátság bekebelezésében, a várad káptalan pedig egyik stalluma lekötését illetéktelen beavatkozásnak tartotta működésbe. Fraknoi hiába módosította javaslatait két ízben is – a szóbeli kritika hatására már 1910 októberében, majd pedig 1911 januárjában.

Az egyes püspökök írásba foglalt véleményei ugyanakkor jórészt kedvezőek voltak. Az említett bizottsági tagok mellett jószerével feltétel nélkül Fraknoi mellé állt Hajdu Tibor pannonthalmi főapát és Firczak Gyula munkácsi püspök, Zichy Gyula pécsi püspök, Batthyány Vilmos nyitrai püspök és Mailáth Gusztáv, továbbá a Csernochéra hajazó pragmatikus javaslatokkal élő gróf Csáky Károly váci és Radnai Farkas besztercebányai, valamint Boromisza Tibor szatmári püspök. Az ellenzők táborát gróf Mikes János szombathelyi, Párvy Sándor szepesi főpásztorok, illetve Vályi János eperjesi és Radu Demeter nagyvárad görögkatolikus püspökök erősítették. A gyulafehérvári román érsek tartózkodott, a kalocsai káptalani helynök inkább az ellenzőkhöz húzott. A többiek álláspontját nem ismerjük. De akár Prohászka Ottokár, akár a történész Vaszary Kolos támogatásában biztosak lehetünk.

A püspökök többsége mindazonáltal hiába állt Fraknoi mellett. Testületileg nem tudtak, és nem is nagyon akartak kiállni a javaslat mellett. 1911. március 30-án, a budavári prímási palotában ülésükön mindenestül a területileg illetékes egyházmegyére, személy szerint az újonnan kinevezett nagyvárad püspökre, a fő-fő ellenző Széchényi Miklósról bízta az ügyet. Közben Fraknoi nyilvános sajtóvitába bonyolódott saját káptalanjával. Az ügyet utóbbi látta jónak a nyilvánosság elé vinni.

3. MEGBESZÉLÉSEK SZÉCHÉNYI MIKLÓSSAL (1911. ÁPR.–1912. JAN.)

A kérdés az 1911. március 30-ai püspökkari határozattal eldőlt. Fraknoi idejekorán felismerte a helyzet reménytelenre fordulását, ezért alapítási

előterjesztéseit visszavonta a püspökkari döntés után. Ezt követően 1911. május 30-án Karlsbadból kelt hosszú, szenvedélyes levélben kért elégtételt új püspökétől káptalanjával szemben. Kanonoktársai tudniillik hivatalos határozatban mondták ki, hogy Fraknói javaslatainak bizonyos részei sértik a testület „alkotmányát és önálló rendelkezési jogát”, sőt még javadalmasként „letett esküjét” is érintik. Igaza mellett püspököktől támogató leveleket, valamint kánonjogi szakvéleményeket idézett. Nem valószínű, hogy Széchényi Miklós bármiféle formális elégtélt szolgáltatott volna kanonokjának. A tárgyalásokat azonban 1911 őszén megkezdte Fraknóival, akit rávett a kényszerűen elejtett fonál újrafelvételére. Ekkor már csak a római magyar „Szent István Történeti Intézet” maradt napirenden, a művészeti intézet átvétele elől a püspöki kar elzárkózott.

A megbeszéléseken a közös nevezőt a még 1911 januárjában elfogadott alapszabályzat jelentette, amely megfelelően biztosította volna az intézmény katolikus jellegét. A legutolsó szövegváltozat szerint a négy egyházi belső és két katolikus világi ösztöndíjast befogadó római magyar „Szent István Történeti Intézet” feladatául „a biblia- és egyháztörténet, a régészet, műtörténet és kánoni jog magyarországi művelőinek” (tovább)képzését és ilyen irányú tudományos kutatások folytatását szánták. Az uralkodó védnöksége és a püspöki kar főfelügyelete alatt álló intézményt igazgatótanács segítségével püspök-kurátor tartotta volna folyamatos ellenőrzés alatt.

A több fordulóban, szóban és írásban zajló egyeztetések során csupán két személyes kikötése volt Szentjobb apátjának. Kérte, hogy legyen beleszólása az igazgató személyének kiválasztásába (Csiszárik Jánost preferálta). Továbbá azt kívánta, hogy főpásztora eszközölje ki számára élethossziglan a Szentszéktől felmentését az őt a váradi egyházmegyéhez kötő rezidencia-kötelezettség alól (mely kötelezettség kúriai szigorítása kényszerítette távozásra az Örök Városhól Magyarországra).

A tárgyalások során többször közel kerültek a megegyezéshez. Fraknói mindenképpen úgy szerette volna a finanszírozást megoldani, hogy ezáltal garanciákat kapjon mindkét javadalma megtartásához, illetve hogy összes vállalását, a római alapítás mellett például az általa létesített szentjobbii iskola és zárda fenntartását biztosítani tudja megélhetése mellett. Különféle javaslatait a nálánál mintegy negyedszázaddal fiatalabb Széchényi elvi vagy gyakorlati okok miatt rendre elvetette. Közben azt kívánta kanonokjától, hogy a 100 000 koronás alapítványi tőkét először másfélszeresére, majd

duplájára, 200 000 koronára emelje. Utóbbi követelésen Fraknoi olyannyira felháborodott, hogy 1912. január 20-án visszalépett a tárgyalásoktól. Az alapítványi összeget a SzIT-nek és az MTA-nak adta, római villája pedig akadémiai kezelésben a magyar államé lett.

4. A RÓMAI „SZENT ISTVÁN EGYHÁZI INTÉZET” (1912. FEBR.–1913. NOV.)

Széchenyi Miklós gróf a konzervatív magyar katolicizmus meghatározó, tevékeny alakjának számított. Fiatalos lendülettel rektorként a bécsi Pázmáneumnak, megyéspüspökként a győri szemináriumnak emeltetett új székhelyet. Vele szemben Fraknoi 1870/1872-es publicisztikájától kezdődően a progresszív katolicizmus korai programadó személyiségének tekinthető. Szembehelyezkedésük a római intézet alapítása kapcsán e két, egyházon belüli koncepció világnézeti küzdelme volt. Igazat mondott Széchenyi, amikor azt állította: elvi okokból nem enged, nem engedhet. Csak éppen ezen elvi okok nem a kifogásolt technikai részletekben rejlettek, jóval átfogóbbak voltak, és emiatt bizonyultak a nehézségek áthidalhatatlanoknak. Ugyanakkor akár Nagyvárad arisztokrata püspöke, akár Szentjobb tudós apátura érdemére legyen mondván: a katolicizmusról, az egyháznak a magyar társadalomban a 19. század végén, a 20. század elején betöltendő szerepéről vallott, jószerével antagonisztikus felfogásuk ellenére 1911 őszén megkísérelték az együttműködést. Az eszmei ellentétek a tárgyalások során azonban mindinkább elmélyültek és személyessé kezdtek válni.

Széchenyi Miklós 1912. február folyamán hosszas emlékiratban magyarázta püspöktársai előtt a tárgyalások kudarcát és igyekezett a felelősséget mindenben tudós kanonokjára hárítani. A gróf-püspök váratlan fordulattal zárta a püspöki kar számára írt beszámolóját. Tekintettel a „római tudományos intézet” fontosságára, valamint arra, hogy a püspöki kar túlnyomó többsége egyetértett azzal, hogy a „szentjobbi apátság javadalma valamely formában igénybe vétessék” e célra, püspöktársai jóváhagyása esetén kész volt ő maga a szükséges lépések megtételére, hogy a „szentjobbi apátság megüresedése esetén, a javadalom jövedelmeinek terhére felveendő nagyobb kölcsön igénybevitelével Rómában magyar egyházi tudományos intézet létesíttessék”. A századelő konzervatív magyar katolicizmusa a római magyar egyházi intézetet maga kívánta létrehozni!

Ettől függetlenül, netalán erre válaszul – nem tudhatjuk – Fraknói minden korábbinál progresszívabb megoldással állt elő. 1912. február 15-én Vaszary hercegprímás útján felszólította a püspöki kart, hogy miután az 1911. november 9-ei ülésén a püspöki kar a katolikus érdekek támogatására közéleti téren ötéves futamidőre évi 150 000 koronát (vagyis az egyes javadalmakra korábban kivetett kongruahozzájárulás 22 %-át)¹ szavazott meg, „kultúradó” formájában tegye ugyanezt a katolikus tudomány és művészet javára is. Indoklása szerint „mellőzhetetlenül szükség van Rómában oly intézetre, mely Szent István apostoli királyunk nevét viselvén, az egyházi tudományosság és művészet egész körét fölkarolván, a kilencszázados magyar katolicizmust méltó módon képviselje és a magyar kultúra különleges igényeinek kielégítésére alkalmas legyen”.

Kezdeményezése támogatására hamarosan széleskörű mozgalmat indított. Egy hónapon belül 770 támogató aláírás gyűlt össze a katolikus egyházi és világi értelmiség részéről. A sort öt korábbi kultuszminiszter nyitotta meg, őket többek között akadémikusok, egyetemi, szemináriumi és középiskolai tanárok, múzeumi, könyvtári és minisztériumi tisztviselők, a SZIT és egyéb katolikus társulatok, tudós szerzetesek, például Sík Sándor, Schütz Antal és Kornis Gyula követték. Az aláírási íveket díszes kötésű kötetben Apponyi Albert nyújtotta át Vaszary hercegprímásnak. Fraknói a király, mint főkegyúr támogatását is meg kívánta szerzeni, Zichy kultuszminiszter személyesen puhatolózott az ügyben. Az idős Ferenc József végül nem kívánt foglalkozni a kérdéssel.

Az 1912. április 25–26-ai püspökkari konferencia a kezdeményezést kerek perec elutasította, és erősen kifogásolta Fraknói mozgalmát. Egyúttal korábbi tervezetei újragondolását kérte tőle a testület, amely azonban Széchényi püspök felajánlkozását sem fogadta el a római egyházi intézet megszervezésére.

Az új helyzetben ezúttal három tagból álló püspöki bizottságnak kellett eljárnia. Hornig és Fischer-Colbrie mellett az egyeztetések lefolytatását a tudós apát-kanonokkal megint csak Széchényi Miklós kapta feladatul.

* * *

¹ Eszerint a nagyjavadalmasok évi kongruahozzájárulása 682 000 korona volt.

Fraknói időközben – 1912. április 7-én, húsvétvasárnap közzétett – kiáltványában évi mintegy 25 000 koronát ajánlott fel a SzIT-nek olyan könyvek kiadására, amelyek a katolicizmus századelős spirituális és szociális kibontakozása mellé a szellemi expanziót társították volna. A szentjobbi apát a „katolikus intelligencia legkiválóbb munkatársainak” támogató aláírásaira hivatkozva magát az „egyházi tudomány és művészet érdekeinek mintegy meghatalmazott ügyvédje”-ként aposztrofálva kérte a püspöki kart, a „világ leggazdagabb egyházának vezérférfiai”-t a katolikus kultúradó megszavazására. Az évi rendszerességgű hozzájárulás a római egyházművelődési intézet mellett egyéb kulturális célokat is szolgált volna, például a gondoskodást az amerikai magyarság szellemi szükségleteiről. A püspöki kar ezzel szemben nemhogy elutasította a hozzájárulás megadását, hanem azt szerette volna – több tagja ki is mondta –, ha Fraknói, törölve időközbeni vállalásait, megismétli korábbi felajánlásait, mindenekelőtt római világiójának átadását a püspöki karnak az újonnan alapítandó egyházi intézet számára. Szentjobb tudós apátja erre nem volt hajlandó, a kisebb művészház átadására, valamint egyéb kisebb felajánlások tételére igen. Ilyen volt például a *Vatikáni Magyar Okirattár* pénzalapjának átadása az új intézmény tudományos kutatásainak támogatására.

Ennek az immár kizárólag egyháziak számára létesítendő római egyházművelődési intézetnek, melyet Fraknói ugyancsak Szent Istvánról kívánt elnevezni, szintén a k. u. k. követség kánonjogi tanácsosa, Csiszárik János lett volna az első igazgatója. Hornig felkérésére Csiszárik részletes működési szabályzatot dolgozott ki, amihez az osztrák intézetet igazgató neves történész, Ludwig von Pastor segítségét is kikérte. A „Szent István Egyházművelődési Intézet”-et Csiszárik a *Campo dei Fiori* és a *Largo di Torre Argentina* között található *Monte della Farina* 19. alatt, a német *Anima*-kollégium bérpalotájának első emeletén tervezte elhelyezni.

A finanszírozás kérdését végül azonban ekkor sem sikerült megoldani. Hornig erőfeszítései, hogy a saját, illetve Fraknói részleges felajánlásaiból kigazdálkodja az alapítási és fenntartási költségeket, nem vezettek eredményre. Fraknói egyébként is a nagyjavadalmasi kultúradó megszavazásához ragaszkodott. Ennek érdekében 1912. november végén a püspöki kar felelősségéről mindennél korábban határozottabban fogalmazó nyílt, majd 1913 januárjában pedig kifejezetten szenvedélyes hangvételű magánlevelet intézett az új hercegprímáshoz. Jóllehet az 1860-as évek második felében Csernoch Esztergomban tanítványa volt, Fraknói nem érte el célját. De

nem ért teljesen célt Széchényi sem. Ő továbbra is a hitel felvételében gondolkodott a szentjobbi javadalom terhére, ezúttal már Fraknói teljes megkerülésével. Egy újabb, immár személyeskedő jellegű ellenirat segítségével a tudós apát-kanonokot sikerült ténylegesen kizáratnia a római intézet további alapítási tervezgetéseiből. A püspöki kar 1913. január 22–23-án, a Központi Szeminárium dísztermében a nagyvárad püspök előterjesztése szellemében hozott határozatot, ugyanakkor a hitel felvételétől információhiányra hivatkozva tartózkodott.

Bárminemű római intézetalapításnak azonban csak Fraknóival lehetett esélye, nélküle eleve kiáltástalan volt a vállalkozás. A tervezett egyházi intézet nem valósult meg. A püspöki kari 1913 novemberében kénytelen volt konstatálni, hogy „a Rómában létesítendő magyar egyházművelődési intézet ügyében a tárgyalások nem vezettek eredményre”. Arról hozott csupán határozatot, hogy az egyes püspökök, ha jónak látják, római tanulmányok folytatására a német *Campo Santo*- és *Anima*-kollégiumokba, illetve a francia szulpiciánusok intézetébe küldhetnek ki saját költségükön fiatal papokat.

5. SAJTÓJELENTÉSEK

Az 1911 elejei, egyértelműen a nagyvárad káptalan által kezdeményezett sajtóhíradások után a Fraknói és Széchényi között 1911 őszén-telén, szóban és írásban folyó tárgyalásoknak nem találjuk említésre méltó nyomát a hírlapokban. Komolyabb sajtónyilvánosságot a római magyar „Szent István Egyházművelődési Intézet” tervének megszületésétől tapasztalhatunk. A nagyjavadalmasok „kultúradójára” épülő új elképzelését és aláírásgyűjtő kampányfelhívását maga a püspök-akadémikus publikálta a *Budapesti Hírlap* hasábjain 1912 februárjában. A római egyházművelődési intézet létrehozására elsőként Zichy Gyula pécsi püspök lapja, a *Dunántúl* reagált érdemben. Erősen támogató narratívával állt ki a szentjobbi apát személye, alapításai és mecenatúrája mellett. Kiemelte az elszántságot, hogy miután javadalma inkorporációjának terve „illetékes helyen elfogadást nem nyert”, „lelkesülése nem engedi pihenni”.

Az *Esztergom* vélhetően klerikus szerzője a méltató szavak mellett éles szemmel vette észre Fraknói eredeti, 1911. augusztus 20-ai, illetve a mostani, újabb javaslata közötti különbséget: tudniillik, hogy immár kizárólag

egyházi jellegű intézetről volt szó. Jóllehet a színpalak mögött zajló tárgyalások során elő-előkerült, hogy az új magyar egyházi intézmény jótékony hatással lehet a római magyar jelenlétre, a Szentszékhez fűződő kapcsolatokra, valamint az előzmények között rendre felmerült a Szent István-féle *hospitium* is, arról, hogy az új egyházi intézmény egyben zarándokházi funkciókat is betöltene, érdemben először itt esett szó.

Fraknóit ekkoriban liberális részről érte támadás. A tekintélyes, 1850-ben alapított, a 20. században mindinkább balra tolódó *Pesti Napló*-ban Tábori Kornél írt vitriolos cikket „*A római Művészház csödjé*” címmel. Fraknói kénytelen volt helyreigazító nyilatkozatot közölni, melyben a folyamatban lévő újraalapítási tárgyalásokra hivatkozott. Ezekről, és a püspöki kar április végi határozatáról a szaporodó – és ellentmondó – híradások özönében Rákosi Jenő nemzeti konzervatív lapja, a *Budapesti Hírlap* 1912. április legvégén megjelenő tudósítása nyújtott eligazítást. Az itt közölt Fraknói-interjúból tudjuk például, hogy a „katolikus kultúradó” és a római egyházi intézet érdekében összegyűjtött támogató aláírásokat Apponyi Albert nyújtotta át díszkötésben a hercegprímásnak a budavári prímási palotában.

Nem hiányzott a lapokból a SzIT számára tett újabb, 1912. húsvéti felajánlás méltató ismertetése sem. A mind kudarcosabb egyházi intézetalapítás ellenpontjaként gyors sikerre vitt történeti intézet megszületése végig széles nyilvánosság előtt zajlott. Napilapok, tudományos periodikák számoltak be az – egyház számára 1912. januárban elveszett – Fraknói-villában állami költségvetésből az Akadémia közreműködésével 1914 tavaszára felálló *Istituto Ungherese di Studi Storici* létrejöttének minden egyes lépéséről, nem hallgatva el gróf Zichy János korábbi kultuszminiszter és – a szóbeszédben Fraknóihoz hasonlóan alaptalanul a szabadkőművesség hírébe hozott – Berzeviczy Albert MTA-elnök szerepét. Fraknói személye mind a híradásokban, mind a bennük közölt hivatalos iratokban messzemenő megbecsültségnek és tiszteletnek örvendett, sajátos kontrasztjaként az egyháza vezetésén belül róla kialakult kedvezőtlen képnek.

A tudós prelátus megítélésének változását a bevallottan antiklerikális, szabadkőműves *Világ* tárta 1913. november végén a nyilvánosság elé „*Egy báltérbe szorított főpap*” címmel. A szentjebbi apát marginalizálódó helyzetét az egyházi nagyjavadalmasok sorában Prohászka Ottokáréhoz hasonlította, valamint adatolta Fraknói 1905. évi római távozásának kényszerű okát. A püspök-akadémikus irányában az egyházi felső- és középréteg soraiban

táplált ellenérzéseket az eltérő egyházszemlélet mellett származására vezette vissza a cikk névtelen szerzője.

6. FRAKNÓI LEMONDÁSA ÉS BÉCSI „EMIGRÁCIÓJA”

A katolikus felsőkléruson belül a világháború előtt nemcsak Prohászka Ottokár maradt kisebbségben, hanem Fraknói Vilmos is mindinkább peremre szorult. Hiába állt Prohászka mögött a szélesebb katolikus tábor többsége, hiába támogatta Fraknói konfesszionális kultúrtörekvéseit a katolikus világi és egyházi értelmiség színe-java, a nagyjavadalmasi konzervatív szemlélet meghatározó maradt. Az 1910–1913 között folyó tárgyalások azt bizonyítják, hogy sem Széchényi Miklós kifejezetten arisztokratikus, paternalista konzervatív, sem a leginkább Csernoch által képviselt pragmatista konzervatív egyházképbe nem fért bele Fraknói tudományra, művészetre, ismeretterjesztésre egyaránt kiterjedő modern „kultúrprogressziója”. X. Piusz antimodernista pontifikátusa alatt mindez nem tekinthető különösebben meglepőnek, még akkor sem, ha párhuzamosan a teológiai képzés és tudományok máig ható átalakítása indult meg Rómában.

Fraknói 1914 őszére vonta le marginalizálódása következményeit. Október 31-én lemondott a szentjobbi apátságról és a nagyváradi kanonokságról. A tényleges, kiváltó ok az I. világháború kitörését követően a püspöki kar által megajánlott hadisegély ügye volt: „Nagymértékben kínosan hat reám azon tudat, hogy fölfogásomat a nagyjavadalmak egyházi és nemzeti kötelességeiről áthidalhatatlan távolság választja el egyházam vezérférfiainak fölfogásától...” – fejezte ki Szentjobb akadémikus apátja mindennél nyíltabban és világosabban egyházképének a magyar felsőklérus prominens vezetőitől erősen eltérő voltát a lemondását nyilvánosságra hozó nyílt levélben.

Indokait már-már indulatosan sorolta fel Fraknói. Elsőként a római intézet alapítását célzó, 1910. augusztus 20-ai ajánlatát hozta fel: „Néhány év előtt, megszüntetni kívánván azon szégyenteljes helyzetet, hogy Rómában minden keresztény nemzetnek van, csak a világ leggazdagabb egyházával dicsekedő magyarnak nincs saját intézete, ilyennek létesítésére egész vagyonomat és évi jövedelmem háromnegyedrészt életfossziglan ajánlottam föl. Elutasítottak” – szögezte le. Majd az 1912. februári javaslata következett: „Azután javaslatot terjesztettem elő, hogy a nagyjavadalmasok tízmilliót tetemesen meghaladó

évi tiszta jövedelemük másfél százalékát a tudomány és művészet szolgálatára állítsák. Meg sem hallgattak” – kiáltottak fel szavai.

Írásunk tárgyát képező alapítási elképzelései kudarcán még ha nehezen is, de túl tudta magát tenni Fraknoi Vilmos, az aktuális helyzeten azonban már nem. „Ezen kettős csalódásnál fájdalmasabb a harmadik, mely most ér, mikor még nagyobb érdekekről és még sürgetőbb kötelességről van szó. Ezért a magyarországi egyház legdicsőségesebb és leggyászosabb napjainak történetírója föl van jogosítva hirdetni: hogy a jelen válságos idő, mikor a magyar állam fönnállása és az avval elválaszthatatlanul egybekapcsolt magyarországi katolikus egyház sorsa forog kockán, kicsinyes expediensekkel nem elégíthető ki – nagy tetteket követel...” – szólalt meg a magyar nemzet és a magyar egyház tudós historikusa, hosszasan idézve megelőzőleg a Mohács előtti nunciusi jelentésekből.

Lemondása jöllehet végül nem emelkedett jogerőre, és még 1914 decemberében visszavonta azt, elhagyta Magyarországot, és Bécsbe költözött rokonaihoz. Budapestre hosszabb időre legközelebb az 1918. októberi forradalom napjaiban tért vissza. A forradalmat a maga részéről üdvözölte, szükségyszerű történelmi fejleménynek tartotta. Azt azonban, hogy mindennek ára a történelmi Magyarország feldarabolása lesz, ő maga sem látta, láthatta előre.

7. ÉRTÉKELÉS, KITEKINTÉS

Széchenyi, Csernoch, mögöttük Mikes János és mások, Hornig, Fischer-Colbrie, Mailáth, velük Radnai Farkas és társai, ők mind- mind a magyar katolicizmus jelentős személyiségei. Sokuk szerepét és személyét jórészt még homályosan látjuk, miként a nagyváradi székeskáptalan kortárs tagjaiét is. Aligha vonhatjuk kétségbe, hogy egyházuk és hazájuk iránt döntő többségükben elkötelezett, szellemileg és lelkileg egyaránt kiművelt klerikusok voltak. Eltérő egyházképük, immanens ekkleziológiai felfogásuk a római intézetalapítás kapcsán nemcsak megmutatkozott, hanem szélesebb nyilvánosságot is kapott. S mindenekelőtt kontraproduktívnak bizonyult. Az I. világháború ugyan a sikeres egyházi intézetalapítás után sem tette volna lehetővé az érdemi szellemi munka megkezdését Rómában, a fenntartására rendelt szentjobbi javadalom pedig a trianoni békét követően aligha tudta volna biztosítani az intézet fenn tartását, a Fraknoi-villa viszont megmaradt volna a magyar katolicizmus

számára, ideális feltételeket biztosítva a római magyar egyházi intézetnek. 1913-ban viszont a Fraknoi-villa visszavonhatatlanul a magyar államé lett, hogy az benne történeti intézetet létesítsen és működtessen.

* * *

Az 1913-as állami alapítású, az Akadémia által felügyelt Fraknoi-féle történeti intézetnek valóban a *Palazzo Falconieri*-ben kereshetnénk (jog)utódját, amennyiben működne a falai között egy tudományos intézmény ismérveinek megfelelő, a Vatikánban feltáró, folyamatos és módszeres levéltári alapkutatásokat folytató és publikáló történeti intézet. Ilyen azonban nincsen. A villából átköltöztetett *Istituto Ungherese di Studi Storici* az 1940-es évekre elhalt a *Via Giuliani*-n, a rendszerváltozást követően a restaurációjára tett kísérletek pedig nem bizonyultak maradandónak. Fraknoi művészeti intézete 1913-ra végleg megszűnt. Az 1920–1930-as évek fordulóján a római magyar akadémia keretein belül létrejött római művészeti iskola és a hozzá kötődő művészeti ösztöndíj-rendszer egyértelműen a Klebelsberg Kuno-féle, az 1920-as évek miliójében fogant új koncepcióhoz és az 1927-es alapításhoz kapcsolódik. A viszony Szent-jobb apátjának római művészeti mecénatúrájához legfeljebb áttételes.

A római *Collegium Hungaricum*on belüli egyházi osztály – a Pápai Magyar Intézet elődje – létrehozásának közvetlen gondolati előzménye azonban kétségtelenül Fraknoihoz köthető. Nem az 1894-ben alapított történeti intézethez, hanem az 1912 februárjában a püspöki kar elé terjesztett új koncepciójához! Az 1910. augusztus 20-án megfogalmazott első tervzet, amely tudományos és művészeti jelleggel ugyan, de a Szent István-féle zárándokház újrának betöltését tűzte ki céljául, és az új intézet névadójául is a szent királyt jelölte meg, egyértelműen a mai Szent István Házat jelöli Fraknoi Vilmos másik szellemi örököseinek Rómában. Éppen tehát az a két intézmény: a Pápai Magyar Intézet és a Szent István Ház képviseli Fraknoi örökségét, pontosabban annak egy-egy részét, amely nem hirdeti magát márványtablákon a tudós főpap munkássága folytatójaként. Pedig azok, s meglévő feladataik mellett a tudományos kutatás, az alkotó művészet felkarolásával pedig még inkább azok lehetnek majd a jövőben. A nemcsak a szociális kérdés fontosságát felismerő, hanem a tudomány számára a szentszéki gyűjteményeket is megnyitó XIII. Leó szellemiségét megidéző új pontifikátus, XIV. Leó pápasága minderre kitűnő alkalmat és ösztönzést jelenthet.

* * *

A történelem majdnem orvosolta a magyar egyház számára a Fraknói-villa elvesztését a római magyar egyházi intézet falai közé helyezésének kezdeményezésével. 1948 júliusában Ortutay Gyula miniszter tényként közölte Péterffy Gedeon rektorral, hogy a PMI-t a Falconieri-palotából a Fraknói-villába költöztetik át, miután az elképzelés mind Mindszenty hercegprímás, mind a szemináriumok kongregációjának prefektusa, Giuseppe Pizzardo bíboros tetszését elnyerte. Végül azonban az olasz bérlő, nem magánszemély, hanem egy társaság számára nem tudtak megfelelő csereingatlant biztosítani, a szigorodó olasz törvények pedig nem tették lehetővé enélkül a ki-költöztetést. Az egyébként kiváló, az 1910-es évek elejének elképzeléseit részben életre keltő terv így meghíúsult.² Egyelőre nem eldönthető, hogy a terv az 1910–1913 között megfogalmazódó koncepciók ismeretében vetődött-e fel 1948-ban, vagy csupán a villa építtetőjének klerikus volta miatt akarták ideköltöztetni a PMI-t, hogy így szabaduljanak meg tőle a *Via Giulia*n.

Fraknói Vilmos emléke ekkor már leginkább csak római épülete nyomán, illetve tudományos munkája eredményeiben élt tovább az Örök Városban és idehaza. A magyar katolicizmus szellemi modernizációjáért vívott küzdelme feledésbe merült.

TÉZISEK

Az 1910–1913 között folyó tárgyalások Fraknói által összegyűjtött iratainak átlátása, megértése és feldolgozása kiegészítő dokumentumok bevonásával a következő két fő történeti állítás megfogalmazására jogosít fel.

1. Különösen fontos és szimbolikus ügy: a római magyar egyházi intézetalapítás kapcsán jobban megismerhetőbbé vált a századelős katolikus egyházi elit gondolkodása, a korábbinál plasztikusabban tárultak fel törésvonalai. A részben pragmatista, részben paternalista, arisztokratikus konzervativizmus vs. a nem csupán Prohászka, hanem Fraknói által is képviselt, mozgósított és szervezett egyházi „progresszió” sűrű szövetű adatolásának

² CSORBA, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet*, 89. – Ezt megelőzően, 1935-ben felvetődött, hogy a *Via Giulia*ról az egész római magyar akadémia a Fraknói-villába költözne (de az egyházi osztály nélkül), melyet emelet ráépítésével bővítettek volna. BEKE, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, 83; Uő, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása*, 72.

köszönhetően a történettudomány végképp nem tekinthet monolit tömbként a századfordulós magyar katolicizmusra. Ez akkor is lényeges eredmény, ha az I. világháború után a külső viszonyok és a belső erővonalak egyaránt jelentősen megváltoztak, átrendeződtek. Fraknói Vilmos a romantikus historizmus és a modern katolicizmus keretében megjelenő, szembeötlő társadalmi felelősségvállalást mutató patrióta elitizmus képviselője volt a 19. század végi, 20. század eleji Magyarországon. Ennek a szociális és kulturális felelősségvállalást mutató katolikus patrióta elitizmusnak azonban sokáig nem volt saját, központi önkifejezési fóruma. Fraknói maga leginkább Rákosi Jenő nemzeti konzervatív lapjával, a *Budapesti Hírlappal* ápolt szoros kapcsolatot.³

Fraknói római intézetének története, az újabb és újabb alapítási koncepciók azt mutatják, hogy a katolikus identitás századfordulós erősödését világnézeti szegregáció és klerikalizáció kísérte. E folyamat időkerete: 1894–1914, a saját székhelyen működő magánintézet létrejöttének és az állami-akadémiai magánintézet megalapításának, valamint az egyházi fenntartású, illetve egyházi jellegű intézet létesítése kudarcának időszaka.

2. A történeti kutatás alapjain állva sikerült végképp eloszlatni és tisztázni a jelenleg az Örök Városban működő magyar intézmények Fraknóihoz kötődő konfabulatív eredetmítoszait. E tisztázás lényege: amíg Klebelsberg Kunónak az olasz–magyar kulturális és diplomáciai kapcsolatokat előtérbe helyező koncepciója ma is eleven Rómában, addig Fraknói tudományos örökségének nincsen intézményes bázisa Itália szívében. Sem magyar egyházi vagy állami fenntartású kutató történeti intézetet és alkotó művészházat nem találunk Rómában. Ugyanakkor a magát csupán látens hagyományában Fraknóihoz kapcsoló, de hivatalos öndefiníciójában ezt ki nem fejező PMI markáns gondolati előzményei felfedezhetők Fraknói 1912 februárjában megfogalmazott tervezetében, illetve azt követően az 1912 novemberéig tartó, Hornig által vezetett tárgyalásokban. A tudós apát-kanonok 1910. augusztus 20-ai, Szent István nevét viselő és középkori zarándokházának hagyományát felélesztő elképzelésének nyilvánvalóan a SZIH a tényleges megvalósítója, még ha csupán részlegesen is. Éppen az az intézmény, amely semmilyen módon nem köti eredetét Fraknói Vilmoshoz.

A két fő történeti állítást egy egész csokor kisebb, a Fraknói-biográfiához kapcsolódó eredmény színesíti. Ezek a szintén a centenáriumi emlékévhöz kö-

³ A későbbiekben – a sajnos hiányosan megőrzött – *Alkotmány* került előtérbe.

tódó eredmények kiegészítik, olykor meghaladják a Fraknói-emlékkönyvben feltárt és rendszerezett bőséges anyagot.

a) Fraknói nem idős kora, nem egészségi állapota miatt távozott 1905-ben végleg Rómából, hanem az új pontifikátus okozta változások, a kánonjogi előírások betartásának szigorítása miatt tért vissza Magyarországra. A káptalani rezidenciakötelezettség alól a Szentszéktől kellett felmentést kapnia 1911-ben, hogy ne kelljen ténylegesen Nagyváradon laknia. Az intézetalapítási tárgyalások során a diszpenzáció megszerzéséhez megyéspüspöke, Széchényi Miklós közbenjárását kérte, még Zichy János kultuszminiszter útján is. Hazatérve, szentjobbi apátsága élén új „életcélt” talált magának: az államalapító szent királyhoz kötődő javadalom méltó rendbetételét és felfejlesztését.

b) Nagyvárad látogatásainak a szakirodalom által megfigyelt ritkulását⁴ meghatározóan a káptalan tagjaihoz, illetve megyéspüspökeihez, Szmrecsányi Pálhoz és Széchényi Miklóshoz fűződő viszonyának megromlása, a római alapítási tervek miatt kifejezetten feszültté válása okozta. Utóbbi konfliktus többszörös áttétellel végül a magyar hierarchiával és annak fejével, a volt esztergomi tanítvány Csernoch Jánossal való kapcsolat megromlásához vezetett. Bár 1914. őszi lemondását javadalmairól Fraknói hamarosan visszavonta, ez év végi távozása Magyarországról Bécsbe – egyéb, időskori okok mellett – saját egyházán belüli marginalizálódásával magyarázható.

c) A szakirodalomban, beleértve a 2024-es centenáriumi emlékkönyvet is, nem voltak ismertek főintendánsi tisztének és szentjobbi apátságának pontos adatai. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének élére királyi kinevezés három évre: 1897. december 10.; öt évre: 1901. január 10.; átmeneti meghosszabbítás az új szabályzat megalkotásáig: 1906. január 20.; kinevezés további öt évre: 1907. június 29.; majd újabb öt évre: Bécs, 1912. november 1. Lemondását az uralkodó 1916. szeptember 5-én fogadta el, s fejezte ki elismerését a „tisztjében közel két évtizeden át kifejtett önzetlen s buzgó szolgálatáért s a hazai vidéki múzeumi és könyvtári ügy terén szerzett kiváló érdemeiért”. Fraknói mindazonáltal *de facto* már 1915-ben sem irányította a főfelügyelőség munkáját, hiszen 1914 legvégén Bécsbe költözött.

⁴ Míg Szmrecsányi Pál püspök beiktatásán, majd temetésén (1903, 1908) jelen volt, Széchényi Miklós installációja helyett Karlsbadban időzött 1911. május végén. Utolsó dokumentált váradi útja ottani aranymiséjéhez kötődik, melyet 1915. július 24-én „csendes elvonultságban” tartott. BALLA–LAKATOS, *Megjegyzések*, 121–123.

A szentjobbi reális apátságot 1900. augusztus 12-én nyerte el, s 1914. október 31-én a királynak benyújtott lemondását még abban az évben, december 21-én visszavonva haláláig viselte. Szekszárdi apáti címétől a szentjobbi kinevezéskor vált meg lemondással, melyet 1901. április 1-jén fogadott el Ferenc József, s nevezte ki egyben utódát. A szentjobbi apátsági javadalom fejlesztéséért, majd az ottani iskola- és zárdaalapításért 1906. március 11-én és 1912. április 15-én hivatalosan publikált miniszteri elismerést kapott Apponyi Alberttől, illetve Zichy Jánostól. Hasonló köszönet járt neki Jankovich Béla kultuszminisztertől 1914. március 15-én az állami alapítású római magyar történeti intézet javára tett „újabb anyagi áldozataiért”.

d) Az eddig jószerével csupán Berzeviczy Albert híradásából ismert amerikai utazás 1912. május–júniusban valósult meg. Az odavezető hajóúton dolgozta ki a középkori magyar művelődéstörténeti szintézis tervét. Egyházi részről megghiúsult római elképzelései, álmai helyébe az itáliai, vatikáni kutatásokat megelőző, tizenhat éves kori pályakezdését meghatározó téma lépett. A magyar művelődéstörténet nagymonografikus feldolgozását végül Domanovszky Sándor valósította meg. A gondolat eredete viszont – e téren is – Fraknói Vilmoshoz köthető.

e) Minden korábbinál részletesebben és adatoltabban tárulnak fel előttünk mecenatúrájának részletei, Fraknói saját elmondásában és kimutatásában (*Dokumentumok*, 49.c és 50. sz.).

f) „Akit barátságára méltónak ismert meg, ahhoz aztán többnyire az egész életén át híven ragaszkodott, azért mindent megtenni kész volt s azal kereste is az együttlétet. Bár érzékeny természetű volt, könnyen engesztelődött s egyáltalán nem volt haragtartó; így aztán lehettek régi barátságai...” – tartalmazza a Fraknóiról tartott akadémiai emlékbeszéd.⁵ Erről a különleges érzékenységről, vissza-visszatérő elégedetlenkedésről,⁶ szerénységgel párosuló szenvedélyről minden korábbinál plasztiku-

⁵ „...Rómer Flóris, Bubics Zsigmond, br. Hornig, Trefort, Ipolyi, gr. Zichy Géza, Tárkányi Béla, Szilágyi Sándor, Grünwald Béla, Szily Kálmán, később Szalay Imre s Fejérpataky is meghitt barátai voltak; bár a Történelmi Társulatban néha szembekerültek, tartotta a jó barátságot Pulszkyval és egész családjával is” – folytatódik a szintén közeli barát, Berzeviczy Albert felsorolása (*Fraknói... emlékezete*, 36). E barátok sorát jelen tanulmány alapján a következő nevekkel egészíthetjük ki: Giesswein Sándor, Szabó Jenő, Timon Ákos, továbbá Wlassics Gyula, részben pedig Zichy János is.

⁶ Vö. BÁRÁNY ZSÓFIA, *Fraknói Vilmos. „Akadémiánk tudós, szeretetreméltó főtitkára”*, A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai (szerk. Szilágyi A.), Budapest 2023, 261–268, 266.

sabb képet nyújtanak a püspöki karral, kiváltképpen gróf Széchenyi Miklóssal és Csernoch János hercegprímással folytatott tárgyalásai.

* * *

A tanulmány után következő *Dokumentumok* válogatásában, *in extenso*, illetve kivonatatosan (*online facsimile*-közlésekkel) publikált szövegekkel a célunk az elmondottak illusztrálása, megértésük segítése. Nem önálló forrásközlésről van szó, ezért az apparátusban leginkább csupán az érthetőséget segítő, kiegészítő információk szerepelnek. A tágabb történeti és szakirodalmi kontextust a tanulmány és apparátusa biztosítja. Nem korszakbeli, közismert történeti szereplők (Szent István és Szent László király, II. Szilveszter pápa stb.) évszámadatainak megadását mellőztük a dokumentumközlések tájékoztató jellegű jegyzeteiben. A jegyzetelt személyek legszükségesebb információi kizárólag az első előfordulásnál szerepelnek. A későbbiek esetében a KÖHALMI OLIVÉR által összeállított index segítségével hagyatkozhatunk. A közismert rövidítések (v. = választott; v. és k. = vallás- és közoktatásügyi stb.) többségét meghagytuk.⁷

⁷ A művészettörténeti intézet repertóriumra felsorolja az alább közlendő OSzK-anyagból a főbb levéltárakat, szereplőket. Témaírásában ugyanakkor statikus képet ad, s végig egyazon „Római Intézet”-ről, egy alapszabály-tervezetről beszél, noha az iratokban lényegét tekintve két különböző elképzelés (1910. augusztus és 1912. február), és azok többféle variációja jelenik meg. A leírással ellentétben nem Fraknoi intézett felterjesztést Ferenc Józsefhez, ő csak megírta Zichy kultuszminiszter végül el nem küldött szövegét stb. Fraknoi ugyanitt közölt életrajza még több hibától hemzseg: eszerint mindössze 90 írása jelent meg, 1890-től folyamatosan Itáliában élt, de közben 1889–1892 között az MTA másodelnöke volt, sőt főtítkári posztját is megőrizte. Mi több, az alábbi forrásanyagból és a jövőből – az átlátóképesség teljes hiányával – szemezgetve egy sosem volt intézet képét konstruálja meg az 1890-es évekre a repertórium, s már a 19. század végén a *Via Giuliani* (!) helyezi el azt: „Az *Anima* és *Campo Santo* német egyháztörténeti intézetek mintájára 1894-ben római villájában, a *Via Giuliani* megalapította a Magyar Történeti Intézetet. Célja a teológusok tudományos (egyháztörténeti, régészeti, művészettörténeti, irodalmi, kánonjogi) továbbképzése, illetve képzőművészek ösztöndíjakhoz juttatása volt. Az Intézetben öt történész, illetve régész lakhatott római könyvtári és levéltári ösztöndíja idején. Az öt helyből négyet a VKM, egyet az MTA tölthetett be...”. Vö. <https://mi.abtk.hu/bu/repertorium/regeszta-a-iii/a-iii-24-fraknoi-vilmos-a-romai-magyar-torteneti-es-muveszeti-intezet-ugyebez-nagyvarad-1911>. E honlapi ismertető egyik mondata sem helytálló, sőt leginkább ordítóan hibás, feltétlenül javítandó. Még a következő, egyébiránt hasznos információ közlésénél sem sikerült az intézmény pontos megnevezése: „A római Magyar Történeti Akadémia Könyvtárából származó Fraknoi-könyvtár állománynaplójáról (1801–1899) készült mikrofilm az X 9982 törzsszám alatt található.” Uo.

DOKUMENTUMOK

I.a

Budapest, 1903 őszén

Az Országos Képzőművészeti Tanácshoz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 13^{vr} [!] – m.p. concept.)

Mélyen Tisztelt Tanács!

Attól a meggyőződéstől áthatva, hogy Róma tudományos és művészeti kincseinek tanulmányozása azt az emelő és nemesítő hatást, melyet a múltban gyakorolt és a jövőben is képes lesz érvényesíteni; egyszersmind attól az óhajástól vezérelve, hogy [az] Örök Városban tudományos és művészeti intézetekkel bíró művelt nemzetek sorából a magyar se hiányozzék: több év előtt egy épületet történeti intézet céljaira, a jelen évben pedig egy másikat festők és szobrászok befogadására építtetem.¹

Ezen épületeket országos alapítványul ajánlottam föl, váradi káptalani javadalmam összes jövedelmeinek átengedésével és szentjobbi javadalmam jövedelmeinek egy részének felajánlásával az intézetek javadalmazásáról gondoskodni igyekeztem, és az alapítványok királyi ügyigazgatóságának² az alapítólevél tervezetét bemutattam. Ennek IV. pontja így hangzik:

„Az 1904-ik év április első napjától kezdve évnegyedes egyenlő részletekben fizetendő tízezer korona évenként magyar művészek javadalmazására fordíttatik avégből, hogy a római művészház három műtermében két festő és egy szobrász, akár szabadon választott, akár megbízás következtében elvállalt művészi feladatok megoldására, elsősorban vallási és történelmi tárgyú munkák kidolgozására képesíttessenek. A műtermek az azokhoz csatolt lakószobákkal és a javadalmazások pályázati verseny útján adományoztatnak. A pályázatok föltételeinek megállapítására és kihirdetésére az évi tízezer korona felosztására és adományozására, úgyszintén a művészház házi szabályainak kidolgozására az országos képzőművészeti tanácsot kérem föl.”

Az alapító oklevél kiállítása és jóváhagyása hosszabb tárgyalásokat igényel. Mivel pedig óhajtásom az, hogy a művészház már a jövő év tavaszán befogadja első lakóit, bátor vagyok a M. T. Tanácsot fölkérni, hogy a pályázati ügy állandó szabályozását be nem várva, méltóztassék már most pályázati versenyre kérni föl a hazai művészeket, kik a jövő év április havától kezdve a római művészház

a) egyik műtermében általuk szabadon választott vallási tárgyat

b) második műtermében Szent István vagy Szent László életéből vett történelmi tárgyat festményben feldolgozni kívánnak

c) harmadik műtermében pedig azt a jelenetet, amikor II. Szilveszter pápa a

¹ Vö. az 1905-ös alapítólevél tervezetének bevezetésével a következő, 2.a sz. alatt.

² Hivatalos nevén: Közalapítványok Királyi Ügyigazgatósága. Az 1849-ben létrehozott intézmény 1867-ben kezdte meg újra működését, 1894-ben pedig már új szervezeti rendben működött.

magyar követeknek a Koronát átadja, domborműben feldolgozni hajlandók.¹

A kidolgozandó festmények a művészek tulajdona maradnának, a dombormű márványban kidolgozandó, arra volna hivatva, hogy a lateráni bazilikában II. Szilveszter sírja fölé elhelyezve a nemzeti kegyelet hirdetője legyen.

1.b

Budapest, 1907. május

Az Országos Képzőművészeti Tanács pályázati kiírása római ösztöndíjakra

(Hivatalos Közlöny 15 [1907] 13. sz., 234–235)

Művészeti pályázat két római magyar festőművészeti
és egy szobrászművészeti díjra

A M. Országos Képzőművészeti Tanács² a római magyar művészházban legközelebb megüresedő két festőművészeti és egy szobrászati műteremre (a hozzájuk tartozó lakószobával együtt) és a festőművészeti helyiségekkel járó 3000–3000 K, valamint a szobrászati helyiségekkel járó 4000 K ösztöndíjra ezennel pályázatot hirdet a következő feltételekkel.

1. Pályázhatik minden magyar honosságú s egyszersmind magyarul tudó festőművész és illetve szobrász, életkorának 25. évétől kezdve.

2. A műtermek és ösztöndíjak 1907. évi október hónaptól 1908. évi szeptember hó 30-áig terjedő egy esztendőre adományoztatnak. Az ösztöndíjak évnegyedes részletekben előre utalványoztatnak.

A) A festőművészeti ösztöndíjak: a) Az egyik festőművészeti műteremmel és ösztöndíjjal a következő feladat teljesítésének kötelessége jár: A budai Oszlop-utca Rákóczi-kollégium templomának szentélyében Fraknoi Vilmos püspök, szent-jobbi apát úr megrendelésére öt falfestmény készítendő. E falfestmények kartonjait kell az ösztöndíjasnak Rómában való tartózkodása alatt elkészítenie. A festménnyel ellátandó falmezők mindenikének alapszélessége 2,50 m, magassága 1,75 m. A festmények közül négynek tárgya a Mária-kultusz magyarországi vonatkozásából vagy a magyar szentek életéből választandó, az ötödik festmény tárgya pedig Rákóczi Ferenc ájtatoskodása legyen.³ A római ösztöndíjért pályázó művészeknek a kartonok közül kell egyet, teljes megoldásban és a végleges méretekben bemutatniok. A pályázatban nyertes művész a festmények elkészítésére, az ösztöndíjon felül megegyezés szerint való tiszteletdíj mellett megbízatást nyer. A festményeknek falra való fölfestése 1909-ben történhetik. b) A másik festőművészeti ösztöndíjasnak egy kompozíciót kell készítenie, 2 m x 1,5 m méretekben A kompozíció tárgya: A költő

¹ Utána kihúzva egy bekezdés, amely 1904. január 31-ei határidővel vázlatokat kér a pályázóktól, „együttal megjelölését az időtartamnak, amíg Rómában dolgozni kívánnak”.

² A tanácsot 1871-ben állították fel a „képzőművészetek felvirágzásának előmozdítására, igényeinek országos képviseltetésére”, tagjait részben a kultuszminiszter nevezte ki, részben választották.

³ Lásd a 4.a sz. vonatkozó jegyzetét. Oszlop u.: ma Keleti Károly u.

Zrínyi látogatása Tassónál, római kertjében a Janiculuson. Minthogy e festménnyel a helyszínén való tanulmányok nélkül a művésznek foglalkoznia nem lehet, a pályázóknak a mű vázlatát nem szükséges bemutatniuk. Tartoznak azonban valamely oly művet beküldeni, mely a művész kellő fejlettségét, kompozícióbeli képességét igazolhatja. A pályázatban nyertes művész a festmények elkészítése, az ösztöndíjon felül megegyezés szerint való tiszteletdíj mellett megbízatást nyer.¹

B) A szobrászati ösztöndíj. A szobrászati ösztöndíjas feladata: Pázmány Péter síremlékének elkészítése és felállítása a pozsonyi káptalani székesegyház szentélyében, falhoz támaszkodó megoldásban. A mű méretének az építészeti környezethez kell alkalmazkodnia. A szobor anyagát a művész szabad elhatározása szerint választhatja.² A helyszínrajzot a pályázó művész az Orsz. Képzőművészeti Tanács irodájában (V., Báthory utca 12.) megtekintheti, s aki a helyszínen óhajt tájékozódni, forduljon a pozsonyi káptalani egyház plébános-kanonokjához. Pázmány Péter életéről és egyéniségéről adatokat nyújt a Történelmi Társulat által kiadott „Történelmi életrajzok” Pázmány-monográfiája. Hasonmásai a Történelmi Képcsarnokban (jelentkezés Kammerer Ernő igazgatónál).³ A pályázó szobrász e feladat megoldását köteles vázlatban bemutatni és pedig az egész mű kompozícióját 1/5 nagyságban, a főalakot pedig külön 1/2 nagyságban. A pályázatban nyertes művész az ösztöndíjon felül 20.000 K tiszteletdíjjal megbízást nyer a szobormű elkészítésére és felállítására.

3. A pályázati folyamodások és művek benyújtásának határideje 1907. évi október hó 31-e. E határidőn túl érkező pályázatok figyelembe nem vétetnek. A folyamodások a M. Orsz. Képzőművészeti Tanácshoz címezve, annak irodájába (V., Báthory utca 12.) a művek pedig a Szépművészeti Múzeumba küldendők.

4. A pályázók folyamodásukban igazolni tartoznak magyar honpolgárságukat és életkorukat; ezen túl pedig megkívántatik tőlük, hogy pályázatukhoz életöknek, művészeti pályájoknak pontos adatokban felsorolt rövid történetét mellékeljék.

5. Azok a művészek, akik feladatukkal a szóban lévő esztendő alatt elkészülni nem tudtak, avagy elkészültek, de egy újabb feladatnak Rómában való megokolására nyertek ösztöndíjat, műtermük használatának és ösztöndíjuknak a következő évre való

¹ 1912. november 12-ei rövid nekrológ alapján tudjuk azonosítani a nyertes festő személyét, illetve tudjuk meg, hogy a pályázati mű elkészült. „Coulin Artúr, Magyarország ifjabb festőnemzedékének egyik rendkívül tehetséges tagja, tegnapelőtt rövid, súlyos szenvedés után Heidelbergában meghalt. Coulin családja Franciaországból származott, de már két emberöltő előtt az erdélyrészi szászok között telepedett le. Az elhunyt 44 éves volt. Grácban és Münchenben folytatott művészeti tanulmányainak befejezése után hosszabb ideig Budapesten, azután Nagyszebenben és Brassóban élt; legutóbb, miután 1908-ban megkapta az államtól a Fraknoi püspök által történelemfestők számára alapított nagy ösztöndíjak egyikét, Rómában lakott. Római tartózkodásának gyümölcse a *Zrínyi Tasso kertjében* című festmény volt, amelyet az idei tavaszi tárlaton állítottak ki és amely Feuerbachra emlékeztető színeivel és hatásával általános feltűnést keltett. Az állam már régebben megvásárolta Coulin több festményét.” Pesti Napló 63 (1912) 267. sz., 14.

² Lásd 4.a sz. idevágó jegyzetét.

³ Kammerer Ernő († 1920), 1901–1914 között a Szépművészeti Múzeum (első) igazgatója.

meghosszabbítását kérhetik. A legtöbb idő, amit egy-egy művész ily meghosszabbítás révén műtermének és ösztöndíjának élvezetében eltölthet, három esztendő.

6. A művészek az ösztöndíj elnyerését követő év április 30-ig az Orsz. Képzőművészeti Tanácsnál bejelenteni tartoznak, hogy a műtermet szeptember 30-án elhagyni kívánják-e, vagy a következő évre való meghosszabbításért folyamodnak. Ez utóbbi esetben folyamodásukat kellő megokolással azonnal be is terjesztik. E jelentkezés alkalmával a lefolyt esztendő alatt végzett munkájukról részletes jelentést kell tenniük a M. Orsz. Képzőművészeti Tanácshoz, munkájukról készített s a mű megítélésére minél alkalmasabb fényképfelvételek melléklésével.

7. A pályázó festőművészek Rómában elkészített s kiállításra alkalmas műveiket tartoznak a budapesti Műcsarnok legközelebbi tárlatán kiállítani.

8. A pályaművek fölött a M. Orsz. Képzőművészeti Tanács festőművészeti és szobrászati szakosztályai döntő erővel ítélik meg.

Budapest, 1907. évi május hó.

A Magyar Országos Képzőművészeti Tanács

2.a

Budapest, 1905. június 11.

„A római történeti és művészeti intézetek ügyében”

(MTA KIK; OSzK – litograph.)

Fraknói Vilmos bizalmas előterjesztése jóakaróihoz és barátaihoz

Az általam Rómában létesített történeti és művészeti intézetek ügyében válságos fordulat állott be.

Kötelességemnek tartom erre nézve jóakaróimat és barátaimat a jelen bizalmas természetű közleménnyel tájékoztatni, illetőleg velők a nagyméltóságú nagyváradi latin szertartású püspök úrral folytatott levelezésemet közölni; megjegyezvén, hogy ezen ügynek a nyilvánosság elé hozása ellen határozott óvást emelek.

I.

Róma, 1905. január 18.

Fraknói Vilmos Szmrecsányi Pál nagyváradi püspökhöz¹

A Corso d'Italia 139. sz. alatt² kelt levelében ismerteti római történeti és művészeti intézetei jövőjét biztosítani szándékozó alapítólevelét. Az ügyben előzetesen bizalmas meg-

¹ Szmrecsányi Pál († 1908), 1891-ről szepesi, 1903-tól váradi megyéspüspök. – Itt és az alábbiakban a királyi kinevezés évszámát adjuk meg. A tényleges főpásztori működések megkezdésének adatait lásd CST I/7.

² Az épület a *Porta Pia* előtti téren, a *Via Nomentana* kezdeténél található, mintegy 650 méterre a Fraknói-villától.

beszéléseket folytatott a minisztérium művészeti osztályának vezetőjével, a közalapítványi jogügyek igazgatójával, az MTA és a SzIT tudományos osztályának elnökeivel. A hivatalos eljárás megindítása előtt kéri jóváhagyását, esetleges észrevételeit. Tapasztalata szerint külföldön működő tudományos és művészeti intézet működése kormányzati közreműködés nélkül nem lehetséges.

II.

Az alapító oklevél tervezete

„Áthatva a meggyőződéstől, hogy Róma tudományos és művészeti kincseinek, műemlékeinek és régiségeinek tanulmányozása azt az emelő s nemesítő hatást, amit a múltban gyakorolt, a jövőben is érvényesíteni fogja, egyszersmind vezérelve az óhajástól, hogy az Örök Városban tudományos és művészeti intézetekkel bíró nemzetek sorában a magyar ne hiányozzék: mintegy 180 000 korona költséggel egy épületet történeti intézet céljaira, s egy másikat festők és művészek befogadására építtettem és szereltem fel.”

1. *A nevére telekkönyvezett épületeket berendezésükkel a történeti és művészeti intézetek részére adományozza.*

2. *Számít más résztvevők bekapcsolódására is. A maga részéről amíg élvezi javadat-mait, évi 30 000 koronát negyedévenként (1905. október 1-jével kezdődően) befizet a Magyar Földhitelintézetnél az intézetek működésére.*

3. *Alapítvány létesítésére lehetőség szerint évként újabb összegeket helyez el kamatra, illetve a szentjobbi apátságból saját tulajdonait végrendeletileg szintén e célra rendeli.*

4. *Az intézeteket a kultuszminiszter által gyakorolt uralkodói védnökség alá helyezi.*

5. *Az intézet ügyeit intéző, működését felügyelő bizottság tagjai: MTA-elnök, SzIT tudományos osztályelnök, a képzőművészeti tanács elnöke, a kultuszminisztérium művészeti osztályának vezetője, a szentjobbi apát, üresedés esetén a Központi Szeminárium rektora.*

6. *Az igazgatót meghatározott időtartamra a felügyelőbizottság választja, miniszteri megerősítéssel.¹*

7. *Az intézetek tagjai: két festő, egy szobrász a művészbáz három műtermébe, pályázati úton a képzőművészeti tanács útján, főként vallási és történelmi művek szabad vagy megrendelésre készülő alkotására, (együttes juttatás 10 000); az MTA és a SzIT tudományos osztálya által kiküldött történész könyv- és levéltári, szabad vagy megbízásos kutatásra, illetve történeti, régészeti vagy művészettörténeti tanulmányokra (fejenként 2000 korona és intézeti lakás); tudosok, irodalmárok, művészek, „kiket tanulmányaik Rómába vezetnek”, s a felügyelőbizottságtól intézeti lakhatást, esetlegesen támogatást kapnak.*

¹ Megjegyzendő, hogy bár „Intézetekről” (történetiről és művészetről) van szó, a tervezetben mindvégig egy igazgató, egy bizottság, s egy alapítvány szerepel.

8. Az intézeti jövedelmek az igazgatói tiszteletdíjon és a tagok juttatásain túl fedezik az 55 000 líra jelzálogot (évi 3400), a dologi kiadásokat, a maradvány felett a felügyelőbizottság rendelkezik.

9. Az intézetek működésének ellehetetlenülése esetén a bizottság miniszteri jóváhagyással az épületeket és berendezéseit eladhatja, könyvtárát azonban egy római közkönyvtárnak kell adományoznia. A vételárat és az intézeti alapok összegét egyenlő részben az MTA, a SzIT és a Magyar Képzőművészeti Társaság¹ között kell felosztani, akik kötelesek az éves kamatokat az intézeti célokkal összefüggésben felhasználni.

III.

Nagyvárad, 1905. január 29.

Szmrecsányi Pál nagyváradai püspök Fraknoi Vilmoshoz

Burkolt szemrehányással említi, hogy a nagyváradai egyházmegye nincs említve a tervezetben, jöllebet a Schlauch Lőrincce² folytatott 1894-es levelezésben erről szó volt. Sem főpásztori jóváhagyás, sem megerősítés terén nem illetékes. A kérésnek eleget téve mégis közli észrevételeit. Az 1–7. pontban közölt kisebb-nagyobb kifogások részben jogi, gyakorlati jellegűek, részben a szentjobbi apátsággal kapcsolatosak, a legjelentősebb kifogás a Fraknoi által a könyvben nem véletlenül kurzívvá szedett 3. pont: „Római katolikus egyházi javadalmakból keletkezik az alapítvány, tehát kívánatos, hogy a katolicizmusról legalább annyi előnyös megemlítes történjék, hogy a 7. d) pontban a róm. kat. hittudomány művelői kifejezetten befoglaltassanak”.

A levél nyomtatott változatához fűzött, érzelmei kifejezését nem nélkülöző kommentárban Fraknoi hiányolja a főpásztori helyeslés kifejezését, ami arra utal, hogy a római intézeteket az „egyház érdekeivel, az egyházi jövedelmek felhasználását szabályozó kánonok szellemével összhangzásban nem állanak”, illetve az olvasható ki a levélből, hogy a 3. pontban javasolt betoldás nélkül az alapítvány nem lenne hasznos a katolicizmus számára. Mindazonáltal megkísérelte, hogy a „nyíltan kifejezett és hallgatagon jelzett” főpásztori kívánságokat teljesítse, így mutatva jóhiszemű, tiszta szándékait.

¹ Lásd 1.a-b sz.

² Schlauch Lőrinc († 1902), bíboros, egyházjogász, az MTA igazgatósági tagja, 1873-tól szatmári, 1886-tól nagyváradai megyéspüspök.

IV.

Nápoly, 1905. február 5.

Fraknói Vilmos Szmrecsányi Pál nagyváradai püspökhöz

Teljesíti kívánságait. Történeti, kánonjogi, művészettörténeti, régészeti tanulmányok folytatására további helyet biztosít egy nagyváradai egyházmegyes papnak (2000 korona jut-tatás, intézeti lakbátás), megszűnés esetén az intézetek vagyonának negyede a várad egy-házmegyéé, illetve káptalané; külön említést tesz a katolikus teológiai tanulmányokról, s megváltoztatja a szentjobbi apátsággal kapcsolatos rendelkezését.

V.

Róma, 1905. február 15.

Fraknói Vilmos Szmrecsányi Pál nagyváradai püspökhöz

A Corso d'Italia 139. sz. alatt kelt levelében továbbítja az átdolgozott alapítási tervet, egyik alpontját (5/c) a megyéspüspök belátására bízza.

VI.

Nagyvárad, 1905. május 19.

Szmrecsányi Pál nagyváradai püspök Fraknói Vilmoshoz

A római intézetek alapítóiratának tervezetében az 5/c pontot a következőképpen java-solja: „Élte fogytaíg, vagy ameddig e jogot gyakorolni kívánja az alapító, azután a nagyvárad latin szertartású káptalannak azon tagja, kit a nagyvárad latin szertar-tású püspök, illetőleg káptalani helynök e tiszttel megbíz, a megbízatáskor ennek időtartamát is meghatározván”. Mivel az új tervezetben a nagyvárad egyházmegye is szerepel, az ő főpásztori jóvábagyása is szükséges, az alapítólevelet öt példányban kéri kiállíta-ni (kultuszminisztérium, várad püspök, MTA, SzIT, képzőművészeti tanács). Amennyi-ben a közjegyzői okiratok, telekkönyvi átírások megfelelőek, az „elfogadást befolyásoló egyéb észrevétele” nincsen. A szentjobbi apátság „élő és holt felszerelvényeire”, illetve az alapítványi tőke elhelyezésére vonatkozó rész szövegezését nem tartja teljesen kielégítőnek. Ha más e téren nem támaszt kifogást, „további észrevételt” ő sem tesz.

A levélhez fűzött kommentárjában Fraknói kifogásolja, hogy minden kérése teljesítése ellenére megyéspüspöke továbbra sem méltatja vállalkozását, sőt a nagyvárad egyházmegye javára tett ajánlatát hallgatással mellőzi. Főpásztor eljárását nem bírálja, hanem irány-mutatást lát benne. Leszögezi ugyanakkor: „világos előttem, teljesen lehetetlen Rómá-ban intézeteket létesíteni és fönntartani, amelyek egyházam részéről rokonszen-vező fogadtatásra és hathatós támogatásra nem számíthatnak, amelyeket egyházam csak túrni hajlandó, mert azok a létjog és az életképesség föltételeit nélkülöznék”.

Tervezetét visszavonja, de amíg mindkét javadalmát élvezheti, évi 30 000 koronát szám kulturális célokra, hogy igazolja önzetlen egyház- és hazaszeretetét.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvh_vol_27, 2.a sz.¹

2.b

Budapest, 1905. augusztus 27.

„A római magyar intézetek”

(Budapesti Hírlap 25 [1905] 236. sz., 8)²

A római magyar történeti és művészeti intézetet az a nagy veszedelem fenyegeti, hogy közeli időkben bezárják. Mindkettő tudvalevően Fraknói Vilmos címzetes püspöknek, az Akadémia volt alelnökének alkotása. A többi nemzetek hasonló római intézetei mellett kétségkívül szerény alkotások, mert hiszen tulajdonképpen áldozatkész magánember alkotásai, amelyek sem állami, sem egyéb segítségben nem részesültek, vagy csak nagyon is jelentéktelen mértékben. Van vagy tíz esztendeje, hogy fönnáll a római magyar történeti intézet a *Porta Pia* előtt fekvő kedves villanegyedben. A többtől el nem térő emeletes, egyszerű épület, ahol hajlékot nyertek fiatal magyar történettudósok, akik Fraknói püspök vezetése mellett dolgoztak, s a hazai történet érdekében használták föl Róma kiaknázhatatlan levéltárait, s főleg a Vatikánt. Ha papok voltak azok a fiatal tudósok, akkor a püspökük gondoskodott az ellátásukról, amelyet ugyanabban a házban nyertek. A papok számára papnevelő-intézeti fegyelemhez hasonló magatartás jött szokásba; a kolostorok csöndje mindig kedvezett a tudományok fejlődésének. Nem pap fiatal történetírók is laktak egy ideig abban az intézetben, bár akadtak olyanok is, akik a maguk részére lakást a város más részeiben fogadtak föl.³ Igaz, hogy az utóbbi években már csak egy, legfőljebb két pap lakója volt a római magyar történeti intézetnek, akik vagy a történetírói pályára készültek, vagy már mint kész történetírók végeztek az Örök Városban kutatásokat. Híre járt az intézet létesülésének első esztendejében, hogy úgy a Magyar Tudományos Akadémia, mint a Szent István Társulat gondoskodni fog néhány ifjúnak az ellátásáról a Fraknói-intézetben. Erről az ígéretéről azonban mind a kettő hamarosan megfeledezett, s ekként történt, hogy az intézet tagjai vagy maguk gondoskodtak az ellátásukról, vagy valamelyik történetkedvelő püspök fizette meg azt az ellátást.⁴ Ilyen szerény viszonyok mellett a magyar történeti intézetnek sohasem lehetett Rómában olyan tekintélye, amilyen az osztráknak, fran-

¹ A teljes kiadvány: <https://real-eod.mtak.hu/8704>.

² „Saját tudósítónktól.” Magát a cikk 26-ra dátumozza (általában ez a korabeli gyakorlat).

³ Az 1910–1913 közötti tervezgetésekben négy, kizárólag egyházi bentlakó tag jött szóba, a két világi ösztöndíjasnak pedig katolikusnak kellett lennie.

⁴ Mindenekelőtt Hornig Károly veszprémi püspök áldozott nagyobb összegeket a vatikáni magyar történeti kutatásokra.

ciának, porosznak stb. van, mert ezek állami alkotások, s hasonlíthatatlanul nagyobb apparátussal, könyvtárral, tisztviselői személyzettel stb., dolgoznak, mint a magyar. Sőt, s éppen ennél fogva a magyart amazok nem is ismerték el egyenlő rangúnak, s a létezéséről Rómában alig volt valakinek tudomása. *Még akkor is fölötte szerény hely jutott neki, mikor ezek az intézetek alkalmilag együttesen tisztelegtek a pápánál.* A történetinél nagyobb szabású a római magyar művészeti intézet. Pompás műtermei vannak s legalább négy művésznek, két festőnek és két szobrásznak nyújthat alkalmas hajlékot.¹ Ez az intézet is Fraknoi ritka érdemű alkotása. Teljesen a magából létesítette két év előtt, s hozzá a művészek ottan, eltérőleg a történeti intézettől, a maguk ellátására ösztöndíjakat is kapnak s fegyelem dolgában is szabadabbak a történetiróknál. De milyen szerény intézet ez is a francia állami művészakadémiához képest, amely Róma egyik nagyszabású villájában, a Pincio-hegyi Medici-villában van elhelyezve, ahová a nagy Galileit internálták. Vagy a spanyol akadémiához képest, amely a Janiculus-hegyen van, s amelyet a koldus spanyol nemzet el tud tartani. Nekünk, magyaroknak azonban még örvendenünk kell, hogy Fraknoi, a magánember, a magából létesített olyant, a történeti intézettel együtt. S arra nincs is reménység, hogy egyhamar a magyar állam létesítsen hasonló, de nagyobb szabású intézeteket az Örök Városban, amely pedig mindenkorra megbecsülhetetlen kincsesbányája marad a történetírásnak s amely évszázak óta tudta a legnagyobb művészeket tanítani és inspirálni. Ezt a két intézetet fenyegeti most az a nem eléggé fájlalható veszedelem, hogy megszűnik. Érthető a nagylelkű és tudós alapítónak az az óhajtása, hogy fönmaradjanak. De a szerény szükségletek mellett is fönntartásukra néhány ezer líra fedezetet évenként találni kell, s ennek a biztosítását akarta Fraknoi elérni. Ő birtokosa Nagyváradon egy irodalmi kanonoki, jól jövedelmező stallumnak. Utána más író, vagy tudós ember fogja ezt a stallumot betölteni, nem képtelenség tehát Fraknoinak az a kívánsága, hogy ez az irodalmi stallum továbbra is a maga jövedelméből tartsa fön a római magyar intézeteket. Ebbéli óhajtását elő is adta Szmrecsányi nagyváradi püspöknek, aki azt egyszerűen tudomásul vette. S Szmrecsányinak is igaza volt, mert még a megyéspüspöknek sincsen jogában a kanonoki jövedelmeket megterhelni. Ezt legföljebb Őfelsége tehetné meg, legfőbb kegyúri, azaz apostoli királyi jogainál fogva. Fraknoit azonban bántotta a nagyváradi püspök magatartása, s egyelőre elhatározta, hogy a két római intézetet megszünteti. Fölösleges fejtegetnünk, hogy ennek az elhatározásnak a magyar kultúra vallaná a kárát, s ebbe, azt hisszük, a kormánynak is illenék beleszólani. Hiszen csak az a kérdés, hogy a két intézetnek fönnállását bármiféle úton-módon kell biztosítani. S azt is föltesszük, hogy Fraknoi változtat azon az elhatározásán, s ismert páratlan agilitásával meg fogja találni ezt az utat-módot. Kétségtelen, hogy a történeti intézetnek javára válnék, ha jobban föllendülne, s ha évről-évre el volnának foglalva összes szobái pap és nem-pap fiatal történettudósok részéről, s nem csak egynek, vagy legföljebb kettőnek, vagy talán egyetlen egynek részéről sem. A művészeti intézetben na-

¹ A művészház kisebb és szerényebb kivitelű volt a történeti intézet villájánál. Két festő és egy szobrász, összesen tehát három művész számára volt benne lakás és műterem. Lásd például 1.a-b sz.

gyobb fiatalos erő buzog, ennek a megszűnése tehát különösen csapást jelentene a magyar képzőművészetre. Szóval mind a kettőt minden áron fönn kellene tartani, mert még ezeknek a szerény intézeteknek bezárása is súlyosan kompromittálná Rómában az egész művelt világ szemében Magyarországot.

3.a

Budapest, 1910. április 17. 19. 21.

Beszámoló a II. Szilveszter-élmű felavatásáról a Lateránban
(Budapesti Hírlap 30 [1910] 91. sz., 11; 92. sz., 13–14; 94. sz., 6–7)¹

I.

*A szent korona ünnepe*²

A magyar szent korona ünnepe Rómában a program szerint fényes sikerrel folyt le Merry del Val bíboros államtitkár, Respighi, Agliardi és Deloreux [!]/bíborosok jelenlétében...³ A Lateráni Szent János-bazilikában ma⁴ leplezték le II. Szilveszter pápa szobrát. Az ünnepségen részt vettek Respighi bíboros a pápa képviselőjében, az osztrák és magyar nagykövetség teljes személyzete, a győri, pécsi és a kassai püspökök,⁵ Bezerédj államtitkár a magyar kormány képviselőjében, Székely dr., a budapesti egyetem prorektora, a magyarországi egyházi rendek képviselői, számos világi és egyházi társadalmi intézmény küldöttei, városok megbízottai és az itt tartózkodó magyarországi zarándokok. Zichy gróf⁶ mondott az osztrák és magyar kollégium növendékei segédletével ünnepies misét, mire a résztvevők menet alakultak, a melynek élén Szécheny gróf⁷ Ófelsége képviselőjében és Respighi bíboros a pápa képviselőjében haladtak. A menet az új szobor elé vonult, ahol Széchenyi gróf, győri püspök ünnepi beszédet mondott, melyben a magyar szent koronával foglalkozott. Utána a bakonybéli Bencés-rend apátja⁸ mondott emlékbeszédet, majd a bazilika káptalanjának őrizetére bízta a szobrot. Respighi bíboros

¹ Fraknoi neve az összes beszámolóban feltűnően hiányzik a megjelentek közül, nyilvánvalóan nem volt jelen. Az 1910. április 30-án megnyílt berlini nemzetközi kiállításon portréja ugyanakkor XIII. Leóval együtt szerepelt. Budapesti Hírlap 30 (1910) 93. sz., 13 („László Fülöp: XIII. Leó pápa, Fraknoi Vilmos püspök és Hubay Jenőné Cebrián grófnő arcképei”).

² „Rómából jelentik”.

³ Az említett bíborosok: Rafael Merry del Val († 1930), 1903-tól bíboros, bíboros államtitkár 1903–1914 között; Pietro Respighi († 1913), 1899-től bíboros, a Lateráni-székesegyház bíboros esperese 1910-től haláláig; Antonio Agliardi († 1915), 1892–1896 között bécsi nuncius, 1896-tól bíboros; „Deloreux”: nem volt ilyen bíboros.

⁴ 1910. április 16., szombat.

⁵ A három között újságikkből említett püspökökre lásd alább, 8. 10. 12. sz. (jegyzetekben).

⁶ Zichy Gyula.

⁷ Szécsen Miklós gróf († 1926), 1901–1911 között Ausztria–Magyarország szentszéki nagykövete.

⁸ Franciscs Norbert Jakab OSB († 1921), 1904-től haláláig bakonybéli apát.

ezután a pápa nevében megáldotta Ófelségét és az összes magyarországi katolikusokat, amire az ünnepies szertartás véget ért.¹ Utána az összes zarándokok a vatikáni osztrák és magyar nagykövetségre vonultak, hol Széchen gróf fogadta őket. Holnap a zarándokokat a pápa fogadja kihallgatáson.

II.

Magyar zarándokok a pápánál

A pápa vasárnap³ háromszáz magyar zarándokot fogadott, akik Szilveszter pápa szobrának beszerelésére érkeztek Rómába. A Széchényi Miklós gróf győri püspök által fölolvassott hódoló nyilatkozatra a Szentatya válaszolt. Szerencsésnek érzi magát, úgymond, hogy a magyar nemzet derék képviselőit láthatja, akik az István királytól örökölt keresztényi érzületet változatlanul fönntartották. A zarándokút bizonyítja a magyarok háláját a szentszék iránt és bizonyítja azt is, hogy, az elmúlt kilenc század változatlanul fönntartotta az emléket arra, hogy Szilveszter pápa a magyar koronával ajándékozta meg István királyt. Ez annál inkább kiemelendő, mert a hála a földön igen ritka. A Szentatya a magyar királyságra, annak királyára, papi méltóságaira és a magyar nemzetre az Isten áldását kérte, és azt kívánta, hogy ez az áldás a keresztény hitet megerősítse. A pápa végül a jelenvoltaknak az apostoli áldást nyújtotta. Fischer-Colbrie kassai püspök a pápa beszédét magyarul tolmácsolta. A zarándokok a pápának ajándékot nyújtottak át, mely a magyar koronát és a jogart rendkívüli művészies munkában ábrázolja. A zarándokok fogadásánál Szécsen gróf vatikáni osztrák és magyar nagykövet, a magyar arisztokrácia több tagja és számos magyar püspök volt jelen. Az audiencia előtt a zarándokok a Szent Péter-templomban misén jelentek meg, amelyen a rozsnyói püspök mondott szentbeszédet.

III.

¹ Az eseményről Széchényi Miklós püspök táviratban köszöntötte az uralkodót: „A római magyar zarándokok Rómából a következő táviratot intézték a minap Bécsbe a királyi kabinetirodához: «A magyar szent korona adományozója sírjánál, a kegyeletes hála, emlékművének fölavatására Rómában egybegyűlt magyarok Isten bőséges áldását kérve annak felkent viselőjére, felséges uruk és királyuk iránt való törhetetlen hűségüknek, hűséges ragaszkodásuk és alattvalói hódolatuknak kifejezését kívánják császári és apostoli királyi felségének trónja elé juttatni. Széchényi Miklós gróf győri püspök.» Az üdvözlésre Bécsből a következő távirati válasz érkezett: «ő császári és apostoli királyi felsége az országos magyar küldöttség nevében II. Szilveszter pápa síremlékének fölavatása alkalmával Széchényi Miklós gróf győri püspök által táviratban kifejezett hódolatot legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatott és szívből jövő köszönetet mond a hazafias és hűséges érzelmek lojális kifejezéséért: A kabinetiroda»”. Budapesti Hírlap 30 (1910) 93. sz., 13 (*A király és a római szent korona ünnepe*).

² „Rómából táviratozzák”.

³ 1910. április 17.

Magyar ünnep Rómában¹

A II. Szilveszter pápa emlékének hódoló magyar zarándoklat a magyar nemzeti állam eszméjének és dicsőséges múltjának ünnepe volt az Örök Városban. A művészi síremlék, a magyar katolikusok ajándéka, amely a magyar szent koronát ajándékozó pápának síremlékét ékesíti, nemcsak a magyar művészetet hirdeti Rómában, de egyúttal a magyar nemzet múltjának emléke is. A szent korona gyönyörű és nagyértékű hasonmása pedig, amelyet a magyar zarándoklat a pápának följánlott, egyúttal a magyar nemzet háláját is kifejezi II. Szilveszter pápa becses ajándékáért, amely a magyar nemzet birtokában közjogi jelentőségű jelképpé emelkedett. Fraknoi Vilmos püspök áldozatkészsége tette lehetővé a magyar nemzeti állam eszméjének ezt a diadalát. De az ünnep jelentőségét kifelé is teljessé teszi, hogy azon királyunk is képviseltette magát Szécheny Miklós gróf vatikáni nagykövetségünk által. A zarándoklat résztvevői közül a magyar kormányt Bezerédj Viktor államtitkár, az Akadémiát Széchenyi Béla gróf, a Katolikus Szövetséget Csekonics Endre gróf, a magyar művészetet Forster báró és Szalay Imre múzeumi igazgató, a budapesti egyetemet Székely István dr. volt rektor és Grosschmied-Zsögöd udvari tanácsos, a magyar diákszövetséget pedig Zsembery István dr. és Hindy Zoltán dr. képviselték.² Az első ünnep múlt szombaton folyt le a lateráni bazilikában, II. Szilveszter pápa sírjánál. A síremléknél Széchenyi Miklós gróf győri megyéspüspök mondott szárnyaló beszédet, amelyben a magyar szent korona közjogi jelentőségéről emlékezett meg. Beszédét, amelyet ismételten megszakított a magyar zarándoksereg tetszésnyilvánítása, a következő szavakkal fejezte be: – Emlékezzünk meg Szent István koronáját viselő felséges urunkról, királyunkról és szeretett hazánkról azzal a könyörgéssel, hogy a Magyarok Nagyasszonya vegye pártfogásába az országot és királyát, derítsen új fényt a keresztre, amelyet az első szent király ez áldott föld hármashalmába ültetett, és engedje, hogy újból angyalok tartsák az ország és király fölött a szent koronát: az örökké hálás nemzet Géniusza és az igaz békességnek angyala. A beszéd végeztével lehullott a lepel a magyar szent koronát ajándékozó pápa sírját ékesítő művészi emlékről. A győri püspök beszédét Franciscs Norbert bakonybéli

¹ „Róma, ápr. 18. Saját tudósítónktól”.

² Az említett személyek: Bezerédj Viktor († 1913), 1906-tól a Belügyminisztérium államtitkára; gróf Széchenyi Béla († 1918), 1880-tól az MTA tiszteleti tagja, 1901-től koronaőr; a Katolikus Szövetséget képviselő gróf Csekonics Endre († 1929), 1898-tól fősztnokmester, 1891–1918, majd 1921–1923 között a Magyar Vöröskereszt elnöke; Forster Gyulára lásd alább, 31. sz. (jegyzetben); Szalay Imre († 1917), 1894–1916 között a Nemzeti Múzeum igazgatója; Székely István († 1927), nagyváradi egyházmegye, 1908–1909-ben a budapesti egyetem rektora (1921-től az MTA levelező tagja); Grosschmied-Zsögöd Béni († 1938), 1890-től a budapesti egyetem jogi karának professzora, 1901-től az MTA levelező tagja (Márai Sándor nagybátyja); Zsembery István († 1942), többek között a *Corda Fratres* diákszövetség magyarországi elnöke (1915-ig), később az *Actio Catholica* hazai megszervezője; Hindy Zoltán († 1951), diákszövetségi vezető, 1903 és 1917 között pénzügyigazgatósági tisztviselő. – Az Országos Katolikus Szövetség (e néven 1908-tól) 1898-ban alakult meg, fontos feladata volt a katolikus nagygyűlések szervezése, 1932-től feladatait az *Actio Catholica* vette át.

apát hazafias lendületű, lelkes szavai követték. Francsics apát a magyar követségben járó Asztrik apátot, a későbbi érseket dicsőítette. Azután Zichy Gyula gróf üdvözölte ékes latin beszéddel a lateráni bazilika főpapját, Respighi bíborost, aki latin nyelven mondott köszönetet a magyaroknak a díszes emlék fölállításaért, s ígérte, hogy azt lelkiismeretesen meg fogja őrizni. A magasztos ünnepen jelen voltak Merry del Val bíboros államtitkár és Agliardi bíboros is. A lateráni bazilikában lefolyt ünnep után a *Palazzo di Venezia*-ben székelő vatikáni nagykövetség gyönyörű fogadótermében gyűlt össze a magyar zarándoklat. A fogadáson a királyunkat képviselő nagykövetet a magyar kormány nevében Bezerédj államtitkár, az országos katolikus szövetség nevében Csekonics Endre gróf, az Akadémia nevében Széchenyi Béla gróf koronaőr, a Nemzeti Múzeum nevében Szalay Imre miniszteri tanácsos, az egyetem nevében Székely István dr. volt egyetemi rektor, a püspökök nevében Balás Lajos rozsnói püspök üdvözölte. Az üdvözlést a nagykövet történelmi visszaemlékezésekben bővelkedő, szép beszéddel köszönte meg. Vasárnap a Vatikán pápai tróntermében X. Piusz pápa fogadta a magyar zarándokok hódolatát. Széchenyi Miklós gróf latin szavakkal üdvözölte a pápát, mint II. Szilveszter méltó utódját és kérte, hogy a Szentszék, miként az elmúlt kilencszáz esztendő alatt, a jövőben se vonja meg támogatását Magyarországtól. Azután Francsics apáttal együtt átnyújtották a pápának a magyar szent korona művészi kiviteli és nagyértékű hasonmását, amelyet a pápa nagy örömmel vett át, majd a magyar zarándokokhoz intézett lelkesítő szózáttal mondott köszönetet a magyar nemzet ajándékáért és biztosította a magyar nemzetet a Szentszék jóindulatáról és támogatásáról. A pápa szózatát Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök gyönyörű magyar beszéde követte, amelyben a magyar nemzet háláját és ragaszkodását tolmácsolta. A pápa azután megáldotta a magyar zarándokokat és az egész magyar nemzetet, és zajos éljenzés között távozott a trónteremből. Utána Merry del Val államtitkár fogadta a zarándoklat előkelőségeit. Este a gyönyörű ünnepségeket Széchen Miklós gróf nagykövet és neje, Mikes grófnő¹ fogadóestéje zárta be, amely méltóan fejezte be a római ünnepet. A nagykövet és neje igaz magyar vendégszeretettel fogadták a zarándoklat valamennyi tagját, akik a legkellemesebb emlékekkel távoztak a fényes estéről a késő éjjeli órákban. A nagykövet estéjén valóban otthon érezte magát az idegen országban is a zarándoklat minden tagja, amikor magyar szóval fogadták őket és magyar beszéd csengett a *Palazzo di Venezia* fényes termeiben.²

¹ Mikes Johanna grófnő († 1930).

² A rivális *Pesti Napló* csupán előzetesen, április 13-ai számában foglalkozott hosszabban a jeles római eseménnyel *A római szent korona ünnepe* címmel. A híradás több érdekes részletet közöl, illetve az is kiderül belőle, hogy Rómában nem minden az előre eltervezettek szerint alakult, összevetve a *Budapesti Hírlap* utólagos beszámolóival: „Az Országos Katolikus Szövetség – mint tudjuk – nagy ünnepségeket rendez Rómában e hónap 16-ikán és 17-ikén a magyar szent korona adományozásnak emlékeztetére. Fraknoi Vilmos hazafias utasítása nyomán ugyanis Damkó József szobrászművész remek reliefet készített, amelyet a magyar korona adományozójának, II. Szilveszter pápának a lateráni székesegyházban levő síremlékén helyeznek el. Ebből az alkalomból nagyobb zarándoktársaság indult el tegnap [április 12-én] Rómába gróf Széchenyi Miklós győri püspök vezetése alatt. A zarándoktársaságban van-

3.b

Tobelbad, 1910. július 11.

Fraknoi Vilmos Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz
(PL AE Vaszary, Cat. Da., *ord. cron. – m.p. orig.*)¹

Tobelbad,² 1910. július 11.Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!³

Gyulafehérvári időzésem alkalmával jóakarátulag méltóztatott fogadni a római történeti és művészeti intézeteknek az egyház szolgálatában, szilárd megalapítása irányában tett közléseimet. Helyesléssel találkozott Excellenciád részéről javaslatom, hogy a nagyméltóságú püspöki kar eszközölje ki a szentjobbi apátsági javadalomnak a váradi káptalanra ruházását, azon kötelezettséggel, hogy jövedelmei a nagyméltóságú püspöki kar által szervezendő igazgatótanács rendelkezésére bocsáttassanak, és részben a két római intézet fönntartására, részben az egyházi tudomány és művészet egyéb céljaira fordíttassanak.

Ugyanis a javadalom jövedelme, fáradozásaim és áldozataim folytán az 50 ezer koronát megközelíti és könnyen fokozható, ennél fogva mindkét irányban fedezetet nyújt.

nak még: gróf Zichy Gyula pécsi, dr. Fischer-Cobrie Ágost kassai, sipeki Balás Lajos rozsnyói, Radnai Farkas beszercebányai püspökök, Bezerédj Viktor államtitkár, Szalay Imre miniszteri tanácsos, a Nemzeti Múzeum igazgatója és mások. A zarándoktársaság pénteken, e hónap 15-én ér Rómába, ahol az ünnepségek szombaton kezdődnek. Délelőtt 11 órakor gróf Zichy Gyula pécsi püspök a lateráni székesegyházban mondott mise után átadja az emléket Respighi bíbornok, a lateráni székesegyház archipresbiterének. A templomból a követségi palotába vonulnak, ahol a király képviselőjénél, gróf Széchen Antalnál [!; helyesen: Miklósnál] tisztelegnek. A tisztelegés folyamán több emlékbeszédet mondanak, köztük Szalay Imre is, aki a Nemzeti Múzeumot, a Szépművészeti Múzeumot és az Iparművészeti Múzeumot képviseli az ünnepségeken. E hónap 17-én, vasárnap a Vatikánban folytatódik az ünnep. A Szent Péter-templom szentségkápolnájában szentmise lesz, amelyet sipeki Balás Lajos rozsnyói püspök pontifikál, s azután Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök mond szentbeszédet a pápaságról. Mise után a küldöttség a pápa elé vonul tisztelegni; itt az üdvözlő beszédet gróf Széchényi Miklós győri püspök, a zarándoklat vezetője mondja, majd gróf Széchenyi Béla koronaőr át fogja nyújtani őszentségének a magyar szent korona és a koronázási jelvények hű másolatát.” Pesti Napló 61 (1910) 87. sz., 10. Emellett csupán minuszos hírek szóltak többek között arról, hogy Széchényi Miklós püspök már meg is érkezett 287 zarándokkal együtt vonaton Fiumébe, ahonnan Velencébe hajóztak tovább (uo., 9), vagy a 16-án este fél 10-kor kezdődő követségi fogadásról a *Palazzo Venezia*-ban, s hogy a zarándokok egy része már másnap Nápolyba utazott volna (erről is csupán április 21-én, uo., 94. sz., 10).

¹ Mailáth Gyulafehérvár, 1910. október 22-ei levelében jelezte Vaszary hercegprímásnak, hogy visszatartatja Fraknoi „előbbi s visszavont” alapítási javaslatát. Uo. Fraknoiinak az erdélyi püspökhöz intézett levelei is hasonló módon kerülhettek végül Esztergomba, ahol aktaszerűen összerendezték őket.

² Grác melletti fürdőhely.

³ Mailáth Gusztáv Károly gróf († 1940), 1897-től erdélyi megyéspüspök.

Most már formaszerűen kijelentem, hogy kész vagyok a szentjobbi javadalomról lemondani, hanem az általam ott felhalmozott felszerelést és ingatlanokat a javadalomnak adományozni, mintegy 120 000 korona értékben.

A római történeti intézet és művészház épületeit, mintegy 150 000 korona értékben berendeztettem. Kárpótlás nélkül a nagyméltóságú püspöki kar rendelkezésére bocsátom.

Emellett az egyházi tudomány és művészet céljaira tőkealap létesítése végett kész vagyok 100 000 koronát földhitelintézeti záloglevelekben letenni ezen alap javára, a váradi kanonoki javadalmamból nélkülözhető részt beszolgáltatni, végrendeletileg összes hagyatékomat (némi legátumok kivételével) biztosítani.

Ezek után azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy ezen levelem tartalmát bizalmas úton a v. és k. Miniszter elé terjesztteni méltóztassék, s tőle előleges, bizalmas nyilatkozatot kieszközölni arra nézve, hogy a tervet fel fogja karolni.¹

Méltóztassék neki figyelmébe ajánlani, hogy a szentjobbi apátság mintegy fél-századon keresztül a kassai püspököknek adományoztatott azzal a kötelezettséggel, hogy jövedelmeit a kassai dóm restaurációjára fordítsák.² Így tehát ez a precedens megkönnyíti a javadalomnak egyház-kulturális célokra fordítását.

A római intézetekkel kapcsolatos kulturális érdekek jelentőségét nem szükséges fejtegetnem.

Megemlítem, hogy ez idő szerint, amikor az országban egyházművészeti országos tanács³ szervezése készül, és Rómában vatikáni nagykövetségünk mellett ma-

¹ Zichy János gróf 1910–1913 között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter (először). Mailáth teljesítette Fraknói kérését. A miniszter Budapesten, 1910. július 20-án a gyulafehérvári püspökhöz intézett válaszában támogatónak nyilatkozott: „Vettem nagybecsű soraidat, melyekben közlöd velem Fraknói Vilmos tervét egy római magyar történeti és művészeti intézet létesítésére vonatkozólag. A legnagyobb örömmel fogadom az eszmét és meghajlom Fraknóinak valóban páratlan nagylelkűségé előtt, mellyel az intézmény létrejövetelét tetemes anyagi áldozatok árán biztosítani hajlandó. Elvben tervéhez a magam részéről is hozzájárulok, de miután a kérdésnek számos olyan vonatkozása és részlete van, mely behatóbb tárgyalást igényel, nem tartom a jelen pillanatot alkalmasnak arra, hogy a dolog részleteivel foglalkozzam, mivel jelenleg parlamenti és hivatali teendőim minden időmet igénybe veszik, és a képviselőház üléseinek befejeztével pihenés céljából magam is fürdőhelyre készülök. Remélem azonban, hogy szeptember folyamán rátérhetünk a dolog érdemi tárgyalására, és így arra kérlek, hogy légy szíves Fraknóival ezt közölni, és neki addig is, míg azt személyesen tehetem, nemes elhatározásáért köszönetemet tolmácsolni.” Mailáth már másnap továbbította a miniszteri levelet Reichenhallból Fraknóinak, rövid s.k. levél kíséretében: „Pax Ch[ris]ti. Örvendek nagyon, hogy Méltósággal e választ közölhetem. Köszönöm a rövid, de kedves látogatást. Mint alázatos testvére Ch[ristus]ban, Mailáth”. OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 177v és 18r.

² Fischer-Colbrie kassai püspök állítása szerint azonban lelkipásztori célokra is felhasználták a jövedelmeket. Lásd alább, 44. sz.

³ Az Országos Egyházművészeti Tanács végül 1930-ban jött létre, ténylegesen 1944-ig működött, 1967-től fokozatosan újraalakult.

gyar kánonjogi tanácsos állása létesült,¹ az időpont a legalkalmasabb a jelzett terem valószínűsítésére.

Az ügyet Nagyméltóságod hathatós pártfogásába ajánlva, kezeit csókolom és mély tisztelettel maradok,

Nagyméltóságod

alázatos szolgálja,
Fraknói Vilmos

E hó második felében, illetőleg végső napjaiban – mint előre jeleztem – tisztelettem fogom tenni Reichenhallban.

Holnap elutazom innen Krumpendorfba (Kärnten am Wörther See).

4.a

Szentjobb, 1910. augusztus 20.

Fraknói Vilmos Vaszary Kolos bíboros hercegprímásához

(PL AE Vaszary, Cat. Da., ord. cron. – m.p. orig.)

Főmagasságú és Főtisztelendő Bíbornok-Herceg Prímás!²

Bátorkodom, ide csatolva, a római történeti és művészeti intézetek tárgyában tiszteletteljes előterjesztésemet azon kérelemmel bemutatni, hogy azt a nagyméltóságú püspöki kar legközelebb tartandó értekezletén bemutatni és hathatós pártfogásában részesíteni méltóztassék.

Egyébiránt Eminenciád bíborát csókolva hódoló tisztelettel vagyok
Eminenciádnak

legalázatosabb káplánja
Fraknói Vilmos szentjobbi apát

Szentjobb, 1910, Szent István ünnepén

¹ Egészen pontosan az 1906-tól már követségi kánonjogi tanácsosi titkárként Rómában tevékenykedő korábbi frintaneista, majd kassai teológiai tanár és szemináriumi előjáró Csizsárik János († 1936) lett a követségi tanácsos.

² Vaszary Kolos OSB († 1915), bíboros, az MTA rendes tagja, 1891–1912 között esztergomi érsek.

4.b

Szentjebb, 1910. augusztus 20.¹

Előterjesztés a római történeti és művészeti intézetek ügyében

(PL AE Vaszary, Cat. Da., ord. cron. – litograph.)²

„Kétségen felül áll az, hogy Róma tudományos és művészeti kincseinek, antik és keresztény emlékeinek tanulmányozása azt az emelő és nemesítő hatást, amit a múltban gyakorolt, jelenleg és a jövőben is érvényesíteni képes. Ez a felfogás Európa összes művelt nemzeteit arra készítette, hogy az Örök Városban tudományos és művészeti intézeteket létesítsenek.

Hogy soraikból a magyar ne hiányozzék, 1894-ben történeti intézet céljaira, 1902-ben pedig festők és szobrászok befogadására Róma egyik villatelepén díszes épületeket emeltem. A történeti intézetben egy évtizeden át a püspöki kar tagjai, a szerzetesrendek főnökei és a M. T. Akadémia által küldött történetbúvárok eredményteljes munkásságot fejtettek ki, amiről jelentékeny kiadványok tanúskodnak. A művészházban a mai napig három művész dolgozik, kiket évenként 10 000 korona ösztöndíjjal, ezen felül egy részüket megbízásokkal is láttam el.

Azon óhajástól vezérelve, hogy ez a két intézmény a katolikus és a nemzeti kultúra szolgálatában állandóan megalapíttassék, és üdvös hatását fokozott mértékben érvényesítse, a következő indítványt van szerencsém előterjeszteni.”

A kormány útján érje el a püspöki kar, hogy a szentjebbi apátság jövedelmeit kössék le egyházi tudományos és művészeti célokra, elsősorban a római intézetek fenntartására. 1. Ha ez megtörténik, lemond az általa feljavított javadalomról. 2. Az általa szerzett felszerelést stb. 120 000 korona értékben a javadalomnak ajándékozza. 3. Aktuális értékiükben 348 000 frank értékű római bázait³ (teher rajtuk 55 000 frank, részben már törlesztve)⁴

¹ Az összes fennmaradt példány datálatlan, az esztergomit Fraknói s.k. aláírta. Nyilván ugyanott és ugyanakkor, mint a kapcsolódó levelét, illetve az október 15-ei módosításban augusztus 20-ai dátummal hivatkozik rá.

² További, aláírás nélküli példányai: OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 80r–81v és 98r–99v.

³ Nagyjából ugyanennyi líra, illetve korona. Lásd a 36/11. sz. jegyzetében. – Jó két év múlva Fraknói a művészházat tehermentesen 70 000 koronára taksálja (36/11. sz.), a villa pedig 1911 decemberében 150 000 nettó értékűként szerepel (19.b sz.). Ez így tisztán 220 000 korona a telekrészekkel együtt. A fenti aktuális 348 000 korona az 55 000-re rúgó adósság levonása nélkül számolt forgalmi érték, kiegészítve a berendezés árával. Mely utóbbit ezek szerint mintegy 73 000 koronára kalkulálta Fraknói. Utóbbi összeg némileg túlzónak látszik.

⁴ Fraknói szerint a villán és a művészházon 1905-ben 55 000 frank (hozzávetőleg ugyanennyi líra, illetve korona, vö. előző j.) jelzalog volt, de még a részleges törlesztés nélkül. *Dokumentumok*, 2/ 11. sz. (8. pont). 1911 decemberében egyedül a villára 44 000 koronát említ (uo., 19.b sz.), majd 1912 áprilisában csak a művészházra 20 000 korona adósságot mond (uo. 32. és 36/11. sz.). Ez így 1911/12 fordulóján 64 000 koronás jelzalogot jelentene, ám erről szó sincs: Fraknói ugyanis mindkét alkalommal tetszőlegesen állapította meg az adott ingatlanra első teherrészt. 1913 januárjában Zichy miniszterhez írt ajánlókészítési levelében az építkezésre felvett kölcsönt ismét kerek 55 000 lírának mondja (bárminemű törlesztés nélkül!), és fele részben kéri a törlesztés vállalását a villa odaajándékozása fejében az államtól (1913. január 1-től 1726 líra). CVH I/20, 141.

berendezésükkel együtt a püspöki karnak adja. 4. A római intézeteket, kapcsolódó tudományos és művészeti célokat támogató pénzalap számára a) 100 000 koronás földhitelintézeti záloglevelet ad b) évi 25 000 koronát meghaladó váradi kanonoki jövedelmét átengedi c) hagyatéka jórészt végrendeletileg már biztosította. Vezető katolikus közgazdással tárgyalásokat folytat a [szentjobbi javadalom] 15 éves bérleti szerződése végett, amelynek köszönhetően mindösszesen évi 44 000 (a későbbiekben akár 60 000)¹ korona éves juttatása lenne a római intézeteknek.

A maga számára a következőket kéri: 1. A szentjobbi apátság jövedelmeiből évi 20 000 koronát biztosítsanak számára 2. A 100 000 koronás adománya 4 %-os kamataival szabadon rendelkezhesen. 3. A létesítendő alaphól biztosítsák vállalt kötelezettségei (a pozsonyi Pázmány-síremlék, a Rákócziánium templomának kifestése és az általa épített szentjobbi apácázárda berendezése) befejezését (50 000 koronát fordított már rájuk, 36 000 kell még 1911–1913-ra).²

„Amennyiben ezen ajánlatom elfogadtatik, és Öfelsége kedvező elhatározása kieszközöltetik, a nagyméltóságú püspöki kar illetékességéhez fog tartozni a két római intézet szervezésére és igazgatására, az apátsági javadalom és a pénzalap kezelésére vonatkozó szabályzat kidolgozása céljából a szükséges intézkedéseket megtenni. Ha parancsolja, a legnagyobb készséggel fogok ezirányban részletes tervezetet előterjeszteni.

Egyébiránt kijelentem, hogy a római intézetek és a szentjobbi apátsági javadalom kezelésére a saját személyemnek semmiféle jogot nem kívánok fönn tartani. Régebben tett ajánlataim érvényesítése végett csakis azon kérést terjeszttem elő, hogy a történeti intézetben létesítendő ösztöndíjas helyekből egy-egynek betöltésére a nagyváradi latin szertartású egyházmegye, a M. T. Akadémia és a Szent István Társulat tudományos osztálya élvezze a bemutatás jogát, azon szabályzat keretében, amelyet a nagyméltóságú püspöki kar meg fog állapítani.”

Végül történeti példákat, érveket hoz fel a javadalom lekötöttsége mellett: 1548/12. tc., három megyéspüspök is kifejezetten a kassai dóm műemléki restaurálására nyerte el a szentjobbi apátságot. „Megpendíti”, hogy utóbbi kezelését a váradi káptalanra lehetne bízni, az apáti címet pedig az egyik kanonok viselhetné.

„A nagy országalapító szent jobbjá, amelynek alkotásai a magyar állam fönnállásának biztosítékai, nem szorul arra, hogy az azt környező nemzeti kegyelet élesztésére új eszközöket keressünk.

¹ A nagyobb összeggel vélhetően halála után számolt Fraknói, amikor már nem kell fizetni a sajátos *resignatio in favorem* keretében számára kikötött 20 000 korona járadékot.

² Rigele Alajos († 1940) pozsonyi szobrászművész alkotását 1914-ben állították fel a pozsonyi dóm szentélyének északi falában. Lásd fentebb 1.b sz. is. A rózsadombi Rákócziánium templomának megépítése 1907-től napirenden volt, de csak 1926-ra készült el, akkor már Árkay Aladár tervei alapján (Krisztus Király-templom). A szentélybeli, nyilván korábban elkészült két cementfreskó – *Rákóczi miséje* és *Szent Imre herceg találkozása Szent Mórral Pannonbalmán* – Fraknói ajándéka volt. Vö. fentebb, szintén 1.b sz.; az alkotó Smigelskire lásd alább, 29.b sz. – A szentjobbi zárda: az általa ott letelepített irgalmas nővérek rendháza (1911-től 50 000 korona ráfordítással alapított, és Fraknói által fenntartott iskolát vezettek a településen). Lásd alább, 50. sz.

De a Szent Jobb őrzésére alapított apátság javadalmának a római intézek javára adományázásával a modern nemzeti életnek hatalomban folyton emelkedő két tényezője: a tudomány és művészet mintegy a Szent Jobb védnöksége alá helyezettnek, áldásainak részesévé válnék.

Ily módon elődeink súlyos hibáját, melyet azzal követtek el, hogy Szent István római alapítványát pusztulni, megsemmisülni engedték, jóvá tenné az ő szent jobbját.”

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvb_vol_27, 4.b sz.

5.a

Budapest, 1910. október 15.

Fraknói Vilmos Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz
(PL AE Vaszary, Cat. Da., ord. cron. – dactylogr.)¹

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

Kegyelmes Uram!

Szerencsém van ide csatolva áttenni az általam Rómában létesített történeti és művészeti intézetek állandó megalapítása érdekében a nagyméltóságú püspöki karhoz intézett előterjesztéseimet, amelyeknek egyikében a jelzett célra javadalmaim jövedelméből évenként 50 000 koronát meghaladó összeget, egyúttal magánvagyonomból mintegy 500 000 korona értéket ajánlok föl.²

Meggyőződésem szerint a római intézetek fennállásának biztosítása a magyarországi katolikus egyház egyetemes érdeke lévén, nem fordulhatok más fórumhoz, mint az azt képviselő és kormányzó püspöki karhoz.

Előterjesztéseim részére Nagyméltóságod jóakarátú támogatását kérve ki, mély tisztelettel vagyok

Nagyméltóságodnak

[m.p.]

alázatos szolgája
Fraknói Vilmos

Budapest, 1910. október hó 15-ikén.

¹ A püspöki kar összes tagja hasonló levelet kaphatott.

² A két összeg Fraknói által s.k. beírva a gépelményben kipontozott helyekre. A levél lediktálása után vélhetően még ellenőrizni kívánta számításait. Az összeg összetevői: Fraknói-villa, illetve szentjbbi felszerelés értéke: 150 000 + 40 000 korona (vö. 19.b sz.), alapítványi tőke: 100 000 korona = 290 000 korona + a művészház értéke + a végrendeleti úton biztosítandó összeg.

5.b

Budapest, 1910. október 15.

Az augusztus 20-ai előterjesztés módosítása
(PL AE Vaszary, Cat. Da., ord. cron. – litograph.)¹

Bizalmas

Arról értesültem, hogy f. évi augusztus hó 20-ikán kelt tiszteletteljes előterjesztésem azon pontja, amely szerint a szentjobbi apátsági javadalomnak a római történeti és művészeti intézetek céljaira adományozását indítványozom, aggályokkal fog találkozni és nehézségekbe fog ütközni.

Nehogy a nagyméltóságú püspöki kart ismételve kelljen előterjesztéseimmel fárasztanom, már most bátorkodom alternatív ajánlatomat, amelyben a szentjobbi apátságot kicsatolom, bemutatni.

A nagyméltóságú püspöki karnak, esetleg az ország főmagasságú hercegprímásának minden föltétel nélkül rendelkezésére bocsátom: *a)* római épületeimet *b)* 100 000 koronát földhitelintézeti záloglevelekben *c)* váradi kanonoki javadalmam összes jövedelmeit élethosszigan.

A nagyméltóságú püspöki kar, amennyiben az egyházi tudományosság és az egyházi művészet fejlesztése érdekében a római intézetek fenntartását kívánatosnak tartja, könnyen találhat megfelelő módozatokat, melyek ezen cél elérését lehetővé teszik és biztosítják.²

Szerencsésnek fogom magamat érezni, ha ehhez ajánlatommal hozzájárulhatok.
Budapest, 1910. október 15-én.³

6.

Budapest, 1910. november 1.

Fraknói Vilmos Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz
(PL AE Vaszary, Cat. Da., ord. cron. – m.p. orig.)

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

A római történeti és művészeti intézetek tárgyában a nagyméltóságú püspöki karhoz intézett második ajánlatomban rendelkezésre bocsátván *a)* római épületei-

¹ Másik példánya: OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 97r.

² Fraknói ezen módosító javaslata nem kapott különösebb figyelmet a továbbiakban, noha a püspöki kar ennek nyomán kézbe vehette volna az alapítás ügyét. Egyedül Párvy Sándor szepesi püspök szentelt érdemi figyelmet neki, mondván, inentől kizárólag a nagyváradiak belügyéről van szó (vö. alább, 12. sz.). A káptalan azonban a kanonoki javadalmak bármiféle lekötését mereven ellenezte, mivel illetéktelen beavatkozásnak tekintette életébe és gazdálkodásába. A jelek szerint még akkor is, ha mindez a hercegprímás, illetve a püspöki kar felügyelete alatt ment volna végbe.

³ Ugyanakkor így a püspökökre több teher hárult volna.

met, *b*) 100 000 koronás alapítványomat *c*) kanonoki javadalmam jövedelmeit, kijelentvén, hogy azokat „*minden föltétel nélkül*”¹ ajánlom föl.

Ezalatt azt akarom érteni, hogy *saját személyemre nézve* semmi kárpótlást, semmiféle jogot nem igényelek, föltételt nem szabok.

Ellenben előterjesztésem világosan hangoztatja, hogy *a*) ajánlatomat kizárólag a római intézetek javára és *b*) abban a reményben teszem, hogy a nagyméltóságú püspöki kar a „római intézetek fönntartására megfelelő módozatokat” fog találni, minél fogva természetsszerűen *c*) ajánlatom akkor lép hatályba, *amikor a római intézetek fönntartása* a nagyméltóságú püspöki kar rendelkezései által biztosítva lesz.

Bátor vagyok Méltóságodat tiszteletteljesen felkérni, hogy szükség esetén, eltérő magyarázatokból származó félreértések elhárítása végett ezen interpretációmamat érvényesíteni méltóztassék.²

Egyébiránt mély tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

alázatos szolgája,

Fraknoi Vilmos

Budapest, 1910. november 1-én.

7.

1910 vége/1911 eleje

*A római magyar történeti és művészeti intézetek
alapszabály-tervezete*

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 82r–83v – litogr.)

1. „A történeti intézet föladata a biblia- és egyháztörténet, a régészet, műtörténet és kánoni jog magyarországi művelőinek tudományos szakképzettségök kifejlesztésére, tudományos kutatásokra és irodalmi föladatok megoldására alkalmat és eszközöket nyújtani.”

¹ A kurzív szedés a dokumentumok átírásában általában az aláhúzásokat jelöli. Csúpan fontosabb esetekben tüntetem fel ezeket, leginkább akkor, ha Fraknoi kezétől származhatnak.

² Nem tudjuk, sor került-e Mailáth intervenciójára. Az 1910. november 12-ei püspökkari ülés a döntést elhalasztotta, négyes bizottságot küldött ki Hornig vezetésével, ami megalkotta az alábbi alapszabályt (lásd a következőt, 7. sz.). Egyedül e dokumentum tekinthető közös bizottsági állásfoglalásnak, végleges formájában Hornig Károly által diktált módosításokkal, illetve Fraknoi kiegészítéseivel a pénzügyi helyzetre vonatkozólag. Vélhetően vele párhuzamosan készült Hornig előterjesztése is. Lényegében a finanszírozás miatt nem tudtak közös nevezőre jutni, s emiatt írt különvéleményt Széchényi (finanszírozásban teljesen ellentétes) és Csernoch János (alternatív, de a meg nem valósulás esetén Hornighoz csatlakozó állásfoglalást) is. Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök pedig csúpan kiegészítette Hornigot, ők közösen nyújtottak be végül javaslatot. A teljes püspöki kar 1911. március folyamán e dokumentumokat és a nagyváradi káptalan állásfoglalását (lásd alább, a 7. mellett a 8–11. sz. is) véleményezte.

2. „A művészeti intézet föladata: az egyházi festészet, szobrászat és építészet magyarországi művelőinek művészi képzettségök kifejlesztésére és művészeti feladatok megoldására alkalmat és eszközöket nyújtani.”

3–4. *Az intézetek az uralkodó védnöksége¹ és a püspöki kar főfelügyelete alatt állnak, melyet utóbbi 3–5 évre tagjai közül választott kurátor útján gyakorol.*

5. *Az igazgatótanács elnöke a kurátor, tagjai a SzIT tudományos osztályának elnöke, a minisztérium egyházi osztályának katolikus vezetője, a leendő egyházművészeti tanács elnöke és a teológiai kar mindenkori dékánja.²*

6. *Az igazgatótanács feladatai (a–g): az intézetek irányítása, működtetése, fenntartása, éves jelentés készíttetése, ösztöndíjasok kiválasztása, pályáztatása, illetve az ösztöndíjak megállapítása, az „első igazgató előterjesztésére az intézet házi- és ügyrendjének kiadogozása”.*

7. *A két intézetet egy igazgató vezeti, 5 évre (lejárat után megújítható) az igazgatótanács nevezi ki, az intézetben lakást és teljes ellátást élvez, de fizetést csak akkor kap, ha nincs más római állása vagy magyarországi javadalma.*

8–II. *A történeti intézetnek négy belső egyházi (pályázat útján, egy hely a nagyváradi egyházmegyéé), két külső világi katolikus ösztöndíjas tagja van (SzIT és MTA prezentálhatja), utóbbiak szállásra, ellátásra is kapnak juttatást; a művészeti intézetben 2–4 művész kap műtermet és lakást, pályázati úton.*

12. „Amennyiben az intézetek pénzalapja megengedi, az intézet tudományos munkákat bocsát közre. Az igazgatótanács által felhasználható a Vatikáni Magyar Okirattár pénzalapjának maradványa, mely ez idő szerint 13 000 koronát teszi ki.”

13. *Az intézetek pénzalapja terbére az igazgatótanács a művészbáz ösztöndíjsai részére megbízásokat adhat, előzetes szakvélemény kikérése után.*

14. *Az intézetek fenntartására szolgáló javadalmat és pénzalapot a nagyváradi káptalan kezeli.³*

¹ Ezt az eredeti tervezetben még csupán a vatikáni követség, a javítottban már a kultuszminisztérium útján gyakorolta volna az uralkodó.

² Fraknói 1911. december 19/20-ai levelének első változatához (vö. alább, 19. a sz.) kapcsolódik egy rövidebb, 11 pontból álló, már csak a történeti intézetre vonatkozó újabb alapszabály-tervezet (fol. 27r^v). A művészeti intézeti vonatkozás kihagyása mellett jelentősebb eltérés ennél a pontál található, miszerint az igazgatótanács „váltakozó tagjai a kurátor által saját működése idejére meghívandó egy vagy két katolikus világi tudós”, mely eleve zárójeles pontot azonban jegyzetben elhagyhatónak tartott Szentjobb apátja.

³ Hornnighoz köthető idevágó megjegyzés: ‘NB pro nobis, Fr. és Hg., miképpen kellene a nagyváradi káptalan szándékát megtudni: vajon elfogadja-e a 14.§ ezen rendelkezését?’. A jelek szerint tehát Hornnig Fraknóival együtt végezte el a végleges változatba foglalt módosításokat. Ilyen többek között a minisztériumi osztályvezető igazgatósági tagsága a budapesti egyetem (teológiai kar) egyháztörténelem tanára helyett, hogy az igazgató megbízása nem ‘esetről-esetre’, hanem 5 évre szóljon, illetve hogy Fraknói eredetileg 2–3 kültagot és 3–4 művészt javasolt, valamint az egy évnyi (gyakorlatilag kilenc hónapos) ösztöndíj legfeljebb három évre, de meghosszabbítható (ez új, 11. pontként került be, és 14-re bővítette az eredetileg 13 pontot) stb.

Az alapszabály-tervezetet Fraknói egyes szám első személyben írt kiegészítése követi a pénzügyekről. Amak fényében, hogy 1911-ben még az ő kezelésében maradnak felajánlásai, új, részletes kalkulációt készít. Ez augusztus 20. és október 15. után már a harmadik finansziális javaslata [melyet még jó pár fog követni hol a támadások, hol a tárgyalások nyomán]. Lényege: 46 000 korona lesz biztosítható az intézetek számára, míg a kiadások 40 000 koronára rúgnak majd a fenntartási, működtetési költségekkel, fizetésekkel (7000 + 10 000 korona), valamint a kilenc hónapra fizetendő ösztöndíjakkal együtt. A négy egyházi ösztöndíjas (5000) mellett az átjavított tervezettel ellentétben három-három világival és művésszel (9000–9000 korona) számolt.¹

Jegyzetben fontosnak látja megemlíteni, hogy „a legközelebbi években előreláthatólag az intézetek igazgatója tiszteletdíjra nem fog igényt tartani”, ha pedig majd igen, akár az ösztöndíjak mértéke – javítás szerint: vagy az ösztöndíjasok száma egy időre – csökkenthető. Szállás, ellátás, műterem nélkül az osztrák történészek 1910-ban (mindösszesen) 8400, a négy művészösztöndíjas fejenként 3300 koronát kaptak.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 7. sz.

8.

Győr, 1911. január [17.]

Széchenyi Miklós győri püspök állásfoglalása

(VFL I.144.a-315-1911 – litogr.)²

Győr főpásztora³ méltatja Fraknói célkitűzését, a szentjobbi apátsági javadalom lekötését azonban a római történeti és művészeti intézet számára aggályosnak tartja, hiszen nem

¹ A Fraknói 1911. december 19/20-ai levelének első változatához (vö. alább, 19.a sz.) kapcsolódó újabb alapszabály-tervezet (OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 27rv) szintén tartalmaz egy aktualizált költségvetési kalkulációt. Lásd alább, 16. sz., jegyzetben.

² Az iraton Hornig több megjegyzése található: a (budapesti) egyetem és a *Theresianum* sem tisztán egyházi intézmény; szerinte jobb, ha ilyen célra fordítják az egyházi vagyont, mintha majd tényleg szekularizálnák; az inkorporálás által „teremtett új helyzetnek vesztese” esetében a „kik legyenek azok” kérdést teszi fel; az ortodox templom számára dolgozó művészt pedig megjegyzése szerint Hosszú Gyula (Juliu Hossu) ajánlotta – a leendő szamosújvári püspök 1904-től a *Collegio Urbaniano* növendéke volt. (További megjegyzés Hornigtól alább, 63. j.) – Ugyanitt található Széchenyi 1911. január 17-ei gépelt levele, melyben kéri, hogy a „bizottsági gyűlésen” (nem sorol neveket, de Hornig az elnök, Csernoch, Fischer-Colbrie, Széchenyi a tagok) „történt megállapodásnak megfelelően” a „bizottsági javaslattal együtt” küldje meg a püspöki kar tagjainak saját külön állásfoglalását is. Az irat hátoldalán Hornig 1911. január 20-ai, s.k. válaszfogalmazványa, miszerint a kérésnek elegendő téve megküldi a különvélményt Fraknóinak, illetve a bizottság másik két tagjának, utóbbiaknak azon kéréssel, hogy állásfoglalásukat hasonló módon sokszorosítsák. A csanádi és a kassai püspökhöz írt levél ugyanitt található fogalmazványa szerint 25 példányról volt szó. Fraknóinak magánlevelét kíséretében továbbította Hornig a győri püspök javaslatait. – A győri püspök állásfoglalásának egy másik példánya: OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 6r–7v.

³ Széchenyi Miklós gróf († 1924), 1901-től mindössze 33 évesen győri, majd 1911-től nagyváradi megyéspüspök.

tisztán egyházi intézményekről van szó, és az apátsági bevételek lekötése szélesebb kulturális célra veszélyes precedenst teremtene, kiváltképpen az egyházi birtokok szekularizációját követelő közhangulatban. Személyes tapasztalata szerint a művészeti intézet fennálló formájában teljesen profán jellegű, az egyik festőjét például „nyers naturalizmus” jellemzi, egy másik pedig ortodox templom számára készített dekorációkat. Kifogásolja azt is, hogy a tudományos és a szélesebb közvélemény előtt ezek az intézetek már régóta működőnek számítanak, s „miután az intézetek működése már annyira előrehaladt, csak akkor tűnt ki, hogy azok megalapítva nincsenek, s hogy azok megalapíthatók legyenek, szükségesnek tartja a kezdeményező püspök úr a szentjobbi apátság lekötését, és ahhoz kéri a nagyméltóságú püspöki kar támogatását”, mely helyzetet kiváltképpen a püspöki kar számára fonáknak tartja. Az intézetek korábbi jellegét szerinte meg kellene változtatni, illetve „amíg Fraknói püspök úr ajánlata, a két római háza, a terhek levonása, másfelől a 100 000 korona alapítványi összeg hozzáadása után mintegy 300 000 korona, addig az apátságnak a püspök úr által 50 000 koronában számított évi jövedelme 1250 000 koronának felel meg”,¹ következésképpen az egy és negyed milliós tőke társulását a negyedrésznyi értékhez (1250 000 : 300 000) indokolatlannak tartja. Fraknói javaslatának elfogadását nagyban segítené, ha a római intézetei számára felajánlott bagyatekát lehetőség szerint már most összegszerűsítene („megjelölné a cél előmozdítására szánt készletet”).² Az ügyben jelen állás szerint tartózkodó magatartást javasol a püspöki kar számára. Mindazonáltal egy „magyar intézet felállítását az Örök Városban hasznosnak és kívánatosnak” tartja, de Fraknói kezdeményezése csak akkor lehet ezen intézet alapja, amennyiben a választott püspök 1. saját kockázatával megszabadítja a felajánlott római ingatlanokat az általa vállalt kötelezettségektől; 2. lekötne azt a tőkét, melyet a megalapítandó római intézet céljára szánt; 3. az intézetet ebből a tőkéből tartaná fenn, s csupán ennek elégtelensége esetén pótolná a hiányt felsőbb jóvagygyással a szentjobbi apátság bevételei „egy részének bizonyos időre való igénybevételével”. Álláspontja szerint a püspöki kar a fennálló helyzetben eddig mehet el.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvb_vol_27, 8. sz.

9.

Temesvár, 1911. január 31.

Csernoch János csanádi püspök állásfoglalása

(VFL I.144.a-315-1911 – litogr.)³

¹ Széchenyi püspök nyilván az apátsági javadalom összértékét számszerűsíti.

² Hornig megjegyzése a veszprémi példányon: „ezt nem lehet követelni senkitől, legkevésbé attól, aki annyit ajánl a sajátjából”.

³ A dokumentum a veszprémi levéltárban a győri püspök véleménye mellett található. További példánya: OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 84r: Külön jelzet alatt fellelhető kísérőlevele (Temesvár, 1911. január 31.) tanúsága szerint Csernoch fenti véleményét Hornig január 20-ai, Széchenyi püspök állásfoglalását átküldő levelére válaszul – és Széchenyi kifogásai ismeretében írta és küldte meg 20 példány-

A csanádi püspök¹ szerint Fraknói alapítványának katolikus jellegét a négyes bizottság által jóváhagyott alapszabály-tervezet biztosítja, az intézet megalapítása az egyház érdekeit szolgálja.

„Fraknói püspök úr két korábbi, az Akadémiához intézett jelentésében már úgy beszél, mintha az intézet fönnállása biztosítva volna. A tapasztalatok azonban, úgy látszik, azóta azt a meggyőződést érlelték benne, hogy saját anyagi ereje elégtelen ahhoz, hogy az intézet fönnállása minden időre biztosíttassék”. *A szentjobbi javadalom e célra lekötése a precedens jellege miatt érzékeny kérdés, s megfontolandó, hogy a püspöki kar milyen véleményt ad (másra nincs jogosultsága). A szentjobbi apátság reális jellegét meg kell őrizni, és csupán egy részét (évi 30 000 korona) kell a római intézet fenntartására fordítani. Rövid kalkuláció keretében kimutatja, hogyan érhető el így is a kívánatos 40 000 korona összeg.*

Végül kijelenti, hogy amennyiben javaslatát nem lehet megvalósítani, hozzájárul a „veszprémi püspök úr indítványához”.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 9. sz.

ban. Hátoldalán Hornig s.k.: 'NB. a kassai püspöknek átküldöttem 1 pld. II.6.' VFL I.144.a-1015-1911. Az ugyanezen jelzet alatt őrzött akta címe: 'A Fraknói-éle római intézetek ügyében kiküldött püspöki bizottság véleménye a nagyméltóságú püspöki kar összes tagjainak megküldetik'. Közös vélemény azonban nem született. Hornig ugyanitt található, 1911. február 20-án kelt, fontos információkat közlő levélfogalmazványa a következőkről tájékoztat: „A nagyméltóságú püspöki kar 1910. november hó 12-én tartott tanácskozási ülésében a tisztelettel alulírottan kívül a győri püspök öccsellenciáját és a kassai és csanádi püspök urakat, mint bizottságot kiküldeni méltóztatott azon megbízással, hogy Dr. Fraknói Vilmosnak egy Rómában alapítandó tudományos és művészeti intézet megalapítása iránti javaslatára felett tanácskozási, ezen eszme kivihetősége [ti. kivitelezhetősége] iránt a nagyméltóságú püspöki karnak jelentést tegyenek. Ezen bizottság folyó év január hó 19-én tartott ülésének eredményeit van szerencsém a következő ügýiratokat: 1) Fraknói püspök javaslata, 2) a veszprémi és kassai püspök közös [február 16., lásd 10. sz.], 3) s 4) a győri [január 17., lásd 8. sz.] és csanádi [fentebb] püspök uraknak külön-külön véleményét azon tiszteletteljes kérelemmel... áttenni, hogy ezek tudomásulvétele után keletkezendő nagybecsű nézeteit folyó évi március hó 15-éig alulírottához – mint aki Ófomagassága az ország hercegprímásától azon előszóvali megbízást vette, hogy az egyes nyilatkozatok összegzése alapján [lásd alább, 12. sz.] a nagyméltóságú püspöki karnak jelentést tegyen – eljuttatni méltóztatassék.” A kiegészítő feljegyzés szerint egy ilyen „iratsomagot” Fraknóinak is megküldtek Nemzeti Múzeumban található lakására. Hornig külön utasította irodáját a pontos és gondos expedálásra, nehogy 'valami reklamációt kapjunk'. VFL I.144.a-1015-1911. – Fontos itt is megjegyezni, hogy Széchenyi 1911. január 17-ei levele alapján a bizottságnak volt egy korábbi ülése is, Széchenyi pedig épp a január 19-ei ülésre készítette el véleményét. Kérdés azonban, hogy Hornig fentebb idézett, január 20-ai levelében (8. sz. irat jegyzetében) miért nem utal az előző napi ülésre, és miért postán továbbítja Széchenyi iratát és kér hasonló formájú állásfoglalást Csernochtól?

¹ Csernoch János († 1927), bíboros, az MTA igazgatósági tagja, 1908-tól csanádi, 1911-től kalocsai, 1912-től esztergomi érsek.

10.

Veszprém–Kassa, 1911. február 16.

*Hornig Károly veszprémi és Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök
közös állásfoglalása*

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 85r–86r – litogr.)¹

*Veszprém és Kassa főpásztora*² szerint „Fraknoi vál. püspök ide mellékelt tervezetben oly egyházi javadalomról van szó, mely felett az adományozás joga egyedül Ófelségét, mint legfőbb patrónust illeti meg; a püspöki kar erre nézve csak véleményt mondhat, a kultuszminiszter hozzájáruló vagy ellenkező javaslatot tehet.

A Felségnek ezen joga, hazai történelmünk és szokásaink szerint kétféle irányban érvényesül.

Az egyik mód az, hogy Ófelsége az egész javadalmat, mely eredetileg egy, az evangéliumi tanács szerint élő egész testület fenntartására rendeltetett, minden – vagy majdnem minden – kötelezettség nélkül egyetlen egyházi férfiú számára adományozza. Ezen gyakorlatot a külföldi egyháztörténelem is ismeri, például a nagyforradalom előtti Franciaországból, de sem örömmel, sem büszkeséggel nem tekinthet vissza arra.”

*A másik mód szerint a királyi kegyuraság az ilyen reális javadalmakat az illetékes egyháziak beleegyezésével az egyházi javak jellegével nem ellenkező célokra is fordíthatja (például vallás- és tanulmányi alap, egyetem, a központi papnevelő, az Augustineum, a Theresianum).*³

A szentjobbi apátság jövedelmeinek lekötése a római tudományos és művészeti intézetek számára a törvény, a régi szokás és a kitűzött cél alapján nem kifogásolható.

Nem tekinthető a szekularizáció felé tett lépésnek, sőt eredeti, rendeltetésszerű felhasználásnak számít, s „legalább a konzervatív érzelmű és hithű elemeket képes az egyházi vagyoni erélyesebb megvédése mellett sorakoztatni”.

További, pozitív érvek:

1) Minden jelentősebb európai országnak vannak már hasonló római intézetei, melyek már bizonyították fontosságukat, eredményességüket.

¹ A dokumentum előzménye Hornig saját állásfoglalása (uo., fol. 79rv). Ez talán már Széchényi január 17-ei véleményének ismeretében íródott, hiszen előjáróban fontosnak látja a nem tisztán egyházi jellegű korábbi javadalom-inkorporációk elősorolását, illetve cáfolja, hogy az elképzelés előmozdítaná az egyházi birtokok szekularizációját. Mindenesetre 1911. január 31-én Csernoch már hivatkozik rá (vö. az imént, 9. sz.), és saját javaslat megvalósíthatatlansága esetén csatlakozik hozzá, illetve később a veszprém–kassai közös állásfoglaláshoz, mely jelentős részben erre a szövegre épül. A közös állásfoglalás egyedül a fentebb szó szerint idézett részt szűrja be az elején a Hornig által csupán tényként említett személyes adományozás kedvezőtlen megítélésével, illetve a végén kiegészíti a 6–7–8. pontokkal.

² Hornig Károly († 1917), bíboros, az MTA igazgatósági tagja, 1888-tól veszprémi megyéspüspök; Fischer-Colbrie Ágoston († 1925), 1907-től kassai megyéspüspök (1904-től koadjutor).

³ Például a pesti egyetem és a központi szeminárium (eredetileg a nagyszombati jezsuita kollégium és egyetem) fenntartására a turóci prépostság a 17. század óta, a bécsi *Augustineum* számára a kaposfői apátság az 1816. évi alapítás időszakától volt „bekebelezve”.

2) Magyarország számára is fontos kérdés ez, ha lépést akar tartani a nyugati nemzetekkel, és az államtól nem várható (el) létesítésük.

3) A nagyvonalú adományozó Fraknoi elképzeléseinek megvalósulása emelni fogja az egyház megbecsültségét, és igazolni, hogy az „egyház mindig első sorban állott ott, ahol a hazát szolgálta, annak dicsőségét előmozdítani, kultúráját támogatni és felvirágoztatni kellett.”¹

4) Az egyházat nem érheti veszteség, hiszen az ilyen javadalomnak nincs várományosa, sőt csak nyerhet a tehetséges tudósok, művészek kivételes lehetőségeihez juttatása által.

5) A római intézetek szorosabbá fűznék a kapcsolatokat a Szentszékkal, és emelnék Magyarország nemzetközi reputációját.

6) A bizottság által megszövegezett alapszabály² elfogadása a katolikus jelleget biztosítja. Ha az MTA esetleg kifogásokat támasztana, Fraknóinak ezirányú alapítványát³ ki kell vonnia az intézetalapításból.

7) A művészeti intézet jellegét az igazgatótanács felügyeleti, a Szent Imre-kollégium és Szent Imre-körök műgyűjteményi hallgatói és tanárjelöltjei közül minden tekintetben alkalmas ösztöndíjasokat lehet majd kiválasztani, akiknek „római tartózkodásuk és későbbi életmunkájuk az Egyháznak nem szegényére, hanem dicsőségére lesz”.

8) Fontos, hogy ezek a szélesebb körben népszerű intézetalapítások mielőbb sikeresen végbemenjenek. Ellensúlyozni lehetne általuk a korábbi javadalmi botrányok (Lipovniczky, Ivánkovits, Bubics, Császka)⁴ miatt kialakult kedvezőtlen képet, egy kudarc pedig felerősítené a kritikákat az „egyháziak telhetetlenségéről és érdemleges alkotásokra való tehetetlenségéről”.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 10. sz.

II.

Nagyvárad, 1911. március 4. és február 20.
A római magyar történeti és művészeti intézetek ügyéhez
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 1r et sequ.– litogr.)⁵

¹ Különösen e bekezdés alapján vetődik fel a gyanú, hogy Fraknoi esetleg közreműködött a régi iskolatárs és közeli barát Hornig véleményének megszövegezésében.

² Ez valóban Fraknoi szövege volt, Horniggal közös minimális javításokkal. Vö. fentebb, 7. sz.

³ Az MTA egy külső tag személyére tehetett javaslatot. Vö. fentebb, szintén 7. sz. (8–11. pont).

⁴ Lipovniczky István († 1885), 1868-tól nagyvárad megyéspüspök; Ivánkovits János († 1910), 1896–1904 között rozsnyói megyéspüspök; Bubics Zsigmond († 1907), akadémikus, nagyvárad kanonok, 1887-től kassai megyéspüspök; Császka György († 1904), 1874-től szepesi megyéspüspök, 1892-től kalocsai érsek.

⁵ Az üresedésben lévő nagyvárad egyházmegye káptalani helynökének és káptalanjának fűzetes kiadványa Fraknoi alapítási terve ellenében, mely a nagyvárad Szent László-nyomda kiadása (48 p.). Tulajdonképpen Fetsér Antal felszentelt püspök, nagyprépost, káptalani helynök 1911. március 4-ei válaszelevele Hornighoz, a veszprémi püspök február 20-ai, az összes egyházmegyének megküldött tájékoztatására (vö. fentebb, 9. sz. jegyzetben), valamint annak mellékletei: Széchényi Jenő olvasókanonok február 20-án a káptalan nevében Fetsérhez intézett levele, illetve korábbi, a római alapításra, és a szentjogi apátságra vonatkozó dokumentumok.

A)

Nagyvárad, 1911. március 4.

Fetser Antal nagyváradai káptalani helynök

Hornig Károlyhoz

Fetser püspök¹ levelében a következőket fejtí ki. „Amint a lapokban nyilvánosságra hozta dr. Fraknói Vilmos úr alternatív ajánlatát: a nagyváradai latin szertartású káptalan kötelességszerűen haladéktalanul állást foglalt Fraknói Vilmos kártársának azon terve ellen, melyben római történelmi s művészeti intézetének megalapítására önmagának bizonyos évi jövedelem kikötésével szentjobbi apátsága javadalmát örökre s kanonoki javadalmának jövedelemét prejudíciózus módon lekötöni kívánja.”²

Habár kétségtelen, hogy a most közölt alapszabály-tervezet a lapokban közölt múlt évi augusztus 20-iki ajánlatnál kevesebb kifogásra ad okot: azonban ez is fönn tartja a szentjobbi apátsági és egy nagyváradai kanonoki javadalom, sőt ennek révén a nagyváradai káptalan ellen azon sérelmeket, melyeknek súlya napjainkban fokozott mértékben esik a mérlegre, s amelyek miatt a nagyváradai latin szertartású székeskáptalan kötelességszerűen és szilárd meggyőződéssel fölszólal.”³

Magúévá teszi a káptalan ez ügyben részletesen kifejtett véleményét,⁴ melyet csatol leveléhez, valamint az egyházmegyei levéltárból újabb adatokkal szolgál a kérdés alaposabb megvilágosításához, és mellékeli „dr. Fraknói Vilmos vál. püspök, apátkanonok úrnak a nagyváradai latin szertartású egyházmegyei hatósággal” a római intézetek kapcsán folytatott korábbi levelezését. A levelezésből kitűnik, hogy a kérdés már harmadjára kerül napirendre. 1894-ben Schlauch Lőrinc elfogadta az egyházmegye számára felajánlott be-

¹ Fetser Antal († 1933), 1906-tól nagyváradai segédpüspök, 1915-től győri megyéspüspök.

² Fraknóinak összesen három alapítási ajánlata volt. Az 1910. augusztus 20-ai és október 15-ei, majd az 1911. január 23-ai. Erről azonban Fraknói eddigi tudásunk szerint csupán interjúbeli említést tett, s nyilatkozatnak nevezte azt. Egyedül annyit közölt belőle, hogy végszükség esetén kész eladni római házait és a bevételt „rokontermesztető célokra” fordítani. Budapesti Hírlap 31 (1911) 27. sz., 1–2; Századok 45 (1911) 153–155. Szövegével nem találkoztunk. Tartalmát, pontosabban annak lényegét Széchenyi püspök 1911. februári emlékiratából (alább, 22. sz.) ismerjük: „1911. január 23-án a vál. püspök úr ismét szükségesnek látta megváltoztatni ajánlatát, mégpedig oly értelemben, hogy a római épületek, a szentjobbi felszerelés és a többször említett 100 000 korona tőke átengedése mellet javadalmainak jövedelmeiből mintegy 50 000 koronát biztosítva a római intézetek fenntartásáról élethossziglan maga fog gondoskodni.” Megjegyzendő, hogy a váradai káptalan elítélő végzésében ‘alternatív ajánlatok’-ról, a végzés kapcsán megfogalmazott sérelmeiben Fraknói pedig mindössze két korábbi ajánlatáról beszél. Lásd alább, 14. sz. – Kifogása alapján („szentjobbi apátsága javadalmát örökre s kanonoki javadalmának jövedelemét prejudíciózus módon lekötöni”) az 1910. augusztus 20-ai tervezetre utal Fetser, melyet vélhetően a korábbi, 1905-ös elképzeléssel összevetve nevez alternatívnak.

³ Bonyolítja a képet, hogy Fetser ‘alapítási tervezet’ helyett ‘alapszabály-tervezet’-ről szól. Ez azonban nem lehet a fentebb, 7. sz. alatt publikált, végleges formájában szintén ekkortájt keletkezett dokumentum, hiszen annak költségvetési része még az 1910. augusztus 20-ai, eleve elutasított inkorporációs modellre alapul. Itt minden bizonnyal az 1911. január 23-ai változatról lehet szó, és a ‘közlés’ a káptallal való közlést jelenti.

⁴ A következő, 11/B sz.

Az eljárás egyenesen visszatetsző, hiszen Fraknói annak köszönhetően nyerhette el a szentjobbi apátságot, hogy Schlauch a káptalan közreműködésével 1900-ban megakadályozta, hogy Wlassics Gyula kultuszminister¹ tíz évre a Tanulmányi Alapba vonja azt,² s hasonlóan vélekedik az egyik irodalmi stallum lekötéséről is, melyre csak úgy volt Fraknói felterjesztető, hogy előzőleg Simor János³ és Haynald Lajos⁴ a nuncius közreműködésével megakadályozta Trefort Ágoston miniszter⁵ tervét, aki szintén a Tanulmányi Alap számára kívánta felhasználni jövedelmét. Ez végül egy másik esetben átmenetileg sikerült neki, az ekkori lekötés, illetve állami kezelés kedvezőtlen tapasztalatai indokolják a káptalan ellenállását az ilyesféle eljárásokkal szemben.

Bár a főkegyúri jog kiterjedt, de nem tartja „az egyház szellemének megfelelőnek, hogy éppen a főpapság véleményezze a javadalmak körül az ezek rendeltetésének, jogainak meg nem felelő intézkedéseket”. A jövőben a szentjobbi apátságot a Szent Jobbot őrző budavári plébánosnak lenne célszerű adományozni, vagy például esetleges egyházmegye-alapításoknál hasznosítani a javadalmat. Esetleges megoldásnak azt tartja, hogy amiként Fraknói az 1878 óta birtokolt irodalmi stallum mellé érdemein túl voltaképpen a római [művészeti intézeti] alapítási terve ismeretében nyerte el a szentjobbi apátságot,⁶ „őutána is adományozhatja Ófelsége legmagasabb belátása szerint... a szentjobbi apátságot a római intézetekre is tekintettel”. A győri püspök véleményéhez csatlakozva érvel az efféle intézményes lekötések, egyházi birtokjogok illetén, a szekularizáció irányába mutató átalakítása ellen. Az olykor botrányokhoz vezető funkcionális problémákat ez csak fokozná, és szűkítené az egyéni érdemszerzési lehetőségeket. Mindemellett akár az apátság bérbeadását, akár a káptalanra bízását – ráadásul annak megkérdezése nélkül – nem tartja megfelelő és kivitelezhető megoldásnak; a bevételek növekedését pedig nem lehet teljesen biztosra venni.

Meglátása szerint Fraknói meglévő vagyonából az épületeket fenn tudja tartani, s élete végéig fokozatosan növelve alapítványi tőkéjét, ösztöndíjakat is tud adni, melyhez mások is csatlakozni fognak. „Több áldozatot pedig sem Isten, sem igazságosan és méltányosan ember nem kíván senkitől, mint amennyi tőle telik” – zárja fejtegetéseit Fetser,

¹ Wlassics Gyula († 1937), az MTA tagja, 1895–1903 között kultuszminister.

² A vonatkozó iratok közölve ugyanebben a füzetben, 11/x–xi. sz.

³ Vonatkozó irata: 11/x–xii. sz.

⁴ Haynald Lajos († 1891), bíboros, akadémikus, 1852–1863 között erdélyi püspök, 1867-től kalocsai érsek.

⁵ Trefort Ágoston († 1888), az MTA tagja, elnöke, 1872–1888 között kultuszminister.

⁶ Fetser ennek alátámasztására hosszasan idéz Fraknóinak Wlassics miniszterhez írt 1901. november 20-i leveléből: „Amikor a jövedelem fokozására törekszem, szemem előtt lebeg azon nyilatkozatom, amelyet Nagyméltóságodnak, mikor apáttá kineveztettem, tenni szerencsém volt, hogy ti. a javadalom összes jövedelmeit a hazai tudományosság és művészet céljára fogom fordítani. Ezen célok között első helyen azt tűztem ki, hogy Rómában az általam létesített magyart történeti intézet mellé magyar festők és szobrászok számára műtermeket és alkotásokat magában foglaló épületet emelek. A telket 25 000 líra árán (melyen illeték és költségek címén 2000 líra járul) a jelen év tavaszán már megvásároltam, s az építést mielőbb megkezdeni óhajtom, abban a reményben vagyok, hogy a javadalom fokozott jövedelmei nem csak a telekvásárlási és építkezési költségek lassú törlesztését, hanem a művészeknek megbízásokkal és ösztöndíjakkal ellátását is meg fogják engedni...” (uo., 5.).

és kéri, mivel az 1910. november 12-ei ülésén a püspöki kar úgy küldte ki a bizottságot, hogy a leendő nagyváradai megyéspüspökkel egyetértésben járjanak el, ennek kinevezéséig ne hozzanak véghatározatot.

B)

Nagyvárad, 1911. február 20.

Széchenyi Jenő olvasókanonok a nagyváradai káptalan nevében
Fetser Antal nagyváradai káptalani helynökhöz

„A *Budapesti Hírlap*nak folyó évi január 23-iki¹ és f. hó 1-i, nem különben az *Egyházi Közlöny*nek f. hó 3-ik számában közlemények jelentek meg, melyek nagy részletességgel tárják a nyilvánosság elé kartársunknak, méltóságos és főtisztelendő dr. Fraknói Vilmos választott püspök úrnak tervét, mely szerint az általa Rómában létesített magyar művészeti és történelmi intézetnek fönntartását ő élveztében levő szentjebbi apátsági és nagyváradai kanonoki javadalmak jövedelmének lekötésével szándékozik biztosítani.

Ámbár fönntisztelt kartársunk, Fraknói választott püspök úr – noha a lekötni szándékolt szentjebbi apátsági javadalom kezelésében káptalanunknak mintegy a gazdasági intéző szerepét szánta – káptalanunk véleményét tervéhez ki nem kérte, sőt arról káptalanunkat, mint ilyet, eddig nem is értesítette: hivatolt közleményekből kétségtelennek kell tartanunk, hogy azok az ő tudtával jelentek meg. Éppen azért az ő értesítését nem remélhetvén, kötelességünkké vált a nagy nyilvánosság elé vitt ügyben az intézet megalapításának az avatatlanok előtt talán tetszetős módjára nézve a nyilvánosságot tájékoztatni. Gondoskodtunk tehát róla, hogy a *Tiszántúl* folyó hó 8-iki számában az intézetalapítás tervezett módjának akadályait jelezze.”

Elősorolja az 1894-es és 1905-ös előzményeket,² majd idézi a káptalan 1899. október 9-ei levelét Schlauch Lőrincchez, melyben kéri, hogy hasson oda, hogy ne foglalják le az apátságot, hanem megfelelő egyházi személynek adományozzák. Így lehetett apát Fraknói, aki valóban a megfelelő állapotba hozta az apátságot.³ A káptalan következetes, amikor most is ellenez bármilyen lekötést. A részben a Bunyitay Vince⁴ által vett telken alapított zár-

¹ Helyesen a *Budapesti Hírlap* január 29-ei számában. (1911-ben január 23. hétfőre esett, s a hét első napján a lap megjelenése szünetelt.) Folytatva az iménti, 11/A irat vonatkozó jegyzeteiben található fejtegetéseinket: nem zárható ki, hogy a 23-ai elírás az aznap kelt harmadik Fraknói-javaslat dátumával keveredett.

² Vö. Fetser előző iratában.

³ A káptalani levél részletesen adatolja is az állítást: „Fraknói püspök úr... vállalt kötelessége szerint valóban jó karba hozta az elődje terhére megállapított deteriorációk 35 264 korona 76 fill. váltóságával, az Ófelsége által 1900-ban a törzsvagyonból engedélyezett, s 1908-tól 128 655 korona, majd ismét a törzsvagyonból 1908-ban és 1910-ben fölvett, s csak még ezután megállapítandó törlesztési terv szerint törlesztendő 23 051 korona 90 fill. kölcsönnel.”

⁴ Bunyitay Vince († 1915), történész, akadémikus, 1893-tól nagyváradai kanonok.

daiskolához kapcsolódó kötelezettségekhez azért járultak hozzá, mert az összhangban volt Szent László alapítói szándékával: a Szent Jobb őrzése mellett a Berettyó-menti birték ápolásával. „És ha a javadalmast esküje kötelezi, hogy javadalmát fönntartja, elidegeníteni nem engedi, káptalanunk is lelkiismeretes kötelemet teljesít, mint midőn a javadalomnak őre és időközben gondnoka, annak bármily más célra fordítása ellen tiltakozik.”

Hosszasan érvel az irodalmi stallum bármilyen, akár csupán Fraknói életére történő lekötése ellen, mivel egyfelől illetéktelen külső tényező avatkozhat a káptalan autonóm gazdálkodásába, valamint az intézet valószínűsíthető szüksége a stallum további lekötését igényli majd.

A levél méltatja Fraknói október 15-ei módosításait, s amennyiben a káptalan közreműködése nélkül, saját belátása szerint fordítja – amíg élvezetében van – a stallum bevételeit a római intézet céljára, a káptalan nem ellenzi, sőt üdvözl. Befejezésül azon alternatív javaslatot fogalmazza meg a káptalani állásfoglalás, miszerint „Fraknói püspök úr a régóta ápoltság szép tervet, ha nem egyszerre, fokozatosan bizonyára megvalósíthatja maga erejéből is úgy, ha a rendelkezésre álló összeget alapítványul leteszi, azt szándéka szerint folytonosan gyarapítja, s úgy rendelkezik, hogy a föl nem használt kamatokkal a tőke szaporodjék mindaddig, míg a terv szerint teljesen kifejlesztett intézet fönntartására elég jövedelmet hoz. Ez esetben egyedül a püspök úré lesz az alapítás egész érdeme és dicsősége.”

Végül kéri a káptalan az állásfoglalás és mellékletei közlését a püspökkari bizottsággal.

[MELLÉKLETEK]

Fetser helynök és a káptalan levele után a nagyváradi füzetben mellékelve I–II. sz. alatt Fraknói és Schlauch 1894 őszi levélváltása; III–VIII. szám alatt az 1905-ös alapítástervezet és a vonatkozó levelezés Fraknói és Szmrecsányi között, előbbi kiadása (vö. fentebb, 2. a sz.) alapján.

A IX. szám alatt Fraknói 1905. június 21-ei, Fetserhez intézett levele, amelyhez mellékelve neki küldi meg a római intézetekkel kapcsolatos iratok magánkiadását, tekintettel Szmrecsányi betegségére és gyógykezelés miatti távollétére. Fraknói ekként indokolja füzeté kiadását, az elállást az alapítási tervtől: „kötelességemnek tartom tiszteletteljesen tudomására hozni Méltóságodnak, mellékelve azt a bizalmas természetű nyomtatványt, amelyben elhatározásomat és indító okait jóakaróimmal és barátaimmal azért közöltem, hogy széles körben ismert adománylevelem visszavonásának és a római intézetek megszüntetésének tényét ne kelljen a nyilvánosság előtt kimagyaráznom”. A levél után újraközölve Fraknói nyomtatványának zárszava.

X. sz. alatt Wlassics Gyula miniszter Budapest, 1899. szeptember 4-én kelt részletes kimutatása a szentjobbi apátságáról, és hosszas indoklása tíz éves állami kezelésbe vonásának szükségességéről; majd Schaluch hasonló alaposágú, a káptalan még részletesebb indoklásán alapuló válasza (uo., 1899. december 6.), melyben az államot rosszabb gazdának tartja az egyháznál. Mindkét dokumentum a szentjobbi apátsági javadalom fontos forrása.

XII. sz. *Simor János bebatóan érvelő levele Trefort Ágostonhoz az egyik nagyváradi irodalmi stallum Tanulmányi Alapba vonása ellen, Esztergom, 1874. november 25.*

XIII. sz. *Fraknói 1910. augusztus 20-ai alapítási tervezete az Egyházi Közlöny 1911. évi 5. sz. alapján, valamint ennek október 15-ei módosítása.*

XIV. *A Tiszántúl 1911. február 8-ai számából „A római magyar történeti intézet” c. cikk közlése, mely a nagyváradi káptalan nem hivatalos állásfoglalását közli Fraknói alapítási tervének módja ellen. Újabb hírlapi közlések szerint Fraknói lépéseket tett a püspöki karnál az 5–6 éve szünetelő római történeti intézet, és a jelenleg is működő művészház további fennállása, illetve éltre keltése érdekében. Mivel a tervben a nagyváradi káptalan is érintett, a lap megkérdezte az egyik kanonokot, aki „miután felhatalmazást nyert, hogy nyilatkozatot tegyen, körülbelül ezeket mondotta:*

A nagyváradi latin szertartású káptalan mindig örömmel hallotta Fraknói Vilmos püspök úrnak azon fáradozását és áldozatkészségét, hogy Rómában magyar történeti intézetet létesítsen. Hogyne hallotta volna ezt örömmel, mikor ugyanazon célra, melyre az alapítandó intézet irányult, az 1883–1893 években maga is 10 000 koronát adott. Most is teljes lelkéből méltányolja a káptalan azon vallási, hazafias és művészi okokat, melyek Fraknói püspök urat e történeti, és az utóbb emelt művészeti intézetek felelevenítésére, illetve biztosítására készítetik. A módzatokra nézve azonban komoly aggodalmi és ellenvetései vannak.” *A királyi adománylévél szerint a káptalan jövedelmeiről csak a javadalmasnak tartozik elszámolni, harmadik fél, mint legyen az akár a római intézetek pénzalapja, nem vonható be; továbbá a lekötés korlátozná a káptalant testületi jótékonyágában. Fraknói olyan nemes célra fordíthatja jövedelmeit, amilyenre akarja, de a nagyváradi székeskáptalan „a mások sérelmére teendő adományozásokat és az egyházi javadalmak meg nem felelő lekötését nem helyesli.”*

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvh_vol_27, 11. sz.

12.

1911. március 15. után

Az egyes püspökök állásfoglalásainak kivonatai
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 62r–65v – *excerpt.*)¹

A Fraknói-intézet ügyében beérkezett válaszok

BESZTERCEBÁNYA. Az apáti címet valamelyik nagyváradi kanonok kapja, aki 30 000 koronát beszolgáltat, a többi az övé. Fraknói, míg él, tartsa meg az apátságot

¹ Az irat keletkezésének előzményei, illetve a datálás Hornig 1911. február 20-ai levele alapján (9. sz. irat jegyzetében). Az alább említett, illetve kivonatolt csanádi, veszprém–kassai és győri véleményeket, valamint a nagyváradi „füzet”-et lásd korábban. A kivonatolást szintén Hornig adminisztrációja végezhette.

és kezelje, halála után az akkori apát a káptalan ellenőrzése mellett kezelje. Az igazgató legyen a magyarországi római katolikus egyházi érdekek képviselője.¹

CSANÁD. Az apátság maradjon, mint javadalom, jövedelméből bizonyos összeg, például 30 000 korona fordíttassék az intézetre, a többi Fraknóinak alapítványa szolgáltatja (54 ezer² korona évenkénti kamata) és a kanonoki stallum jövedelme, amelyeket tőkésíteni lehetne, és Fraknóinak végrendeleti hagyatéka. Különben ő maga élőszóval kijelentette, hogy ha ez így nem lenne keresztülvihető, a veszprémi–kassai véleményhez járul.

EPERJES. Törvényellenes és veszélyes precedens lenne a szekularizációra. Ezért Fraknói életében részben, halála után talán 10 évre egészen az intézet céljaira átengedhető, tíz év múlva az apátság és a *stallum litterarium* egészen tehermentessé válik.³

ERDÉLY.⁴ Számos megjegyzésekkel és kikötésekkel csak történeti intézetet látszik szem előtt tartani. Minthogy az egész véleményt ki kellene írni, azt kivonatolni lehetetlen. Különben úgy látszik, az apátság jövedelmére nézve Veszprém–Kassához csatlakozik, a stallumot pedig csak bizonyos határig megterheltetni kívánja.

GYŐR.⁵ Az eddigi hasonló eljárások és régebbi törvények analógiáját nem fogadja el, attól tart, hogy ez példa a szekularizációra. Az apátság időleges megterhelését javasolná. A helyzet különben, Fraknói régebbi nyilatkozatai folytán „fonák” a püspöki karra nézve, annál is inkább, mert míg Fraknói csak 300 000 koronát ad, addig az apátság 1 1/4 milliónyi értéket képvisel. Ezen helyzet „vesztesei” nem fognak magukban bizonyos „fájdalmas érzést” leküzdhetni, mi rekriminációkra ad alkalmat. Fraknói jelezze, mennyit fog hagyatékiilag az intézetnek juttatni, s azt kösse le. Szabadítsa meg az intézetet az általa (Fraknói által) vállalt kötelezettségektől. Ezek után az apátság jövedelmének bizonyos hányada előre meghatározott időre vétessék igénybe.

GYULAFEHÉRVÁR.⁶ Nem kíván az eszmével foglalkozni, mert az apátság a nagyvárad latin szertartású püspök és káptalan gondoksága alá tartozik.

¹ Az itt összegzett szöveg szerzője Radnai Farkas († 1935), nagyvárad kanonok, 1901-től nagyvárad segédpüspök, 1904-től 1919-ig besztercebányai megyéspüspök.

² Nem világos, hogy ezt a számot miből vezeti le Csernoch. Vö. 9. sz., *facsimile* is.

³ Vályi János († 1911), 1882-től eperjesi görögkatolikus megyéspüspök véleménye.

⁴ Mailáth Gusztáv.

⁵ Széchényi Miklós.

⁶ Fogaras–Gyulafehérvár görögkatolikus érseke 1894-től apsai Mihályi Viktor (Victor Mihali de Apja) († 1918) volt (megelőzőleg 1874-től már lugosi püspök).

KALOCSA.¹ Kivonatolja a győri püspök véleményét, de mindenben nem járul hozzá. Polemizál azok ellen, aki a szekularizációt emlegetik. Szintügy és pedig erősen a nagyváradai füzet ellen. Javaslat: az apátság jövedelme örök időkre 1/3 részben a Berettyó-völgyi hitélet emelésére (melyet a nagyváradai füzet, mint Sz. László szándékát említi) és 2/3 részben az intézet javára kötéssék le, de e füzettel egyetértőleg a stallumnak hasonló lekötését mellőzendőnek véli.

MUNKÁCS.² Magáévá teszi a veszprémi–kassai véleményt.

NAGYVÁRADAI LATIN SZERTARTÁSÚ.³ „Állást foglal” Fraknói terve ellen, és az ellen, mint mondja, „kötelességszerűen és szilárd meggyőződéssel felszólal”, s ennek nagyobb támogatására nyomtatott füzetet is mellékel, mely az apátság körül hasonló irányban már folytatott tárgyalásokat ismertet, amelyek közül a néhai Trefort követelése voltaképpen Fraknói javaslata mellett szólnának, amennyiben ezáltal az apátságnak valamely alapba való bekebelezése meggátoltnék. Azt mondja a nagyváradai káptalani helynök úr, hogy Őfelségének, ha véleményét kérné, azt tanácsolná, adja az apátságot a budai királyi várbeli plébánosnak, mint a szent korona őrének, mi ellen azt lehetne felhozni, hogy ez a plébános úr ugyancsak nagyon „*sensu lato*” őrzi ezt a koronát. Konstatálja egyébiránt, hogy Fraknói az apátságot a maga idején szintén tekintettel a Rómában létesítendő intézetre kapta, szintén erre való tekintettel kaphatná azt majd más is. Azt hiszi, hogy ily intézkedés, mint aminő Fraknói tervezetében rejlik, már a szekularizációt mozdítaná elő. Végre: bérbe adni a birtokot nem előnyös, kezelésére a nagyváradai káptalan aligha tud vállalkozni. A dolgot a leendő nagyváradai püspökkel kell tárgyalni. Véleményét minden püspöknek megküldte.

NAGYVÁRADAI GÖRÖG SZERTARTÁSÚ.⁴ Csatlakozik Győrhöz. Kiköti, hogy görögkatolikus ifjak ne zárassanak ki az intézetből, csak azért, mert görögkatolikusok. Különben tárgyalassék az ügy a leendő nagyváradai latin szertartású püspökkel.

NYITRA.⁵ Általában rokonszenvezik Fraknói tervével, az egyes lekötött adományozási jogokat lehetne talán törölni. Részletesen nyilatkozik azon felfogás ellen, mintha Fraknói terve a szekularizációnak egyengetné az útját. Fraknói nyilatkozik, hogy az intézet katolikus jellege megóvassék. A folyamodók közül egyenlő képzettség mellett egyháziak legyenek előnyben. Ez utóbbit Erdély is kívánja.

¹ Kleiner Lajos († 1922), bácsi kisprépost, olvasókanonok, káptalani helynök.

² Firczak Gyula († 1912), 1891-től munkácsi görögkatolikus megyéspüspök.

³ Lásd fentebb, II. sz.

⁴ Radu Demeter (Demetriu Radu) († 1920), 1897-től lugosi, 1903-tól nagyváradai görögkatolikus püspök.

⁵ Batthyány Vilmos gróf († 1923), 1911-től nyitrai megyéspüspök (előtte 1902-től koadjutor) 1920-ig.

PANNONHALMA.¹ Teljesen hozzájárul Veszprém–Kassához.

PÉCS.² A bizottság többségének véleményéhez csatlakozik, de kívánja, hogy az Akadémia kijelölő jogára nézve kielégítő megállapodás létesíttessék. Nem ellenzi, ha az apátságnak akár egész jövedelme az intézetre fordíttatnék.

SZATMÁR.³ Igen figyelemre méltó, részint stiláris, részint érdemleges jegyzetekkel toldja meg az alapszabály-tervezetet. Kívánja az apátságnak, mint javadalomnak fenntartását, azért maradjon meg a jövedelem 1/4 része, melyet a budai várplébános húzna [*ti. élvezne*]. Ezen hozzájárulás ne legyen örökös, hanem tíz évről tíz évre megváltoztatható, esetleg be is szüntethető. Fraknóinak már az alapszabályokban is elismerés fejeztessék ki. (Különben jelentse ki, mit akar még adni.)

SZEPES.⁴ A nagyváradai káptalani helynök előterjesztése és Fraknói püspöknek második nyilatkozata után minden további tárgyalást mellőzendőnek tart.

SZOMBATHELY.⁵ Az intézet katolikus jellegét eléggé biztosítottnak találja. De aggályosnak tartja az apátságnak és egy nagyváradai kanonoki stallum jövedelmének a római katolikus intézetek javára, „illetőleg a püspök úr életére” történő lekötését, mert ezáltal mindkét jövedelem az alapító szándékától eltereltetik, és a szekularizációra prejudícium keletkezik. Azért Fraknói intenciójának is megfelelőnek tartja, ha a mindenkori javadalmas jövedelmeit az alapító által közelebbről megjelölt célra fordítja. Figyelemre méltónak tartja a nagyváradai körlevelet, és csatlakozik a győri véleményhez.

VÁC.⁶ Csanádhoz csatlakozik.

VESZPRÉM–KASSA.⁷ Fraknói tervezetét a bizottsági ülésben elfogadott, és saját részükről is tett megjegyzések mellett fogadják el.⁸

Nincs meg: EGER, LUGOS, ROZSNYÓ, SZAMOSÚJVÁR, SZÉKESFEHÉRVÁR.

¹ Hajdu Tibor Vendel OSB († 1918), pannohalmi főapát 1910-től.

² Zichy Gyula gróf († 1942), az MTA igazgatósági tagja; 1905-től pécsi püspök, 1925-től kalocsai érsek.

³ Boromisza Tibor († 1928), 1906-tól szatmári püspök.

⁴ Párvy Sándor († 1919), 1903-tól egri segédpüspök, 1904-től szepesi megyéspüspök.

⁵ Mikes János gróf († 1945), 1911-től szombathelyi megyéspüspök.

⁶ Csáky Károly gróf († 1919), 1900-tól váci megyéspüspök.

⁷ Hornig Károly és Fischer-Colbrie Ágoston.

⁸ A kivonatok készítője a közös véleményben foglaltakra utalhat itt (alapszabály, MTA szerepe stb.).

13.

Budapest, 1911. március 24.

Dedek Crescens Lajos a püspöki karnak

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 87r – *litograph.*)¹

„Mindnyájan, kik a történelmi tudományok felvirágzását szívünkön viseljük, kik méltányolni tudjuk azt a nagy erőt, amelyet egy jól fegyvermezett történetírói gárda Krisztus Urunk Anyaszentegyházának védelmében kifejtteni képes, reménykedve vettük a hírt, hogy a nagyméltóságú és főtisztelendő püspöki kar a Fraknói-féle ideiglenes jellegű, évek óta szünetelő történelmi intézet végleges megalapításával és szervezésével foglalkozik. És amint igaz örömmel, hálás elismeréssel hallottunk arról a nagylelkű ajánlatról, amelyet hírneves tudósunk és mesterünk, Fraknói Vilmos a nagyméltóságú és főtisztelendő püspöki karhoz intézett felterjesztésében tett, éppúgy a közelmúlt hetekben lefolyt hírlapi közlések, a szál-longó kedvezőtlen hírek, aggódó szorongással nehezdedek reménykedésünkre.”

Értetőknek tartja a püspöki kar körületekintését és aggodalmaskodását egy ilyen fontos, hosszútávú döntésben. Részletesebb indoklás keretében az 1818 óta betöltetlen zselic-szentjakabi apátság javadalmát javasolja a római intézet fenntartására. Az évi minimum 80 000 koronát jövedelmező apátság nem tartozik sem a Vallás-, sem pedig a Tanulmányi Alaphoz, utóbbi csupán javai kezelője az 1896-os uralkodói rendelkezés alapján, amely fenntartja a szabad adományozás jogát.

Kéri javaslata püspökkari tárgyalását, és ajánlja magát a római intézetek szervezésére és igazgatására.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvh_vol_27, 13. sz.

14.

Karlsbad, 1911. május 30.

Fraknói Vilmos Széchenyi Miklós nagyváradi püspökhöz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 68r–77r – *dactylogr. cop.*)²

A nagyváradi lat. sz. főtisztelendő káptalan 1911. február 6-án tartott törvényes ülésében a következő végzést hozta:

„Minthogy főtisztelendő dr. Fraknói Vilmos vál. püspök Őméltósága káptalanunk előleges tudta nélkül a történelmi és művészeti célok fejlesztésére Rómában megszerzett intézetei fenntartására – letett esküjét is érintve – oly ajánlatokat ter-

¹ Dedek Crescens Lajos († 1933), pap, történész; a pozsonyi *Emericanum* és a Központi Szeminárium növendéke, esztergomi főegyházmegyei, 1891-től a budapesti egyetemi könyvtár őrje, 1913-tól esztergomi kanonok, 1926-tól az MTA levelező tagja. Knauz Nándor után ő folytatta a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*it.

² Szemlátomást sebétben készült másolat, gyakori, olykor értelemzavaró, nem javított elütésekkel.

jesztett a püspöki szék üresedése alatt a nagyméltóságú püspöki karhoz, melyek káptalanunknak alkotmányát és önálló rendelkezési jogát veszélyeztetik, ezért káptalanunk értesíti Öméltóságát, hogy alternatív ajánlatai¹ tarthatatlan voltáról igyekeztünk a közvéleményt hírlapi úton felvilágosítani, és intézkedtünk arra nézve is, miszerint erre vonatkozó álláspontunkat kifejtő emlékirat mielőbb a nagyméltóságú püspöki kar elé terjesztessék”.²

Ezen végzés vétele után, f. évi április 7-én alulírott a következő levelet intézte a főtisztelendő káptalanhoz:

„Hosszú távollét után a tegnapi napon hazaérkezve vettem a főtisztelendő káptalan február 6-kai végzését, mely mélyen megrendített. Tisztelettel fogadom a főtisztelendő káptalan megállapodását, mely bizonyára jóhiszemű, tárgyilagos fel-fogásból és nemes szándékból ered. De engedje meg a főtisztelendő káptalan, hogy eljárásom igazolására a következőket terjeszthessem elő. 1. Tervemet olyan egyének, kik a főtisztelendő káptalan előtt is bizonyára nagy tekintélyben állanak, köztük a veszprémi, erdélyi és kassai püspökök helyeselték, magukévá tették és felkarralták. Ily módon nemcsak feljogosítva, hanem kötelezve is voltam, hogy azt az illetékes fórum elé terjesszem. 2. Jól tudom, hogy tervem a főtisztelendő káptalan hozzájárulása nélkül nem lett volna megvalósítható. De hittem, hogy ezt a főtisztelendő káptalan könnyebben és nyugodtabban fogja megadni, [fol. 69r] ha a püspöki kar, az ajánlat elfogadása esetében, kéri. Ezért ilyen procedendi modust javasoltam a veszprémi püspök úrnak, mint a püspöki bizottság elnökének. 3. Elismerem, hogy a káptalani helynök úr Öméltósága³ a múlt év nyarán aggályokat támasztott bennem arra nézve, hogy ajánlatom letett eskümmel összeütközik. Mire kijelentettem, hogy ezt alapos fontolóra veszem és illetékes egyének nézetét kikérem. Váradról Garamszentkeresztre menvén, ott az eskü szövegét a besztercebányai püspök úrral⁴ alaposan tanulmányozván meggyőződtem magam arról és a nevezett püspök úr megnyugtatót aziránt, hogy az eskü és az én ajánlatom között semmiféle vonatkozás nem áll fenn. Az eskü a javadalmi vagyonnak a javadalmas által való elidegenítését kívánja meggátolni; az én tervem pedig az, hogy a javadalom jövedelmei, az illetékes tényezők határozatából oly célokra fordíttassanak, amelyek nemcsak az én, hanem nagynevű főpapok ítélete szerint az egyház érdekével, az alapítók szándékával és a kánonjog szabványaival megegyezők. 4. Ajánlatom a káptalan alkotmányát és önrendelkezési jogát egyáltalában nem veszélyeztetheti. Kánonoki jövedelemem kezelésében csak az a változás állott volna be, hogy megbízottam – a káptalani főszámvevő – megbízásomból a jövedelmet nem mint eddig a M. Földhivatalintézethez, folyó számadásom javára, hanem a püspöki kar által kijelölendő pénztárnokhoz küldötte volna be.

¹ 1910. augusztus 20., október 15. és 1911. január 23. Lásd fentebb, 4.b, 5.b és 22. sz. Fraknói az alábbiakban azonban csupán két ajánlatról tesz említést.

² Lásd fentebb, 11. sz.

³ Fetser Antal.

⁴ Radnai Farkas.

Ezek után nyugodt lelkiismerettel állok szemközt azzal a súlyos ítélettel, melyet a főtisztelendő káptalan idézett végzésében hozott. Természetesnek fogja találni a főtisztelendő káptalan, hogy abban meg nem nyugodhatom, és mihelyst kinevezett püspökünk székét elfoglalja, rehabilitációm érdekében a megfelelő lépéseket meg kell tennem. Midőn magamat erre el kell határoznom, élénk fájdalommal tölt el az a gondolat, hogy önzetlen és tiszta szándékú törekvéseimben sérelmet lát a főtisztelendő káptalan, mely eddig elnéző kegyességével állandón hálára kötelezett, és amelyet megsérteni soha nem lehetett szándékom.”

Azt a reménységet táplálta alulírott, hogy az előterjesztésben megnyilatkozó önmérséklet és testvéri érzület hatása alatt a főtisztelendő káptalan kész lesz elismerni alulírott álláspontjának helyességét, és bevallani saját tévedését.

A főtisztelendő káptalan válasza nem méltatta az iratot.

Így tehát kényszerítve van alulírott arra, hogy nagyméltóságú főpásztoránál keressen elégtételt a személyén és becsületén esett sérelemért. Ugyanis a káptalani végzés több megbélyegző tételt foglal magában.

I.

Az első az a kijelentés, hogy a római intézetek tárgyában a püspöki karhoz bemutatott „*ajánlatok a letett esküt érintik*”.

Ez a kijelentés kíméletes formulázásban ugyan, de világosan megállapítja, hogy ajánlatával alulírott az *esküszegés* bűntényét követte el. Ugyanis egy ajánlat és egy letett eskü között csak kétféle érintkezés állhat fenn. Az eskü és az ajánlat vagy összhangzásban, vagy ellentétben állanak egymással. Mivel pedig a végzés szövege és célja kizárja azt a föltételezést, hogy az eskü és az ajánlatok közötti összhangzást kívánta megállapítani, természetesen következik az, hogy a káptalan az *összeüt-köző érintkezést* állapította meg.

A végzés nem említi, hogy a javadalmaz-eskü melyik pontját érintik az ajánlatok. De erre nézve nem foroghat fenn kétség. Egyébiránt a végzés bizonyosan szoros összefüggésben áll az azonkori káptalani helynök úr Őméltóságának¹ fentebb érintett nyilatkozatával, melyben az ő szokott (őszintén [fol. 71r] tisztelt) nyíltságával alulírottat figyelmeztette arra, hogy a szentjobbi apátságot illető javaslat előterjesztésével az *alienatio* szempontjából az esküszegés vádját venné magára, minél fogva az ajánlotta, hogy a javaslatot vagy ejtse el, vagy előterjesztését az azt pártoló főpapok egyikére hagyja.

Ugyancsak Őméltósága, a folyó évi április 28-án tartott püspöki konferencián, miután a szentjobbi apátságot illető javaslat ellen érveit kifejtette volt, a tanácskozás bezárása után együtt maradt főpapok előtt feltűnést keltő emfazzal hangoztatta, szószerint: „Nem mondtam még el utolsó argumentumomat, még van egy Slager a zsebemben”. Amely nyilatkozat nem vonatkozhatik egyébre, mint az

¹ Fetser Antal.

(alulírott személye iránti kíméletből elhallgatott) eskü-ügyre, amelynek ily módon nemcsak irányát, hanem lesújtó hatásra való célzását illusztrálja.

Ezzel szemben alulírott minden előtt igazolni kívánja fentebbi állítását, hogy javaslatra fönntartására komoly megfontolás és tanácskozás után határozta el magát. E végből közli a besztercebányai püspök¹ f. évi április 22-ikén tett nyilatkozatát.

„Méltóságod engem tavalyi megtisztelő látogatása alkalmával említett tervéről, veszprémi, erdélyi és kassai püspök uraknak azt helyeslő nyilatkozatairól, de egyúttal a váradi káptalani helynök úrnak aggodalmairól és elidegenítés szempontjából az apáti (javadalmi) esküre fektetett kifogásáról is értesítvén, Méltóságod szíves volt az én felfogásomat szintén kikérni, különösen az *alienatio* egyházjogi fogalmára vonatkozólag, tekintettel az előadott szándékra, s megvalósításának alkalmazni kívánt módjára. Jóllehet felfogásomat azonnal megalakíthattam, hiszen bátran megnyugodhattam az említett püspök urak tudásában és szigorú egyházas érzületében, kik a tiltott bűnös elidegenítés mozzanatát ez ügyben nem látták, nem említették, kellőleg utánanézvén a dolognak, megerősödtem abbéli nézetemben, azaz arra a meggyőződésre jutottam, hogy itt igenis *alienatio* esete forog ugyan fenn, de [fol. 72r] fennforog *ex iusta causa et debita solennitate*, amik az egyházjogilag megengedett, tehát nyugodtan, esküszegés félelme és vádja nélkül megkísérelhető elidegenítésnek kánonszerű ismérvei. Látnom kellett ugyanis, hogy Méltóságod *ex iusta causa* a legnemesebb, egyházas és hazafias szándékkal, a tagadhatatlan kulturális szükség érzelmétől is vezéreltetve indította meg, s szándékozott tovább terjesztetni ezen ügyet, éspedig az illetékesnek tartott fórum előtt nyíltan, a további legilletékesebb fórumoknak nemcsak nem kizárásával, hanem határozottan jelzett igénybevételével, döntésüknek engedelmes elfogadásával. Ez itt a *debita solennitas*. Ezért nem találtam én Méltóságod apáti esküjével kapcsolatos akadályt, vagyis esküjébe ütköző elidegenítést Méltóságodnak saját bőkezű ajánlatával kísért tervében; mint ahogy utólagos igazolásomul ezen vagy bárminemű kánonellenes momentumot magában foglaló vád a fölkért fórum előtt eddig lefolyt magán- és nyilvános diszkussziókban föl sem merült.”

Ezzel nem elégedvén meg, alulírott illetékes és tekintélyes szakférfiúhoz, a budapesti hittudományi karnál az egyházjog tanárához fordult, és a fennforgó kérdésben jogi véleményét kérte, melyet Dr. Hanuy Ferenc² április 12-án a következő pontokba foglalt össze:

„1. Az évjáradék mellett való lemondás a javadalomról, ha az ilyen lemondás az illetékes felsőbbség jóváhagyásával történik, megengedett módja a lemondásnak, amely semmi esetre sincsen ellentétben a javadalmas által a javadalom elfoglalásakor letett javadalmasi esküvel. 2. A javadalomnak állandó üresedésben hagyása a fennforgó esetben, mivel elpusztult monostor javadalmáról van szó, nemcsak az 1548. XII. tc-re támaszkodó joggyakorlatnak megfelel, de nem ütközik a kánon-

¹ Radnai Farkas.

² Hanuy Ferenc († 1953), 1906-tól az egyháztörténet, 1908-tól 1923-ig pedig a kánonjog professzora a pesti hittudományi karon.

jogba [fol. 73r] sem, mert a javadalomnak rendeltetésszerű betöltése az volna, hogy az elpusztult apátság helyén emelendő szerzetesi zárda élén álló apátnak adassék a javadalom. Az elpusztult zárdai javadalomnak világi javadalmas apátra való átruházása mellett is kánonjogi szempontból még fennáll a javadalom üresedére. Ha tehát a szentjobbi apátságnak világi javadalmasra átruházása a jövőben akár állandóan is mellőztetik, ezáltal a helyzet kánonjogilag nem változik. A javadalmaseszküt ez a tény egyáltalában nem érinti. 3. Az így állandóan, a világi javadalmas személyét illetőleg az üresedésben hagyandó apátsági jövedelmeknek az illetékes felsőbbség jóváhagyása melletti, a szóban forgó közcélra fordításában (tudományosság, művészet, nevezetesen a római intézetek), ha az alapokat élvezők papi jellege vagy katolikus vallási hovatartozandósága ki lesz kötve, nem állapítható meg az egyházi vagyoni elidegenítésének tényálladéka; és már ezért is elesik annak lehetősége, hogy az ezen hovaforrást indítványozó javadalmas javadalmasi esküjével jöjjön ellenkezésbe, annyival is inkább, mert az illetékes felsőbbség előtti indítványtevés egyáltalában nem képezhet elidegenítést; a tényleges hovaforrást pedig az arra illetékes felsőbbség fogná eszközölni, ami ismét az 1548. tc-re támaszkodó hazai joggyakorlatnak megfelelően történnék.”

II.

A káptalani végzés megállapítja, hogy alulírottnak a püspöki karhoz beterjesztett ajánlatai „a káptalan alkotmányát és önálló rendelkezési jogát veszélyeztetik.” De nem jelöli meg az ajánlatok pontjait, amelyekre ez a kijelentés vonatkozik.

Az ajánlatoknak két pontja áll vonatkozásban a káptalannal.

a) Mindkét ajánlatban alulírott kijelenti, hogy a kanonoki javadalma összes jövedelmeit élethossziglan a római intézetek [fol. 74r] céljaira átengedi. Ezen ajánlat szövegéből egyáltalán nem olvasható ki az a szándék, hogy a kanonoki jogait is átengedni, avagy a káptalanra bármilyen terhet, kötelezettséget hárítani kívánná. Ilyen gondolat képtelenség lett volna. Alulírott felfogása szerint az ajánlat elfogadása esetén a kanonok és a káptalan közötti viszony semmiben sem változott volna. Az egyedüli változása abban állott volna, hogy a káptalani tiszte a neki alulírott javára állandó jövedelmeket nem – mint eddig – a Magyar Földhitelintézet, hanem a római intézetek pénztárába küldötte volna be. Az adománylevélben, ha annak kiállítására kerül a sor, alulírott önként szabatosan és tüzetesen formulázta volna a pontot úgy, hogy bármily aggály felmerülése ki lett volna zárva. Egyébiránt ezt kizárta már az a körülmény is, hogy alulírott az ő kanonoki jövedelmeit a püspöki kar felügyelete alatt álló intézménynek szánta, minélfogva nem is gondolható az, hogy az intézménynek a püspöki kar által kijelölendő püspök-kurátora a káptalan irányában jogosulatlan igényeket támasztott volna. Így tehát alulírott a káptalan alkotmányát és önálló rendelkezési jogát nem veszélyeztette.

b) Alulírott „megpendíti azt a gondolatát”, hogy a szentjobbi apátsági javadalom adományozható volna a váradi káptalannak, mely bizonyára nemes kötelességének tartaná azt, hogy alapítója, Szent László másik alapítását kezelése alá vegye, és

büszkeségének tekintené, hogy jövedelmei az ő közvetítésével használatnak föl a tudomány és művészet céljaira. „Gondolat megpendítésével” a káptalan alkotmányát és önálló rendelkezési jogát nem veszélyeztethette, miután az esetben is ha a gondolatot a püspöki kar magáévá teszi, a káptalannak szabadságában állott a neki felajánlott föladatot magától elhárítani. [fol. 75r]

III.

A főtisztelendő káptalan végzése megállapította, hogy alulírottnak mindkét *alternatio*-javaslata egyaránt „tarthatatlan”. Ezen kijelentés, noha abban bíróság a sértés kritériumait nem ismerné föl, súlyosan megbélyegző. Ugyanis a szellemi korlátozottságnak, az egyházjogi tájékoztatatlanságnak és a léhaságnak a legmagasabb fokban egyesülve kellene találkozni alulírottban, ha (vagyon és jövedelmei háromnegyed részének följánlása mellett) két évtizeden át ápolt eszményei magvalósítására olyan formát választ, amely „tarthatatlannak”, tehát elfogadhatatlannak és föltétlenül visszautasítandónak tekintendő.

Ezzel szemben alulírott szükségesnek látja a következőket előterjeszteni:

a) A „tarthatatlan” alternatív javaslatok elsejét az erdélyi püspök¹ nemcsak fölkarolta, hanem a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel² is közölte.

b) Ugyanazon tarthatatlan ajánlatról a miniszter az erdélyi püspökhöz intézett válaszában így nyilatkozott:

„A legnagyobb örömmel fogadom az eszmét, és meghajlom Fraknóinak valóban páratlan nagylelkűsége előtt, mellyel az intézmény létrejövetelét tetemes anyagi áldozatok árán biztosítani hajlandó. Ezen tervéhez a magam részéről is hozzájárulok.”

c) Ugyanezen tarthatatlan ajánlatról a püspöki kar által kiküldött négyes bizottság két tagja, a veszprémi és kassai püspökök³ együttes jelentésükben, egyebek között így nyilatkoznak:

„Midőn a jelen tervezetben arról van szó, hogy a szentjobbi apátság jövedelme egy, Rómában létesítendő tudományos és művészeti intézet megalapítására és fenntartására rendeltessék, az ekképpen felvetett eszme ellen sem a törvény, sem a régi [fol. 76r] szokás, sem az ekként kitűzendő cél szempontjából ellenvetést tenni nem lehet. Annál kevésbé lehet a javadalom illetén inkorporációjában lépést látni a szekularizáció felé. Sőt ellenkezőleg, az egyházi vagyonnak minél inkább biztosított cél- és rendeltetésszerű felhasználása egyrészt közeledést jelent az alapítók eredeti szándékához, és másrészt legalább a konzervatív érzelmű és hithű elemeket képes az egyházi vagyon erélyesebb megvédése mellett sorakoztatni.

Hogy ilyen intézet Fraknoi püspöknek eszménye szerint, és nagymérvű, személyes anyagi áldozatai mellett egyházi vagyonból állíttassék fel, és az apostoli kegyúrnak, mint annak legfőbb védnökének engedélyező és megerősítő hozzájá-

¹ Mailáth Gusztáv. Vö. fentebb, 3. 5.a és 6. sz.

² Zichy János. Vö. fentebb, 3.b sz., jegyzetben.

³ Hornig Károly és Fischer-Colbrie Ágoston. Vö. 10. sz.

rulása által örök időkre biztosíttassék, az a magyar katolika Egyháznak éppoly örökké fénylő dicsőségére fogna szolgálni, és újlagos bizonyítékául annak, hogy ezen Egyház mindig első sorban állott ott, ahol a hazát szolgálni, annak a dicsőségét előmozdítani, kultúráját támogatni és felvirágoztatni kellett.

Mindenesetre fontosnak tartjuk, hogy a római intézet alapítása minél előbb szerencsésen dűlőre vitessék. Az egyházi nagyobb javadalmak körül az utóbbi időben előfordult bonyodalmak ódiumot halmoztak még a jobb érzelműek körében is az egyházi nagybirtokra. Ha most ezen önmagukban igen hasznos és a hazai jóérzelmű közvélemény szemében is igen kíváncsú intézetek létesülése bármily okból megfeneklenének, az egyháziak telhetetlenségéről és érdemleges alkotásokra való telhetetlenségéről szóló hiedelmek és rágalmak új tápot és az eddigieknél is nagyobb elterjedést nyernének.”

d) Ugyanezen tarthatatlan ajánlatról a négyes bizottság harmadik tagja, az akkori csanádi püspök¹ így nyilatkozik: [fol. 76v] „Kijelentem, hogy amennyiben ez a terv (a szentjobbi apátságnak évi 30 000 korona megterhelése) megvalósítható nem volna, hozzájárulok a veszprémi püspök úr indítványához”.

e) Ugyanezen tarthatatlan ajánlat elfogadására a megnevezett főpapokon kívül a bíboros hercegprímáshoz intézett irataikban késznek nyilatkoztak: a munkácsi, pécsi, nyitrai püspökök, a pannonhalmi főapát és a kalocsai érseki helynök.²

Mindezek dacára alulírott lelkiismeretének megnyugtató végett szükségesnek látta meggyőződnie arról, vajon a jelzett ajánlatot pártoló főpapok, a káptalan állásfoglalása után nem változtatták-e meg felfogásukat.

A püspöki kar több tagjához intézett leveleire adott válaszokból álljon itt kettő, amelyeknek íróit alulírotthoz nem csatolják személyes barátság vagy rokonszenv kötelékei, és így azoknak súlyát a tárgyilagosság és elfogulatlanság teljesen fokozza.

Az erdélyi püspök április hó 13-án kelt levele:

„Nagybecsű soraira válaszolva sietek készségesen kijelenteni, hogy Méltóságod a római intézet megalapítására és fenntartására vonatkozó tervezetét velem még a múlt év nyarán közölte, s én a tervet szívesen felkaroltam. Ami a kérdés elvi oldalát illeti, erre nézve a magam részéről is csatlakoztam a veszprémi és kassai püspök úrnak előterjesztéséhez, mely szerint azon eszme ellen, hogy a szentjobbi apátság jövedelme a római intézet megalapítására és fenntartására rendeltessék, sem a törvény, sem a kitűzendő cél szempontjából ellenvetést tenni nem lehet. Az alapszabály-tervezet egyes pontjaira nézve voltak ugyan némelyes észrevételeim, melyeket a veszprémi püspök úrral annak idején közöltem is, az ügy lényegét illetőleg azonban Méltóságod tervének megvalósulását a [fol. 77r] magyar katolikus egyházra nézve kíváncsún tartottam és tartom.”

A kassai püspök³ 1911. április 17-én kelt levele:

¹ Csernoch János. Lásd fentebb, 9. sz.

² Lásd az imént, 12. sz.

³ Fischer-Colbrie Ágoston.

„Méltóságod f. hó 10-én kelt nagybecsű soraira válaszolva van szerencsém tiszteletteljesen jelenteni, hogy én Méltóságodnak a római intézetek alapítására vonatkozó nemes tervéről régen tudok. Amint múlt évi reichenhalli¹ tartózkodásom alkalmával az ügy újabb fázisáról értesültem, Méltóságod terveit részleteiben is helyeseltem, s azoknak megvalósulását ma is a legmelegebben óhajtom.”

Ezek után alulírott azon tiszteletteljes kérelemmel fordul nagyméltóságú főpásztorához, kegyeskedjék a káptalan végzésével szemközt megállapítani, hogy alulírottnak a püspöki karhoz intézett előterjesztései:

a) apáti esküjét, és így apátsági javadalma iránti kötelességeit nem sértik;

b) a káptalan alkotmányát és önálló rendelkezési jogát nem veszélyeztetik, minél fogva káptalana iránti kötelességeibe nem ütköznek.

A III. pontban jelzett sértést, mely alulírottnak egyházi állása iránti kötelességeit nem érinti, alázattal eltűri.

Karlsbad, 1911. május 30.

15.

Budapest, 1911. június 6.

Zichy János kultuszminiszter Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 16r – *dactylogr. orig.*)

Tisztelt Barátom!

Folyó hó 4-én kelt nagybecsű soraidra egyidejűleg megkerestem Széchenyi nagyváradai püspök urat, hogy a rezidenciakötelezettségtől való felmentésedet meghosszabbítani szíveskedjék. Igen fogok örülni, ha óhajtásod teljesülni fog, és így folytatólag módodban lesz az egyház és az ország tudományos érdekeit az eddigi idealizmussal és eredményességgel szolgálni. Vajha magasztos eszményeidet valóvá válthatnád!

Fogadd, kérlek, kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

[*m.p.*]

Zichy

16.

1911. szeptember 29.²

Fraknói Vilmos Széchenyi Miklós nagyváradai püspökhöz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 42rv – *m.p. concept.*)

Szerencsém van jelenteni, hogy a római történeti intézet megalapításának hő óhajtásától vezérelve Nagyméltóságod előszóval közlött propozícióját elfogadom.

¹ Bad Reichenhall bajor fürdőváros az Alpok tövében.

² A fogalmazványon 22-ei dátum szerepel, Széchenyi püspök később 29-ei levélről beszél azonos tartalommal (alább, 22. sz.), ezt fogadjuk el az elküldött levél dátumául. Vö. 19.b sz. is.

1. Megnyugszom abban, hogy a nagyméltóságú püspöki kar csak a történeti intézetet veszi át. A művészeti intézetről más módon fogok rendelkezni. Azon leszek, hogy az egyházi művészt szolgálatára álljon.

2. Átengedem a történeti intézet céljaira épített házamat, megfelelő készenléttel [?]. A terhelő jelzálogkölcson az intézet megnyitása előtt az intézet jövedelméből kifizettetik.¹

3. Az intézet alapjára 150 000 korona névértékű 4 %-os záloglevelet teszek le (tehát 50 000-el többet, mint amennyit a nagyméltóságú püspöki karhoz intézett előterjesztésemben ajánlottam).²

4. Az intézet fönntartására a Nagyméltóságod által kívánt összeget, 18 000 koronát évenként az intézet pénztárába fizetem azon időponttól kezdve, amikor az intézet megalapítása biztosítva lesz, mindaddig, amíg két javadalmam haszonélvezetében maradok.

5. Nagyméltóságod ajánlatában, hogy az intézetnek halálom után fönntartására évenként fizetendő 18 000 korona erejéig a szentjebbi apátsági javadalom megterhelését kieszközli, megnyugszom.

6. Az intézet 24 000 korona bevételével szemközt a kiadások következőképpen irányoztatnak elő:

4000 korona adó, tűzbiztosítás, kapus, épületfenntartás

4000 korona ösztöndíj négy bentlakó tagnak (teljes ellátáson felül)

10 000 korona az igazgató és négy bennlakó tag ellátásra 9 hónapon keresztül

6000 korona két ösztöndíjra, melyeket a történeti, régészeti és műtörténet katolikus vallású egy-egy művelőjének a M. T. Akadémia és a Sz. István Társulat adományoz.³

7. Tekintettel arra, hogy az intézetet élethossziglan magam tartom fön, talán nem reménytelen az az óhajtasom, hogy nékem az igazgatói állás betöltésére bizonyos befolyás biztosíttassék.

8. Ha az intézet fönntartása lehetetlenné válik, az épület eladásából befolyó összeg egészen, a 150 000 koronából pedig 90 000 a Sz. István Társulatot (a katoli-

¹ Az iratanyagban található egy újabb és rövidebb, gépelt alapszabály-tervezet is (fol. 27^rv, vö. fentebb, 7. sz. jegyzeteiben), a szokásos kapcsolódó kimutatással a pénzügyi helyzetről (fol. 28^r). Ez utóbbi kimutatás az 1911. szeptember 29-ei Fraknoi-levél után keletkezett, és 1911. decemberre datálható. Vélhetően a december 19-ei levél első változatának (szintén gépelmény, lásd alább, 19. a sz.) melléklete, az ugyancsak gépelt alapszabály-tervezettel együtt. Itt már nagyobb összegek szerepelnek, mint e fenti, 29-ei levél 3–8. pontjában. Az új pénzügyi tervezetben található eltéréseket lásd az adott pontoknál, teljes közlését pedig a 19. a sz. jegyzetében.

² 'Pénzügyi helyzet' (fol. 28^r): „Az intézet fenntartására szolgál az általam letett 200 000 koronán kívül a szentjebbi apátság terhére felveendő 400 000 korona, összesen tehát 600 000 korona tőkének 4 %-ban számított kamatjövedelme, vagyis évi 24 000 korona.”

³ 'Pénzügyi helyzet' (fol. 28^r): a két külső tag ösztöndíját 4000 koronára mérsékeli, és évi 22 000 kiadással számol. Megjegyzi, hogy bármelyik ösztöndíjas hely be nem töltésénél a maradvány a törzstőkéhez kerül.

kus tudományosság céljaira), 60 000 korona a M. T. Akadémiát (a magyar katolikus egyház történelmének művelésére) illeti.¹

A történeti intézet részére fizetendő évi 18 000 korona, továbbá a művészeti intézet és az általam imént létesített szentjebbi leányiskola² fönntartása valószínűleg egészen igénybe veszi a szentjebbi apátság jövedelemét, amely tehát életem fönntartására fedezetet nem nyújthat.

Ezért a 18 000 korona fizetését csak azon időre vállalhatom el, míg váradi kanonoki javadalmam hasznélvezete a rezidenciakötelezettségtől további fölmentésem által biztosítva lesz.

Ezért hálásan fogadtam E[xcellenciád] spontán tett ajánlatát, hogy részemre a fölmentést a Szentszéknél kieszközli.

Esedezem, hogy ezt élethossziglan tartó érvénnyel és feltételek nélkül kieszközölni, s e végből a Szentszék figyelmét a következő kivételes körülményekre föl hívni méltóztassék:

a) hogy kanonoki jövedelmemet meghaladó összeget élethossziglan lekötöttem katolikus kultúrai célokra, elsősorban a római történeti intézet fönntartására,

b) hogy kineveztetésem óta, 33 éven [*ti. át*] a fölmentés kedvezésében részesültem,

c) hogy a káptalani fokozatos előléptetés előnyeiről lemondtam.

Egyébiránt... [*! a szokásos udvariassági záradékot kipontozva.*]

17.

Budapest, 1911. november 1.

Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradi püspökhöz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 29^{rv} – *m.p. concept.*)³

Meghiúsulván az a kombináció, mely lehetővé tette volna, hogy a római történeti intézet az intézet épületében lakó, állandó, tekintélyes igazgatót az intézet fenntartásának megterhelése nélkül nyerjen, komoly aggodalmaim támadtak arra nézve, hogy az intézet a megbeszéltek keretben ingatag alapra helyezettnek, és a fennmaradás biztosítékait nélkülöznék.

¹ 'Pénzügyi helyzet' (fol. 28^r): 120 000 és 80 000 korona osztandó fel a SzIT és az MTA között, mint nevét viselő alapítvány. „A szentjebbi apátság terhére felveendő 400 000 koronányi tőke pedig alapítványképpen a nagyméltóságú magyar püspöki kar rendelkezésére bocsátassék magyar papoknak tudományos, de különösen történelmi kutatások előmozdítására és ilyen művek kiadására.”

² Lásd fentebb a 4. b sz. irat idevágó jegyzetét.

³ A keltezés Széchényi Miklós november 3-ai válaszlevele alapján (közölve a következő szám alatt).

Ugyanis az általam felajánlott épületben az intézet állandó és bennlakó igazgató nélkül nem állhat fönn, arra pedig a jelzett kombináció megghiúsulása után, hogy ilyen igazgatót megfelelő tiszteletdíj nélkül kapni fog, biztosan számítani nem lehet. Már a püspöki kar bizottsága által kidolgozott alapszabály-tervezet is gondoskodik arról, hogy szükség esetén tiszteletdíj álljon rendelkezésre. Ez 24 000 korona bevétel mellett lehetetlenné válik. Emellett a legújabb alapszabály-tervezetbe iktatott költségvetés az ösztöndíjaknak olyan leszállítását, és a kiadásoknak olyan megszorítását foglalja magában,¹ hogy az intézet sorsa valóságos tengődés volna.

Ezek után fontolóra veszem azt, hogy miképpen lehetne e bajon segíteni. Három módozat kínálkozik.

a) Bátor vagyok Nagyméltóságodat kérni, méltóztassék újabb *consideratio* tárgyává tenni eredeti ajánlatomat, amelyben magamnak 20 000 korona életjáradékot és alapítványom kamatait tartom fönn, két javadalmam jövedelmeit a római intézetek céljaira ajánlván föl.

b) Nagyméltóságod spontán ajánlkozott, hogy a szentjebbi apátság jövedelemét az uradalomnak hosszabb időre bérbeadását kieszközölve, fokozni hajlandó. Az így elérhető jövedelmi többletet a történeti intézet céljaira köthetném le.

c) Nem hallgathatom el, hogy ha a történeti intézet bérelt lakásban, nem pedig az én házamban helyeztetnék el, házbérfizetés dacára a dologi kiadások csökkennének, és a jövedelem a ház eladásából befolyó összeg kamataival gyarapodnék. Emellett ha az intézet az *Anima* bérházainak egyikében bérelne lakást, és az intézet belső tagjai az *Animában*² megfelelő díj mellett ellátást kapnának, az intézet vezetését künnlakó igazgatóra is lehetne bízni.

Kötelességemnek tartom aggályaimat és gondolataimat Excellenciáddal már most közölni.

18.

Nagyvárad, 1911. november 3.

Széchenyi Miklós nagyváradai püspök Fraknoi Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 30rv – *dactylogr. orig.*)

Méltóságos Uram!

Most vettem november 1-én kelt szíves levelét. Miután egy óra múlva elutazom, csak nagyon röviden adhatom elő nézetemet.

Mindenekelőtt arra kérem Méltóságodat, legyen türelemmel, és ne akadályozzuk meg nemes intencióinak megvalósulását valamely eljárással, amely újabb aggodalmakat kelthetne.

¹ A Széchenyi által tett módosításokat nem ismerjük. Fraknoi elképzeléseire lásd 7. és 19.a sz.

² A *Santa Maria dell' Anima* középkori eredetű német nemzeti templom és zarándokház Rómában, a Piazza Navona közelében, s 1859-től egyben szeminárium is.

Egyebekben megjegyzéseim a következők.

1. Kár volna az alapítást Csiszárik személyétől függővé tenni. Még ha most vállalhatná is az igazgatóságot, soká úgy sem fog Rómában maradni, utána meg nem magyar jön a követségre.

2. Nem tartom célszerűnek, hogy Méltóságod visszatérjen első propozíciójához. Elsőben, mivel ezáltal az intézeteknek fönymaradása csak Méltóságod életének tartamára lenne biztosítva, másrészt meg azért, mivel a két javadalom jövedelmeinek lekötésével szemben a káptalan meg én is állást foglaltunk, és ezen állásfoglalásunkat elvi okokból nem változtathatjuk meg.

Az intézet létesítését csak olyan formában tartom lehetségesnek, amint azt Méltóságoddal megbeszéltem.

Ha Méltóságod ebbe belemegy, az igazgatóra vonatkozólag azt proponálnám a püspöki karnak, hogy olyan esetekben, amikor az igazgatónak javadalma nincsen, a püspöki kar gondoskodjék dotációjáról.

Ha Méltóságod ezt elfogadná, ily értelemben referálnék a konferencián. Kérem azért, szíveskedjék válaszát legkésőbb 7-én estig budapesti lakásomra (I. ker. Fehérvári út 15. d.) juttatni.

Remélem, a konferencia után élőszóval és bővebben megbeszélhetjük az ügyet.

Addig is őszinte tisztelettel üdvözli Méltóságodat

[*m.p.*]

Széchenyi Miklós
váradai püspök¹

[*ad calc.*]

Méltóságos és Főtisztelendő Dr. Fraknoi Vilmos vál. püspök, apát kanonok stb. Úrnak. Budapest

¹ Fraknoi – első változatában kihúzott, majd átírt – válaszfogalmazványa, a püspök neve alá írva: „Teljesen megnyugszom Excellenciád azon propozícióján, hogy a római történeti intézet igazgatójának tiszteletdíjáról a nagyméltóságú püspöki kar fog gondoskodni. Ez a nehézség tehát el van hárítva. Élénk sajnálattal jelentem, hogy újabb ajánlatomat nem mutathatom be, mert mint jelezni szerencsém volt, annak formulázása előtt tájékoztatva kell lennem az iránt, vajon kanonoki javadalmam hasznélvezete – a rezidenciakötelezettségtől való felmentésem meghosszabbítása által – lehetővé fog-e válni, s erre nézve eddig támpontot nem nyertem.” E rövidke, kitérő jellegű válaszevel nyomán az 1911. november 9–11-ei püspökkari ülésen Széchenyi érdemben nem referált az ügyről. BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 402; EFLAN Epp. Hung. 1911. 11. 9–11. Ezen ülés bizalmas értekezletének külön jegyzőkönyve november 9-ei dátummal, ahol a Néppárt külön támogatásáról döntöttek Csernoch János kalocsai érsek előterjesztésére kongruajárulék arányában: OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 88r–89v; Beke, i.m., 414–417. Erre hivatkozik később Fraknoi az 1912 februárjában megfogalmazott „katolikus kultúradó” indoklásában.

19.a

[Budapest], 1911. december 19. előtt
Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradi püspökhöz
 (OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 20rv – *dactylogr. cop.*)¹

Van szerencsém Excellenciád tudomására hozni, hogy a római történeti intézet megalapításának hő óhajtásától vezérelve, a Nagyméltóságodnál folytatott személyes megbeszélés alapján proposíciómát a következőképpen módosítom.

1. Kérem, hogy a nagyméltóságú püspöki kar csak a tervbeli történeti intézetet vegye át. A művészeti intézetnél más módon fogok rendelkezni, de azon leszek, hogy az egyházi művészet szolgálatában álljon.

2. Átengedem a történeti intézet céljaira római házamat a megfelelő kertterülettel. Gondoskodom arról, hogy a házat terhelő jelzálogkölcson az intézet megnyitásáig kifizetessék.

3. Az intézet alapjára leteszek 200 000, azaz kettőszázezer korona névértékű 4 %-os záloglevelet, mihelyt az intézet megalapítását az illetékes tényezők hozzájárulása biztosítja.

4. Kérem továbbá, hogy az intézet fennállásának biztosítására az illetékes tényezők hozzájárulásával a szentjobbi javadalmas apátság terhére 400 000, azaz négyszázezer koronányi törlesztéses kölcsön vétessék fel. Ennek a kölcsönnek kamatait és törlesztését, amíg élek, én fizetném, utánam pedig a kölcsön lejártáig a szentjobbi apátágban való utódaim. A felvett kölcsönösszeg az ide mellékelt alapszabály-tervezet rendelkezése szerint² helyezettnek el az általam felajánlott 200 000 koronával együtt, mint a római történeti intézet alaptőkéje.

5. Az alapszabály-tervezet szövegének módosítása válván ezúttal szükségessé, van szerencsém az ezen tett módosításokat azzal a kérelemmel Nagyméltóságodnak rendelkezése alá bocsátani, hogy azt jóváhagyás végett a nagyméltóságú püspöki kar elé terjeszteni kegyeskedjék.³

6. Tekintettel arra, hogy élethossziglan egészen magam fogom az intézetet fenntartani, talán nem szerénytelen az a kívánságom, hogy az intézet igazgatójának megválasztására befolyást gyakorolhassak.

¹ A december 19-ei levél első, rövidebb, s végül el nem küldött változata. A szövegben említett és mellékelt, szintén gépelt alapszabály-tervezetre lásd fentebb, 7. sz. A végleges változatból az alapszabály említése kimaradt, és vélhetően ahhoz Fraknói nem is mellékelte az általa átdolgozott szöveget. Ennek oka az lehet, hogy időközben ugyanezt Széchényi is megette. Lásd alább a váradi püspök 1912. februári hosszas emlékiratát, 22. sz.

² Ismertetését, fontosabb eltéréseit lásd fentebb, 7. sz., jegyzetekben.

³ Vö. előző jegyzet. A lényegi módosítás, hogy a korábban jóváhagyott tervezet helyett immár csak a történeti intézetről és tagjairól van szó, más pénzüsszegekkel.

Ezek után kérem Excellenciádat, hogy javaslatomat tudomásul venni és az illetékes tényezők hozzájárulásának kieszközlése által a római történeti intézet létesítését minél előbb lehetővé tenni méltóztassék.¹

19.b

Budapest, 1911. december 19.²

Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradi püspökhöz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 31rv – m.p. concept.)³

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Gróf, Püspök Úr!
Kegyelmes Uram!

Van szerencsém Excellenciád tudomására hozni, hogy a római történeti intézet megalapításának hő óhajásától vezérelve, a Nagyméltósággal folytatott személyes megbeszélés alapján propozícióm a következőképpen módosítom.

1. Kérem, hogy a nagyméltóságú püspöki kar csak a tervbe vett történeti intézetet vegye át. A művészeti intézetről más módon fogok gondoskodni, de azon leszek, hogy az egyházi művészet szolgálatában álljon.

2. Kötelezem magamat, hogy mihelyst az illetékes tényezők hozzájárulása a történeti intézet megalapítását biztosítja:

a) Átengedem a történeti intézet céljára épített, mintegy 150 000 korona értékű házat, az 1892-ben megszerzett kertterülettel, könyvtárral és a felszereléssel, amelyből csak 12 darabot tartok fönn magam számára.

¹ Ehhez a végül el nem küldött levélhez tartozik a korábban már említett (7. és 16. sz., jegyzetekben) új alapszabály-tervezet (OSzK, i.h., fol. 27rv) és pénzügyi kimutatás (fol. 28r) (7. sz. és 19.a sz., jegyzetben). A fenti levéllel összhangban álló kalkuláció a következő: „PÉNZÜGYI HELYZET. Az intézet fenntartására szolgál az általam letett 200 000 koronán kívül a szentjobbi apátság terhére felveendő 400 000 korona, összesen tehát 600 000 korona tőkének 4 %-ban számított kamatjévedelme, vagyis évi 24 000 korona. A kiadások a következőképpen irányoztatnak elő. a) Adó, biztosítás, épületfenntartás, két kapus fizetésére 4000 korona. b) A történeti intézetben az igazgató és négy ösztöndíjas ellátásra 9 hónapon át, a háztartás költségei 10 000 korona. c) A történeti intézet 4 belső tagjának ösztöndíjai 4000 korona. d) A történeti intézet két külső tagjának ösztöndíjai 4000 korona. Összesen tehát 22 000 korona. Amennyiben egyik vagy másik ösztöndíjas hely nem töltetnék be, az erre szánt összeg mindenkor a törzstőkéhez csatolandó. Ha az intézet fenntartása valamikor bármilyen okból lehetetlenné válnék, az épület eladásából befolyó egész összeg, alapítványomból pedig 120 000 korona a Szent István Társulatnak (a katolikus tudományosság céljaira), 80 000 korona pedig a M. T. Akadémiának (a magyar katolikus egyháztörténelem művelésére) adassék ki, mint nevemet viselő alapítvány. A szentjobbi apátság terhére felveendő 400 000 koronányi tőke pedig alapítványként a nagymélt. magyar püspöki kar rendelkezésére bocsáttassék magyar papok tudományos [tevékenysége], de különösen történelmi kutatások előmozdítására, és ilyen művek kiadására.” Vö. a tanulmány 139. sz. jegyzetét.

² Pontosabban december 19/20. Lásd az iratvégi jegyzetet.

³ Az irat nem a szokásos fogalmazvány képét mutatja, hanem a már aláírt s.k. levélnek, kiváltképpen a 2.c-e pontokban sűrűn átjavított változata. Jóllehet a közlés alapjául szolgáló s.k. fogalmazványon az átírásban szereplő dátum (december 20.) áll, az elküldött levelet Fraknói visszatárlta 1911. december 19-ére: a 20., 21. és 22. sz. iratokban ugyanis így szerepel.

b) Alapítványul leteszek 150 000 korona névértékű, 4 %-os földhitelintézeti záloglevelet.

c) Ezen alapítvány gyarapítására átengedem jogigényemet 40 000 koronára, mely összeget a szentjobbi apátsági birtokba bérleti szerződéseim szerint befektetni a jelen és jövő évben kötelezve vagyok (ezen összegnek, mely a javadalom értékét és jövedelmezőségét fokozó befektetésekre fordítatik, halálom után a törzsvagyongból megtérítése nehézséggel nem járhat).

d) 20 000 koronát fogok kifizetni a római házat terhelő 44 000 korona adósság törlesztésére, míg fennmaradó 24 000 korona az intézet első évi jövedelméből fizettetnék ki.¹

e) Jogérvényes és engem élethossziglan kötelező formában rendelkezni fogok, hogy kanonoki jövedelmemből kezelője évenként 18 000 koronát évnegyedes részletekben az intézet pénztárába beszolgáltasson.

3. Ezen kötelezettségeimen túl azon leszek, hogy évi járulékomat önként évről-évre emeljem, és az alapítványt hagyatékomból gyarapítsam.

4. Míg eszerint életemben az intézetnek évenként legalább 24 000 korona évi jövedelmet biztosítok, az intézet fennállásának halálom utáni biztosítására kérem, hogy az illetékes tényezők hozzájárulásával halálom után az apátsági javadalom 400 000 korona törlesztési kölcsönrel terheltessek meg, amely kölcsön azonban csak halálom után realizáltassék, és törlesztése akkor vegye kezdetét.

5. A létesítendő intézet tekintetében bátor vagyok a következő kéréseket előterjeszteni. a) Szent István király védnöksége alá helyeztessék és nevét viselje. b) Rendesen négy bennlakó és két külső tagja legyen, az utóbbiak egyenként legalább 2500 korona évi ösztöndíjat élvezzenek, amelyet a Szent István Társulat és a M. T. Akadémia adományozzon a történelem, régészet és műtörténet egy-egy katolikus vallású munkása részére. c) *Az adományozandó ösztöndíjak nevemet viseljék.* d) Az igazgató kinevezésére nékem bizonyos befolyás biztosíttassék. e) Amennyiben valamikor az intézet fönntartása nem lesz lehetséges, az épület eladásából befolyó összeg és az intézet vagyona 60 000 korona levonásával a Szent István Társulatot illesse, amely az abból létesítendő alap jövedelmét a katolikus tudományosság céljaira fordítsa; a 60 000 koronát pedig a M. T. Akadémia kapja, amely jövedelmét a magyar katolikus egyház történelmének művelésére fordítsa.

Excellenciádat tisztelettel fölkérem, hogy ezen ajánlatomat a nagyméltóságú püspöki kar elé terjeszteni méltóztassék. Egyébiránt felszentelt kezeit csókolva, hódoló tisztelettel vagyok

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája
Fraknói Vilmos

Budapest, 1911. december 20. [!]

¹ 21. sz., 1. pont.

20.

Nagyvárad, 1912. január 12.

Széchenyi Miklós nagyváradai püspök Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 21r–22r – *dactylogr. orig.*)

Méltóságos és Főtisztelendő vál. püspök, Apát, Kanonok Úr!

A római történeti intézet alapítása tárgyában múlt évi december 19-én hozzám intézett levelére válaszolva a következőkben adom elő megjegyzéseimet és aggályaimat.

A 2. pont *a*) bekezdésében azt mondja Méltóságod, hogy az alapítvány részére átengedi római házát felszereléssel együtt, amelyből azonban 12 tárgyat kíván magának megtartani. Szíveskedjék Méltóságod ezeket a tárgyakat vagy elvitetni, amely esetben jobb, ha ezekről nem is tesz említést, vagy pedig tessék a tárgyakat név szerint felsorolni.

A *b*) bekezdéshez méltóságod eddigi megállapodásainktól eltérőleg 150 000 koronát ajánl fel értékpapírokban, a hiányzó 50 000 koronát pedig azzal szándékozik pótolni, hogy a *c*) bekezdésben a szentjobbi birtok haszonbér-szerződésében megállapított befektetéseknek halála esetén esetleg megtérülő összegét kívánja az alapítvány céljaira átengedni. Az azáltal mutatkozó kamathiányt pedig nagyobb évi járadékkal pótolni szándékozik. Ez a tétel így nem képezheti egy alapítványnak kiegészítő részét. Ugyanis vagy biztos ez a pénz, vagy nem. Ha biztos, akkor Méltóságodnak mindegy lehet, hogy ezt az 50 000 koronát, vagy más 50 000 koronát csatol az alapítványhoz, ha pedig nem biztos, akkor nem fogadható el az alapítvány részére, mivel ezáltal az intézet költségei esetleg fedezet nélkül maradnának. És éppen ez, valamint a Méltóságod által felajánlott magasabb évi járadék a szentjobbi apátságnak 400 000 koronán túl való megterhelését vonhatná maga után, amihez pedig nemigen járulhatnék hozzá.

Az *e*) bekezdésben mondja Méltóságod, hogy: „Jogérvényes, engem élethossziglan kötelező formában rendelkezni fogok, hogy kanonoki jövedelmemből ennek kezelője évenként 18 000 koronát évnegyedes részletekben az intézet pénztárába szolgáltasson.”

Nagyon sajnálom, de ezt így nem fogadhatom el; mégpedig úgy elvi, mint gyakorlati okokból. Emlékezhetik Méltóságod, hogy ismételten kérem, hogy a kanonoki jövedelmének bármily formában és bármily terjedelemben való lekötésétől eltekinteni szíveskedjék. Azért nem is bocsátkozom annak bizonyításába, hogy ez az eljárás olyan prejudíciumot képezne, amelynek megalkotását én semmiképpen sem támogatatom.

De gyakorlatilag sem keresztülvihető. Mert kit ért Méltóságod kanonoki jövedelmének kezelője alatt? Azt, akit Méltóságod a pénz kezelésével és küldésével megbíz? Ez lehet ma ez, holnap az; ezért élethossziglan szóló megbízást neki Méltóságod nem adhat. Ha pedig a káptalant érti ezalatt Méltóságod, akkor előre is mondhatom, hogy az erre aligha vállalkozna.

De ez a rendelkezés ellenkezik Méltóságodnak abbeli felfogásával is, amelyet előttem ismételten kifejezett, hogy az alapítás utánra is a megélhetésre szükségeset a maga részére biztosítani kívánja azon este is, ha netán egyszer valamely okból megszűnnék nagyváradi kanonok lenni. Ha Méltóságod ebből a felfogásból indul ki, ezen szempontból sem kötheti le kanonoki jövedelmét élethossziglan. Mert ha Méltóságod egyszer valóban lemondana a kanonoki stallumról – bár olyan feltevés ez, amellyel én sem akarnék számolni – ki fizetné akkor az évi járadékot? Éppen ebből láthatja Méltóságod, hogy mennyire lenne prejudiciózus eljárás, ha Méltóságodnak kanonoki jövedelme köttetnék le.

A magam részéről nem zárkóznék el az elől, hogy a szentjobbi apátságnak 400 000 koronával való megterhelése most csak előkészítettessék, és csak Méltóságodnak halála után perfektuáltassék; de ha már a szentjobbi apátság lesz megterhelve, nem-e a legtermészetesebb eljárás az, hogy Méltóságod ennek jövedelméből kösse le a még szükséges évi járulékot, jogérvényes nyilatkozattal magát arra kötelezve, hogy élethossziglan évente egy bizonyos összeget fizet az intézet pénztárába, a kanonoki jövedelemről pedig nem is tenne említést.

A 3. pontban említi Méltóságod, hogy az intézetnek így (150 000 korona lefizetésével és évi 18 000 járadékkal) évi 24 000 korona jövedelmet biztosít. Ha Méltóságod úgy, amint azt megbeszéltük, már most letenne 200 000 koronát, akkor elégséges lenne évi 16 000 korona járadék. És ez azért is sokkal helyesebb, mivel az felelne meg a később, a szentjobbi apátság terhére felveendő 400 000 korona 4 %-os kamatának.

Még az egész eljárás megindítása tekintetében kell néhány megjegyzést tennem. A szentjobbi apátságnak a római történeti intézet céljaira körülírt módon való megterhelésében az elvi hozzájárulás elsősorban a nagyváradi latin szertartású püspökhöz tartozik. Ha Méltóságod ezt tőlem a jelzett feltételek mellett kéri, készséggel meg fogom tenni a lépéseket, hogy a még illetékes tényezők hozzájárulását kieszközöljem, amelyek, mint Méltóságod legjobban tudja: a káptalan, az érsek, a király és a Szentszék.

A püspöki kar csak afelett határozat, elfogadja-e az így megalapított intézetet? És ha igen, hozzá tartozik alapszabályainak megállapítása. Szívesen vállala[l]kozom arra is, hogy Méltóságodnak ebbéli kívánságait is a püspöki kar előtt tolmácsoljam.

Végül újból arra kérem Méltóságodat, szíveskedjék propozícióját a fentebb elmondottak értelmében módosítani, mert csakis így vállalkozhatom arra, hogy Méltóságod nemes intenciójának megvalósításában közreműködjem.

Méltóságod tapasztalhatta, hogy a legnagyobb készséggel és jóakarattal kerestem és ajánlottam azokat a módokat és feltételeket, amelyek mellett a római intézet létesítése helyesen és biztosan eszközölhető; olyan eljárást ajánlottam, amelyről tudom, hogy a többi illetékes tényező hozzájárulására számíthat.

Végtelenül sajnálnám, ha mindezek dacára a római történeti intézet alapítása olyan akadályokban ütköznék, amelyeknek elhárítása már nem tőlem függ; és ezt

annyival inkább, mivel nyugodt lelkiismerettel mondhatom és bárki előtt igazolhatom, hogy az intézet létesülése érdekében minden lehetőt megtettem.¹

Magamat buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyra-becsüléssel maradok

Méltóságodnak
őszinte jóakarója

[*m.p.*]

Gr. Széchényi Miklós
püspök

Nagyvárad, 1912. január 12.

[*ad calc.*]

Méltóságos és Főtisztelendő Dr. Fraknói Vilmos vál. püspök, apát kanonok stb.
Úrnak. Budapest. Nemzeti Múzeum

21.

Budapest, 1912. január 20.

Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradi püspökhöz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 32rv – *litograph.*)²

Bizalmas

Nagyméltóságod folyó évi január 12-én kelt nagybecsű iratában értesíteni méltóztatott, hogy a római történeti intézet megalapítása tárgyában múlt év december 19-ikén benyújtott harmadik ajánlatomat³ sem tartja elfogadhatónak.

Élénk sajnálattal jelentem, hogy az ajánlat elfogadásának mellőzhetetlen föltétele gyanánt nagyméltóságod által megállapított módosítások fogantatására magamat el nem határozhatom.

I. Azon kívánságot, hogy a készpénzben és záloglevelekben felajánlott 170 000 koronán⁴ felül (40 000 korona értékű javadalombefektetési követeléseimnek szintén felajánlott átengedése helyett) 50 000 korona értéket tegyek le, nyomós okok miatt nem teljesíthetem.

¹ E mondat különösen jelentős Széchényi Miklós valós szándékainak és taktikájának megismerésében: szinte minden akadályozta Fraknói elképzeléseinek megvalósulását, miközben a felelősséget látványosan eltolta magától.

² Jelentősége okán a dokumentumot teljes átírásban közöljük.

³ Fraknói a Széchényivel folytatott tárgyalások során írásban megfogalmazott részletező (16. sz.), illetve a hármas megoldási lehetőséget felvázoló (17. sz.) levelére gondolhat itt.

⁴ A 170 000 korona úgy jön ki, hogy Fraknói a 150 000 korona tőkéhez hozzászámította az 1911. december 19-ei levelében felajánlott további 20 000 koronát, melyet a római házáat terhelő 44 000 korona adósság törlesztésére szánt (19.b sz., „d” pont).

Elismerem, Excellenciádnak korlátlan joga volt tetszése szerint állapítani meg az intézet létesítésében közreműködésének föltételeit, amelyekkel szemben a kritika joga engem nem illet meg.

Azonban jogom van önmagammal szemben fölvetni azt kérdést: vajon abból a tényből, hogy én negyedfélszázezer korona értéket¹ és évi 18 000 korona hozzájárulást ajánlottam föl, folyik-e olyan kötelesség, hogy ajánlatomat 50 000 koronával megjavítsam? Vajon a tőlem kívánt 50 000 korona nélkül a római intézet föllálítása lehetetlen-e? És ha lehetetlen (a magyarországi katolikus egyház javára és dicsőségére szolgáló közintézetről, nem pedig magánalapításomról lévén szó), vajon az 50 000 korona, illetve évi 2000 korona esetleges szükséglet fedezését csakis tőlem kell-e várni?

Ezen kérdésekre lelkiismeretes megfontolás és illetékes tanácsok kikérése után, nem válaszolhatok igennel.

2. Azon kívánságot, hogy az Excellenciád által megállapított, és általam készséggel felajánlott évi 18 000 korona járulékfizetés biztosítására a szentjobbi apátság, nem pedig a váradi stallum jövedelmét kössem le, szintén nem teljesíthetem.

Ugyanis (amint már alkalmam volt jelezni) ezen járulék élethossziglan fizetésére csak úgy kötelezhetem magamat, ha viszont biztosítva vagyok afelől, hogy a szentjobbi apátság mellett a váradi stallumot élethossziglan megtarthatom. Ezt a biztosítékot a fönnforgó körülmények között csak abban a rendelkezésben látom, hogy a járulékot kanonoki jövedelmemből fizetem. Ez esetben számíthatok arra, hogy *közérdekből* lehetővé fog tétetni kanonoki javadalmamban való megmaradásom.

Ellenben, ha a szentjobbi jövedelmemből fizetem a járulékot, a kanonoki javadalom megtartása pusztán személyes érdekemmé válnék, amelynek respektálására, hatalmas közéleti tényezők által felkarolt igényekkel szemközt, nem számíthatok. Ez nem agyrem; hiszen néhány év előtt ilyen igénnyel szemközt két javadalommal rendelkező kanonoktársamat csakis egy még hatalmasabb tényezőre való hivatkozás védelmezte meg.

Én azonban bizonyára hiába hivatkoznám akár az egyházi tudományosság és a nemzeti kultúra szolgálatában eltöltött félszázadra, akár az áldozatokra, amiket ezeknek érdekében hoztam, hozok és hozni szándékozom.

Ha pedig a váradi stallumot elvesztem, a 18 000 korona járulékkal, a római művészház és a szentjobbi leányiskola fönn tartásával megterhelt apátsági jövedelemben többé a legszerényebb életmód igényeire sem találnék fedezetet.

Ezek után, mivel a római intézet fönn tartásának szempontjából teljesen közönyös, hogy melyik javadalom jövedelméből fizetem a járulékot: magam iránt tarto-

¹ Az 1910. október 15-ei (vö. 5.a sz.) félmilliós számítással ellentétben azért van szó már csupán mintegy 350 000 korona összértékű felajánlásról, mert a művészházat és a végrendeleti hagyományt ki kell venni a számításból (a tőkeösszeg viszont nőtt 50 000 koronával). Az alkotóelemek: Fraknói-villa: 150 000, tőkeösszeg: 150 000, apátsági felszerelés értéke: 40 000, 20 000 jelzálogtörlesztés, egészen pontosan: 360 000 korona.

zó kötelességemmé vált azt a módozatot választani, amelyben nagyobb biztosítékot és megnyugtatót találok.

Jogosan föltehettem, hogy ezt a módozatot most már senki sem fogja sérelmesnek tekinteni. Ugyanis múlt év április 7-ikén felvilágosítottam a főtisztelendő váradi káptalant afelől, hogy rendelkezésem a tényleges helyzetben csak azt a változást vonná maga után, hogy megbízottam a reám eső kanonoki jövedelmet ezentúl nem a Magyar Földhitelintézethez, folyó számadásom javára, hanem a római intézet pénztárába fizetné. Továbbá múlt év május 30-ikán Excellenciádhoz intézett föllebbezésemben kifejtettem, hogy nem gondolható olyan eset, amikor a római intézet püspök-kurátora a káptalan irányában sérelmes igényeket támasztana; utaltam arra is, hogy a püspöki karnak az egyházi jog és gyakorlat terén elég jártassággal bírói tagjai, kiknek tanácsával életem, ezt a rendelkezésemet is kifogástalannak ítélték. Végre múlt év december 19-iki ajánlatomban késznek nyilatkoztam, hogy alapító oklevelemben a jelzett rendelkezésnek olyan formulázásáról gondoskodom, amely a káptalant teljesen megnyugtathatja.¹

Ezek után alapos okom volt arra a reménységre, hogy a „prejudíciumra”-ra való utalás nem fogja megghiúsítani jószándékú igyekezetemet.

Mivel már most a római történeti intézet létesítése lehetetlenné vált, a mai napon az alapítványul szánt 150 000 koronából százezret a Szent István Társulatnak és ötvenezret a Magyar Tudományos Akadémiának rendelkezésére bocsátottam.

Ezen intézkedésemet nem volt okom a nagyméltóságú püspöki kar állásfoglalásától függővé tenni; mert Nagyméltóságod idézett iratában kijelenteni méltóztott, hogy az intézet megalapítása Excellenciád hatáskörébe tartozik, „és a püspöki kar csak afölött határozhat, elfogadja-e a megalapított intézetet; és ha igen, hozzátartozik alapszabályainak megállapítása.”

Amikor ezt Nagyméltóságodnak tiszteletteljesen tudomására hozom, igaz őszinteséggel halámat fejezem ki meleg érdeklődéséért, mellyel a maga részéről a fönnforgó ügyet fölkarolta és a nemes jóakarátért, melyet a velem folytatott tárgyalásban irántam tanúsított.

Budapest, 1912. január 20.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvh_vol_27, 21. sz.

¹ Vö. fentebb, 19.b sz. Az eredetileg 20-ai dátumú fogalmazványban azonban nincs ilyen rész, tehát az elküldött, és a jelek szerint antedatált, végleges változatban Fraknoi még végzett bizonyos, Széchényi és a káptalan elvárásaira tekintettel lévő módosításokat.

22.

Nagyvárad, 1912. február [20. előtt]¹

Széchenyi Miklós emlékirata tárgyalásairól a római intézet ügyében
(EFL AN Epp. Hung. Conf., 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet] – litograph.)²

Hivatkozik rá, hogy az 1911. március [30-ai] püspökkari ülés a Fraknói által Rómában alapítani szándékozott intézetre vonatkozó iratokat „további eljárás” céljából neki adta ki.

„Kötelességemnek ismerem az ez ügyben tett lépéseimről, és ezeknek – őszinte sajnálattal kell már most jeleznem – teljes sikertelenségéről, a nagyméltóságú püspöki karnak a következőket előterjeszteni” – *szögezi le előjáróban. Majd hosszasan tagalja az előzményeket 1892–1894-től kezdve. Részletesen adatolja, hogy Fraknói folyamatosan római történeti intézete megalapításáról beszélt, és az MTA is ilyenként tartja nyilván.* „A fenti kijelentések és ajánlatok után a vál. püspök úr, aki a római intézet fennállásának hatodik esztendejében, vagyis 1900-ban szentjobbi apáttá nevezetett ki, kísérletet tett arra nézve, hogy ezen történelmi intézet fennállását, valamint egy másikét is, amelyet időközben művészeti célokra létesített, alapítvány-szerűen biztosítsa. Miután azonban Istenben boldogult elődöm a hozzá benyújtott alapítvány-levélt tervezetét nem találta megfelelőnek, sőt ezt a szentjobbi apátságra nézve prejudiciózusnak látta, a vál. püspök úr szándéka nem valósulhatott meg.”

Ezt követően összefoglalja Fraknói 1910. augusztus 20-ai előterjesztését és annak 1910. október 15-ei módosítását (lásd fentebb, 4.b és 5.b sz.).

„1911. január 23-án a vál. püspök úr ismét szükségesnek látta megváltoztatni ajánlatát, mégpedig oly értelemben, hogy a római épületek, a szentjobbi felszerelés és a többször említett 100 000 korona tőke átengedése mellet javadalmainak jövedelmeiből mintegy 50 000 koronát biztosítva a római intézetek fenntartásáról élethossziglan maga fog gondoskodni. Ezek szerint a vál. püspök úr rövid időn belül éppen háromféle ajánlatot terjesztett a nagyméltóságú püspöki kar elé a római intézetek ügyében. Az elsőt a szentjobbi apátság teljes lekötésével, a másodikat ennek kikapcsolásával és váradi kanonoki jövedelmeinek lekötésével és a harmadikat úgy az apátsági, mint a kanonoki jövedelmekből származó évi 50 000 korona biztosításával.

Ámbár a vál. püspök úr eljárása éppen nem viselte magán egy talán századokra szóló intézet alapításánál méltán megkívánható tervszerűségnek és következetes-

¹ A csupán hónap szerint datált nyomtatvány vételét Hornig 1912. február 20-án jelezte vissza Széchenyinek. VFL I.144.a, 1100/1912 („A Fraknói Intézet ügyében jelentése a váradi püspöknek...”).

² A hosszadalmas irományt Széchenyi ugyancsak a keltezés napjának feltüntetése nélkül küldte meg a püspöki kar tagjainak. A Samassához írott kísérőlevél tanúsága szerint a következő szöveggel: „A római magyar intézetek alapítása ügyében Fraknói Vilmos vál. püspök, szentjobbi apát, nagyváradi kanonok úrral folytatott tárgyalásaim kapcsán a nagyméltóságú püspöki karhoz intézett előterjesztésemet van szerencsém tiszteletteljesen megküldeni”. Egeri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum, Episcoporum Hungariae Conferentia (EFL AN Epp. Hung.), 1912. 03. 25–26. ülés jk. (melléklet).

ségnek ismerveit, mégsem akartam a vál. püspök úr magatartásában egyebet látni, mint az arra való lelkes, szinte nyugtalan, türelmetlen törekvést, hogy a nagymélt. püspöki kar intenciójának minél jobban való megközelítésével megvalósuláshoz juttassa azt a valóban minden elismerésre érdemes, annyi esztendőn keresztül a legnagyobb előszeretettel ápoltt gondolatot: hogy a tudománynak, a művészeteknek az Örök Városban levő, csodálatosan gazdag forrásaiból mi magyarok is bőven, rendszeresen, következetesen meríthessünk.

Éppen azért értésére adván a vál. püspök úrnak, hogy a nagyméltóságú püspöki kar akaratából a római intézetek alapításának ügye nekem adatott ki, mint a nagyvárad latin szert. egyházmegye ez idő szerinti főpásztorának, nem mulasztottam el a magam részéről is biztosítani őt, hogy minden lehető meg fogok tenni szándéka megvalósítására.

Annál nagyobb volt tehát meglepetésem, hogy ne mondjam megütközésem, amikor a vál. püspök úr elhatározásának egy újabb megmászásával 1911. április 18-án oly értelmű nyilatkozatot juttatott kezeimhez, hogy a római intézetek megalapítására vonatkozó indítványát és az ehhez kapcsolt ajánlatait visszavonja. E lépésnek megokolására felhozta a vál. püspök úr, hogy a nagymélt. püspöki kar számos tagja az a felfogást táplálta, hogy a szentjobbi apátság jövedelmeinek a római intézetek javára történő állandó biztosítása a szekularizációra veszélyes precedenst alkotna, úgyszintén, hogy a nagyvárad latin szertartású káptalan, indítványával szemben a leghatározottabban állást foglalván, ez a körülmény még indítványa elfogadása esetén is meghiúsította volna tervét, mely csak a káptalan támogatása és közreműködése mellett lett volna sikeresen keresztülvihető.

Egy újabb, április 24.-ről kelt levelében pedig azzal magyarázza a vál. püspök úr ajánlatának visszavonását, hogy az általam e kérdésben írt memorandum – amelyben állást foglaltam az apátsági jövedelmeknek egyszer s mindenkorra történő leköltése ellen, és ehelyett e jövedelmeknek csak részleges és időleges megterheltetését hoztam javaslatba, valamint azt is szükségesnek mondtam, hogy a vál. püspök úr saját kockázatával szabadítsa meg a létesítendő intézeteket az általa már előbb vállalt (Akadémia) kötelezettségektől, úgyszintén az intézet jövőjének biztosítására köttessék le a vál. püspök úr részéről az intézet gyarapítására szánt tőke, és csak amennyiben ez nem mutatkoznék elegendőnek az intézet fenntartására, vétessék igénybe az apátsági jövedelmek időleges megterheltetése – hogy tehát e memorandum arról győzte meg őt, hogy óhajomnak nem felelhetne meg, így tehát állásomnak és személyem iránti tisztelet parancsolja, hogy kitérjen az elől, hogy proposíciómmal szemben elutasító magatartást kelljen elfoglalnia. Egyidejűleg pedig még arról is értesített e levélben a vál. püspök úr, hogy legalább a történeti intézet megmentésére még egy végső kísérletet teendő, a Szent István Társulathoz fordul.

A vál. püspök úr e kategorikus nyilatkozata után, minthogy különben sem tarthattam egyik ajánlatát sem olyannak, amelyhez az összes illetékes tényezők hozzájárulása kieszközölhető lett olyan, kétségkívül nyugodt lelkiismerettel befejeztem tekinthetem volna feladatomat.

Minthogy azonban eljárásomban a nagymélt. püspöki kar intencióit is szem előtt kívántam tartani, másrésztől pedig, mert valóban a legőszintébb meggyőződéssel vallottam mindenkor, mint ahogy vallom ma is, hogy a római intézetek létesítésének üdvös, sőt szükségszerű volta minden kétségen kívül áll, úgyhogy aki Fraknoi vál. püspök úr terveit megvalósítani segíti, ezzel egyházának és hazájának tesz megbecsülhetetlen szolgálatot, nem tudtam és nem akartam belenyugodni a vál. püspök úr nyilatkozatába, hanem hathatósan kértem őt, ne tegyen ez ügyben semmiféle újabb lépést, mielőtt előszóval nem tárgyaltam vele.

A kérdés minden egyes részletének gondos mérlegelése után e tárgyalás megindítása előtt a következő irányelveket kellett megállapítanom.

A szentjobbi apátság jövedelmeinek állandó és teljes lekötése ellen a nagymélt. püspöki kar több tagja, valamint a nagyváradi latin szert. székeskáptalan aggodalmát fejezván ki, ehelyett az apátsági jövedelmeknek csak részleges és időleges igénybevétele veendő kombinációba.

Minekutána a vál. püspök úr maga is úgy nyilatkozott, hogy a nagyváradi latin szert. káptalan hozzájárulását az alapítás sine qua non-jául tekinti, s mint-hogy a káptalan a leghatározottabban ellene volt annak, hogy a vál. püspök úr kanonoki jövedelmei intézményesen lekötessenek az alapítás céljaira, a vál. püspök úr évi hozzájárulásának fixírozásánál teljesen figyelmen kívül hagyandók e jövedelmek.

Végül, miután meggyőződéseim szerint egyházi javadalom jövedelmeinek igénybevételével csakis oly intézetet lehet alapítani, amelynek úgy vezetésében, mint egész szervezetében és működésében határozottan kifejezésre jut a szigorúan vett egyházi jelleg, miután pedig ezt a művészeti intézetnél, ahol a fiatal művésznövendékek nemcsak elhelyezendők, hanem bizonyos határig ellenőrizendők, irányítandók is lennének, keresztyűvihetőnek nem tartottam, arra az álláspontra kellett helyezkednem, hogy a két intézet helyett csakis a történelmi alapíttassék meg, amelynek vezetői és tagjai egyaránt egyházi férfiak legyenek, míg olyan hithű, megbízható kat. világiak részére, akik Rómában történelmi kutatásokkal kívánnak foglalkozni, két alapítványi hely szerveztessék, lakás és ellátás helyett megfelelő évi stipendiummal.

Annál is indokoltabbnak láttam egyedül a történelmi intézet megalapítására szorítkozni, mert legutóbbi levelében a vál. püspök úr maga is csak [a] történelmi intézet „megmentésére” gondolt, és mert a Rómában megalapítandó történelmi intézet létesítését egymagában is oly nagy feladatnak tekintettem, melyet csak vállvetett erőfeszítéssel és nagy áldozatok árán lehet megoldani.”

Ezt követően Széchenyi saját szempontjából összefoglalja az 1911. szeptember és 1912. január közötti tárgyalásokat. Kiemeli, hogy 1911. szeptemberi megbeszélésiük lényege szerint Fraknoi átengedi villáját, letesz 200 000 korona alapítványt, a fenntartásra pedig évi 16 000 koronát fizet, amíg mindkét javadalma birtokában megmarad, Széchenyi pedig kieszközöli, hogy a szentjobbi apátság terhére 400 000 koronás törlesztéses kölcsönt vegyenek fel az intézet céljaira. Fraknoi ezzel szemben 1911. szeptember 29-ei levelében 150 000 koronás alapítványról, évi 18 000 koronáról ír, és összeköti a váradi kanonokság birtoklását a rezidencia alóli fel-

mentéssel (vö. 16. sz.). Széchényi erre új felajánlást kér, ismét 200 000 koronával. Kifogásolja továbbá, hogy erre Fraknói október 15-ei válaszában – melyet szövegében nem ismerünk – „nem azt jelentette ki, és ezt hangsúlyoznom kell – írja Széchényi –, hogy ajánlatának 50 000 koronás megnövesztése meghaladja anyagi erejét, vagy hogy ez részéről nehézségekbe ütközik, hanem hogy az újabb propozíciójában elvállalható kötelezettségek mértéke és formulázása tekintetében csak a rezidencia alól való felmentést megadó pápai bréve szövegének és feltételeinek ismerete alapján fog határozni. Egyidejűleg még arról is értesített a vál. püspök úr, hogy a vatikáni nagykövetségünk mellett ez idő szerint működő magyar egyházi jogtanácsostól, akit intézetének igazgatójául szemelt ki, azt az értesítést vette, hogy az intézetben neki felajánlott lakást és ellátást változott körülményeinél foga nem vállalhatná el. Mivel az intézeti tagokat lehetetlen lenne magukra hagyni az intézetben, a vál. püspök úr nem tudta, miként lesz ez a váratlanul keletkezett nehézség elhárítható.

Még nem is válaszolhattam a vál. püspök úr levelére, amidőn november 1-én újból aggodalmaskodik az igazgató személyét érintő kombináció meghíúsulása felett. Miután attól tartott, hogy a történelmi intézet élére megfelelő díjazás nélkül nem lehet igazgatót találni, a velem való megállapodás alapján számított évi 24 000 korona jövedelem mellett pedig az igazgató tiszteletdíjának fizetése lehetetlenné válnék, de meg különben is úgy látta a vál. püspök úr, hogy az alapszabály-tervezetben általam eszközölt változtatások következtében az intézet sorsa valóságos tengődés lenne, hogy e bajokon segíteni lehessen, háromféle módot jelölt meg. Az első abban állott volna, hogy mindkét javadalma összes jövedelmeit a római intézetek, (tehát) két intézet javára ajánlaná fel, magának csak 20 000 korona évi járulékot és alapítványa kamatait tartván fenn. A második mód lett volna a szentjobbi apátság jövedelmeinek fokozása és az elérendő többletnek a történelmi intézet részére (tehát csak egy intézet) való lekötése. A harmadik mód pedig a történelmi intézetnek bérházban való elhelyezése lett volna, mi a dologi kiadások csökkenését vontta volna maga után. A bérház esetleg az *Anima* bérházainak egyike lehetett volna, úgy, hogy az intézet növendékei, belső tagjai megfelelő díjazás ellenében az *Animában* nyernének ellátást. [Vö. 17. sz.]

A vál. püspök ez ajánlatai egyedül arra lettek volna alkalmasak, hogy a legteljesebb zavarnak essék áldozatul az is, ami az eddigi tárgyalások során nagy nehezen tisztázódott. Világosan láttam, ha én is rálépek a vál. püspök úr után indulva a márról holnapra való elhatározások süppedékes talajára, nemcsak közelebb nem jutunk a római intézetek megalapításához, hanem még inkább eltávolodunk célunktól. Az én feladatom tehát nem lehetett egyéb, mint a vál. püspök úr ingadozása, tétovázása ellenére is megmaradni következetesen azoknak a megállapodásoknak jóhiszeműségben szilárdnak tartott talaján, amelyre a személyes tárgyalás alkalmával helyezkedtünk. Ennélfogva a vál. püspök urat azzal igyekeztetve megnyugtatni, hogy oly eseteken, amikor az igazgatói tisztre alkalmas egyén nem rendelkezik egyházi javadalommal, esetleg a nagyméltóságú püspöki kar is gondoskodni fog tiszteletdíjról, kérve kértem őt, legyen türelemmel és ne akadályozzuk meg tiszteletreméltó szándékának megvalósulását valamely olyan lépéssel, amely újabb aggodalmakat keltene,

főleg pedig ne térjen vissza első javaslatára, amely ellen nemcsak én, hanem káptalanom is a leghatározottabban állást foglalt.” [1912. november 3., vö. 18. sz.]

Széchényi ezután összefoglalja Fraknói 1911. december 19-ei javaslatainak és az ő 1912. január 12-ei válaszáának főbb pontjait, majd részletesen ismerteti Fraknói 1912. január 20-ai visszalépő levelét, melyből több részt idéz is. [Vö. 19.b 20. 21. sz.] Fraknói azon érve kapcsán, miszerint a római intézet kiadásai egy részének finanszírozása kanonoki javadalmából „közérdekből” biztosítaná megmaradását javadalma birtokában, Széchényi bozzá-fűzi: „Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy a vál. püspök úr éppen 33 éve élvezi kanonoki, tizenkét éve pedig kettős javadalmát anélkül, hogy valaki ebben a legtávolabbról is zavarni kívánta volna.”

Hosszas beszámolóját a nagyvárad püspök a következőkkel zárja:

„A vál. püspök úr elhatározása és eljárása felett nem kívánok e helyen véleményyt nyilvánítani. A vál. püspök úr teljesen szabad ura akaratának és eljárásának. De két észrevételt a nyilatkozatában elmondottakra el nem hallgathatok. A vál. püspök a vele folytatott személyes tárgyalások folyamán, sem később, iratváltásunk alkalmával még csak nem is sejtette velem, hogy a 200 000 korona tőke letételét sokallja, vagy hogy az általa megelőzőleg megajánlott 150 000 koronának 50 000 koronával való megjavítását „nyomós okok miatt” nem teljesítheti. Ellenkezőleg, a szóbeli tárgyalás alkalmával ezt kilátásba helyezte. Az iratváltások kapcsán pedig csupán azt jelentette ki, hogy a magára vállalandó kötelezettség mértékére nézve csak a rezidenciára vonatkozó pápai breve szövegének ismerete után nyilatkozhatik. Vajon nem természetes és szükségszerű következménye volt-e tehát az ő magatartásának és ígéretének, hogy az 50 000 korona többlet lefizetését tőle kívántam!? És vajon nem lett volna-e tőlem teljesen indokolatlan, sőt botor eljárás ilyen körülmények közt más források után járni? Kivált, ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy a vál. püspök úr már 1892-ben azt a kijelentést tehette, hogy a római magyar intézet létesítéséhez magára hagyatva is megteheti a döntő lépést, amikor még a szentjobbi apátság jövedelmeit nem élvezte, sem pedig az ebből felveendő 400 000 koronás törlesztéses kölcsönt számításba nem vehette. Ez az egyik. A másik észrevételem pedig a következő. Ha a vál. püspök úr nemcsak önmagához és „illetékes tanácsadóihoz” intézi azt a kérdést, hogy abból a tényből, hogy negyedfélszázezer korona értéket ajánlott fel, folyik-e az a kötelesség, hogy még többet adjon, hanem egyúttal hozzám is, dacára annak, hogy a többlet kifizetését előttem kilátásba helyezte, módot kerestem és hiszem, találtam volna is arra, hogy olyan választ adhassak a vál. püspök úrnak e kérdésére, amelyet teljesen kielégítőnek és megnyugtatónak talált volna maga is.

A római történelmi intézet ügye ezzel tehát, hogy úgy mondjam, holtpontra jutott. Nem, mert az alapítást kezdeményező vál. püspök úr ereje elégtelennek bizonyult a maga elé tűzött feladatra, nem is mintha a minden dicséretre érdemes gondolat megvalósítása előtt olyan akadályok merültek volna fel, amelyeket egymást megértő törekvéssel, vállvetett igyekezettel, kellő megfontoltsággal, türelemmel, kitartással nem lehetett volna elhárítani, hanem mert azon nehézségek láttára, amelyek az ily

alapítvány létesítésénél természetsszerűen előállanak, oly nagyfokú lelki csüggedtség vett erőt a vál. püspök úron, hogy maga elejtette az alapítás eszméjét, mielőtt még ennek megvalósíthatása valóban lehetetlennek bizonyult volna. Amit mindannyian csak őszintén sajnálni tudunk. Minthogy azonban nem szenvedhet kétséget, hogy a vál. püspök úr ajánlatainak visszavonásával a római intézetek megalapítása nem vált sem kevésbé üdvössé, kívánatossá, sem kevésbé szükségessé, s minthogy a nagymélt. püspöki kar tagjai úgyszólván egyértelműen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ezen római intézetek, vagy inkább ezen római tudományos intézet megalapításánál a szentjebbi apátság javadalma valamely formában igénybe vétessék, a magam részéről készséggel kijelentem, miszerint hajlandó vagyok a nagymélt. püspöki kar támogatása mellett a kellő lépéseket már most megtenni, hogy a szentjebbi apátság megüresedése esetén, a javadalom jövedelmeinek terhére felveendő nagyobb kölcsön igénybevételevel Rómában magyar egyházi tudományos intézet létesíttessék.”

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 22. sz.

23.

Budapest, 1912. február 12.

Fraknói Vilmos Vaszary Kolos bíboros hercegprímásához
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 51r–52r – *litograph.*)¹

„Az egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott magyar intézeteknek Rómában megalapítása céljából előterjesztett ajánlataim el nem fogadtatván, le kell mondanom a szerencséről, hogy az intézeteknek otthont én biztosítsak, fönn-tartásukról életemben gondoskodjam, és holtom után is alapítványaimmal tevékenységükben részem legyen.

Mivel azonban az az erős meggyőződés vezérelt, hogy ilyen intézetek létesítése a magyarországi katolikus egyház nagy érdekei és elodázhatatlan kötelességei követeleik: igyekezetemmel nem szabad felhagynom.

Tekintettel arra, hogy a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaiból meríteni a legműveltebb nemzetek vetélkedve törekedtek a múltban és törekednek a jelenben: lehetetlen tovább fönn-tartani (mondhatnám eltűnni) azt a helyzetet, hogy éppen a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára.”

Tételesen felsorolja, kiknek vannak egyházi, s kiknek tudományos és művészeti intézetei Rómában. Utóbbiak rendre állami fenntartásúak, Ausztriáé például külön lengyel és cseh osztállyal. Felsorolásából kitetszik, hogy számos nemzetnek és országnak egyaránt egyházi és tudományos/művészeti intézete is van.

¹ További példánya (a megszólítás elhagyásával): uo., fol. 93r–94r.

„Mindkét sorozatból, az általam emelt intézetek eltűnésével hiányozni fog Magyarország. Pedig az elsők egyike volt a keresztény államok sorában, amelynek Szent István királyunk templomot és vendégházat emelt Szent Péter sírja mellett. Csakhogy azt a későbbi nemzedékek pusztulni engedték mostoha viszonyok között, és visszaállítani elmulasztották, mikor jobb idők beköszöntöttek.”

Szántó István jezsuita 16. századi kezdeményezése életképesnek bizonyult a Német–Magyar Kollégium keretében,¹ de abban a „magyar nemzet és állam individualitása kifelé elenyészik. Emellett tizenkét magyar növendéknek egy nagyméretű idegen intézetben elhelyezése nem töltheti be érdekeink és kötelességeink körét.

Ezért mellőzhetetlenül szükség van Rómában oly intézetre, mely Szent István apostoli királyunk nevét viselvén, az egyházi tudományosság és művészet egész körét fölkarolván, a kilencszázados magyar katolicizmust méltó módon képviselje és a magyar kultúra különleges igényeinek kielégítésére alkalmas legyen.”

Miután 1911. november 9-ei ülésén a püspöki kar a katolikus érdekek támogatására politikai téren ötéves futamidőre évi 150 000 koronát (vagyis az egyes javadalmakra kivetett kongruabozzájárulás 22 %-át) szavazott meg, a nagyjavadalmasok egyikeként kéri kérelmének a püspökkari ülés elé terjesztését: ugyanígy járjanak el a katolikus érdekek támogatása érdekében a nemzeti kultúra terén is. Hasonló javaslattal élt már 18 évvel korábban, mely annak idején elvi helyesléssel találkozott.

A hozzájárulás minden 10 000 korona tiszta jövedelem után csupán 250, számos esetben 100 korona kiadást jelentene a javadalmasok számára, ugyanakkor „kiszámíthatatlan előnyöket ígér”: a római intézet biztos megalapítása, a katolikus időszaki sajtó és a SzIT tudományos kiadványainak fellendítése, a katolikus egyházművészeti tanács létrebírása, sőt a moldvai és amerikai katolikus „honfitársak” kulturális támogatása. E területek fontossága miatt a „kulturadó” kivetését nem öt évre, hanem állandó jelleggel javasolja a „római Szentszék és a legfőbb kegyúr könnyen kieszközölhető hozzájárulásával”. Hangot ad erős reményének, hogy a püspöki kar „azt, amit a politikai tusák harcosainak nyújt, a békés hódítás művének (a tudomány, irodalom, művészet) munkásaitól megtagadni nem fogja.”

Befejezésül idéz a veszprémi és a kassai püspök 1911. február 16-ai állásfoglalásából.²

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvb_vol_27, 23. sz.

¹ Vö. *Egy magyar jezsuita a XVI. században, Szántó István élete*, Katolikus Szemle 1 (1887) 385–433 (NEMES, *Fraknói-bibliográfia*, 304. sz.).

² Vö. fentebb, 10. sz. Épp azt a részt idézi („ezen egyház első sorban állott...”), ami leginkább az ő saját nézeteit hangoztatja.

24.

Budapest, 1912. február 15.

Fraknói felhívása a római intézet ügyében
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 92rv – litograph.)

„Az egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott magyar intézeteknek Rómában megalapítása céljából előterjesztett ajánlataim el nem fogadtván, le kell mondanom a szerencséről, hogy az intézeteknek otthont én biztosítsak, fönntartásukról életemben gondoskodjam, és holtom után is alapítványaimmal tevékenységükben részem legyen.

Mivel azonban az az erős meggyőződés vezérelt, hogy ilyen intézetek létesítését a magyarországi katolikus egyház magyar érdekei és elodázhatatlan kötelességei követelik: igyekezetemmel nem szabad felhagynom.

Tekintettel arra, hogy a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaiból meríteni a legműveltebb nemzetek vetélkedve törekedtek a múltban és törekednek a jelenben: lehetetlen tovább fönntartani (mondhatnám eltűnni) azt a helyzetet, hogy éppen a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára.”

Tételesem felsorolja, kiknek vannak egyházi, s kiknek tudományos és művészeti intézetei Rómában. Utóbbiak rendre állami fenntartásúak, Ausztriáé például külön lengyel és cseh osztállyal. Felsorolásából kitetszik, hogy számos nemzetnek és országnak egyaránt egyházi és tudományos/művészeti intézete is van.

„Mindkét sorozatból, az általam emelt intézetek eltűnésével hiányozni fog Magyarország.¹ Pedig az első egyike volt a keresztény államok sorában, amelynek Szent István királyunk templomot és vendégházat emelt Szent Péter sírja mellett. Csakhogy azt a későbbi nemzedékek pusztulni engedték mostoha viszonyok között, és visszaállítani elmulasztották, mikor jobb idők beköszöntöttek.”

Szántó István jezsuita 16. századi kezdeményezése életképesnek bizonyult a Német–Magyar Kollégium keretében, de abban a „magyar nemzet és állam individualitása kifelé elenyészik. Emellett tizenkét magyar növendéknek egy nagyméretű idegen intézetben elhelyezése nem töltheti be érdekeink és kötelességeink körét.

Ezért mellőzhetetlenül szükség van Rómában oly intézetre, mely Szent István apostoli királyunk nevét viselve, az egyházi tudományosság és művészet egész körét fölkarolván, a kilencszázados magyar katolicizmust méltó módon képviselje és a magyar kultúra különleges igényeinek kielégítésére alkalmas legyen.²

¹ Saját 1894-es magánalapítását tehát egyszerre tekintette Fraknói egyházi, illetve világi intézménynek, méghozzá magától értetődő természetességgel. Ez a 19. század miliójében fogantatott hibrid modell az 1910-es évekre már megvalósíthatatlannak bizonyult.

² Idáig a szöveg megegyezik a Vaszary hercegprímáshoz intézett, 1912. február 12-ei levéllel (23. sz.).

Ilyen intézet létesítése érdekében előterjesztéssel járultam a nagyméltóságú magyar püspöki kar elé.

Egyszersmind azon kérelemmel fordulok az ügy fontosságát méltatni tudó körökhöz, hogy a mellékelt nyilatkozat¹ aláírásával szavam csekély súlyát gyarapítani, hatását fokozni és a kitűzött cél elérését biztosítani méltóztassanak.

Kiváló tisztelettel

Fraknói Vilmos
szentjobbi apát

Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum, 1912. február 15-én.”

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvb_vol_27, 24. sz.

25.

[Veszprém], 1912. február 16.

Hornig Károly bíboros, veszprémi püspök Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 38^r et sequ. – m.p. orig.)

Kedves Barátom!

Képzelted, hogy a római intézetre vonatkozó legújabb indítványodat a legnagyobb örömmel fogadom, de némi becsületes kárörömmel is, mert a püspöki kar most ismét egyszer tapasztalhatta, hogy „nem akarásnak nyögés a vége”!

Megbocsátod, hogy ezt a kissé mefisztói gondolatot irigylem Tőled, azt ti., most rájuk hárítani az egészet azokra, kik szép eszmédet agyonütni nem áttallották.

De megbocsátod annak konstatálását is: mennyire volt igazam, mikor már évek előtt azt tanácsoltam Neked: ne kezd a dolgot a püspöki karral és karnál, hanem szerezd Őfelsége „előbbeni” jóváhagyását.

Hogy én a püspöki karban az indítványnak szószólója leszek, magától értetődik, erre most már nem lesz szükség, mert ha úgy indítod meg a mozgalmat, amint jelzed, ki nem térhetnek többé az urak, bármily kevés legyen egyesekben is az érzék ily nobilis eszmék iránt.

Ha a Felség megtudná, mit akartál eredetileg, talán *nunc pro tunc*,² azaz megüresedés esetére rendelné az apátságot szintén az intézet számára, s akkor csak álmélkodhatnának azok az urak, akik, azt mindenáron valakinek számára „rezerválni” akarták. Ha azonban a püspöki kar „kínjában” most akarná azt „felajánlani”, elle-nezném, mert ez már aztán a blamázs netovábbja lenne.

Én legalább megadom a magamra eső részt, akármit „határoznak”, s csak azt szeretném, ha módom kínálkoznék „tiszteletteljes” írásbeli beadványban nézete-

¹ Szövegét lásd alább, 27. sz.

² ‘Most akkorra’.

met elmondhatni, mire alighanem lesz alkalom, ha a primás körkérdést intéz a püspökökhöz.¹

Tehát szerencse föl!

Üdvözl,

Hornig

26.a

Budapest, 1912. február [18.]

Fraknoi Vilmos Zichy János miniszter nevében írt

tervezete Ferenc József királyhoz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 6or–61r – m.p., litograph., conc.)²

A legalázatosabb fölterjesztés tervezete

„A magyar püspöki kar legközelebb tartandó értekezletében foglalkozni fog Rómában a magyar egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott intézet állandó megalapításának tervével. Ez a terv kiváló módon igényt tarthat arra, hogy sikerét Cs. és Ap. Kir. Felséged magyar kormánya biztosítani igyekezzék.

Tekintettel arra, hogy a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaiból meríteni a legműveltebb nemzetek vetélkedve törekedtek a múltban és törekednek a jelenben: lehetetlen tovább fönntartani (mondhatnám eltűnni) azt a helyzetet, hogy éppen a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára.”

Tételesem felsorolja, kiknek vannak egyházi, s kiknek tudományos és művészeti intézetei Rómában, Ausztriának például külön lengyel és cseh osztállyal.

„Mindkét sorozatból hiányzik Magyarország.³ Pedig az első egyike volt a keresztény államok sorában, amelynek Szent István királyunk templomot és vendégházat emelt Szent Péter sírja mellett. Csakhogy azt a későbbi nemzedékek pusztulni engedték mostoha viszonyok között és visszaállítani elmulasztották, mikor jobb idők beköszöntöttek.”

Szántó István jezsuita 16. századi kezdeményezése életképesnek bizonyult a Német–Magyar Kollégium keretében, de abban a „magyar nemzet és állam individualitása kifelé elenyészik. Emellett tizenkét magyar növendéknek egy nagymé-

¹ Sem Hornig, sem a többi püspök állásfoglalását nem ismerjük. Nyilván a VFL és a PL fondjainak további kutatása hasznosnak bizonyulhat e téren.

² A Vaszaryhoz intézett, 1912. február 12-ei kőnyomatos levél szövegének átalakításával és meghúzásával. Dátálása Zichy 1912. április 8-ai levelének hivatkozása alapján. Vö. alább, 30. sz.

³ Fraknoi nemcsak a Vaszary-levél első két bekezdését hagyta el korábban, hanem e mondatból ‘az általam emelt intézetek eltűnésével hiányozni fog’ részt is.

tű idegen intézetben elhelyezése nem töltheti be érdekeink és kötelességeink körét.

Ezért mellőzhetetlenül szükség van Rómában oly intézetre, mely Szent István apostoli királyunk nevét viselvén, az egyházi tudományosság és művészet egész körét fölkarolván, a kilencszázados magyar katolicizmust méltó módon képviselje és a magyar kultúra különleges igényeinek kielégítésére alkalmas legyen.

Az ilyen intézet megalapításának céljához vezető legbiztosabb utat megjelölte a múlt évi november 9-én megtartott püspöki tanácskozmány, amikor a Katolikus Néppárt és sajtója támogatására¹ öt éven át évenként 150 000 koronát ajánlott föl, oly módon, hogy ahhoz minden nagyjavadalmas a kongruára kivetett összeg 22 %-ával járul. Ennek következtében azon indítványom fog a püspöki kar elé terjesztetni, hogy a katolikus érdekeknek a nemzeti kultúra terén támogatására évenként szintén 150 000 koronát ajánljon föl, szintén oly módon, hogy ahhoz minden nagyjavadalmas a kongruára kivetett összeg 22 %-ával járuljon.”

A hozzájárulás minden 10 000 korona tiszta jövedelem után csupán 250, számos esetben 100 korona kiadást jelentene a javadalmasok számára, ugyanakkor „kiszámíthatatlan előnyöket ígér: a római intézet biztos megalapítása mellett a katolikus irodalom és művészet egyéb érdekeinek, név szerint a katolikus egyházművészeti tanács földatainak fölkarolását.

Az indítvány ugyanis oda céloz, hogy az a „kultúradó” Cs. és Ap. Kir. Felséged és a római Szentszék később kikérendő hozzájárulásával a nagyjavadalmakat állandóan terhelje.

Noha remélem, hogy a püspöki kar azt, amit a politikai tusák harcosainak nyújt, a békés hódítás művének (a tudomány, irodalom, művészet) munkásaitól megtagadni nem fogja, az indítvány elfogadását biztosítva csak úgy látom, ha az Cs. és Ap. Kir. Felséged javallásával találkozik, és én megbízást nyerek, hogy arról Magyarország hercegprímását és a püspöki kar tagjait megfelelő módon értesítem.”²

¹ A Vaszyryhzt írt levélben: ‘a katolikus érdekeknek politikai téren támogatására’.

² Az irat hátoldalán (fol. 60v) Zichy kultuszminiszterhez írt kísérőlevél vázlata: „Bátor vagyok ide csatolva tisztelettel áttenni Magyarország prímásához f. hó 12-én intézett írást, amelyben kellően megokolva azon indítványt terjesztem a magyar püspöki kar elé, tegye lehetővé [...] Egyúttal megjelöltem abban a legbiztosabb módot, amelyet a püspöki kar maga jelölt ki, amikor [...] Ezen az alapon [...] Ha Nagyméltóságod és ő cs. és k. ap. felségének javallásával találkozik és erről [...] Ennek következtében, tekintettel a fennforgó nagy kultúrai érdekekre azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok [...]” E levél dátuma Zichy 1912. április 8-ai válaszána hivatkozása alapján február 18. Vö. alább, 30. sz. (Az iratban található, itt szögletes zárójelbe tett kipontozások nyilván a Vaszyryhoz írt levélből átemelendő részeket jelzik.)

26.b

Budapest, 1912. február [18.]

Fraknói Vilmos az uralkodó nevében írt

leirat-tervezete Zichy Jánoshoz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 101r – m.p. conc.)

A legfelsőbb elhatározás tervezete

Megelégedéssel veszek tudomást előterjesztése nyomán arról, hogy a magyar püspöki kar legközelebb tartandó értekezletében foglalkozni fog Rómában a magyar egyházi tudományosság és művészet szolgálatára hivatott intézet állandó megalapításának tervével, és egy olyan alap létesítésével, amely ezen intézet fönntartása mellett az egyházi irodalom és művészet egyéb érdekeit fogja fölkarolni.

Miután uralkodásom alatt alkalmam nyílt a monarchia másik államának nemzetiségei javára római egyházi és tudományos intézetek létesítésében és újjászervezésében közreműködni, megnyugtató rám nézve az a tudat, hogy életem alkonyán a magyar nemzet javára dicsőséges elődöm, a magyar államot megalapító Szent István király elenyészett római alkotásának föllevenítésére alkalmas, a magyar katolicizmus kilencszázados múltjához és mai hatalmi állásához méltó intézet megalapításában királyi kegyelmemmel részt vehetek.

Megbízom, hogy erről Magyarország hercegprímását és a püspöki kar tagjait megfelelő módon értesítse. Elvárom jelentését a püspöki tanácskozmány határozatairól.

27.

Budapest, 1912. február vége

Támogató nyilatkozat és aláírói

„Első közlemény”

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 44r–45v – *litograph.*)

A római magyar intézet érdekében

„Alulírottak, osztozván Fraknói Vilmos címzetes püspök és szentjobbi apát úr felfogásában, lehetetlennek tartják azon helyzet további fönntartását, hogy éppen a magyar nemzet, melynek katolikus egyháza a világon a leghatalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, melynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára; és így elzárva maradjon a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaitól, amelyekből minden más nemzet, sőt monarchiánk másik államának összes nemzetiségei (németek, lengyelek, csehek, rutének, délszlávok) is saját külön intézeteikben meríthetnek.

Ennek következtében készséggel csatlakoznak indítványához: hogy a nagyméltóságú püspöki kar tegye lehetővé Rómában magyar kollégium alapítását,

mely Szent István apostoli királyunk dicső nevét viselhetné, az egyházi tudományosság és művészet munkásait befogadná és a nemzeti kultúra hathatós tényezőjévé válnék.

Hogy ilyen intézet létesítése újlagos bizonyítékául szolgálna annak, hogy a magyar katolikus egyház mindig első sorban áll ott, hol a hazának szolgálni, dicsőségét előmozdítani, kultúráját felvirágoztatni lehet.”

*Az aláírók:*¹

1. *korábbi kultuszminiszterek (5): Csáky Albin, Eötvös Loránd, Wlassics Gyula, Berzeviczy Albert, Apponyi Albert*
2. *az MTA igazgatótanácsának tagjai (5), köztük József főherceg és Forster Gyula*
3. *az Erdélyi Katolikus Státusz igazgatótanácsának tagjai (13)*
4. *a magyar görögkatolikusok országos bizottságának tagjai (15)*
5. *az Országos Pázmány Egyesület választmányi tagjai (15), köztük Mibályfi Ákos, Sziklay János, Dudek János, Huszár Károly, Lukács József, Hanuy Ferenc*
6. *a Magyar Nemzeti Múzeum részéről (7), köztük Szalay Imre, Fejérpataky László, Áldásy Antal, Gulyás Pál, Bártfai Szabó László*
7. *a kolozsvári egyetem tanárai (11), köztük Cholnoky Jenő, a bencés Erdélyi László, Márki Sándor, Apáthy István*
8. *az Országos Levéltár hivatalnokai (3), Tagányi Károly, Döry Ferenc, Iványi Béla*
9. *a budapesti egyetemi könyvtár tisztviselői (6), köztük Dedek Crescens Lajos és Hóman Bálint*
10. *a budapesti Bernardinum előjárói (4), köztük Baranyay Jusztin*
11. *a budapesti Norbertinum előjárói (3)*
12. *a királyi várkertbázári műtermek művészei (10), köztük Damkó József*
13. *a királyi egyetemi főgimnázium tanárai (14), köztük Vári Rezső*
14. *a budapesti kegyesrendi főgimnázium tanárai (17), köztük Sík Sándor, Schütz Antal, Kornis Gyula*
15. *a Rákóczi Kollégium előjárói és az érseki főgimnázium tanárai (14)*
16. *az aradi királyi főgimnázium tanárai (18)*
17. *a bajai ciszterci főgimnázium tanárai (15)*
18. *a besztercebányai szeminárium előjárói és tanárai (6)*
19. *az eperjesi szeminárium előjárói és tanárai (5)*
20. *az erdélyi szeminárium előjárói és tanárai (5)*
21. *az esztergomi szeminárium előjárói és tanárai (6)*
22. *az esztergomi bencés főgimnázium tanárai (12), köztük Molnár Szulpic*
23. *a gyulai főgimnázium tanárai (12)*
24. *a kalocsai szeminárium rektora, Horváth Győző*
25. *a kassai premontrei főgimnázium tanárai (14)*

¹ A nagyszámú szereplő közül igyekeztünk a legismertebbeket kiválasztani.

26. a munkácsi egyházmegye szemináriumának előljárói és tanárai (6), köztük Hadzsega Gyula
 27. a pozsonyi királyi jogakadémia tanárai (8), köztük Hodinka Antal
 28. a pozsonyi Urak Kongregációja tagjai (29)
 29. a szombathelyi premontrei főgimnázium tanárai (14)
 30. a vespérmi piarista gimnázium tanárai (14)

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 27. sz.

28.

Budapest, 1912. március [eleje]
 Zichy János kultuszminiszter Fraknói Vilmoshoz
 (OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 15^{rv} – dactylogr. orig.)

Budapest, 1912. március ...¹

Tisztelt Barátom!

Bizonyára meg vagy győződve arról, hogy a római magyar intézet biztosítását és egyéb katolikus kulturális érdekeinknek előmozdítását célzó javaslatod iránt nemcsak hivatali állásomból kifolyólag, hanem személyi érzelmeimtől is vezettetve a legmelegebb rokonszenvvel viseltetem.

Mielőbb azonban kívánságodhoz képest a legfelsőbb elhatározás kieszközlése végett írásbeli felterjesztéssel járulnék Őfelsége elé, az ilyen természetű nagyfontosságú ügyekben követett és Őfelségétől is elvárt eljáráshoz alkalmazkodva legközelebb személyesen, élő szóval óhajtom Őfelségének az ügyet előadni és megbizonyosodni arról, hogy felterjesztésem kedvező fogadtatásra találand-e? Az állami hozzájárulás, illetve az évi szubvenció ügyében az 1913. évi költségvetés alkalmával minden lehető meg fogok kísérelni és reménylem, hogy a pénzügyminiszter úr a szükséges fődözet beállítása elől nem fog elzárkózni.²

Ezekben kívántalak tájékoztatni eljárásomról, és nem fogok késni majd ennek eredménye felől is értesítést adni.

Őszinte tisztelettel vagyok
 igaz híved:

[m.p.]
 Zichy

¹ Címeres, fejléces miniszteri levélpapíron, ám iktatószám nélkül. A pontos dátum szakadás miatt hiányzik a levélről, de március elején keletkezhetett. Nyilvánvalóan az április 8-ai, hivatalos levélben említett február 18-ai Fraknói-levélre adott (első) válaszról van itt szó.

² Zichy szemlátomást keveri az állami és az egyházi fenntartású intézet ügyét. Lásd alább, 30. sz., jegyzetben is.

29.a

Budapest, 1912. március 15.

Támogató nyilatkozat a római intézet érdekében és aláírói

„Második közlemény”

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 43^{rv} + 46^{rv} – litograph.)

Az első közleménnyel (fentebb, 27. sz.) egyező szöveg után az aláírók felsorolása folytatolagos sorszámozással következik.

31. a SzIT igazgatótanácsának és választmányának tagjai (14), köztük Giesswein Sándor, Mihályfi Ákos, Simonyi-Semadam Sándor, Concha Győző, Hanuy Ferenc¹
32. a budapesti m. királyi tudományegyetem tanárai, több íven (21), köztük Concha Győző, Timon Ákos, Notter Antal, Dudek János, Hanuy Ferenc, Kmoskó Mibály, Lukcsics József, Eötvös Loránd, Fejérpataky László
33. az MTA tagjai, több íven (39), köztük Zichy Géza, Thewrewk Emil, Ortway Tivadar, Thallóczy Lajos, Szinnyi József, Angyal Dávid, Fináczy Ernő, Négyesy László, Riedl Frigyes, Vári Rezső, Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Forster Gyula, Concha Győző, Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Wlassics Gyula, Áldásy Antal, Apáthy István, Erdélyi László, Hodinka Antal, Márki Sándor, Tagányi Károly, Sörös Pongrác
34. a Történelmi Társulat elnöke, Teleki Géza
35. a kultuszminisztérium irodalmi és művészeti osztályaiból (9)
36. művészek (16), köztük Szinyei Merse Pál, Strobl Alajos
37. a Katolikus Sajtóegyesület (5), köztük Concha Győző
38. a múzeumok és könyvtárak országos felügyelői (7)
39. a múzeumok és könyvtárak országos szövetsége elnöke, Teleki Sándor
40. a Szent Imre Kollégium előjárói (4), köztük Hanauer István
41. a csanádi egyházmegyei szeminárium előjárói és tanárai (7)
42. a csíkszeredai főgimnázium tanárai (17)
43. a csornai premontrei prépostság (2), a prépost és a perjel
44. a debreceni piarista főgimnázium tanárai (7)
45. az egri ciszterci főgimnázium tanárai (18)
46. a győri bencés főgimnázium tanárai (17)
47. a jászóvári premontrei konvent (10)
48. a kassai királyi jogakadémia tanárai (6)
49. a keszthelyi premontrei főgimnázium tanárai (16)
50. a kolozsvári főgimnázium tanárai (19), köztük Bíró Vencel
51. a komáromi főgimnázium tanárai (13)
52. a lévai főgimnázium tanárai (13)
53. a lőcsei királyi katolikus főgimnázium tanárai (16), köztük Divéky Adorján
54. a máramarosai főgimnázium tanárai (16)

¹ Sokan, itt például Mihályfi és Hanuy más-más minőségükben többször is aláírták az ívet. Itt is csupán a legismertebbeket emeltük ki a nevek özönéből.

55. a miskolci királyi katolikus főgimnázium tanárai (20)
56. a nagykárolyi főgimnázium tanárai (13)
57. a nagyváradi premontrei főgimnázium tantestülete (16), köztük Kravjánszky Mór
58. a pannonbalmi főapátsági főiskola tanárai (16), köztük Sárközy Pál és Sörös Pongrác
59. a pécsi püspöki jogliceum tanárai (14)
60. a pécsi főgimnázium tanárai (14)
61. a pozsonyi ferences hittani intézet nevében (4)
62. a pozsonyi királyi katolikus főgimnázium tanárai (23)
63. a rózsabegyri főgimnázium tanárai (15)
64. a rozsnyói főgimnázium tanárai (14)
65. a selmecbányai főgimnázium tanárai (13)
66. a soproni bencés főgimnázium tanárai (12), köztük Mibályi Ernő
67. a szegedi piarista főgimnázium tanárai (15), köztük Balanyi György
68. a trencséni királyi katolikus főgimnázium tanárai (19)
69. az újvidéki királyi katolikus főgimnázium tanárai (17)
70. az ungvári királyi katolikus főgimnázium tanárai (22)

Fraknói s.k. kiegészítésével:

Hittudományi Kar (6), köztük Hanuy Ferenc, Mibályfi Ákos

Magyar konventuális minorita rend (13)

Irgalmas Rend (5)

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvh_vol_27, 29.a sz.

29.b

Budapest, 1912. március 24. és április 4.

„A római Művészház csődje”

(Pesti Napló 63 [1912] 72. sz., 36 és 81. sz., 13)

[I.]

A római Művészház csődje. Becsúgták a Villa Fraknóit. (Saját tudósítónktól.) Tanulságosan és nagyon furcsán érdekes az a negatív művészi esemény, amelynek híre napok óta foglalkoztatja a magyar piktorokat és szobrászokat: vége a római Villa Fraknóinak. Maga az épület még áll ugyan, bár az se lett volna szörnyű kár, ha földrengés vagy tűzvész pusztítja el a rozoga házat, de a művészek ott már nem fognak helyet kapni, s kapujára stílszerűen fölszegezhetnék az *Inferno* híres föliratát: *Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate* [!]. Az elparentálás tulajdonképp már idejét múlta: szeptember hónapjából datálódik a *circumdederunt*, mert akkor kellett volna az újabb pályázatot kiírni. De amilyen nagy garra nyílt meg vagy tíz esztendeje a Tiber-parti villa, épp oly csöndes volt az agóniája. A művészek hasztalanul várták a pályázat publikálását, s a késelelem okairól fantasztikus hírek terjedtek el, amíg

végre most határozott formában jelenthetjük, hogy *finita la comoedia*. Mert igazán komédia volt az, ami a talján-magyar otthon körül megesett. Fraknoi Vilmos szentjóbbi apát, címzetes arbei püspök és nagyvárad kanonok alapította tudvalevőleg a római művésztelepet. Mint a históriéma [!] lelkes híve és kultiválója, egy történelmi intézettel kapcsolta össze a művészházat. Az egyik épületben talentumos festők és képfaragók dolgoztak, a másikban ifjú történetbúvárok. Ne méltóztassék úgy képzelni, mintha valami grandiózus telep létesült és virágzott volna Róma egyik villanegyedében, túl a *Porta Pián*, a *Policlinico* mellett. A római magyar történelmi házban évekig senki nem volt, csak a püspök úr maga frekventálta, mialatt a laikusok azt hihették idehaza, hogy *egész historikus generáció szüvja ott a történelmi levegőt, s szürcsölgeti a tudás nemes italát*.¹ A Művészház lakói sem élveztek olyan bonításokat, aminő például a *Prix de Rome*, amely komoly tízezer frankot jelent a francia művészek jelentékeny csapatának. A magyar házban legfőljebb három művész kapott lokalitást: két festő és egy szobrász. A szerencsés pályázati győztesek azonban utóbb megátkozták a *cento cittát*² is: az emeleti műtermekben valahogy csak kibírták, de már a földszinti alsó lakás olyan nedves volt, hogy például Damkó József fájdalmas betegséget szerzett benne, s három évig szenvedett a legkínosabb reumában. Kétségtelen, hogy néhány kiváló művész is lakója volt a római villának, de többnyire azok jutottak oda, akik legkevésbé érdemelték ki. A nevesek közül Iványi-Grünwald Béla, a nemrég elhunyt Hegedűs László laktak benne, legutóbb pedig Rigele szobrász és Coulin szász festő.³ A püspök úr önagyméltósága – így beszéltek a művészek – sokféle szigorú kívánságát óhajtotta érvényesíteni. A többi közt azt sem akarta megengedni, hogy modellek, pláne – *horribile dictu* – női modellek tegyék lábukat a villába. A néhai Hegedűs László csak hosszú és keserves purparlék után tudta elfogadtatni a profán fölfogást, hogy női modell nélkül gondos és művészi alkotást nehéz produkálni, ha csupán jámbor szüzsékről, szentképekről is van szó. Ilyesféle, s még sok más furcsaság okozta, hogy a művészek nem valami nagy lelkesedéssel csevegtek a római villáról. Most pedig, hogy a csődjének híre kelt, egyáltalán nem omlottak krokodilkönnyek, sőt Szinyei Merse Pál⁴ kávéházi törzsasztalánál se vettünk észre holmi gyászos hatást. A tekintélyes piktorok egyike pedig a következőket mondotta: – A balkezes tervek gyönyörű példája ez a Művészház. Ami az alapítót illeti, nem szabad kételkedni a jóakarátában, csak viszont arról ne harsogtak volna, hogy a Fraknoi-villa korszakalkotó

¹ Az állítás hamis. 1904-ig Lukesics József is egészen biztosan a villában lakott, 1905-től pedig Fraknoi azért sem látogathatta, mert az épület bérbe volt adva.

² „*Le cento città d'Italia*”: Itália legjelentősebb városai, több képes album is ismeretes e címmel.

³ Damkó József († 1955), szobrászművész, római alkotása a lateráni magyar emlékmű; Iványi-Grünwald Béla († 1940), 1904-ben az elsők között nyerte el a római Fraknoi-művészösztöniját, feleségével egy évig élt Rómában; Hegedűs László († 1911), festőművész szintén 1904-ben utazhatott ki Rómába (Rigele és Coulin korábban már előfordult kint).

⁴ Szinyei Merse Pál a római világiállításon számos művével volt jelen 1911-ben, s nagydíjat nyert, miként a *Budapesti Hírlap* (32 [1912] 5. sz., 6) hírt adott róla. A tudósítás elemzése, részbeni közlése fentebb (tanulmány, 281. j., főszövegben).

intézmény a művészetünk történetében. Fraknói Vilmos tanult, derék, okos ember, és csinált egy művésztelepecskét, ami tízezer líra kiadást jelentett évenként – ma egy fillért se – és viszont megkapta a nagyváradi *litterarium stallum*-ot, az irodalmi kanonokságot, ami hatvanezer koronás jövedelemmel jár évenként. *Finale*: a Művészház becsukódik, a kanonoki dotáció megmarad. Kérdést tettünk Fraknói Vilmos püspök úrhoz is, aki most a Nemzeti Múzeum földszintjén lakik. Az ősz főpásztor azt mondta, hogy nem mondhat semmit a Művészház csődjének okairól, az ügyben most nem nyilatkozhatik, csak utal egy régebbi nyilatkozatára. Ebben a következőket mondta római alapításáról: – Le kell mondanom a szerencséről, hogy az intézeteknek én otthont biztosítsak, fönntartásukról életemben gondoskodjam, holtam után is tevékenységükben alapítványaimmal részem legyen... De tekintettel arra, hogy a kultúrának és ízlésnek az Örök Városban kiapadhatatlan forrásaiból meríteni a legműveltebb nemzetek vetélkedve törekedtek a múltban és törekednek a jelenben, lehetetlen tovább fönntartani (mondhatnám eltűnni) azt a helyzetet, hogy a magyar nemzet, amelynek katolikus egyháza a világon [a] leghaltalmasabb és leggazdagabb, az egyetlen legyen, amelynek Rómában semmiféle intézet nem áll szolgálatára. – Szóval, föltétlenül szükség van római magyar intézményekre, de azokat a püspök úr nem óhajtja saját zsebéből fönntartani, amire kétségtelenül joga is van. A Művészháznak teljesen vége, de annál inkább kell a püspök úr szerint olyan intézet, amely az egyházi tudományosság érdekében a magyar katolicizmust képviselje Rómában, méltó módon. Fraknói Vilmos püspök, amint saját nyilatkozata alapján jelenthetjük, legközelebb konkrét javaslatot is fog tenni a püspöki karnak az egyházi tudomány római intézetéről, s ezt a projektum szerint egyházi vagyonból létesítenék. Az állami támogatás pedig bizonyára nem fog késni. T. K.¹

[II.]

A római Művészház csődje. Másfél hete írtunk a római magyar Művészházról, amelynek ösztöndíjaira legutóbb már nem írták ki a pályázatot, [s hozzá]tettük azt is, hogy Fraknói Vilmos [arbei címzetes püspök,] szentjobbi apát nem óhajtott annak idején [részlete]sebben nyilatkozni a cikk írója előtt. Most azonban fölvilágosítást kaptunk az ősz püspök-tudóstól, akinek sorait készséggel és minden fönntartás vagy kommentár nélkül közöljük most.

Wiesbaden, 1912. április 1. „A római Művészház csődje”. Ezen cím alatt hoz cikket a „Pesti Napló” március 24-iki száma, amely csak ma jutott kezeimhez itt (Wiesbadenben), hová egészségi állapotom vezetett. Erre vonatkozólag kötelességemnek tartom a következőket közölni: A „villa Fraknóit” nem csukták be. A római Művészház műtermében ez idő szerint is dolgoznak Coulin erdélyi festőművész és Smigelski festőművész;² az utóbbi az általam megajánlott 15 000 korona

¹ Tábori Kornél.

² Smigelschi (Smigelszki) Oktáv († 1912), erdélyi származású festőművész.

tiszteletei mellett és [a] Rákóczi-kápolna számára megrendelt freskó-cikluson dolgozik. Rigele szobrász Rómából már eltávozott, de Pozsonyban az általam rendelkezésre bocsátott 20 000 korona költségen a pozsonyi székesegyházban felállítandó Pázmány-síremléken dolgozik. Igaz, újabb ösztöndíjakra pályázatot nem hirdettem. Ennek oka az, hogy a római intézeteknek új alapon reorganizációja és állandó megalapítása érdekében tárgyalások folynak. Már 1910. augusztus 20-án illetékes helyen ajánlatot terjesztettem be, amelyben mintegy 300 000 korona értékű római épületeimet, 100 000 koronát készpénzben és javadataim jövedelméből élethossziglan 40 000 koronát meghaladó részt ajánlottam föl, viszont csak annak kieszközlését kértem, hogy a szentjobbi apátság jövedelme halálom után is a római történeti és művészeti intézetekre fordíttassék. Ajánlatom el nem fogadtatott. De nem csüggedve a római intézetek megmentése érdekében, további erőfeszítéseket teszek. Végre megjegyzem, hogy nem a római Művészház megalapításáért, hanem már huszonöt évvel megalapítása előtt (1878) kaptam meg a nagyváradi *litterarium stalmumot*. Ellenkezőleg, mert egyházi javadalmaimból egyéni szükségemet messze meghaladó jövedelmet élvezek, tartottam és tartom kötelességemnek, hogy azt a nemzeti kultúra javára is értékesítsem. A szerénységet félretéve, kénytelen vagyok utalni arra, hogy imént néhány hét előtt tettem le 150 000 koronát a Magyar Tudományos Akadémiánál és a Szent István Társulatnál alapítványul. Fraknoi Vilmos.

30.

Budapest, 1912. április 8.

Zichy János kultuszminiszter Fraknoi Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 19rv – dactylogr. orig.)

36200/1912 sz.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

A Rómában létesítendő magyar intézet érdekében az ország hercegprímásához intézett iratának közlése mellett folyó évi február hó 18-án kelt beadványában azon kérelmét méltóztatott elém terjeszteni, hogy Őfelségénél a szóban lévő intézet létesítésére vonatkozó legfelsőbb óhajtatás megnyilatkozását eszközöljem ki.¹

Teljesen áthatva Méltóságod intenciójának nemes célzatától magam is a legmelegebben óhajtom a Méltóságod által annyi lelkesedéssel és kitartással folytatott törekvés sikerét, és a kitűzött cél elérését. A római magyar intézet végleges megalapítása nemcsak a nemzeti kultúrára nézve jelentene megbecsülhetetlen nyereséget, hanem a katolikus egyházra is dicsőséget árasztana.

Ami azonban a cél elérésére irányuló eljárásnak Méltóságod által kontemplált módját illeti, hogy a püspöki karral szemben az intézmény létesítésére vonatkozó

¹ Vö. fentebb, 26.b sz. (február 18.).

legfelsőbb nyilatkozat juttatassék kifejezésre, ezen eljárási módozattól eltekinteni óhajtok magának az ügynek érdekében is.

Egyrésztől ugyanis ezen eljárás a püspöki kar érzékenységet érinthetné közelről, ami aligha volna előnyös kihatással a püspöki kar jóindulatának megnyerésére és biztosítására; másrésztől pedig értesülésem szerint az e hó folyamán tartandó püspökkari értekezlet különben is újból behatóan szándékozik foglalkozni a római magyar intézet létesítésének kérdésével.

Meg lehet győződve Méltóságod, hogy éber figyelemmel fogom kísérni továbbra is az ügy fejleményét. Legyen szabad remélnem, hogy Méltóságod jónindulatú támogatását a jövőben is biztosítandja.¹

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

[m.p.]

Zichy

Budapest, 1912. április hó 8.

[ad calc.]

Méltóságos és Főtisztelendő Dr. Fraknói Vilmos arbei címzetes püspök, szentjobbi apát úrnak. Budapest

31.a

Wiesbaden, 1912. április 7.

Fraknói Vilmos a SzIT elnökségének

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 53r–54r – *litograph.*)

„Évek óta észlelem, hogy hazánkban a katolikus hitélet örvendetes föllendülésével, a szociális és karitatív szervezkedésben megnyilatkozó tevékenységében nem tart lépést az egyházi tudományosság fejlődése és megbecsülése: minélfogva a szellemek fölötti hatalomért folytatott küzdelemben egyik legjelentékenyebb erőforrás alig értékesíthető.

Minden szakban, a teológia és bölcselet, az egyházi és profán történelem, a társadalmi és természettudományok terén nélkülözzük a nagyobb méretű, összefoglaló vezérmunkákat, melyek a katolikus világnézet irányítására útmutatást, oltalmazására fegyvert szolgáltatnak, egyszersmind a világirodalom tudományos eredményeit nemcsak fölhasználva, hanem gyarapítva, az egyetemes nemzeti kultúra kincstárát gazdagítják.

Másrésztől a katolikus időszaki sajtó hasábjain megnyugtatóan találkozom a régibb és ifjabb nemzedékekhez tartozó jeles munkaerőkkel, melyek a jelesebb föladatok

¹ A levél szövegezése azt mutatja, hogy Zichy János ekkor még nem látta át, hogy külön kell választania az állami alapítású, akadémiai fenntartású történeti intézet és római egyházi intézet ügyét. Ugyanez mondható el korábbi, magánlevele kapcsán (28. sz.) is.

megoldására (a magam és mások véleménye szerint) főképpen azért nem vállalkoznak, mert évek fáradozását követelő nagy művek közzétételére kiadót hiába keresnének, még kevésbé számíthatnak a jogosan igényelhető kiérdemelt jutalomra.”

Tőkehiány miatt a SzIT tudományos és irodalmi osztálya nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, továbbá „Magyarországon nagy érdekek gondozását egyesek áldozatkészségének esélyeire bízni nem szabad. Még a M. T. Akadémia is, közel 90 év óta a nemzet kegyence, nagyobb tudományos vállalkozásokra csak állami dotációk segítségével képesítettik.

Katolikus intézmény hazánkban állandó és biztos dotációt csakis a nagyjavadalmasok egyetemességének önkéntes ajánlatától várhat.” *Már 1894-ben, amikor a kongruajáradék megállapításra került, javaslatot tett a hercegprímásnak egy „olyan alap létesítésére, mely a magyarországi katolikus egyház egyetemes kultúrai szükségleteire fedezetet nyújtson.”*

Ez az alap fedezhetné a római egyházi tudományos és művészeti intézet létrehozását, a pangó katolikus időszaki sajtó felélesztését, a SzIT tudományos osztályában szűkölködő katolikus tudományosság fellendítését és az egyházművészeti tanács életbe léptetését.

„A világ leggazdagabb egyházának vezérférfiai bizonyára lelkes készséggel fogják megadni az alamizsnát, amiért e sorok írója (most már a katolikus intelligencia legkiválóbb munkásainak neveivel jegyzett nyilatkozatok alapján az egyházi tudomány és művészet érdekeinek mintegy meghatalmazott ügyvédje) nyújtja feléjük kezeit, esdve, nem követelve, azon eszmények javára, melyeknek a katakombákban kezdődő kultusza az egyház szent hagyománya, elévülhetetlen dicsősége.”

Számít arra, hogy az új alapnak köszönhetően a SzIT tudományos osztálya megkezdheti az említett fontos művek kiadását. A csupán a „létminimumot” biztosító várható támogatás azonban nem váltja ki az egyéni felajánlásokat. Ezért évenként minimum 25 000 koronát juttat a SzIT-nek, amire hivatalos kötelezettséget vállal. Ezen évi juttatásait a tudományos osztály beleegyezésével általa kitűzendő célokra öbajtja felhasználni.

Az első ilyen munka tervét („A magyar nemzet középkori kultúrájának története Szent Istvántól Mátyás királyig,”) már Giesswein Sándor elnök, az igazgató, Concha Győző, Forster Gyula és Mihályfi Ákos elé terjesztette, akik azt el is fogadták.¹ Ugyanez áll a „magyar katolikus egyház sajátos jogi viszonyainak és intézményeinek fejlődését” bemutató műre is. További javaslata a fiatalon elhunyt Karácson Imre konstantinápolyi levéltári kutatási eredményeinek közzététele.²

¹ Giesswein Sándor († 1923), keresztényszocialista politikus, az MTA levelező tagja, 1909-től pápai prelátus; Concha Győző († 1933), jogtudós, akadémikus, 1892-től a pesti egyetem professzora; báró Forster Gyula († 1932), akadémikus, sokoldalú tudományszervező és mecénás, az intézményes műemlékvédelem megteremtője Magyarországon; Mihályfi Ákos O.Cist. († 1937), 1906-tól a pesti egyetem hittudományi karán professzor (elkipásztorkodástan), a SzIT-ben 1892-től töltött be különféle tisztségeket.

² Lásd ezzel kapcsolatban Lukács László miniszterelnök (1912–1913) elődje 1912. március 4-ei, a kiadási munkálatok Thallóczy Lajosra bízásáról értesítő iratára hivatkozó, 1913. március 28-ai levelét Fraknóihoz, uo., fol. 58rv. A kötet a felajánlott anyagi támogatásnak köszönhetően a SzIT kiadásában 1914-re megjelent: *„Török-magyar oklevéltár 1533–1789.* A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre. A m. kir. miniszterelnökség megbízásából szerkesztették:

Kéri az elnökséget ajánlata elfogadására, a tudományos osztálybizottság kiküldésére, a munkaterv és a költségvetés meghatározására. Időbeli megkötése nincsen, de az összes költség nem haladhatja meg a százezer koronát.

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvh_vol_27, 31. a sz.

31. b

Budapest, 1912. április 20.

„Magyar történelmi intézet Rómában”

(Budapesti Hírlap 32 [1912] 95. sz., 6)

Tegnap adtunk hírt Fraknói Vilmos püspöknek a magyar kultúra és tudományosság érdekében tett nagyszerű alapítványáról, ma kaptuk meg a Tudományos Akadémia feliratát a kultuszminiszterhez,¹ mely ugyancsak a tudós püspök hathatós támogatásával egy nagyszabású kulturális intézmény létesítését sürgeti. Arról van ugyanis szó, hogy az állam a Tudományos Akadémia közreműködésével a többi nemzet mintájára alapítsa meg a történettudományi magyar állami intézetet Rómában. Ennek az intézetnek az volna a célja, hogy átkutassa úgy a római, mint a magyar történelem forrásaiban szintén rendkívül gazdag többi olaszországi levéltárakat és könyvtárakat, kutatásainak eredményét időközönként közzé tegye, módot és alkalmat nyújtson önálló régészeti és műtörténeti tanulmányokra, kutatásokra és e munkásság kellő tudományos földolgozására. Hogy az alapítandó intézetnek a többi nemzet hasonló intézményei közt megfelelő súlya és tekintélye legyen, szükség volna elsősorban megnyerni a király védőségét. A helyiség biztosítva van Fraknói Vilmos áldozatkészsége révén, aki Rómában a történelmi intézet céljaira épült házát minden ellenérték nélkül átengedi az államnak, így az államra csak a fenntartás költsége hármlanék. Ezt is jelentősen csökkenti néhány rendelkezésre álló alapítvány: Fraknói Vilmosnak az Akadémiának tett 50 000 koronás, a Szent István Tár-

Thallóczy Lajos, Kracsma János, Szekfű Gyula. Fraknói Vilmos alapjából kiadta a Szent-István Társulat tudományos és irod. osztálya. Budapest, Stephaneum nyomda r. t. 1914”. – Karácson Imre győri egyházmegyei pap, orientalista (1863–1911). Kutatásaira és anyagára lásd a forráskiadás előszavában Thallóczy által írottakat (3–22). Fraknói felajánlásról így emlékezik meg Thallóczy: „1911. évi május 6-án a m. kir. miniszterelnökség egy értekezletet tartott, amelyen szóba került Karácson Imre hagyatékának kiadása. Az anyag a Nemzeti Múzeum levéltárában volt elhelyezve. Fejérváthy László szakosztály-igazgató ezen az értekezleten azt az örvendetes nyilatkozatot tette, hogy Fraknói Vilmostól fölhatalmazást nyert annak a bejelentésére, hogy ő hajlandó a Karácson gyűjtötte és a Nemzeti Múzeumban letélt nagybecsű anyagnak saját költségén való kiadására. E nagylelkű ajánlat következtében a m. kir. miniszterelnök 1912. március havában Karácson irodalmi hagyatékának földolgozására e sorok írójának vezetése alatt Kracsma János udv. tanácsos orientálistát és dr. Szekfű Gyula cs. és kir. udv. és állami alleveletről küldötte ki.” Uo., 22.

¹ Az 1912. április 20-án megjelent hír keltezése április 19., de Berzeviczy felterjesztése nem ekkor, hanem március 11-én kelt. Teljes szövegében kiadva: Századok 46 (1912) 318–321.

sulatnál tett 100 000 koronás ajándéka, továbbá Forster Gyula bárónak Scitovszky János hercegprímás emlékezetére tett 30 000 koronás alapítványa, melynek kamatai 1914-től kezdve a római kutatások céljára fölhasználhatók. A Tudományos Akadémia fölterjesztése fölsorolja, hogy a történelmi tudományoknak Rómában való művelésére mit tett eddig a többi kultúrnemzet, s hogy a hazai tudományosságot is mily, évszázados kapocs fűzi az Örök Városban fölhalmozott történelmi, műtörténelmi, archeológiai, levéltári és könyvtári kincsekhez. Az emlékiratból közöljük a következőket: A nemzetek versenyében előjár az *École Française de Rome*, mely már 1873 óta működik. 1881-ben létesült az osztrák történelmi intézet. Kapcsolatban állanak ezzel, mint tudományos középponttal a cseh tartománygyűlés, a krakkói tudományos akadémia és az osztrák Leótársaság¹ részéről létesített históriai állandó expedíciók, külön-külön tudományos feladatokkal. 1888-ban kezdte meg működését a porosz történelmi intézet, melynek ma 75 600 márka az évi dotációja. Németországnak ezenkívül még külön archeológia intézetet is tart fönny Rómában. 1888-ban létesült a bonni *Görres-Gesellschaft* római intézete is, főleg egyháztörténeti kutatásokra és a régi keresztény archeológia tanulmányozására. 1895-ben az észak-amerikai Egyesült Államok is alapítottak Rómában intézetet archeológiai, műtörténeti és klasszika-filológiai tanulmányok céljaira. Angolország 1910-ben nyitotta meg a *British School at Rome*-ot, legújabban Hollandia és Belgium is, külön-külön gondoskodtak arról, hogy szervezett intézetekben rendszeres kutatás történetjék hazájukra vonatkozóan Róma levéltáraiban. Hazánkban már a XVI. században fölismerték azt, hogy Magyarország történetének tisztázására a Szentszék levéltárai megbecsülhetetlen értékű anyagot őriznek. A XVI. században Báthory István erdélyi fejedelem igyekezett a Vatikán levéltárából nagybecsű másolatokat megszerezni; nagyban buzgólkodtak e téren e században s a következőnek folyamán a Jézus-társaságnak Rómában időző magyar tagjai, köztük elsősorban Inchoffer Menyhért, az *Annales ecclesiastici regni Hungariae* nagyérdemű megkezdője. A XVI. század végén Cseles Márton, majd a XVIII. század folyamán Hevenesi Gábor tűnt ki római kutatásaival, ki nagy másolatgyűjteményében százával szerzett onnan össze nagy értékű anyagot. Erdély tudós püspöke, Batthyány Ignác állandóan másoltatott nagyértékű darabokat az Örök Város különböző egyházi levéltáraiból. A XIX. században a magyar püspöki kar támogatásával különösen Theiner Ágoston gazdagította nemzeti múltunk történetének ismeretét nagyszabású kiadványaival.² A pápaság különböző levéltárainak nemzeti múltunk ismerete érdekében leendő kiaknázását tette céljává az 1884-ben megindult *Monumenta Vaticana Hungariae* nagy vállalata, mely magyar főpapok és egyházi testületek áldozatkészségéből eddig tizenegy kötetnyi, nagybecsű történeti anyagot tett ismertté. A Fraknoi Vilmos vezetése alatt létrejött vállalat, mely a legelsőik között igyekezett kiaknázni a XIII. Leó pápa elhatározása kö-

¹ Az *Österreichische Leo Gessellschaft* 1892-ben tudomány- és művészetpártolási céllal megalakult osztrák katolikus egyesület, nevét XIII. Leó pápáról vette. Létrehozója Joseph Alexander von Helfert, meghatározó alakja Franz Martin Schindler volt.

² Minderre, az előforduló nevekkal: CVH I/20, 15skk.

vetkeztében létrejött kedvező helyzetet, hálára kötelezte a magyar nemzeti múlt minden kutatóját. Ugyancsak Fraknói már 1895-ben nyitotta meg az általa e célra épített díszes házban a római magyar történeti intézetet. Azok a kísérletek és tervek, melyeket Fraknói az intézet állandósítása érdekében oly illetékes tényezők elé terjesztett, sajnos, valóra nem válhattak, de megérlelték a nemzeti kultúra és tudományosság fejlődése iránt melegen érdeklődő körökben azt a meggyőződést, hogy egy római magyar történeti intézet létesítése elsősorban állami feladat, melynek megvalósítása a mostani kedvező körülmények között az állam részéről nagyobb áldozatokat nem követel. A memorandum végül a kérdés pénzügyi oldalával foglalkozik, és kimutatja, hogy az intézet fönntartásának évi költsége nem haladná meg a 30 000 koronát, s ez mindenesetre csekély áldozat ahhoz a nagy szellemi nyereséghez képest, hogy hazánk tudományos tekintetben is államiságának teljes kidomborulásával ama kultúrnemzetek sorába léphet, amelyek Rómában önálló tudományos intézetet tartanak fenn. Az emlékiratot, melyben a Tudományos Akadémia följárnlja a szervezésben való segítségét, továbbá állandó közreműködését az intézet tudományos működésében, Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke írta alá.

32.a

1912. április 26.

A püspökkari hármassal folytatott tárgyalás jegyzőkönyve (részlet)
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 8rv – cop.)¹

Mindenekelőtt fölkéretett Fraknói vál. püspök úr, hogy a létesítendő magyar egyházi tudományos intézet rendeltetésére nézve javaslatát szabatosabban körvonalazza.

A nevezett vál. püspök úr kifejtette, hogy a létesítendő intézet az *Anima* és a *Campo Santo*² nevezetű német intézetek mintájára hivatva volna befogadni a magyar püspöki kar tagjai által Rómába küldendő egyházi férfiakat. Kik vagy az ott fönállók (a bibliai tudományok és a tomisztikai bölcsélet művelésére rendelt) magasabb egyházi tudományos intézetekben³ tetőznék be tudományos kiképeztetésüket, vagy pedig a teológia és segédtudományai terén olyan irodalmi és művészeti föladatokkal foglalkoznak, amelyekre az Örök Város anyagot, segédeszközöket, illetve inspirációt nyújt.

¹ Fraknói s.k. írásával. Datálása a hármassal Hornig-féle, 1912. november 4-ei jelentése (36. sz.) alapján. A végleges szövegváltozat uo. A SzIT 24 000 koronás felajánlásról, illetve a történeti intézet épületéről a jelentés finomabb felvezetéssel él: „Miután dr. Fraknói vál. püspök abban a felfogásban volt, hogy korábbi ajánlatai a nagymélt. püspöki kar részéről elfogadtatásra nem számíthatnak...” (vö. 36. sz.).

² A vatikáni falakon belül található *Campo Santo Teutonico* eredetileg a németek és flamandok nemzeti temetője volt a középkortól, 1454-ben konfraternitás, 1876-ban egyházi kollégium létesült mellette. 1888-tól ugyanitt működik a *Görres-Gesellschaft* római intézete. Az *Animára* lásd fentebb, 17. sz.

³ *Collegium Pontificium Internationale Angelicum* és *Pontificium Institutum Biblicum* (lásd a fentebb, a tanulmányban, 203. j.).

A püspöki kar kiküldött tagjai¹ ezt helyeslőleg tudomásul vették.

Ezután a bizottság az intézet anyagi viszonyai iránt kívánt tisztába jönni.

Miután arról a reményről, hogy korábbi ajánlatai a nagyméltóságú püspöki kar által elfogadtatnak, lemondott, a római intézet fönntartására följánlott 150 ezer koronából 100 ezret a Szent István Társulatnak, 50 ezret a M. T. Akadémiának adott át, javadalmi jövedelmeiből évenként 24 000 koronát a Szent István Társulatnak kötött le, és római lakóházát a M. T. Akadémiának történeti intézet céljaira ajánlotta föl; sajnálattal jelenti, hogy írásban foglalt ajánlatain ez idő szerint túl nem mehet; de előterjeszti, hogy [...] ² [fol. 8v]

A veszprémi püspök³ arra utalván, hogy az intézet fönntartása ösztöndíjakkal a püspöki kar tagjai részéről [történő] megajánlása által lenne a legegyszerűbben biztosítható, kijelenti, hogy mivel ő már két év előtt 3600 korona ösztöndíjjal küldötte egyik papját műtörténelmi tanulmányok céljából Rómába, kész élethosszigan ezen összeget ösztöndíjakra fordítani.

A nagyváradi latin szertartású püspök [...] ⁴

32.b

Budapest, 1912. április 26.

*Fraknói Vilmos nyilatkozata a püspöki kar
római egyházművelődési intézetéről*

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 67rv – m.p. concept.)⁵

Nyilatkozat arra a fölszólításra, hogy a püspöki kar által alapítandó római magyar egyházművelődési intézet létesítésében közreműködjem.

1. Azt az óhajtást, hogy a SzIT tudományos osztályának följánlott évi 25 000⁶ korona minimális segélyt egészében vagy részben vonjam vissza, és az egyházmű-

¹ Hornig Károly, Széchényi Miklós, Fischer-Colbrie Ágoston.

² A szöveg itt megszakad. Folytatását lásd alább, 36. sz.

³ Hornig Károly.

⁴ A szöveg itt megszakad. Vö. azonban a 32.b sz. és a november 4-ei végleges változatot, 36. sz.

⁵ Datálása megegyezik a hármas bizottság Hornig-féle 1912. november 4-ei jelentésében (36. sz.) közölt kivonatával. A legfontosabb eltérés: a Hornig-féle jelentés az 1. pontot mellőzi, és finomítva pusztán szóbeli közlésként hozza. – Fraknói tehát már a Vaszary-féle hivatalos értesítés előtt (34. sz.), a püspökkari konferencia másnapján tárgyalta a hármas bizottsággal. A november 4-ei jelentés vonatkozó részeit Hornig szemlátomást eme, Fraknói-féle feljegyzések (32.a-b sz.) alapján készítette el.

⁶ Az előző iratban 24 000.

vészeti intézet céljaira rendeljem, lehetetlen teljesítenem. Bármiképpen formuláznam elhatározásomat, az volna az értelme, hogy a püspöki kar, miután a segílyt, amelyet tőle a tudományos osztályban szűkölködő egyházi tudományosság javára kértem, megtagadta, sőt most meg azt is kívánja, hogy amit én adtam, vegyem vissza, és a püspöki kar intézetének adjam.¹ Ezért az ódiumot nem vehetem magamra, és nem háríthatom a püspöki karra. Ez az eset illusztrálná a Szentírást: „*Habenti datur, et qui non habet, et quod habet, auferatur ab eo*”.²

2. Ellenben kész vagyok az intézetnek átadni a római művészházat, azon föltétel alatt, hogy azt mostani állapotában a rajta levő 20 000 korona teherrel 1912. december végéig az intézet alapítói átveszik.

3. Mivel pedig a művészház átalakítása nagy költséggel járna, kész vagyok azt a megfelelő kertrészlettel eladni, és a befolyó összeget, a terhek levonásával, az egyházművelődési intézetnek azon napon, amikor működését megkezdi, alapítványul átadni.

4. Kész vagyok rendelkezni, hogy a Szent István Társulatnál tett 100 000 koronás alapítványom kamatainak felét mindenkor az egyházművelődési intézetbe küldendő egy ösztöndíjasnak adományozza.

5. Kész vagyok az általam biztosítandó egyházművészeti ösztöndíjakat az egyházművelődési intézettel kapcsolatba hozni.

Budapest, 1912. április 26.

33.

Budapest, 1912. május 3.

*Fraknói Vilmos sajtónyilatkozata balála esetére
a római intézettel folyó tárgyalások ügyében
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4or et sequ. – m.p.)*

Budapest, 1912. május 3.

Ismételten írtam meg Magyarország leggyászosabb korának, a mohácsi vészt megelőző éveknek történetét.³ Leggyászosabbnak nevezem, mert a legcsúfosabb szenvedély, a fösvenység üti rá bélyegét.

A pápai követ írja azon kor főpapjairól és urairól: „Ha Magyarországot a veszély örvényéből három forinttal ki lehetne ragadni, nem találkoznék három ember, aki azt megadná!”

¹ A mondat *sic*!

² A november 4-ei jelentésből (36. sz.) ez a rész értelemszerűen hiányzik. Az idézet: *Márk* 4, 25 és *Lukács* 8, 16–18.

³ *Az első Habsburg-király trónrajutása Magyarországon*, Századok 47 (1913) 247–264. NEMES, *Fraknói-bibliográfia*, 447.

Erre a vakmerő, de jellemző mondásra gondoltam, amikor a püspöki kar által kiküldött bizottsággal tárgyaltam [*a hármás bizottság tagjairól, Hornig, Széchényi, Fischer-Colbrie, van szó*].

A püspöki kar a római magyar intézetre áldozni semmit sem hajlandó! De több tagja azt óhajtja, hogy vegyem vissza a Szent István Társulattól azt az évi 25 000 koronát, amit tudományos célokra felajánlottam. Egyik tagja azt óhajtotta, hogy két római házam közül az értékesebbet, amit az Akadémiának ajánlottam, vegyem vissza, és adjam helyette a kevésbé értékeset.¹

Egyéb adományaim és elvállalt kötelezettségeim által lekötve nem ajánlhattam föl egyebet, mint a házat, ami még rendelkezésemre áll, és ösztöndíjakra évi 4000 koronát biztosítottam.

A veszprémi püspök élethossziglan évi 3600 koronát ajánlott föl ösztöndíjra.

Így tehát a házzal és a 4000 + 3600 korona fedezettel az intézet létesítésére gondolni sem lehet – amíg élek.

Halálom után a váradi püspök indítványára a szentjobbi apátság 450 000 korona kölcsönrel meg fog terhelgetni, s ezen tőkének 18 000 kamatja + 7600 korona, tehát 25 600 korona évi jövedelme biztosítani fogja a római intézet fennállását.

Eszerint csak halálom adhat reményemnek életet.²

Ez a gondolat megnyugvással fogja eltölteni lelkemet, mikor a válságos óra közeledik.

Ezen sorok közzétételét óhajtom. Nem bosszúvágy, nem pillanatnyi elkeseredés sugalmazza ezt az óhajtást. Talán szavamnak a sírból még lesz arra fölrázó ereje, amit életemben nélkülöztem.³

Isten áldása hazámra!

Fraknói Vilmos

34.

Balatonfüred, 1912. június 20.

Vászary Kolos bíboros hercegprímás levele Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 66rv – *dactylogr. orig.*)⁴

Méltóságos és Főtisztelendő választott Püspök Úr!

A magyar püspöki kar 1912. évi április hó 25-én és 26-án Budapest tartott értekezletén többi között tárgyalta Méltóságod által tervezett római történeti és művészeti intézet létesítésének az ügyét.

Van szerencsém a püspöki karnak erre vonatkozó határozatát tisztelettel közölni.

¹ Vélhetően a hármás bizottság ülésén Széchényi váradi püspök javasolhatta ezt. Vö. az imént, 32.a sz.

² Fraknói itt félreértés áldozata lett, a kölcsönt már az ő életében fel kívánta vetetni Széchényi püspök.

³ Ezen iratát tehát halála után kívánta publikáltatni Fraknói.

⁴ Az előző két irat azt mutatja, hogy Fraknói már e hivatalos értesítés előtt megkezdte, még a konferencia ülésének másnapján, szóbeli tárgyalásait a hármás bizottsággal.

A püspöki kar kifogásolja, hogy azon akció támogatására, melynek célja Rómában magyar tudományos intézetet létesíteni, oly körök is bevonattak, amelyek nincsenek abban a helyzetben, hogy a tervvel összefüggő jogi kérdéseket és más természetű nehézségeket mérlegelni tudnák.¹ Miért is bármily tiszteletreméltó a mozgalomhoz csatlakozó tudományos és közéleti tényezők szándéka, a tervezet maga nem alkalmas a püspöki kar elhatározásának irányítására. A püspöki kar nem is adhat helyt olyan törekvésnek, mely illetéktelenül kíván befolyni a nagyjavadalmak jövedelmének hováfordításába, valamint nem vállalhatja magára Fraknói Vilmos vál. püspök úr azon eljárásának és intézkedéseinek következményeit sem, amelyekkel a római intézet létesítését lényegesen megnehezítette. Ezért Fraknói Vilmos vál. püspök úrnak folyó évi február 12-én a bíbornok hercegprímás elé terjesztett javaslata felett napirendre tér.

De tekintettel arra, hogy ezen kezdeményezéstől függetlenül a püspöki kar ismételten foglalkozott azzal a kérdéssel, nem volna-e tanácsos Rómában magyar egyházi tudományos intézetet létesíteni, amiért is készséggel támogatta múlt évi tanácskozmányaiban Fraknói Vilmos vál. püspök úrnak az ilyen intézetnek a szentjobbi apátság jövedelmei bevonásával való létesítését célzó törekvéseit, most is készséggel felveszi a tárgyalásoknak Fraknói Vilmos vál. püspök úr által elejtett fonalát, ha a vál. püspök úr meg tudná találni annak módját, hogy legalább részben módosítsa azon intézkedéseit, amelyek az intézetnek az általa előbb tervezett módon való létesítését most megakadályozzák. Ilyen irányú törekvését a püspöki kar szívesen fogja erkölcsileg és anyagilag támogatni, és ha addig ily intézet felállíttatnék, hajlandó anyagi támogatását már 1913. évi január hó 1-étől folyósítani. Felhívja ezért Fraknói Vilmos vál. püspök urat, hogy újabb tárgyalások megindítása céljából a püspöki kar által kiküldött hármassal bizottsággal lépjen érintkezésbe. E határozatról a püspöki kar Fraknói Vilmos vál. püspök urat értesíti, a bizottságba pedig báró Hornig Károly veszprémi, gróf Széchényi Miklós nagyváradi latin szertartású és Fischer-Colbrie Ágost kassai püspököket küldi ki.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

[*m.p.*]

Vaszary Kolos

bíbornok hercegprímás

Balatonfüred, 1912. évi június hó 20-án.

[*ad calc.*]

Méltóságos és Főtisztelendő Fraknói Vilmos vál. püspök, javadalmas apát, stb. úrnak. Budapest VIII., Múzeum körút

¹ A mondat *sic!*

35.

Baden bei Wien, 1912. október 4.

Hornig Károly vespérmi püspök Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 41r – orig.)

Kedves Barátom!

Sajnálom, hogy felhalmozott hivatalos irataim eddig lehetetlenné tették az intézet foglalkozni, s nem kevésbé, hogy újabb nyilatkozat végett az egészet vissza kell tenni Hozzád.

Azáltal, hogy a *d*) pontot törölted,¹ nézetem szerint veszélyezteted az egész ügyet, mert nem osztozhatom abbéli kissé vérmes feltevésedben, hogy a püspöki kar évenként rendesen 25–26 000 koronát – mert kölcsön nélkül körülbelül ennyi kellene – adjon össze.

Én legalább nem merném azt indítványozni, legfeljebb amúgy mellékesen (amint írónnal odajegyzetem), mert ha én indítványoznám, bizonyára meg nem teszik; de talán még akkor sem, ha más valaki indítványozná.

Végre a magam személyét, kérlek, teljesen mellőzni, mert nem lenne az ügy érdekében, ha éppen én, mint „követendő jó példa” állíttatnám oda!

*Proximus ardet*² – egy hétig még itt maradok, kérlek tehát, válaszolj mielőbb. De azt mondom: azt a *d*) pontot nem lehet kihagyni, legfeljebb annak említését lehet mellőzni: mire vétessék fel a kölcsön, mert az ellen, hogy ne az apátságra, mindig lehet még tiltakoznod; ezt a *d*) pontot pedig a budapesti lakásomon tett jegyzékimmal igazolhatom.

Baden bei Wien, 1912. október 4.

[*m.p.*]

Isten áldjon, szíves üdvözléssel
régí híved,
Hornig

36.

1912. november 4.

A püspöki hármass bizottság jelentése a római intézet ügyében
(EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet] – *litograph.*)

[I.]

Hornig Károly elnök kísérőlevele, melyben közli, hogy a püspöki kar 1912. április 25–26. ülésének 14. pontja értelmében jártak el, a jelentést teljes terjedelmében ő és a kassai püspök

¹ Lásd a következő iratban (36. sz.).

² „*Iam proximus ardet Ucalegon*”: „Már a szomszéd Ucalegon háza ég” (Vergilius, *Aeneis*), vagyis közel a veszély. Avagy Horatius, *Epistulae* alapján, ugyanezen értelemben: „*Tua res agitur, paries cum proximus ardet*”.

jegyzi, a d) pont a váradi püspöktől származik, aki október 22-ei keltezéssel különvéleményt fogalmazott meg, mely a jelentés után található.

[III.]

[Április 26-án] a bizottság érintkezésbe lépett Fraknóival, hogy szabatosabban körvonalazza elképzeléseit. Eszerint a „létesítendő intézet az *Anima* és a *Campo Santo* nevezetű német intézetek példájára hivatva volna befogadni a nagymélt. püspöki kar tagjai által Rómába küldendő egyházi férfiakat, kik vagy az ott fennálló (bibliai és bölcséleti) magasabb tudományos intézetekben tetőznék be teológiai tudományos kiképeztetésüket, vagy pedig a teológia és segédtudományai terén olyan irodalmi és művészeti föladatokkal foglalkoznak, amelyekre az Örök Város anyagot, segéd-eszközöket, illetve inspirációt nyújthat”.¹

1912. április 26-án Fraknói a következő, írásbeli tervezetet mutatta be a bizottság számára, annak felkérésére. Átadja a művészbázat ezen intézet céljaira, amennyiben azt a püspöki kar a 20 000 korona jelzáloggal az év végéig átveszi. Mivel az átalakítás nagy költséggel járna, kész a bázat a telekrésszel eladni, és a nettó összeget átadni az új egyházművelődési intézetnek, amikor az működését megkezdi. A SzIT javára tett 100 000 korona alapítványa éves kamatai felét egy leendő tag számára ösztöndíjul ajánlja. Az általa hirdetendő egyházművészeti pályázatokat és ösztöndíjakat alkalomadtán az intézet rendelkezésére bocsátja.²

Ugyanekkor Fraknói a következő finanszírozási javaslattal élt a bizottság előtt [részben összefoglalva, részben kiegészítve az eddigieket]:

„a) Miután dr. Fraknói vál. püspök abban a felfogásban volt, hogy korábbi ajánlatai a nagymélt. püspöki kar részéről elfogadtatásra nem számíthatnak, a felajánlott 150 ezer koronából 100 ezret a Szent István Társulatnak, 50 ezret a M. T. Akadémiának adott át, javadalmi jövedelmeiből évenként 24 000 koronát a Szent István Társulatnak kötött le, és római lakóházát történeti intézet céljaira a M. T. Akadémiának ajánlotta föl; sajnálattal jelenti, hogy írásban foglalt ajánlatán³ ez idő szerint túl nem mehet; de előadja, hogy római házának értékéből, annak eladása esetében, s a rajta levő teher törlése után számít az intézet javára 70 000 koronát.⁴

b) A „*Documenta Vaticana*”⁵ c. kiadványra a maga idején összegyűjtött összegekből fennmaradt, és szintén az intézetre fordítható 26 000 korona.

c) Hajlandó a Sz. István Társulatnál tett alapítványa felét, illetve e 50 000 korona évi kamatait szintén az Intézet céljaira átruházni.

d) Amely összesen 146 000 koronára rúgó vagyont, amennyiben a nagymélt. püspöki kar nem kívánná az intézetet az egyes egyházmegyéék rendesen megállapí-

¹ Vö. 32.a sz.

² Vö. 32.b sz.

³ Összefoglalva az imént, eredeti változatban, 32.b sz.

⁴ A teher 20 000 korona volt, tehát a művészház értéke ekkor 90 000 koronát tett ki. A villái 150 000, építési költsége pedig 100 000 koronát.

⁵ Sic! (A *Monumenta Vaticana* helyett.)

tott járulékaire alapítani, a szentjobbi apátság terhére felveendő 450 000 koronányi kölcsön által 596 000 koronára lenne kiegészítendő olyképpen, hogy ezen kölcsönnek törlesztését Fraknoi életében a nagymélt. püspöki kar, Fraknoi halála után pedig a mindenkori szentjobbi javadalmas eszközölné.”

Ez az 596 000 tőke 4,5 % kamattal számolva évi 26 820 korona kamatot jelentene.

[III.]

Ludwig von Pastor¹ jelentése a bizottság felkérésre az igazgatása alatt álló osztrák történeti intézet működéséről és költségeiről. A teljes terjedelmében bemásolt német szöveg utáni végközzvetkeztetés: „Eszerint tehát az osztrák intézetnek évi 4180 koronával nagyobb költségvetése lenne, mint a fentebb feltételezett 26 820 korona.”

[IV.]

Csiszárík János jelentése a bizottság felkérésére az alapítandó intézet várható költségeiről

„A létesítendő római magyar intézet leendő elhelyezésére Msgr. Lohninger,² az *Anima* rektora, az 1913. év július havától kezdve rendelkezésére tudná bocsátani az *Anima* című intézet *Monte della Farina* 19. alatt bérpalotája első emeletének legnagyobb részét, amihez 1913-iki július havától kezdve ugyanennek az emeletnek a még hátralevő, s addig bérbeadott része is járulna.

Az egész emeleten nyolc intézeti tag egy-egy szobás lakást találna, azonkívül közös ebédlőről, egy társalgónak szánt szobáról, könyvtárhelyiségről, szolgálóknak, szolgálóknak és gazdaasszonynak (főzőnőnek), egy fürdőszobáról, konyháról, kamráról lenne gondoskodva, amihez aztán még két-három (kápolnául, vendégszobául szolgáló) szoba járulna.”

A bérlet évi 6000 líra, melynek kapcsán Csiszárík többek között megjegyzi: „A lakás dolgában különben azt vallo, hogy jó lenne, ha valami teljesen különálló házat, teszem egy Prati-beli villinót bérelhetnénk. Eddig azonban, bár utánajártam a dolognak, nem találtam megfelelőt. Biztosítani merem Nagyméltóságodat [ti. Hornigot], hogy az általam specifikált árak egyáltalán nem magasak, az utóbbi öt-hat esztendő folyamán a római árak szinte horribilis változáson mentek keresztül. A Collegium Bobemum³ vicerektora példának okáért azt mondja, hogy nekik egy-egy szeminaristának az ellátása évenként 2500 koronába kerül a lakást nem számítva, de a fűtést sem, mivelhogy nem fűtenek. S emellett az intézet közel négy hónapig a Terniben levő nyaralással járó olcsóbb falusi árakat élvezti.”

¹ A neves történész, Ludwig von Pastor 1901–1914 között, majd 1919-től 1928-ban bekövetkezett haláláig volt a római osztrák történeti intézet igazgatója.

² Josef Lohninger linzi kanonok 1913–1923 között volt az *Anima* rektora.

³ 1884-ben alapították, kezdetben az *Anima* alárendeltségében működött. Ma: *Pontificium Collegium Nepomucenum*.

Csiszárík tételes kalkulációja szerint az éves ellátás $8 \times 1350 = 10\ 800$ líra, rezsiköltségekkel, zsebpénzzel és egyebekkel mindösszesen 31 050 líra. (A rendszeres kinti étkezést papok esetében a helyi egyházi hatóságok nem néznék jó szemmel, de egy ilyen megoldás esetén az összköltség: 28 010 líra.) A tényleges működés az egyetemek és levéltárak zárásai miatt 9 hónapra korlátozódna.¹

Részletezi az ellátást (ebédre és vacsorára 3-3 dl bor... stb.), napi- és bázirendet, fegyelmi problémák kezelését (ami nem váltja ki a későbbi alapos szabályzatot).

Elvállalná a rektorságot, de a Palazzo Veneziában maradna, vicerektor útján irányítaná az új intézményt.

A hármass bizottság – ténylegesen Hornig elnök – morálisan elfogadhatatlannak tartja, hogy megnövelt ösztöndíjjal az intézet egyházi tagjai maguk gondoskodjanak ellátásukról. Elkerülendőnek gondolja továbbá Hornig a misestipendiumok gyűjtését; két közeli templomot² használhatná a rendszeresen az intézet tagjai. Római egyházi tanulmányok folytatására mindenképpen a saját intézeti formát véli megfelelőnek és rentábilisnak, melynek létesítéséhez minimum nyolc tag szükséges. Saját tapasztalatból tudja: önállóan kiküldött egyházi ösztöndíjas méltó tartása Rómában évi 4000 koronát igényel.³

[V.]

Nagyvárad, 1912. október 22.

Széchényi Miklós Hornig Károlyhoz⁴

Küldi vissza a bizottsági zárójelentés fogalmazványát a római tudományos intézet ügyében, megjegyzései a következők:

„Bármennyire is szeretném a Rómában létesítendő tudományos intézet eszméjét a magam részéről is a megoldáshoz segíteni, mégsem lehetek abban a szerencsés helyzetben, hogy Fraknoi választott püspök úrnak a fogalmazványban körvonala-

¹ 1912-es adatok szerint a frank és a líra német márkához viszonyított váltókurzusa pontosan meg egyezett (1,25), és a koronáé is csupán minimális eltérést mutatott (1,18). Nagy vonalakban tehát a frank/líra/korona összegeket azonosnak vehetjük, nem véletlenül használja a lírát és a koronát számolójában Csiszárík párhuzamosan, illetve hagyja meg Hornig átváltás nélkül jelentésében. Fraknoi, aki 1905-ben és 1910-ben 55 000 frank jelzalogot említ római épületein, 1913 januárjában ugyanezt az összeget adja meg lírában. CVH I/20, 141. Lásd korábban, 4.b sz., jegyzetben.

² Vélhetően a barnabita *San Biagio e San Carlo ai Catinari* és a teatinus *Basilica di Sant'Andrea della Valle* templomok.

³ A jelentésből, kiváltképpen a zárórész szövegezéséből kiderül, hogy ez a hármass bizottság csupán egyfajta előzetes tájékoztatót végzett, az elvi állásfoglalásoktól leginkább tartózkodott.

⁴ A levél vételét 1912. október 24-én nyugtázta Hornig, egyben jelezte: a jelentés végéhez csatolva ki fogja nyomtatni. VFL I.144.a, 5231/1912 („A római egyházművelődési intézetre vonatkozó tervezetet és jelentést illetőleg”).

zott ajánlatát a nagyméltóságú püspöki kar által létrehozandó intézetekhez [!] mintegy alapul elfogadhatónak tartsam.

Igénytelen nézetem szerint ugyanis, miután Fraknói püspök úr a nagyméltóságú püspöki kar folyó évi április hó 25. és 26-án tartott értekezletén kifejezett azon kívánságának, hogy találja meg Fraknói a módját, hogy legalább részben módosítsa azon intézkedéseket, amelyek az intézetnek az őáltala előbb tervezett módon való létesítését most megakadályozzák, saját kijelentése szerint eleget nem tehetett, sem a nagyméltóságú püspöki kar méltóságával, sem pedig az egész magyar katolicizmust érdeklő kérdés fontosságával nem egyeztethető össze, hogy most oly összegek vétessenek igénybe ezen római intézet létrehozására, amelyeket az ajánlattevő azelőtt ezen célra szánt ugyan, de azóta jónak látott más-más célok szolgálataira lekötöni.¹

És legalábbis népszerűtlen, ha nem odiózus szerepre vállalkoznék a nagyméltóságú püspöki kar, ha elfogadna vagy támogatna olyan intézkedést, amely az ajánlatban foglalt összegeket a szintén hazai kultúra, művészet, irodalom megtermékenyítését célzó rendeltetésétől elvonná. Márpedig ezt jelentené a római művészház eladása, a Szent István Társulatanál tett 100 ezer koronás alapítvány felének az intézet céljaira való átruházása, valamint a *Monumenta Vaticana* című kiadványra gyűjtött összegnek illetően való felhasználása.

De állást kell foglalnom a fogalmazványban felvetett azon gondolattal szemben is, hogy a Fraknói püspök úr által ily forrásokból megajánlott mintegy 146 ezer koronát kitevő összeg 450 000 ezer koronás kölcsön által 596 ezer koronára lenne kiegészítendő olyképpen, hogy ennek törlesztése esetleg [a] Fraknói által bírt irodalmi stallumra ruháztassék. Kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy ezt nemcsak hogy nem proponáltam, de minden intézkedés ellen, amely előbb-utóbb ezt eredményezte volna, mindig a leghatározottabban állást foglaltam, most is kénytelen vagyok újból kijelenteni, hogy a nagyváraid irodalmi stallum megterheltetéséhez sem én, sem pedig káptalanom nem járulhatunk HOZZÁ SEMMI KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT.²

Annál szívesebben teszem azonban magamévá a fogalmazványban érintett azon módozatot, hogy az egyes egyházmegyék évi járulékaire alapíttassék az intézet, különösen, ha nem lenne keresztülvihető legutóbbi előterjesztésemben³ tett azon javaslatom, hogy a szentjobbi apátság terhére felveendő nagyobb törlesztéses kölcsön igénybevételével létesíttessék Rómában a szóban forgó tudományos intézet, amit én minden, ez ideig felmerült idea között most is a legkönnyebben megvalósíthatónak tartok.”

FACSIMILE: [https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 36. sz.](https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27,36.sz.)

¹ Jegyezzük meg: jórészt éppen Széchenyi püspök miatt kényszerült erre Fraknói.

² A kiemelés *sic*!

³ 1912. februári összegző emlékirata végén. Vö. 22. sz.

37.

Budapest, 1912. október 22. és november 19. között¹

Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradi püspökhöz

(EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet] – *dactyl. cop.*)

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Gróf, Püspök Úr!

A római magyar intézet ügyében tartott értekezletről szóló jelentés kapcsán Excellenciádnak a nagyméltóságú veszprémi püspök úrhoz intézett leveléről tudomást nyertem.

Erre vonatkozólag kötelességem kinyilatkoztatni, hogy sohasem gondoltam arra, és soha senki előtt nem fejeztem ki azon óhajomat, hogy a netán felveendő kölcsön törlesztése a nagyváradi kanonoki javadalmak egyikére ruháztassék.

Továbbá, mivel az intézet céljára tett ajánlatomat Excellenciád elfogadhatónak nem tartja, és kétségem nem merülhet föl arra nézve, hogy a nagyméltóságú püspöki kar Excellenciád ezen felfogását *desavouálni* nem fogja: a bizonyos elutasítás megaláztatását elhárítani kívánván, ajánlatomat visszavonom, és erről [a] mai napon a főmagasságú bíbornok-prímást és a nagyméltóságú kalocsai érseket értesítettem.

Teljes megnyugvással és keserűség érzése nélkül teszem ezt. Miután ugyanis „azon módozatot, amely szerint az intézet az egyházmegyék évi járulékaire alapíttatnék” Nagyméltóságod „magáévá tette”,² az intézet létesítését ezen alapon biztositottnak tekinthetem.

Excellenciád felszentelt kezeit csókolva, mély tisztelettel vagyok
Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája,
Fraknói Vilmos s.k.

Budapest, 1912. [október]³ 15.

¹ A gépelt másolatot Széchényi 1912. november 19-ei levelével küldte meg Szmrecsányi érseknek, a „veszprémi püspök úr által a római történeti [!] intézet tárgyában a nagyméltóságú püspöki kar tagjainak megküldött jelentés” kiegészítéseként. EFL AN Epp. Hung., 1913. 01. 22–24. ülés jk. – A gépelményen 1912. október 15-ei dátum áll, de ez téves lehet, hiszen Fraknói a váradi püspök október 22-én kelt levelére hivatkozik benne. Esetleg a hónapot írhatta el a másoló, és a helyes dátum 1912. november 15.

² Lásd az előző dokumentum legvégén.

³ Helyesen vélhetően november 15. Lásd az iménti jegyzetben mondottakat.

38.

Kalocsa, 1912. november 28.

Csernoch János kinevezett esztergomi érsek Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 37^{vr} – m.p. orig.)

Méltóságos Uram!

Nem gondolom, hogy az ügynek használna az a levél, amelyet Méltóságod a nyilvánosság előtt hozzám intézni szándékozik, s amelynek szövegét szíves volt velem közölni! Szidni fogják a főpapokat, különösen a kanonokokat, ezek pedig rossz néven fogják venni, hogy éppen egy társuk az, aki okot szolgáltatott támadásukra.

Helyesebbnek tartanám ennél fogva nem venni igénybe a nyilvánosságot, hanem így, amint van, vinni az ügyet a püspöki konferencia elé.

Maradok személyes üdvözlettel,

Méltóságodnak hálás tanítványa
Csernoch

Kalocsa, 1912. november 28-án.

39.

Budapest, 1912. november 28.

Fraknói Vilmos nyílt levele Csernoch János kinevezett esztergomi érsekhez
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 95^r–96^v – litograph.)

„Az Isteni Gondviselés „kifürkészhetetlen utain” Főméltóságod a magyarországi katolikus egyház vezető állására jutott.”¹

Páratlanul álló pályafutásának fénye mellé sötét árnyékot helyzetek ellenségei és barátai: amazok azzal a váddal, hogy politikai szolgálatait jutalmazták, ezek azzal a mentegetődzéssel, hogy a javadalom gazdaságának rendezésére kerestek Főméltóságodban alkalmas erőt.

Azok előtt, akiknek mérvadó figyelme Főméltóságod személyére irányult, a döntő motívum csakis az a megszerzett bizonyosság lehetett, hogy Főméltóságod a hitélet mélyítésére és a karitatív munkásság fejlesztésére utaló főpásztori kötelességek teljesítése mellett a primási szék történeti hivatását betöltve, nemzete erőfeszítéseiben, amelyekkel magát a nyugat-európai nagy nemzetek műveltségi színvonalára fölküzdeni igyekszik, részt fog venni szelleme erejével, tekintélyének súlyával, javadalma jövedelmeivel.

Ezt jelezve nem lehet szándékom Főméltóságod közvetlen elődét kegyeletlenül érinteni. A visszavonuló bíbornok primás, mikor akarata ellenére, a szegénység fo-

¹ Csernochot 1913. november 20-án nevezte ki az uralkodó esztergomi érsekké. SZIRTES–TUSOR–KLIEBER, *Püspöklexikon 1804–1918*, 69.

gadalmának korlátai közül a világ leggazdagabb javadalmának birtokába jutott, a tőle kielégítést váró sokféle érdekek tusái közepett nemes szívét embertársainak nyomora előtt nyitotta meg, mely a legváltozatosabb formákban jelentkezve kersett nála enyhítést.”

Röviden méltatja Vaszary szociális szerepvállalását.

„Azonban az a helyzet, amelyet az egyház a középkor hajnalától az államok és népek életében elfoglal, az evangélium tanításának és az ősegyház kánonainak keretén kívül álló új kötelességeket teremtett, melyeket a pápák és főpapok végtelen sorozata elfogadva és teljesítve szentesített, törvénné emelt. Értem a fensőbb művelődés tényezőinek, a tudománynak és művészetnek kultuszát, amelyben az egyház a szellemek fölötti hatalomért folytatott küzdelmeiben új erőforrást tudott megnyitni.”

E feladat aktuálisan is kötelez, mindenekelőtt X. Piusz példája mutatja, aki fenntartja és fejleszti a pápaelődök által alapított tudományos és művészeti intézeteket, sőt saját székhellyel új intézményt is alapított a Szentírás kritikai tanulmányozására.¹ Simor hercegprímás – aki mellett Csernoch egyházkormányzati gyakorlatát szerezte – a 19. század magyar főpapjai közül a művészet és tudomány első számú mecénása volt. Simorra hivatkozva Fraknoi arra kéri az új hercegprímást, hogy támogassa a „püspöki kar legközelebbi értekezletén tárgyalás alá kerülő” kérvényét, amelyben „az egyházi tudományosság és az egyházi művészet föllendítésére a nagyjavadalmasok ajánlataiból évenként százötvenezer koronával rendelkező kultúralap létesítését” javasolja.

Fontos feladatok ellátására nem megfelelő „csupán egyéni áldozatkésztségre alapozni, összefogás és tervszerűség kell. A magyarországi katolikus nagyjavadalmak azon tiszta jövedelme, amely a javadalmasok szabad rendelkezésére áll – teljesen biztos számítás szerint – az évi tízmillió koronát jelentékenyen meghaladja. Megjegyzem, hogy köztük 88 olyan kanonoki javadalom van, amelynek jövedelme a Rómában székelő bíbornokok jövedelmét jóval, részben sokszorosan meghaladja. Így tehát a kultúralaphoz igényelt járulékok a tiszta jövedelmeknek alig másfél százaléka emelkednének, és a fennmaradó 98,5 % az egyházmegyei föladatakkal és más egyházi közcélokkal szemben a javadalmasok akciószabadságát és áldozatképességét csorbítatlan teljességében fönntartaná.”

Érdemi ellenvetés nem hozható fel a javaslat ellen. A katolikus kultúralap első helyen a római magyar egyházi intézet fenntartását látná el, miután le kellett mondani arról, hogy az ő házában és élete alatt javadalmi bevételeinek kétharmadából létesüljön. Elősorolja korábbi vonatkozó beadványai, felhívása érveit, megemlíti a nagyszámú támogató aláírást. Az intézet a kultúralap 20 %-át fogja igényelni, bőven marad fedezet olyan munkák megírására és a SzIT általi kiadására, amelyek katolikus szellemben foglalják össze a teológiai, filozófiai, egyházi és világi történelem, a társadalmi- és természettudományok új eredményeit. Utóbbi célokra maga már évi 25 000 koronás felajánlást tett. „A katolikus szellemű népies irodalom terén is új föladatak várokoznak a Szent István Társulatra,

¹ 1909-ben a Pontificium Institutum Biblicumot.

mely az Angliában nagy eredménnyel működő *Catholic Truth Society* meghonosításával jelentékeny szolgálatokat tehet.”

További sürgető feladat az egyházművészeti tanács működésének megkezdése, Szent László és XI. Ince szobrának elkészíttetése,¹ melyekre készséggel vállalkozna ő maga is, miként a lateráni II. Szilveszter-, és a pozsonyi Pázmány-síremlék esetében tette.

„Ne méltóztassék a hiúság sugalmazására vezetni vissza azt, hogy személyemet főlemlítem. Törekevéseim jóhiszeműségét, meggyőződéseim bensőségét csak tettemre utalva igazolhatom.”

Végül kérve a címzett megértését megindokolja, miért nyúlt a nyílt levél műfajához: „eszméimmel a nyilvánosság előtt ismételten azért jelenek meg, mert a közvélemény rokonszenves érdeklődésére támaszkodva igyekszem súlyt biztosítani gyenge szavamnak, amely anélkül meghallgatásra semmiképpen sem számíthatna.”

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvh_vol_27, 39. sz.

40.a

Nagyvárad, 1913. január

Széchenyi Miklós nagyváradi püspök emlékirata Fraknói Vilmos ellen
(EFL AN Epp. Hung. Conf., 1913. 01. 22–24. ülés jk. [melléklet] – *litograph.*)²

Fraknói Vilmos választott püspök úr a főméltóságú hercegprímás úrhoz beadott előterjesztésében³ ismét szükségét érzi annak, hogy szőnyegre hozza a Rómában létesítendő magyar egyházi intézet ügyet, és ezzel kapcsolatban megismételve legutóbbi beadványában már előadott indítványát a nagyjavadalmasok önkéntes ajánlataiból évenként százötvenezer koronával rendelkező kultúralap létesítését illetően.

A vál. püspök urat bizonyára elismerés illeti meg kitartó buzgalmaért, amellyel az elhatározásaiban a legváratlanabb módon és a legmeglepőbb pillanatokban bekövetkezni szokott előbbi ingadozásai után most már igazán nehézségeket nem ismerő következetességgel és szívóssággal igyekszik a nagyjavadalmasok megadóztatása útján a római intézetet létrehozni.

Bármily elismeréssel kísérik is azonban valaki a vál. püspök úr buzgólkodását, lehetetlen, hogy meg ne ütközzék azokon a megállapításokon, kijelentéseken, nyilatkozatokon, amelyeket ezzel kapcsolatban az egyházi javadalmak jövedelmeit, és

¹ XI. Ince pápa budai várban látható szobra (nem meglepő: Damkó József alkotása) 1936-ban készült el. Szent László kőbányai templom előtti emlékműve pedig 1940-ben (alkotója Antal Károly). – 1914 decemberében Szent László-mellszobrot ajándékozott a nagyváradi egyházmegyének. Lásd alább, 49.e sz.

² Jelentősége, illetőleg terjedelme okán az iratot könyvomas jellege ellenére nem kivonatossan és online repozitóriumbeli hasonmásban, hanem teljes átírásban hozzuk.

³ Vö. az előző iratot (39. sz.).

azok felhasználását illetőleg nemcsak beadványában tette, hanem erről a hírlapokban is tárgyalni kívánt.¹

A vál. püspök úr ugyanis, csak hogy a nagyjavadalmasokra kirovandó újabb terhet lehetőleg csekélynek tüntesse fel, valósággal mérhetetlen gazdagsággal ruházta fel a nagyjavadalmasokat, akiknek kezén egyik esztendőről a másikra óriási összegek gyűlnek össze. „A magyarországi katolikus nagyjavadalmak azon tiszta jövedelme, amely a javadalmasok szabad rendelkezésére áll – mondja beadványában – teljesen biztos számítás szerint az évi tízmillió koronát jelentékenyen meghaladja. Megjegyzem, hogy közöttük nyolcvanhat² olyan kanonoki javadalom van, amelynek jövedelme a Rómában székelő bíbornokok jövedelmét jóval, részben sokszorosan meghaladja.”

Ha valahol, úgy a nagymélt. püspöki kar előtt felesleges reámutatnom arra, hogy ilyen számítási eredményre csak az juthat, aki teljességgel nem ismeri, vagy egyáltalán figyelembe sem veszi a nagyjavadalmasok állásbeli kötelességeit, aki megfeledeznek arról, hogy a méltóságnak megfelelő háztartáson kívül templomokat, zárdákat és iskolákat, kórházakat kell létesíteni, vagy segélyezniök, tehetséges ifjakat iskoláztatniök. Katolikus egyesületeket, társulatokat kell támogatniök. A jó irányú sajtót, irodalmat, művészetet kell erősíteniök. Hogy nap-nap után legelképzelhetetlenebb címeken kell áldozatkészségüket tanúsítaniuk azok iránt, akik a társadalom minden osztályából hozzájuk fordulnak. Csak a legnagyobb fokú tájékozatlanság mondhatja tehát, hogy ezen száz- és százféle alakban jelentkező egyházi, hazafias, kulturális és társadalmi szükségletekre nyújtandó adományok után még mindig oly óriási összeg marad a nagyjavadalmasok szabad rendelkezésére.³

De nem lehet elítélő megjegyzés nélkül hagyni a vál. püspök úr azon eljárását sem, hogy köztudomás szerint az ő kezdeményezésére, buzdítására, sőt egyenesen felhívására aláírásokat gyűjtöttek országszerte a közélet előkelőségei és az egész ország intelligenciájának köréből a vál. püspök úr javaslatainak támogatására.

Attól félek, hogy a vál. püspök úr igazán rossz szolgálatot tesz a katolikus érdekeknek, amidőn a világ leggazdagabb egyházának hirdeti a magyar egyházat, addig másrésről ennek hivatalos képviselőjét, a nagymélt. püspöki kart olyannak tüneti fel, mint akit a kat. világi intelligenciának kell figyelmeztetnie az egyházi tudomány és kultúra művelésére irányuló kötelességére.

A nagymélt. püspöki kar tagjai legalább olyan jól tudják, mint Fraknoi vál. püspök úr és az általa mozgósított közéleti stb. tényezők, hogy az egyháznak törekvéseire az újabb kor áramlataival szemben milyen nagy jelentősége van az egyházi tudományos munkálkodás mélyítésének is, hogy ezen cél szolgálatában mily kiváló fontossággal bír egy, a katolikus világ központjában működő és virágzó tudományos intézet.

¹ Itt vélhetően arra utal Széchényi, hogy 1912. november 28-án az új hercegprímáshoz intézett nyílt levelét Fraknoi a lapokban kívánta közzélni, s csak Csernoch kérésére állt el ettől. A szélesebb nyilvánosság előtt Fraknoi meglehetősen tömörséggel, visszafogottan nyilatkozott. Lásd a következőt, 40. b sz.

² Fraknoi nyílt levelében (39. sz.) 88 szerepel.

³ Fraknoi nem ezt mondja, pontosabban nem ezt akarja mondani, hanem hogy ezen feladatok mellett be kell férnie a tudománynak és a művészetnek is a felhasználható jövedelmekbe.

De mivel a nagyméltóságú püspöki kar kellő módon tájékozva van azon anyagi eszközökről is, amelyekkel a nagyjavadalmasok állásukból folyó kötelezettségeik lelkiismeretes kielégítése után valóban szabadon rendelkeznek, s mert ezeknek az annyi oldalról hihetetlen mértékben igénybe vett nagyjavadalmasoknak teherviselő képességét éppen ez idő szerint, amikor a gazdasági viszonyok, az új adótörvény stb. folyton nehezebb és nehezebb feladatok elé állítják, őket sem tarthatja a leg-szélső határig kihasználhatónak: igénytelen nézetem szerint Fraknoi Vilmos vál. püspök úr indítványa nem számíthat a nagymélt. püspöki kar támogatására.¹

De nem jöhet többé tekintetbe a római intézet alapításánál az a számítási alap sem, amelyet a veszprémi püspök úr Őeminenciája oly meleg érdeklődéssel karolt fel abban a fogalmazványban, amelyet a nagyméltóságú püspöki kar elé szánt azon egyszerű okból, mert Fraknoi vál. püspök úr, visszavonván legutóbb tett ajánlatát is, ezen számítási alap szintén megdőlt.²

Mivel azonban a nagyméltóságú püspöki kar már utolsó tanácskozmányán is hangsúlyoztatott, hogy most már szinte elodázhatatlan, hogy az oly nagyfontosságú római intézet ügyében elhatározó lépést tegyen, azt a javaslatot bátorkodom a nagymélt. püspöki kar elé terjeszteni: mondassék ki, hogy a nagymélt. püspöki kar Fraknoi vál. püspök úr netáni további indítványaira, javaslataira figyelemmel lenni nem kíván, hanem a maga kezdeményezéséből és a saját hatáskörében akarja a kérdéses római intézet ügyét megvalósítani. Mégpedig akképpen, hogy haladéktalanul megteszi a szükséges lépéseket aziránt, hogy a szentjobbi apátság megüresedése esetére egy megfelelő nagyságú törlesztéses kölcsön fölvétele engedélyeztessék, amely összeg a létesítendő római intézet alapját képezné. Ezen kölcsön kamatait és törlesztését Fraknoi vál. püspök életében a nagyjavadalmasok, Fraknoi halála után a mindenkori szentjobbi apát fizetné.

A letett tőke kamataiból pedig alkalmas egyházi férfiak küldetnének Rómába, akik a *Campo Santóban*, vagy az *Animában* nyerhetnének elhelyezést. Ha pedig önálló intézet létesítése kívántatnék, akkora kölcsön volna még a szentjobbi apátság terhére eddig számításba vett 450 000 koronán felül felveendő, amely az intézet létesítésére és fenntartására elégséges. Ez pedig a főmagasságú veszprémi püspök úr fogalmazványában foglalt számítások szerint 300 000 koronának felelne meg. Így a római intézet részére évi 30 000 korona jövedelem biztosíthatnék, a nagyjavadalmasokat pedig eleinte évenként 40–45 000 koronányi kamat és annuitás terhelné, amely később a szentjobbi apátság megüresedése esetén 16–18 000 koronára szállana le.

Nagyvárad, 1913. január hó

Gróf Széchenyi Miklós
nagyváradi l.sz. püspök

¹ Korábban – elvileg – még támogatta Széchenyi a Fraknoi-féle 'kulturádó' elképzelését. Vö. 36/v. és 37. sz.

² Éppen Széchenyi – a hármas bizottság tagjaként írt – levelének (36/v. sz.) hatására visszakozott ismételt Fraknoi (37. sz.).

40.b

Budapest, 1913. január 12.

„Magyarok Rómában – Historikusok háza”

(Pesti Napló 64 [1913] 11. sz., 8)¹

Rendkívül jelentős reform hírért kapjuk: Itália fővárosában magyar történelmi intézet fog létesülni. Duplán érdekessé teszi a projektumot az, hogy itt voltaképp bűnös mulasztások reparálásáról is van szó. Az ügy előzményeiről tavaly márciusban írtunk, amikor híre kelt, hogy becsukják a római Művészházat. Fraknoi Vilmos szentjobbi apát, arbei püspök alapította egy évtizeddel ezelőtt az olasz-magyar művésztelepet, és mint a história lelkes kultiválója, egy történelmi intézettel kapcsolta össze. A saját költségén szerzett épületek egyikében talentumos festők és képfaragók dolgoztak, a másikában pedig történetbúvárok. De az állandó munkát pénzhiány gátolta, sőt meg is szüntette. Fraknoi Vilmos – amint velünk közölte – illetékes helyen ajánlatot terjesztett be, amely szerint háromszázezer korona értékű római épületeit, százezer korona készpénzt s javadalmi jövedelméből élethossziglan több mint negyvenezer koronát ajánlott föl. Viszont csak azt kérte, hogy a szentjobbi apátság jövedelmét halála után is az olaszországi intézetekre fordítsák. Az ajánlatot nem fogadták el. Rámutattunk ennek a különös ügynek kulisszatitkaira,² most azonban szívesebben referálunk a folytatásról. Sok huzavona után kedvező megoldást találtak: a Tudományos Akadémia legutóbbi ülésén Heinrich Gusztáv főtitkár³ közölte az akadémiai tagokkal, hogy a kultuszminiszter nagyobb összegű tételt állított be a költségvetésbe egy római magyar intézet céljára. A reform ügyében kikértük egy kitűnő történettudósnak a véleményét, s mint hozzáértő, a következő fölvilágosítást adta: – A művelt nyugati nemzetek már jó ideje dicsekedhetnek az-
 azal, hogy archeológiai, filológiai és történeti tanulmányok végzésére állandó jellegű intézeteket létesítettek az Örök Városban. Az első ilyenfajta intézmény a német archeológiai intézet volt Rómában; ezt különböző országok tudósai és művészeiből álló, s eleinte öttagú szövetkezetet a porosz kormány és Luynes Honoré herceg⁴ anyagi támogatásával alapította meg 1829-ben. Belőle kerültek ki főképpen Németországnak a múlt század derekán képzett archeológusai. 1848-ban a szövetkezet kebeleiből a franciák kiváltak, de maguk csak 1874-ben rendezkedtek be Rómában, hol a híres *Palazzo Farnese*-ben jutottak hajlékhoz a francia műtörténeti és történeti stúdiumok kutatói. Ugyanebben az esztendőben birodalmi intézet rangjára emelték a német intézetet, s egyúttal a *Capitolium* déli fokán épületet emeltek

¹ „Saját tudósítónktól.”

² Tudniillik a pár sorral korábban hivatkozott 1912. március 24-ei cikkben (lásd 29.b sz.).

³ Heinrich Gusztáv († 1922), akadémikus, irodalomtörténész, 1905–1920 között volt az MTA főtitkári székében Fraknoi utóda. Az OSzK Kézirattárában őrzött Fraknoi–Berzeviczy-levelezésből úgy tűnik, hogy Fraknoi komoly ellenérzéseket táplált a nála két évvel fiatalabb Heinrich iránt, talán miatta kerülte Heinrich hivatali ideje alatt szinte mindvégig az Akadémiát.

⁴ Charles Marie d’Albert († 1839), Lynes hetedik hercege.

számára, amelyben a jelentékenyen megnövekedett, s immár vagy másfélszázezer kötetes könyvtárt helyezték el. 1888-ban a porosz kormány külön intézetet alapított olaszországi könyvtárakban végzendő történelmi forrástanulmányok kutatói számára, s ezt követte 1890-ben az *Österreichisches Institut für Geschichtsforschung in Rom*-nak a föllállítása, majd egy angol s egy amerikai archeológiai intézetté s a *Nederlandsech Historisch Institut te Rome*-é, amelyek mind fontos működést fejtenek ki, s egymással élénk érintkezésben vannak. – A magyar intézet eszméje Fraknói Vilmos nevéhez fűződik. Ez az áldozatkész történetírónk már 1892 óta szüntelen fáradozik egy történelmi intézet létrehozásán, házat is vett Rómának egyik legszebb negyedében, a *Porta Pia* előtt elterülő *Quartiere Patrizi*-ban, s azt évek hosszú során át festők és történettudósoknak lakóhelyéül rendelkezésére bocsátotta. Az utóbbi években egyháztörténelmi kutatások céljára próbálta a magyar püspöki kar bevonásával az intézetet megalapítani, de e tekintetben süket fülekre talált, s annyira elkedvetlenedett, hogy az eszméről már letenni is készült. Szerencséjére felkarolta ezt Berzeviczy Albert. Mint az Akadémia elnöke, felterjesztést intézett a közoktatásügyi miniszterhez, aminek eredménye az, hogy még ebben az évben okvetlenül megnyitják a római intézetet – egyelőre két ösztöndíjjal, Berzeviczy direkciójával, aki mint az olasz történelem ismert nevű művelője, nem maradhat számításra kívül. Vele együtt lemegy Láng Nándor egyetemi magántanár,¹ aki hónapokkal ezelőtt próbálta már Rómában „a talajt egyengetni”, és mint jó hírű műtörténész, bizonyára kiváló szolgálatokat tesz a magyar történetudománynak. A történelmi intézettel kapcsolatban arról is beszéltek, hogy Berzeviczy teljesen szakít a politikai működéssel – rá is unhatott a munkapárti politikára – és Rómában lesz az állandó lakhelye. Fölkerestük szombaton Berzeviczyt, hogy nyilatkozzék, s a kegyelmes úr ezt mondta: – Igaz, hogy lemegyünk Itáliába, de nem örökre, csak rövid ideig maradok lent. A kormány csakugyan rendelkezésre bocsátott megfelelő összeget, és Zichy miniszter az Akadémiát kérte föl a terv perfektuálására. Én, mint az akadémiai tanács elnöke jártam el az ügyben. Most fogjuk a tervezetet átadni a miniszter úrnak. Lesznek ösztöndíjak, s támogatást kapnak – ha egyelőre nem is grandiózus mértékben – a búvárkodók. Meg kell jegyezni, hogy a terv valóra válását főképp Fraknói Vilmosnak szép alapítványa tette lehetővé. A házat ingyen engedte át. A Művészház, úgy tudom, külön intézmény marad. A római magyar képzőművészek – amint értesülünk – elsősorban egyházművészeti munkát végeznek. Legutóbb Coulin erdélyi szász piktor és Smigelszki festő kapott megbízást. Az utóbbi freskó-ciklust készíti a Rákóczi-kápolna részére, amiért tizenötezer korona tiszteletdíjat biztosított számára az ősz püspök. Lent volt Rigele szobrász is, de onnan Pozsonyba ment, hogy az odavaló székesegyházba szánt Pázmány-síremléket megalkossa. Ilyenformán téves a művészköröknek az a híre,

¹ Láng Nándor (1871–1952), klasszikus filológus, archeológus, 1911-től az MTA levelező tagja, 1914-től az új debreceni egyetem professzora és tanszékvezetője.

amely szerint a Villa Fraknói-t mindörökre elzárták volna előlük. A modelles víg estéknek azonban – *ecclesia praecedat* – vége már. T.K.

41.

1913. január 22. előtti napokban¹

Fraknói Vilmos Csernoch János hercegprímásához

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 4v és 5v – litogr. & m.p.)²

Azon esetre, ha indítványomat³ a püspöki kar most újból elutasítaná, tartózkodni fogok attól, hogy bárkit támadjak, vádoljak, ócsároljak.

Ámbár áldozatot nem kímélve, az időszaki sajtó egyik orgánumát⁴ eszményem szolgálatába állítva lelkes társak közreműködése mellett a kifogyhatatlan példák és kimeríthetetlen érvek sorozatának igyekezni fogok felvilágosítani és meggyőzni a többi nagyjavadalmasokat arról, hogy Szent István emléke és a Szentszékhez való ragaszkodás, a nemzeti érzés és az egyházi kultúra érdeke parancsoló módon követeli a római magyar egyházi intézet fölállítását. Ki fogom mutatni, hogy az egyházi tudományosság és művészet céljai nem kevésbé értékesek, mint azok a politikai célok, amelyekre Főméltóságod⁵ indítványára áldozni kötelesek vagyunk.

Azt a gyűlöletet, amit a római magyar intézet ügyét újból napirendre tűzve magam ellen felidéztem, nem háríthatnám el akkor sem, ha elnémulnék; ellenben bizonyos vagyok afelől, hogy szavamat tovább hangoztatva el fogom érni a kitű-

¹ A püspökkari ülés 1913. január 22–24-én volt. VFL I/1, 39-a/1 (1890–1916), p. 263; lásd még OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 24r. Elképzelhető, hogy Fraknói ugyanúgy 1913. január 16-án ír a hercegprímásnak, mint a kassai püspöknek. Vö. alább, 44. sz.

² Fraknói levélfogalmazványát a következő, „*Hornig és Fischer-Colbrie püspökök állásfoglalása – részlet*” címet viselő könyvatos irat egy-egy példányának hátoldalára írta: „*Bizalmas*. A római intézet ügyében a veszprémi és kassai püspökök jelentéséből. Hogy ilyen intézet... egyházi vagyonból állíttassék fel és az apostoli kegyúrnak, mint annak legfőbb védnökének, engedélyező és megerősítő hozzájárulása által, örök időkre biztosíttassék: az a magyar katolika egyháznak örökké fénylő dicsőségére fogna szolgálni, és újlagos bizonyítékaul annak, hogy ezen egyház mindig első sorban állott ott, hol a hazát szolgálni, annak dicsőségét előmozdítani kellett. Mindenesetre fontosnak tartjuk, hogy a római intézet alapítása minél előbb szerencsésen dűlőre vitessék. Az egyházi nagyobb javadalmak körül az utóbbi időben előfordult bonyodalmak ódiumot halmoztak még a jobb érzelműek lelkében is az egyházi nagybirtokra. Ha most ezen önmagában igen hasznos és a hazai jó érzelmű közvélemény szemében is igen kívánatos intézet létesülése bármely okból megfeneklenék, az egyháziak telhetetlenségéről és érdemleges alkotásokra való tehetetlenségéről szóló hiedelmek és rágalmak új tápot és az eddigieknél is nagyobb elterjedést nyernének”. Vö. fentebb, 10. sz.

³ Itt nyilván az 1912. november 28-ai nyílt levélben (39. sz.) megismételt korábbi javaslatról van szó, amely az „*egyházi tudományosság és az egyházi művészet föllendítésére a nagyjavadalmasok ajánlataiból évenként százötvenezer koronával rendelkező kultúralap*” létrehozását célozta.

⁴ Vélhetően a Rákosi Jenő által szerkesztett *Budapesti Hirlapra* gondolt. Vö. alább, 43. sz.

⁵ A szövegben végig csupán 'F'-ként jelölve, kivéve az utolsó előfordulást, ahol 'Fom' szerepel. Fraknói saját nevét szintén ugyanezen szíglával rövidítette. Belső érvek, kiváltképpen az említett a–b–c, eredetileg Hornig lakásán történt kalocsai érseki közlés alapján (vö. alább, eggyel ezutáni j.) egyértelmű, hogy a címzett Csernoch.

zött célt, melynek magasztosságát senki sem merészelte kétségbe vonni, és a melléklet tanúsága szerint a püspöki kar nagytekintélyű tagjai hirdetik. [fol. 5v]

Az eszményi célok, melyeknek szolgálatába álltam, köteleznek, hogy a püspöki konferencia előtt még egyszer Főméltóságodhoz forduljak.

A múlt év¹ tavaszán Főméltóságod közölte velem – és én szóról szóra feljegyeztem² – az argumentumokat, melyeket az előkészítő bizottság ülésén indítványom ellen érvényesítettek.

a) „Mi fizetnénk, Fraknóié lenne a dicsőség”.

b) „Ha Fraknói indítványát elfogadjuk, jönni fognak mások hasonló indítványokkal és el nem utasíthatjuk őket”.

c) „A kongrua- és néppárti járulékokkal eléggé meg vagyunk terhelve, többet nem bírunk még”.

Azonban

a) Indítványom elfogadásával én szintén fizetnék, a dicsőség pedig kizárólag a püspöki karé lenne.

b) Nem kell attól félni, hogy akad a jövőben, aki félmillió értékű és évi 50 ezer korona járulékot ajánl föl az egyház javára, dicsőségére, aki elutasítva, jegyzőkönyvekben, előterjesztésekben, hírlapi cikkekben megbélyegezve esküszegéssel, a szekularizáció provokálásával vádoltatna. Ilyen jogcímet „alázatos indítványtételre” soha senki többé nem fog fölmutatni.

c) Utalok arra a mesés arányú emelkedésre, mely a nagyjavadalmak jövedelmében a kongruajáradék megállapítása óta beállott. Hiteles adatokat szereztem be. Megállapítom, hogy vannak javadalmak, melyek ez idő szerint kétszer, sőt háromszor annyit jövedelmeznek, mint amennyit a Kongrua-bizottság kiszámított.³

Főméltóságod bizonyára nem fogja elviselhetetlen tehernek tekinteni, ha példának okáért egy kanonok 40 000 korona divízióból⁴ évenként 600 koronát nagy és szent cél közös oltárán áldoz. Nem fogja állítani, hogy a 39 400 koronás redukált jövedelméből egyéb kötelezettségeit teljesíteni képtelenné válik.

¹ 1912.

² Az 1912. tavaszi, ceruzával írt feljegyzés uo., fol. 36v: „Ma [mindenképpen április 25 előtt] délután találkozám a kalocsai érsekkel Hornignál. Felolvastam előtte vádiratomat.” Egy helyen Csernoch a szokásos indulatával félbeszakította: „Bugyellárisomban van a 3000 korona”, jelezve, ő maga nem zárkózik el a hozzájárulástól. Fraknói e jegyzetében lényegében a fentiekkel szó szerint megegyezően rögzítette ceruzájával a püspökkari ülésen elhangzott három kifogást terve ellen. Az indítványa ellen felhozott argumentumokat ‘lesújtó’-nak és alacsony színvonalúnak értékelte, majd jegyzetét e felkiáltással zárta: „Isten irlalmazzon egyházának!”

³ A Katolikus Központi Kongrua Bizottság 1887-ben alakult meg, feladatait 1909-től az Országos Katolikus Kongrua Tanács vette át.

⁴ ‘Osztalékból’.

42.

Budapest, 1913. január 22.

Fraknói Vilmos Zichy János kultuszministerhez

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 12^{rv} – m.p. concept.)

Az állami fenntartású római magyar történeti intézet alapítása érdekében írt levelében római villáját bizonyos kikötésekkel a magyar államnak adományozza. Az s.k. eredetivel¹ gyakorlatilag egyező szöveg. A levélben eredetileg a 4. pont után ez állt volna, ám Fraknói a fogalmazványban végül átbúztta: „Ezzel kapcsolatban tiszteletteljesen bejelentem, hogy mivel azon reményemről, hogy a művészek befogadására hivatott házam a magyar állam vagy a magyar katolikus egyház ajándék gyanánt elfogadja, le kell mondanom, magam pedig az építése idején kitűzött céljaim elérésére a szomorú tapasztalatok és a sikertelenség bizonyítékai után nem számíthatok, az épületet és telket áruba bocsátom, és a befolyó összeget Nagyméltóságodnak adom át azzal a kéréssel, hogy tőkésítván kamatai egyházművészeti célokra fordíttassanak”.

43.

1913. január 25.

Rákosi Jenő Fraknói Vilmoshoz

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 10^{rv} – orig.)²

Méltóságos Uram,
Igen Tisztelt Barátom!

Kívánságod szerint egyik munkatársam eljárt a római egyháztörténeti intézet dolgában, és azt az információt kapta, hogy bár a püspöki konferencia már valóban hozott határozatot: az ügy még nincsen abban a stádiumban, hogy a nyilvánosság elé lehetne vinni. Annyit azonban bizalmasan közölhetek Veled, igen tisztelt Barátom, hogy munkatársam információja szerint a püspök urak határozata egyértelmű: a Te javaslatodnak mellőzésével a püspöki kar a maga tervezete szerint és a maga erejéből kívánja a római intézetet létrehozni és fenntartani. A határozat, mint munkatársamnak mondották, biztosítja is az intézetnek a legrövidebb idő alatt való létrehozatalát.

Szíves üdvözlettel vagyok
tisztelő híved

[m.p.]
Rákosi Jenő³

¹ Kiadva: CVH I/20, 140–141.

² 'Budapesti Hírlap Szerkesztősége' illusztrált fejléces papíron.

³ Született Kremsner Jenő (1842–1929) író, nagyhatású, közvéleményformáló újságíró.

44.

*Kassa, 1913. január 27.**Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök Fraknói Vilmoshoz*
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 9^{rv} – *ductylogr. orig.*)

Méltóságos és Főtisztelendő vál. Püspök, Apát, Kanonok Úr!

Élőszóval szerettem volna megköszönni Méltóságodnak ama megtisztelő bizalmát, mely folyó hó 16-án hozzám intézett levelében megnyilatkozik.

A püspöki tanácskozmány határozatából kifolyólag merem reményleni, hogy a római intézet, bár egyelőre szerény keretekben, megvalósul.

A nagyobb kultúralap eszméjét is rokonszenvvel fogadtuk, bár például az én egyházmegyém oly szegénységben sínylődik, nekem magamnak annyi nem marad, mint esztergomi szentszéki jegyző koromban, és így is alig vagyok képes 42 patrónus nélküli plébániámat, preparandiámat¹ és nyomorúságos iskoláimat fenntartani. Három elődöm éppen a szentjobbí apátságból tudott itt-ott jót tenni, miért most is áldjuk emlékeket.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

*[m.p.]*Fischer Colbrie Ágoston
kassai püspök

Kassán, 1913. év január hó 27. napján.

[ad calc.]

Méltóságos és Főtisztelendő Fraknói Vilmos vál. püspök, apát, kanonok Úrnak.
Nemzeti Múzeum, Budapest

45.

*[Veszprém], 1913. január 28.**Hornig Károly bíboros, veszprémi püspök Fraknói Vilmoshoz*
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 3^{rv} – *m.p. orig.*)

Kedves Barátom!

Hogy a püspökök most már Veled szemben nem igen közlékenynek, azt csak Magadnak tulajdoníthatod, akinek fellépése újabban olyan, amellyel senki sem azonosíthatja magát, amint magam is kénytelen voltam nyíltan kijelenteni, még azt is: ne engedjünk a terrornak, melyet valamely „Société

¹ Mindenekelőtt a kassai tanítóképzőre utal itt Fischer-Colbrie.

anonyme pour exploitation des évêques”,¹ úgy látszik, kifejtteni akarna, nem gondolva meg, hogy ha már ők is jónak látják nap-nap mellett a „szekularizációval” fenyegetőzni, a püspökök azon gondolatra vetemedhetnének: „nos, jól van, várjuk meg ezt az amúgy is elkerülhetetlen szekularizációt, de addig legalább ne hagyjuk magunkat holmi „eszmék” érdekében még az utolsó percben pőrére vetkőztetni”.

Hogy a Te római eszmédet nem értem ezek alatt, azt tudod; egyébiránt könnyen beszélek én, aki azt már a második esztendőben gyakorlatilag érvényesítem, tehát senki sem foghatja rám, hogy fentebbi szavaim értelmében járok el; azt hiszem, hogy ez „*inconsequentia nobilis*”.²

Az ügy, fájdalom, ismét az én kezembe került, bár nagyon kértem a hercegprímást:³ hagyjon ki az egész dologból, mely az eddigi alakban teljesen megszűnt létezni.

Min töröm most a fejemet, azt két okból nem mondom el Neked. Először, mert még magam sem tudom határozottan, és másodszer, mert attól tartok, hogy nervozitásodban ismét olyant tentálnál, ami az egészet végképp tönkretenné, bár ebből az az előnyöm származnék, hogy határozottan és végképpen mindebből kivonom magamat.

Bár tanácsot nem kértél, mégis adok: ne hadd Magadat tovább félni, nyugodjál bele abba, hogy az ügy jelen állásában be van fejezve, ne tedd lehetetlenné, holmi erőszakoskodások által, melyek újabban nagyon ártottak az ügynek, ne tedd lehetetlenné, hogy más valami módot keressünk az eszmének a magyar katolikus egyházi kultúra keretében megvalósítására. Hogy mit akartál, arról a veszprémi egyházmegyei levéltár fog bizonyosságot tehetni, s aki az ott felhalmozott iratokat valaha majd kérendi, kénytelen leend ismét egyszer azt mondani: *in magnis et voluisse sat est*⁴ – a gondolat prioritása örökké a Tiéd marad.

A két különnyomatot köszönöm, az egyiket nagy érdeklődéssel már a „Szemle”-ben olvastam.⁵

Isten áldjon!

Régi barátod,
Hornig

¹ „Névtelen társaság a püspökök kizsákmányolására”.

² „Nemes következetlenség”.

³ Csernoch Jánost.

⁴ „Nagy dolgokat olykor elég csupán akarni”.

⁵ Az egyik tanulmány a vatikáni könyvtárból közölt forráskiadvány, „*A római magyar seminárium története...*” Katolikus Szemle 26 (1912) 444–453. 562–580 (NEMES, *Fraknói-bibl.*, 441. sz.)

46.

Esztergom, 1913. április 2.

Csernoch János hercegprímás Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 24r – dactylogr. orig.)

A püspöki kar 1913. január 24-ei ülésén tárgyalta az országos szükségletekről (tanügy, katolikus egyesületek), amelyeket közös püspökkari pénztárból már nem tud fedezni. Ezért a katolikus közintézmények fenntartására felállította az országos egyházpénztárt, ahová már a káptalanok és nagyjavadalmasok is befizetéssel tartoznak, még hozzá az „egyes püspökökre kivetett összeg arányában a kongrua munkálatot véve alapul”. A szentjobbi apátsággra 20 korona jut.¹

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repository/cvb_vol_27, 46. sz.

47.

Esztergom, 1913. május 24.

Graeffel János esztergomi nagyprépost-belyettes Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 100r – dactylogr. orig.)

256/1913. sz.

Méltóságos és Főtisztelendő vál. Püspök Úr!

Hivatkozással az egyházi tudomány és művészet érdekeit szolgáló római magyar intézet létesítése tárgyában folyó évi május hó 5-én kelt nagybecsű átiratára, van szerencsénk Méltóságodat mély tisztelettel értesíteni, hogy bár a kérdéses intézet létesítését a magunk részéről is kívánatosnak tartjuk, mivel azonban a magyar katolikus egyház általános és közös szükségletének, és ezek között a kérdéses intézet felállításának megállapítása, valamint a szükséges fedezetről való gondoskodás természetszerűleg a nagyméltóságú magyar püspöki kar hatáskörébe tartozik, amint hogy erre már Méltóságod és az érdeklődők részéről fel is kérészt, ennélfogva az intézet létesítése iránt a nagyméltóságú püspöki kartól különállóan megindítandó akciót megfelelően nem találjuk, ahhoz hozzá nem járulhatunk, annál kevésbé vállalkozhatunk annak megindítására.

Egyebekben fogadja Méltóságod kiváló tiszteletünk őszinte nyilvánítását, mellyel maradtunk

¹ Uo., fol. 23r található Csernoch Esztergomból 1913. április 28-án Fraknóihoz intézett levele annak 23-ai írására. A hercegprímás leszögezi, hogy az új pénztár lényében nem különbözik a korábbtól, illetve hogy egyelőre nem tartották szükségesnek a korábbi püspöki hozzájárulásoknál, vagyis a kongruajáradék kerekített 2 %-ánál nagyobb összeg kivetését. Megállapítja, hogy a Fraknói apáti javadalmára kivetett 20 korona következtésképpen nem tévedés – melyet Fraknói említett levelében nyilván reklamált.

Esztergomban, 1913. évi május hó 24-án tartott főkáptalani rendes tanácsülésünkől, a főkáptalan nevében,

[m.p.]

Graeffel János

nagyprépost-helyettes

Méltóságos és Főtisztelendő Fraknói Vilmos úrnak
v. püspök, szentjobbi apát, kanonok. Budapest, Nemzeti Múzeum

48.

Sütem, 1913. május 28.

Hornig Károly veszprémi püspök Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 103r et sequ. – m.p. orig.)

Kedves Barátom!

„Törődöm is már én ezzel a dologgal”.

Úgy hallok e szavadat, pedig mégsem egészen igaz, s ezért írom a következőket.

Két hónapig gyötrő, ezúttal csakugyan halálos bajomból ez idő szerint ismét egyszer megszabadulva legott utána jártam ugyane „dolog”-nak, s megtudtam:

a) a *Campo Santo* egyik melléképületében hat pap található elhelyezést, ha a „*Verwaltungsrat*” beleegyezik.

„Külön bejárat” az üres, néptelen *via Teutonicára*. A szobák talán még kisebbek, mint a *Frintaneumban*. A többi tagokkal közös ebédkezés, ezért, valamint a lakás, világítás, kiszolgálás és reggeliért hónaponként 180 líra, de a bérletet három esztendőre kellene biztosítani.

b) Az *Anima* ugyanily ellátás mellett havi 120 líráért két papnak befogadására képes, s ez az, ami mellett én leszek, ha c) nem sikerül.

c) A jezsuiták a magok történeti intézete mellett szintén szándékoznának internátust nyitni, évi 1800 líra általános tartásdíjjal.

Most még csak azt várom, hogy a Társaság végképpen megállapodjék tervezetere, s akkor ismét jelentést teszek a püspöki karhoz, mely külön magyar intézetet, úgy látom, nem óhajt. Én a jezsuita internátus mellett leszek, mert abban nem fog-nának holmi ifjúkat tűrni, akik csak amúgy mulatságból mennének oda „tanulni”.

A dolog annyiban ráér, amennyiben a primás csak ősszel akar ismét konferenciát tartani.

Írám pedig ezeket ebben az esztendőben, május 28-án, a többit a „szíves” olvasóra bízván.

Isten áldjon meg,

régi híved,
Hornig

49.a

Budapest, 1913. november 28.¹
 „Egy háttérbe szorított magyar főpap
 Fraknói Amerikába megy”
 (Világ 4 [1913] 281. sz., 9–10)

A magyar katolikus főpapi kar – Szent Gellért óta – sohasem volt híjával a nagyszabású alakoknak, akik menten minden kicsinyességtől, inkább kulturális és nemzeti politikát, semmint szorosán vett egyházpolitikát űztek. Persze, az is aztán érdemes történetírói munka volna: megírni, hogy ezek a tisztultabb, emberibb fel-fogású papok minő fogadtatásban és elbánásban részesültek a kevésbé hivatásuk magaslatán álló kollégáik részéről. Az ilyen frivol aktákból nem egy kötet telnék ki Magyarország kultúrtörténetének nagyobb díszére. Nem kellene egyébre rámutatnunk, mint a közelmúlt idők Prohászka-eseteire, amelyek rávilágítottak a magyar főpapi kar bensejében létező különbségekre a gondolkodás, az érzés és a cselekvés finomodottsága dolgában. Tagadhatatlan, hogy ezek a belső disqualifikációk elsősorban a magyarországi püspöki kar legsajátosabb belső ügye, s mint ilyen, távol esnek a közérdeklődéstől, ha nem fűződnek mindig hozzá egy kis darab speciálisan magyar kultúrhistoria, amelynek jelenségeit leszögeznünk publicisztikai kötelesség. Fraknói Vilmosról esik ezúttal szó, erről a finom lelkű, reneszánsz szabású püspökről, aki – ha e sorok megjelenéséről tudna – minden bizonnyal elsősorban tiltakoznék személyének a napi sajtó hasábjaira való bevonása ellen, s kivált tiltakoznék ellene, ha egy prononszáltan szabadgondolkozó lapról van szó. Fraknói Vilmos immár évtizedek óta szolgálja a magyar tudományosságot; munkássága szervesen bekapcsolódott a magyar történeti tudományba, amelynek nem egy része kizárólag az ő munkásságának köszönheti alapvető megvilágítását. Korábbi szabadelvű kormányok teljes mértékben méltányolták a tudós papnak ezt a munkásságát: előterjesztésükre egymás után lett a történeti nevezetességű szentjobbi apátság *praebendáriusa*, majd nagyvárad kanonok, végül püspök – *in partibus infidelium*.² Mint nagyvárad kanonoknak, az év nagy részét az ottani káptalan székhelyén kellett volna töltenie. Fraknói azonban jobban ismerte a provinciális élet veszélyeit, ahol nem egy elődje siklott le már a tudományos ideálok követésének útjáról, s így inkább lemondott jövedelmének egy részéről, azzal a kikötéssel, hogy ne kelljen életét Váradon, levél- és könyvtáraktól elzárva, távol minden kulturális középponttól eltöltenie.³ Ilyen feltétel mellett megengedték neki, hogy

¹ A cikk írásának dátuma: „Budapest, november 27.”

² A sorrend nem stimmel. Fraknói 1878-ben lett nagyvárad kanonok, 1889-ben arbei címzetes (választott) püspök, ami nem *in partibus*, hanem a magyar korona által adományozott dalmáciai titulus, végül 1900-ban lett szentjobbi apát.

³ Fraknói egészen pontosan a káptalani előléptetésekről (*gradualis promotio*) mondott le. A rangosabb stallum értelemszerűen több jövedelmet is jelentett. Fraknói nagyvárad kanonokságára lásd BALLA-LAKATOS, *Megjegyzések*, 103–132, különösen 114–117.

szenvedélyének, a tudománynak ott szolgáljon, ahol azt rá nézve legelőnyösebbnek vélte.¹ S ekkor kezdődött Fraknoi aranykora. A liberális lelkű XIII. Leó udvaránál, ki maga költő, udvarát is szerette az egész világ íróinak és tudósainak fényével övezni, – a magyar kanonok nyugton beleélhette magát kedvenc korának, a Mátyás-kori reneszánsznak ragyogó álmaiba. Az intrikaszövés távol állott tőle, mert – talán megtehetette volna – ma nem volna az egyszerű kanonok, akinek szerezett hazánkban egy nagy bűnét sohasem fogják elfelejteni, azt, hogy születésére nézve zsidó. Rómában tartózkodása alatt megvett ott egy csinos villát, amelyben már akkor is és azóta is, a magyar művészek és kutatók közül nem egy érezhette a magyarosan vendégszerető püspök házának baráti melegét.² Vendégszereteténél talán csak egy volt nagyobb: szerénysége, amellyel mindig a leghatározottabban tiltakozott ellene, hogy erről az ő – kulturális misszióknak nevezhető – jótékonyágáról a nyilvánosság tudomást szerezzen.³ Akkor aztán beköszöntöttek a Vatikánban is a spanyolosan szomorú idők. Leó pápa, a *gentleman*-gróf, meghalt. A Rómában időző külföldi papoknak tudomásukra adták, hogy az új pápa csak azokat a papokat tűri meg Rómában, akiknek éppenséggel hivatalos dolguk van a *Curia*nál, egyébként pedig éppen a kutató papokat nem látják szívesen. Előszele volt ez már a modernista eskünek és a *Sancta Sanctorum*-botránynak, amelynek során egy jezsuita pap is, aki meg merte írni, hogy az addig századokon át a *Sancta Sanctorum*-kápolnában elzárt történeti ereklyék éppen csak ereklyék, s egyéb – vallási – jelleg nekik a tudományos kutatás szerint nem járhat ki, *Index*re került.⁴ Fraknoi Vilmos, egy csomó életideállal szegényebben, visszatért az országba, s itt előkelő kultúrpolitikai állásának – *nobile officium* – szentelte az idejét; a magyarországi muzeális művelődés fellendítése lett munkájának standardjévé.⁵ Rómától illő búcsút kívánt venni; magyar művésszel megterveztetette annak a pápának az emlékkövét, akinek – mint pápának – a legtöbb része volt a magyarság ezeréves művelődése megalapozásában. Aki téged kővel dob meg, dobd vissza emlékkővel, variálta Fraknoi a názáreti bölcs mondását. Teljes lelkével nekifeküdt már most a hazai kulturális viszonyok javításának. Nagy lelkének nem egyszer kellett ezernyi kicsi-

¹ Ez a *stallum litterarium* birtokosai számára egyáltalán nem volt rendkívüli engedmény, sőt inkább alapértelmezett eljárásnak tekinthető.

² Fraknoi nem házat, hanem telket vett, s villáját maga építtette. Az viszont igaz, hogy művészeket is vendégül látott benne, még a művészház megépülte előtt.

³ Az állítás nem teljesen helytálló, a Fraknoi-villa meglehetősen zajos publicitást élvezett, támadó írásaiban Széchényi püspök többször hivatkozik is erre.

⁴ A 9. század körül épült lateráni *Sancta Sanctorum* a középkori pápák ma is álló magánkápolnája (titulusa Szent Lőrinc), V. Sixtus beépíttette a lateráni palotába, a „*Scala Sancta*”-nál található. Nevét éppen a benne őrzött számos ereklyéről („*Szentek szent dolgai*”) kapta. – A tételes felsorolásban, ahol többek között Balzac és Stendhal összes műve mellett ott találjuk Prohászka Ottokár három írását és Ranke pápaságtörténetét is, nem figyeltünk fel a *Sancta Sanctorum*mal foglalkozó tiltott könyvre. FRANCIS S. BETTEN, *The Roman Index of Forbidden Books*, St. Louis–London 1920⁵, 53–74.

⁵ Fraknoi 1897-től volt a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője.

nyes gáncsba ütköznie, talán éppen olyan oldalról, ahonnan ezt legkevésbé merte volna elvárni. Azok, akik hit- és pályatársai voltak, azok – kimondatlanul is – szüntelen az orra alá dörzsölték a *nouveau-arrivé*t, akinek semmi joga sincs az egyházi hierarchia magasabb fokai felé való törekvésre. És Fraknói, keresztényi alázattal, elfogadta ezt az álláspontot. Ezen idők alatt azonban a lehető legszerényebben élt. Jellemző rá, hogy hosszú évek óta a püspök, a nagyvárad i javadalmas kanonok, két kis szobában lakik, és se gazdasszonya, se szobalánya, mindössze egy inasa látja el kis háztartásának gondjait. De visszavonultságának megvolt az oka. Olyan emléket akart a magyar tudományosság számára hátrahagyni, amely párját ritkítsa, de amelynek létesítéséhez ugyancsak össze kellett minden anyagi erejét szednie. Rómában minden valamire való európai nemzet, sőt Amerika is tart fenn tudományos intézetet, amely úgy az ókori művészettörténet, mint a középkori politikai történet szolgálatában áll. Csupán Magyarország, amely mindig is oly nagyra volt – amikor ez nem került pénzébe – a Rómához való kapcsolatokkal, nem tartotta szükségesnek egy ily intézet létesítését. Fraknói elhatározta, hogy az állam és társadalom helyett ő fog cselekedni. Római villáját felajánlotta egy ily intézet céljaira, azonkívül anyagilag is gondoskodott, hogy ez intézetben állandóan tartózkodhassék valamely magyar stipendiárius. Egy kéréssel járult azonban a magyar püspöki karhoz, amely kérése tulajdonképpen szintén szerénységét volt szorgálandó. Azt kérte a magyar püspöki kartól, hogy néhány ezer koronával – a sajátjából – járuljanak hozzá az alapítványi épület fenntartási költségeihez, s ez esetben alapítását a magyar püspöki kar égisze alá helyezte volna, s az mint a magyar püspöki kar alapítása szerepelt volna. A magyar püspökök egyeteme – látszólag érthetetlen okokból – mert hiszen minden egyes püspökre alig egy-két ezer korona esett volna az összegből – elutasította ezt az ajánlatot!¹ Fraknóinak egy második ideálja hullott porba. Elkecsereedett. De ennek a csodás lelkű kis embernek még az elkecsereedése is másfajta, még a bosszúja is másfajta, mint nemes pályatársaié. Elkecsereedésének első percében elhatározza, hogy ellenfeleinek apostoli példát fog statuálni, mint kelljen egy magyar főpapnak élnie, s a rábízott földi javakat kamatoztatnia. Hirtelen lemond minden addig viselt díszes világi állásáról, s el akarja hagyni ezt az országot, ahol őt a hozzá legközelebb állók olyan kevésbé értik meg.²

¹ Fraknói első, 1910. augusztus 20-ai ajánlata és annak variánsai nem igényelték hozzájárulást a püspöki kar tagjaitól. A felajánlást a püspökök elfogadták, s külön bizottságot is kijelöltek a római intézet-alapításra (négyes bizottság). Bizottságot pedig csak a legfontosabb ügyekben állítottak fel. Bár később kétségkívül többen azonosultak velük, az elutasítás Széchenyi Miklós újonnan kinevezett nagyvárad i püspök és a nagyvárad i káptalan felelőssége. A második, 1912. február 16-án Vaszary hercegprímás elé tárt koncepció igényelte volna a püspökök anyagi áldozatvállalását, ezt valóban leszavazták 1912. április végi ülésükön, ám a Fraknóival való tárgyalás folytatása mellett döntöttek, amit végsősoron megint csak Széchenyi Miklós lehetetlenített el leginkább.

² A *Pesti Napló* május 5-ei száma is tudni vélte lemondását a főintendatúráról, s hosszabb tengeri útról cikkezett. A (tév)hír talán azzal függ össze, hogy Fraknói 1907. június 29-én kelt öt éves megbízatása ekkor valóban lejárában volt, újabb mandátumot pedig november 1-jén nyert. Az amerikai út szűk két hónap volt csupán, 1912. június végén már intendánsi székhelyén, a Nemzeti Múzeumban tartott elő-

Több mint hét évtizeddel a vállán¹ nekivág a nagy csatornának, amely Európát Amerikától elválasztja, s átmege a nagy vizen, hogy tanulmányozza az odaszakadt magyarság kulturális viszonyait, s módot keressen arra, miként lehessen gyermekeiket a magyarság számára megmenteni? Több hónapos útja kiérleli benne hátralevő életének céljait. A Tudományos Akadémia megkönnyíti terveinek végrehajtását, s átveszi azt a szerepet, amelyet a magyar püspökök olyan könnyelműen dobtak el maguktól.² A római történelmi intézet mégis létesülni fog, ha másként nem, hát a magyar püspöki kar ellenére. Egyidejűleg azonban egy másik nagyszabású terv is megfogamzott Fraknói lelkében, ő, aki életét az emberi művészet legszebb teremtményei között, Rómában töltötte, fájdalmasan volt kénytelen megállapítani, hogy Magyarország művészete a külföld előtt mindezekig ismeretlen. Elhatározza hát, hogy Magyarország művészetének történetét meg fogja íratni magyarul, németül és franciául. Ha van is ennek a nagylelkű elhatározásnak szépséghibája (kimondottan katolikus művészettörténetet akar teremteni, márpedig – ha semmiféle történeti munkában nem lehet helye a felekezeti szempontoknak, legkevésbé lehet helyén egy művészettörténetben), az előzményekből igen érthető, hogy Fraknói éppen a magyar katolikus egyház vezetőinek akarja megmutatni, hogy nemzeti és vallási politika jól megfér egymással. Ám, ha Fraknói ebben – talán agitatívnak jellemezhető – munkájában kizár minden nem papi, vagy legalább is nem szigorúan katolikus munkaerőt, másrészt és egyidejűleg emléket kíván emelni egy olyan embernek, akivel annak idején a Martinovics-féle összeesküvés szabadkőműves motívumai miatt nagy harcokat vívott, aki vele ellentétes világfelfogást vallott, s akihez mégis a személyes barátság sok éve fűzte, s akivel – ellentétes életnézetük dacára is – sok egyéb ponton kívül abban is találkoztak, hogy a magyar kultúrának mindkettő olyan szolgája volt, aminőt az újabb Magyarország hozzájuk hasonló még nem igen produkált. Ez a másik ember Pulszky Ferenc, a volt szabadkőműves nagymester.³ Lesznek, akik a katolikus főpapnak azt a tényét, hogy egy szabadkőművesnek emel emléket, ki fogják ellene használni. De az, aki előítélet nélkül, tisztán az emberi lelkeket mozgató rugók figyelembevételével ítéli meg aényt, hogy Fraknói Vilmos, a történettudós, Pulszky Ferencnek, a kultúrtörténésznek állíttat emléket a Nemzeti Múzeumban,⁴ az – válasszák el bár az életfelfogások világai – kénytelen meghajolni ez előtt a kismövésű,

adást amerikai könyvtárügyi tapasztalatairól (és vendégelte meg a megjelenteket). Eleve kizárja a lemondást, hogy éppen a magyar közkönyvtárak fejlesztése érdekében utazott az Egyesült Államokba, tanulmányozni az ottani korszerű megoldásokat.

¹ Fraknói ekkor még csupán 69 éves volt.

² A cikkíró állítása téves. Az állami intézet alapítása az MTA közreműködésével már 1912. január végétől elindult.

³ Pulszky Ferenc († 1897), akadémikus, politikus, a főintendatúrában Fraknói elődje.

⁴ A cikk szerzője amikor művészettörténetről ír, nyilvánvalóan művelődéstörténetet ért alatta. A „kultúrtörténész” Pulszky talán úgy kerül a képbe, hogy a szerző nem volt tisztában azzal, hogy Fraknói csupán a középkor végéig tervezi szintézisét, illetőleg korábbi korszakokra vonatkozó munkái idézése okán.

nagylelkű ember előtt –, aki számára azonban, a sajátos magyarországi viszonyok következtében, aligha fog felcsendülni a szent dal, amellyel a katolikus egyház főpásztorait szokta üdvözölni: „*Ecce sacerdos magnus...*”

49.b

Budapest, 1914. május 22.

Berzeviczy Albert a Szent István Társulat elnökségéhez

(MTA KIK Kézirattár, K 1224/52–53 – *concept.*; *cop.*)¹

A Szent István Társulat Tudományos
és Irodalmi Osztálya Tekintetes
Elnökségének

Tekintetes Elnökség!

A Fraknói Vilmos püspök úr áldozatkészségéből a magyar állam által Rómában létesített Magyar Történeti Intézet szervezése immár annyira előrehaladott, hogy az intézet a folyó év október hó 1-vel megkezdí működését.

Az intézet megnyitásával a hazai tudományos köröknek egy régi óhaja teljeseedik be. Lehetővé válik ezáltal, hogy a XIII. Leó pápa öszentsége bölcs elhatározásából annak idején a tudományos kutatás részére megnyitott levéltári kincsei az Örök Városnak a magyar történelem szempontjából is rendszeresen átkutathatók lesznek. Az európai államok majd mindegyike bír már Rómában egy ilyen intézettel, amelynek feladata a könyv- és levéltárak és gyűjtemények kincseinek átbúvárolása, és a tudományos kutatás részére hozzáférhetővé tévése. Ezekhez az intézetekhez csatlakozik most a magyar történeti intézet, amely hivatva lesz rendszeresen folytatni azt a munkát, melyet Fraknói Vilmos püspök és segítőársai évekkkel ezelőtt Rómában végeztek.

Az intézet feladata befogadni, irányítani és támogatni a történelem, archeológia, klasszika-filológia és irodalomtörténet magyar munkásait, akik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozólag kutatásokat és tanulmányokat végeznek.

Az intézet a Rómában székelő cs. és k. nagykövetség pártfogása és a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter rendelkezése alatt áll, akinek megbízásából a vezetést a M. Tud. Akadémia állandó bizottság útján gyakorolja, amíg az intézetet közvetlenül az igazgató vagy elnöke, illetve a titkár vezetik.

Az intézet tagjai igényt tarthatnak mindazokra a kedvezményekre, melyeket a m. kir. kormány a római, illetve olaszországi tudományos gyűjtemények és intéze-

¹ A párba állított két dokumentum (49.a–b) hatásosan érzékelteti Fraknói megítélését egyházán belül az 1910-es években, pontosabban annak külső visszhangjáról, illetőleg tiszteletteljes megbecsülését a tudomány világában.

tek látogatása és használata tekintetében kieszközöl, amely célra az intézet tagjai az intézet igazgatója által kiállított igazolványt kapnak. Rendelkezésükre áll az intézet könyvtára és dolgozóhelyisége és az intézet vezetője részéről tudományos munkálataikban a legmesszemenőbb támogatásban és útbaigazításban fognak részesülni.

Fraknói Vilmos püspök úr az intézetbe kiküldendő tagok részére – mint a püspök úrtól értesültem – a Szent István Társulatnál is nagyobb alapítványt tett. Mint-hogy az intézet működését – mint már jeleztem – folyó évi október hó 1-vel meg fogja kezdeni, tisztelettel van szerencsém a Tekintetes Elnökséget megkeresni, hogy a nevezett püspök úr alapítványából az intézetbe kiküldendő tagok tekintetében határozni méltóztassék, és azoknak neveit, római tartózkodásuk időtartamát, valamint a Tekintetes Elnökség által részükre megállapított munkaprogramot velem közölni szíveskedjék. Egyúttal tisztelettel kérem a Tekintetes Elnökséget, szíves intézkedését arra nézve is, hogy a Szent István Társulat részéről kiküldendő szakférfiak folyó évi szeptember hó 1-ig nálam, valamint a bizottság előadójánál, Dr. Áldásy Antal egyetemi tanár úrnál¹ jelentkezni szíveskedjenek.

Szerencsém van egyúttal tájékoztatás céljából a bizottság ügyrendét mellékelten megküldeni.

Fogadja a Tekintetes Elnökség kiváló tiszteletem kifejezését.

a Magyar Tud. Akadémia és a
Római Magyar Történeti Intézet elnöke

Budapest, 1914. május hó 22-én

49.C

Budapest, 1914. október 31.

Fraknói Vilmos levele Ferenc József királyhoz

Lemondása a nagyváradi kanonokságról

(OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 40r – m.p. cop.)

Császári és Apostoli Királyi Felség!

Legkegyelmesebb Uram!

Nyomós okok készítetnek arra, hogy a nagyváradi l.sz. kanonoki javadalomról, melyet Felséged 1878-ban kegyeskedett nékem adományozni, lemondjak. Mindazáltal mind az egyetemes egyházi jog, mind a magyarországi gyakorlat megengedi, hogy a javadalmas lemondását föltételhez kösse, név szerint évdíjat kössön ki magának. Ilyen évdíjra a kanonoki javadalom megterhelésével nem tartok igényt.

Mivel azonban a Szent István Társulatnál általam megindított nagyjelentőségű kultúrtörténeti munka kiadására évenként 25 000 koronát ajánlottam meg, a lemon-

¹ Áldásy Antal († 1932), történész, akadémikus, az MTA Római Történeti Intézet Bizottság előadója.

dásom által pedig ezen járulék fizetése lehetetlenné válik rám nézve, esedezem, legyen kegyes Felséged rendelkezni, hogy a kanonoki javadalom terhére *három éven* át évenként tizenkétezer korona fizettségk a Szent István Társulat pénztárába.

Ezen kérésem támogatására bátor vagyok fölhozni, hogy kanonoki jövedelmeimből évenként jelentékeny összegeket szenteltem a tudomány és a művészet céljaira; egyebek között ezekből építettem föl (1893–95)¹ Rómában a történeti intézetnek szánt házat (mintegy 100 000 korona költséggel), melyet most a magyar államnak ajándékoztam.

Egyébiránt mély hódolattal maradok Császári és Apostoli Királyi Felségednek

legalázatosabb káplánja
Fraknoi Vilmos
nagyvárad kanonok

Budapest 1914. október 31-ikén

49.d

Budapest, 1914. november 11.

Fraknoi Vilmos nyílt levele Csernoch János bíboros hercegprímáshoz

Lemondása a szentjobbi apátságról

(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 25r–26v – dactyl.)

A szentjobbi apát lemondása és a hadisegély ügye

*Méltatja Csernoch 1914. szeptember 22-ei felhívását, melyben hadisegély céljaira 3 millió koronát irányzott elő az ország nagyjavadalmasai részéről. Nem ért egyet viszont az-
zal, és szenvedélyesen kifogásolja, hogy ezt jórészt az utódok által törlesztendő kölcsön útján
nyújtsák. Hosszasan érvel a megvalósítás ezen módjának részletei ellen. Mint volt tanára,
Csernoch elé állítja az érsekelőd Szalkai László (1524–1526) negatív példáját a mohácsi csa-
ta előtti időszakból, aki abelyett, hogy kincstárát azonnal megnyitotta volna, egy uradal-
mat, illetve bányavárosi rézkészletét akarta eladni a hadi bozzájárulás előteremtésére,
mindezt pár héttel a katasztrófa bekövetkezte előtt.*

Ezt követően említi az ügyben keletkezett egyéb iratokat, köztük hosszasan és szó szerint idézi a saját, október 26-ai levelét, melyben már akkor elítélte a hercegprímás eljárását:

„Eminenciád folyó hó 10-én² kelt körirata fájdalmas érzést keltett lelkemben. Ugyanis Eminenciád rendelkezése lehetővé teszi, hogy a nagyjavadalmasok a ha-

¹ A villa már 1894 őszére készen állt, de a falak kiszáradásának elhúzódása miatt csak 1895-ben lehetett ténylegesen birtokba venni.

² 1914. október 10-én.

diszegélyhez való hozzájárulásuk egész összegét, a saját öröklött vagy szerzett vagyonuk érintése nélkül, javadalmuk terhére fölveendő, utódaik által is törlesztendő kölcsön útján szerezzék be. Továbbá, noha több nagyjavadalmas a felajánlandó hárommilliót, a javadalmak értékéhez és a szükség nagyságához arányítva kevesellte, Eminenciád ezen ajánlatnak értékét tetemesen csökkentette”, *amennyiben a szeptember 22-ei körlevél a hárommillióból kétmilliót nem azonnal kívánt felhasználni, hanem 20 éves futamidővel hadiöszvegyek és -árvák támogatására tervezte fordítani.*

Bár javadalma elbírná, elfogadhatatlan számára, hogy míg a többi nagyjavadalmas az éves kongruajáradék négyszeresét fizeti, rá (mint szentjobbi apátra) annak nyolcszorosát vetették ki, ráadásul azok pótlására, akik a négyszeres szorzónál kevesebbet fizetnek. Kijelenti továbbá: „ha Eminenciád és az oldala mellett működő bizottság tagjai saját javadalmukra a kongruajáradék nyolcszorosát kivetik, örömmel csatlakozom hozzájuk.

Nagymértékben kínosan hat reám azon tudat, hogy fölfogásomat a nagyjavadalmak egyházi és nemzeti kötelelességeiről áthidalhatatlan távolság választja el egyházam vezérferfiainak fölfogásától.

Néhány év előtt, megszüntetni kívánván azon szégyenteljes helyzetet, hogy Rómában minden keresztény nemzetnek van, csak a világ leggazdagabb egyházával dicsekedő magyarnak nincs saját intézete, ilyennek létesítésére egész vagyonomat és évi jövedelmem háromnegyed részét élethossziglan ajánlottam föl. Elutasítottak.

Azután javaslatot terjesztettem elő, hogy a nagyjavadalmasok tízmilliót tetemesen meghaladó évi tiszta jövedelemük másfél százalékát a tudomány és művészet szolgálatára állítsák. Meg sem hallgattak.

Ezen kettős csalódásnál fájdalmasabb a harmadik, mely most ér, mikor még nagyobb érdekekről és még sürgetőbb kötelelességről van szó.

Ezért a magyarországi egyház legdicsőségesebb és leggyászosabb napjainak történetírója föl van jogosítva hirdetni: hogy a jelen válságos idő, mikor a magyar állam fönnállása, és az avval elválaszthatatlanul egybekapcsolt magyarországi katolikus egyház sorsa forog kockán, kicsinyes expediensekkel nem elégíthető ki – nagy tetteket követel.*

Ezen levél [ti. a hosszasan idézett, e közlésben *...* között helyezett október 26-ai levél] fogalmazatában a következő zárószavak állottak:

Eminenciád folyó hó 12-ikén¹ kelt magánlevelében, mellyel engem megtisztelni méltóztatott, közli velem, hogy azon 50 000 koronát, melyet legutóbb a Vöröskereszt céljaira felajánlott, pénzkészlet hiányában kölcsönvette,² főképpen avégből, hogy a késedelmeskedőket felébressze. Követem példáját. Hogy a kicsinyeskedőket

¹ 1912. október 12.

² Tudniillik kölcsönt vett fel.

felébrezzem, még nagyobb áldozatra szánom el magamat. Lemondok mindkét javadalmamról, mert belátom, hogy a nagyjavadalmasok sorából távoznom kell.”

Barátai, Giesswein Sándor, Szabó Jenő¹ és Timon Ákos² tanácsára először törölte e bekezdést a lemondásról.

„Azonban miután a hercegprímás válaszából erőfeszítéseim sikertelensége felől tudomást szereztem,³ meggyőződtem arról, hogy elhatározásomhoz ragaszkodnom kell.⁴ Őfelségéhez folyó [év] október 31-én kelt legalázatosabb fölterjesztésemben lemondásom elfogadását kérve, általánosságban „nyomós okokra” hivatkoztam,⁵ melyek visszalépésemre készítetnek...” *Csernochnak intézett november 5-ei levelében azonban világosan tudatja: „lemondásommal a hadiségély ügyében elfoglalt magatartásomból vonom le a konzekvenciákat”.*

Mivel a kánonjog és a bazai joggyakorlat megengedi a feltételhez kötött lemondást és járadék kikötését, az évi 50–60 000 jövedelméből⁶ évi 12 000 koronát a maga számára kötött le élethossziglan, három éven át pedig évi 24 000 koronát a SzIT javára egy „nagy jelentőségű kultúrtörténeli kiadvány” számára.⁷

„Ezen, talán szerénytelennek látszó lépésem támogatása végett jeleztem azon áldozatokat, amiket kultúrai célokra hoztam.⁸ Addig is, míg egyedül a *litterarium stallum* jövedelmeit élveztem, ösztöndíjakat tűztem ki a budapesti és a váradi papnövendékekben,⁹ évenként 1000 koronával járultam a *Vatikáni Magyar Okirattár* kiadási költségeihez, üvegfestmény-ablakokat rendeltem váradi és budai templomok számára,¹⁰ síremléket emeltem Ipolyi Arnoldnak, mintegy 100 000 korona költséggel Rómában magyar történelmi intézetet céljaira házat építettem, amelyet legújabbán a magyar államnak ajándékoztam.”¹¹

Amikor 1900 nyarán a legfőbb apostoli kegyúrtól a szentjobbi apátságot adományul nyertem, kötelességemnek ismertem föl és egyik életcélul tűztem ki, hogy a 22 évig tartó bérlet idején pusztulásra jutott javadalmat a névhöz, melyet visel, méltó és a mai gazdasági követeléseknek megfelelő állapotba hozzam.

¹ Szabó Jenő (1843–1921), miniszteri tanácsos, 1898-ban megalapítja a Görögkatolikus Magyarok Országos Bizottságát.

² Timon Ákos (1850–1825), jogtörténész, egyetemi tanár.

³ Csernoch Fraknóinak az október 26-ai, előljáróban hosszasan idézett levelére adott válaszáat nem ismerjük.

⁴ Nyilván Fraknói fentebb, *...*-ok között hosszasan idézett október 26-ai levelére – gyorsan – adott hercegprímási válaszára lehet szó.

⁵ Valóban így történt. Lásd az imént, 49.c sz.

⁶ Együttesen számítva a kanonoki és apáti jövedelmeket.

⁷ Utóbbi 24 000 koronát kanonoki jövedelméből kívánta lekötöni (vö. 49.c sz.), következésképpen a 12 000 koronát az apátsági javadalomból.

⁸ Az itt következő egyes tételekre fordított összegeket lásd alább, 50 .sz.

⁹ Vö. SÁGI, *Frankl Vilmos*, 92–94.

¹⁰ Várad esetében a székesegyház szentélyében elhelyezett, Kratzmann Ede üvegfestő által készített és Szent Lászlót, valamint Szent Erzsébetet ábrázoló monumentális üvegfestményekről van szó.

¹¹ Vö. az imént, 49.c. sz.

A birtokot házikezelésbe vettem. Az épületeket helyreállítottam, új épületeket emeltem, jelentékeny állatállományt szereztem be, gazdasági gépeket vásároltam, a malmot modern (transzmissziós) felszereléssel láttam el, gyümölcsösöket ültettem, faiskolát létesítettem, a szőlőt mintegy 25 katasztrális hold területen rekonstruáltam, az apátsági lakot bebútoroztam, a puszta udvart parkká alakítottam át.

Büszke vagyok arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter¹ 1907. március 11-iként «az apátsági javadalom restaurálása érdekében már eddig is a legszebb sikerrel kifejtett működése mért és nagylelkű áldozatkészségéért elismerését és köszönetét nyilvánította».

Ugyanis nem csak azt állapította meg, hogy a törzsvagyomból fölvelt 120 000 korona befektetési kölcsön felhasználásánál gondosan és célszerűen jártam el, hanem 21 536 korona értékű új építkezések, átalakítások és nagyobb javítások megtérítésére igényt nem emeltem, sőt a részemre a 120 000 koronán túl utalványozott 8655 koronáról is a törzsvagyon megterhelésének apasztása szempontjából lemondottam.

A későbbi években folytattam a befektetéseket. Egy egészen új tanyát létesítettem, a gépésznek lakást és műhelyt, a szőlőben konyhát és istállót építettem; a tisztalakot bővítettem; a lisztmalmot olajtörő malommal egészítettem ki; vízlecsapolási munkálatokat végeztettem. Az 1911–1914. években vagyonomból 66 395 koronát fordítottam befektetésekre.

Kegyúri kötelezettségeimnek szintén megfelelni igyekeztem. A szentjobbi templom, a szentjobbi és sárszegi plébánialakok helyreállítására 30 000 koronánál, a szentjobbi leányiskola építésére és felszerelésére 50 000 koronánál nagyobb összeget fordítottam.

Mint két egyházi javadalom haszonélvezője, fokozott mértékben éreztem azon köteleességet, hogy jövedelmeimből az ország kulturális érdekeinek szolgáljak.

Rómában művészházat építettem, és éveken át évi 10 000 koronát fordítottam az oda küldött magyar művészek ösztöndíjaira. (Mivel ezen intézmény fönntartása leküzdhetetlen nehézségeket okozott, az épületet kénytelen voltam áruba bocsátani; de a befolyó összeget egyházművészeti alapítvány létesítésére fogom fordítani.) Rómában a lateráni egyházban a magyar Szent Koronát adományozó II. Szilveszter pápának és Pozsonyban Pázmány Péter sírja fölé díszes márványemléket állíttattam. A váradi Szent László-templomot² és a budai Rákóczi-collegium kápolnáját³ freskóciklusokkal díszítettem. A Szent István Társulatnál 100 000 koronát, a M. T. Akadémiánál 50 000 koronát tettem alapítványul. 1912-ben köteleztem magamat, hogy mindaddig, míg a két javadalom haszonélvezetét megtarthatom,⁴ évenként 25 000 koronát fogok tudományos kiadványok célja-

¹ Apponyi Albert kultuszminiszter (1906–1910).

² Utóbbiakat Thury Gyula festette 1908-ban (a szentély boltozatán: *Szent Cecília orgonán játszik az Ol-táriszentség előtt*; a hajó boltívein: *Szent László templomot épít Váradon*; *Szent László vizet fakaszt a sziklából*).

³ Lásd fentebb, 4.b sz. (jegyzetben).

⁴ Ez fontos kitétel Fraknói „személyes biztonsága” szempontjából.

ira a Szent István Társulatnál befizetni, amely kötelezettségnek másfél éven át tettem eleget.

Eszerint nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy jövedelmemből felénél többet kultúrai célokra fordítván, a kezeimre bízott egyházi vagyonnal híven sáfárokodtam, a hála kötelességét leróttam azon jótéteményekért, melyekkel egyházam, királyom és hazám elhalmoztak.¹

Budapest, 1914. november 11-ikén”

FACSIMILE: https://institutumfraknoi.hu/repositorium/cvb_vol_27, 49.d sz.

49.c

Nagyvárad, 1914. december 23.

Széchényi Miklós nagyváradai püspök Fraknói Vilmoshoz
(OSzKK Fol. Hung. 1802, fol. 43^r – *dactyl. orig.*)²

4359-1914

Méltóságos és Főtisztelendő vál. püspök, apát, kanonok úr!

A nagyváradai kanonoki stallumáról és és [!] a szentjobbi apátságról való lemondását Méltóságód e hó 21-én visszavonván: a lemondást és annak feltételeit tartalmazó kétfélebeli felterjesztését visszacsatolom a múlt hó 1-én hozzám intézett levele mellől.

A Szent László mellszobráért meleg köszönetet mondok Méltóságodnak és megérkezése után gondoskodni fogok annak megfelelő elhelyezéséről.

A szent ünnepekre és az új évre kifejezett szíves jókívánatait melegen köszönve: buzgó imáiba ajánlottan, állandó nagyrabecsüléssel maradok

Nagy-Várad, 1914. december 23-án

Méltóságodnak

Őszinte jóakarója

[m.p.]

Miklós

püspök

Méltóságos és főtisztelendő

Dr. Fraknói Vilmos vál. püspök, apát, kanonok úrnak

Wien, Rudolf Altplatz 1.

¹ Az utolsó bekezdésekben meglehetősen sok sajtóhiba maradt.

² Vö. RESS, *Fraknói*, 214, 22. j.

50.

[1914. november]

Fraknoi Vilmos kimutatása alapításairól, beruházásairól
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 57r – m.p. concept.)¹

Roma

Tört. Intézet	95 000
Művészház	90 000 ²
Kétszer nagyjavítások	7 000
17 éven át adók stb.	30 000
Tört. intézetben 60 ... ellátás	6 000
Művészösztöndíjak	53 000
Szilveszter emlék	18 000 ³
	289 000

Szentjobb

Leányiskola, apácázárda	53 000
Templom	20 000 ⁴
Elengedett követelés	8 000
1906-ig saját számlámra	
épületek	21 500
1906–1910 olajmalom	4 500
1906–1910 2 plébánia,	
apátsági lak, cselédlak,	
szőlőben istálló	20 000
1911 tisztalak, csat[olmányai]	19 000
A házam ⁵ felszerelése	142 000 [146 000]
Smigelski freskók	15 000 ⁶
Pázmány szobor	20 000 ⁷

¹ Az egyes tételekhez lásd az imént, 49. d. sz. utolsó részét.

² Baloldalt részletezés: 'Mház. Telek 27 390. Épület, felszerelés 51 964 + 1000 [össz.] 80 354'.

³ A római Lateráni-székesegyházban.

⁴ A felújítás mellett freskókat is festetett.

⁵ Nyilvánvalón az apátsági javadalomra érti.

⁶ A Rákócziánium számára.

⁷ A pozsonyi síremlékről van szó.

Ipolyi Emlék	6 000 ¹
Várad Sz. László templom kifestése	8 000
Várad ablakképek és budai	3 000
Megrendelés Ligeti Temple, Kovács, Szamosi	6 000 ²
Akadémiai díszterem	1 000
Pályadíjak	6 000
Monumenta Vaticana	9 000
Alkalmi munkák	2 000
Tagdíjak, alap[ok]	10 000
Hírlapok segélye	1 000
	87 000
Akadémia, SzIT	150 000
289 000	
142 000	
87 000	
150 000	
	668 000
Rossah: 5 000	
Rokonok: 200	
Jótékonyság: 1 120	
Péterfillér	
Kapus kiad. ³	

¹ Ipolyi Arnold emlékműve a nagyvárad székesegeyházban.

² Temple János (1857–1931), festőművész; Szamosy László (1866–1909), festőművész, utóbbi Fraknoi pártfogoltja, a római művészház lakója. Mindketten festettek Fraknoirol portrét, Szamosyé azonban csak a római műtermi felvételen azonosítható, bizonytalanul. Vasárnapi Ujság 56 (1909) 3. sz. [január 17.], 51. NB. apja, Szamosy Béla is megfestette Fraknoiit várad kanonokként, az a festmény a nagyvárad püspöki palotában látható. – A harmadik személy talán Kézdí-Kovács László (1864–1942), nemcsak festő, hanem a *Pesti Hírlap* művészeti írója is. – Vö. CVH I/24, 737.

³ Baloldalt, ceruzával, összeg nélkül.

FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA

KÉZIRAT- ÉS LEVÉLTÁRAK

EGRI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR (EFL)

Archivum Novum (AN) Episcoporum Hungariae Conferentia, 1912. 03. 25–26. ülés jk. [melléklet]; 1913. 01. 22–23. ülés jk. [melléklet]

ELTE HTK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓINTÉZET – BUDAPEST

Levéltári regesztagyűjtemény, A-III (Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának és Színháztörténeti Gyűjteményének iratairól készült regeszták)

GYŐRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR (GYEL)

Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3724/1912

KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR (KFL)

I/I-a, Püspökkari jegyzőkönyvek

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT (KIK), KÉZIRATTÁR – BUDAPEST

K 1224/10

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR, KÉZIRATTÁR (OSZKK) – BUDAPEST

Fol. Hung. 1749 és Fol. Hung. 1802

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR (PL) – ESZTERGOM

Archivum Ecclesiasticum (AE), Vaszary, Cat. Da és Dc

THE DE LASZLO ARCHIVE TRUST (LAT) – LONDON

Archive, Correspondence

VESZPRÉMI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR (VFL)

I.144.a-315-1911

I/1, 39-a/1 (1890–1916)

KÖNYVÉSZET

Akadémiai Értesítő 25 (1914) 474 [Berzeviczy Albert jelentése az RMTI-ről].

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye. Repertórium, szerk. BIBÓ ISTVÁN–KERNY TERÉZIA–SERFŐZŐ SZABOLCS, Budapest 2001.

ADRIÁNYI GÁBOR: *Probászka és a római Index*, Budapest 2002.

ADRIÁNYI GÁBOR–CSÍKY BALÁZS: *Nyíltor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 17), Budapest 2005.

ÁLDÁSY ANTAL: [Recenzió Bossányiról], *Századok* 52 (1918) 280–285.

ANKA LÁSZLÓ: *Apponyi Albert gróf és a kongruatörvények*, *Egyháztörténeti Szemle* 11 (2010) 1. sz., 51–65.

Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 39), kiad. Berzeviczy Albert (Gerevich Tibor–Jakubovics Emil), Budapest 1914.

BALLA TÜNDE–LAKATOS ATTILA: *Megjegyzések Fraknói Vilmos nagyváradi kanonikátusához*, *Fraknói Emlékkönyv* (CVH I/24), 103–132.

BALOGH MARGIT: *Örökbérlet vagy verkli? – Probászka Ottokár örökbérlet-javaslatá*, *Prohászka ébresztése* II (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 69–79.

BÁRÁNY ZSÓFIA, *Fraknói Vilmos*. „Akadémiánk tudós, szeretetreméltó főtitkára”, *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai* (szerk. Szilágyi Adrienn), Budapest 2023, 261–268.

BÁRÁNY ZSÓFIA: *Marczali Henrik és a vatikáni kutatások*, *Egyháztörténeti Szemle* 24 (2023) 2. sz., 129–139.

BARLAY Ö. SZABOLCS: *Probászka Ottokár tanulmányi évei*, *Prohászka ébresztése* I. Az 1995. október 10-én Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996.

BECKER, ROTRAUD–TUSOR PÉTER: “Negozio del S.r Card. Pasman”. *Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents)* (CVH II/7), Budapest–Rome 2019.

BEKE MARGIT (szerk.): *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, Budapest 2018.

BEKE MARGIT: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása és első évei Rómában (1929–1945)*, *Száz év*, 69–73.

- BEKE MARGIT: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, Magyarok Kelet és Nyugat met-szészvonalán (szerk. Beke Margit–Bárdos István), Esztergom 1994, 77–100.
- BERTALAN PÉTER: *Csiszárík János – egy vatikáni diplomata naplója*, Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, Budapest 2020, 777–805.
- BERZEVICZY ALBERT: *Fraknói Vilmos emlékezete (Felolvasta a M. Tud. Akadémiának 1927. május 8-án tartott ünnepi közülésén)* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölöött tartott emlékbeszédek 20/2), Budapest 1927, 36–39.
- BETTEN, FRANCIS S.: *The Roman Index of Forbidden Books*, St. Louis–London 1920⁵.
- BUSSI, ARMANDO: *Villa Patrizi e dintorni. Storia e storie*, Roma 2015.
- Cento anni al servizio delle relazioni ungaro-italiane. Gli istituti ungheresi, scientifici, culturali ed ecclesiastici di Roma (1895–1995)*, a cura di LÁSZLÓ CSORBA, Budapest 1998.
- CSORBA LÁSZLÓ: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig*, Száz év, 75–94.
- CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év, 7–18.
- CSORBA LÁSZLÓ: *Fondazione dell'Istituto Storico Ungherese a Roma (1895–1922)*, Cento anni, 7–17.
- DEDEK CRESCENS LAJOS: *A magyarországi főpapnevezések történelmének vázlata 1000–1526*, Budapest 1885.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Magyar művelődéstörténet I–II*, Kolozsvár 1915–1918.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Fraknói és a kora újkor kutatás kezdetei*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 329–348.
- FODOR JÓZSEF: *A Szent Szív apostola. Sárvár-felsővidéki gróf dr. Széchényi Miklós latin szertartású megyéspüspök élete és működése*, Nagyvárad 2025.
- Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész a Magyar Tudományos Akadémia főtákarának emlékezete. Halálának 100. évfordulóján* (CVH I/24), szerk. TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR, Budapest–Róma 2024.
- FRANKÓI VILMOS: *A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház*, Katolikus Szemle 7 (1893) 169–195.
- FRANKÓI VILMOS: *A vatikáni levéltár és a római magyar történeti intézet*, A katolikus Magyarország 1001–1901. A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából I–II (szerk. Kiss János–Sziklay János), Budapest 1902, 425–429.
- FRANKÓI VILMOS: *Egy amerikai közkönyvtár*, Múzeumi és Könyvtári Értesítő 6 (1912) 97–105 [Magyar Könyvszemle 20 (1912) 283].
- FRANKÓI VILMOS: *Egy magyar jezsuita a XVI. században, Szántó István élete*, Katolikus Szemle 1 (1887) 385–433.
- FRANKÓI VILMOS: *Magyar kultúrtörténeti tervezgetés az Atlanti-óceánon, a „Martha Washington” fedélzetén*, 1912. máj. 14-én, Századok 46 (1912) 468–474.
- FRANKÓI VILMOS: *Magyar Történelmi és Művészeti Intézet Rómában*, Századok 26 (1892) 185–187.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *Csiszárík püspök veszprémi hagyatéka. Dokumentumok a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolataiból*, Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok (Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére) (CVH I/12), szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma 2012, 179–201.
- Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*, Budapest 1927.

- HOLUB JÓZSEF: [Nekrológ Dedek Crescens Lajosról], Századok (1934) 483–484.
- HORVÁT KÁROLY: *VIII. Kelemen magyar- és horvátországi hadi vállalatai*, Zágráb 1910.
- HÓGYE ATTILA–CZIRÁKI CSONGOR: *Történetíró új szerepben. Az MTA-főtitkár Fraknói, Fraknói Emlékkönyv* (CVH I/24), 133–154.
- JANES ZOLTÁN: *Akegyúri intézmény kialakulása, virágzása és megszűnése, különös tekintettel Kunszentmárton város egyházi életére 1850-től 1950-ig* (PPKE KPI Disszertáció), Budapest 2012.
- JEDIN, HUBERT: *Der Kampf um die bischöfliche Residenzpflicht 1562/63*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. I: Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche. II: Konzil und Kirchenreform, Freiburg–Basel–Wien 1966, II, 398–413.
- KANÁSZ VIKTOR: *Fraknói-dokumentáció. Életinterjú, önéletrajz, újságcikkek. 1923–1924, 1926, 1928–1929*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 695–734.
- KANÁSZ VIKTOR: *Karikatúráktól a szobrokig. Fraknói Vilmos ábrázolásai*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24) 735–755.
- KOMLÓSSY ARTÚR: *Magyarország és a német kultúrárom. Nemzeti kultúrbarc az önállóságért és európai érvényesülésért*, Budapest 1922.
- KRUPPA TAMÁS: *Erdély Rómában. Veress Endre vatikáni kutatásai – Egy szabálytalan pályafutó buktatói és tanulságai*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 609–656.
- LAURO, AGOSTINO: *La Curia Romana e la residenza dei vescovi*, La società religiosa nell'etr moderna. Atti del convegno studi di storia sociale e religiosa Capaccio-Paestum, 18–21 maggio 1972, Napoli 1973, 869–883.
- MESTER JÁNOS: *A Collegium Germanicum–Hungaricum és Vass József*, Budapest 1930.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Szent István Társulat százötven éve (1848–1998)*, Budapest 1998.
- MOLNÁR ANTAL: *Una struttura imperfetta: le istituzioni religiose ungheresi a Roma (secoli XI–XVIII)*, Chiese e nationes a Roma. Dalla Scandinavia ai Balcani (Secoli XV–XVIII) (a cura di idem et al.), Roma 2017, 117–132.
- Monumenta Vaticana Slovaciae Recentiora [!]. I: Tomus I. Processus consistoriales: Processus nominationis episcoporum ecclesiae Nitriensis (1667–1904)*, ed. ZUZANA LOPATKOVA, Trnavae–Romae 2024.
- Monumenta Vaticana Slovaciae. I: Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337*, ed. VINCENTIUS SEDLÁK, Trnavae–Romae 2008; *II/1: Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia (1342–1415)*, ed. VLADIMÍR RÁBIK, Trnavae–Romae 2009; *III/2: Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. res gestas Slovacas illustrantia (1342–1352)*, ed. MILOŠ MAREK, Trnavae–Romae 2010; *IV: Camera Apostolica I (Libri formatarum 1425–1524)*, ed. VLADIMÍR RÁBIK, Trnavae–Romae 2014.
- MÓZESSY GERGELY: *Probászka Ottokár és a székesfehérvári székeskáptalan*, MEV–Regnum 12 (2000) 1–4. sz., 211–232.
- NEMES GÁBOR: *Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában*, Magyarország és a római Szentszék II (CVH I/15), 107–136.
- NEMES GÁBOR: *Fraknói-bibliográfia (1861–1924)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 657–694.
- NEMES GÁBOR: *Lukács József és az egyházmegye-történetírás aranykora*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 591–608.
- NYISZTOR ZOLTÁN: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása*, Bécs 1962.
- NYISZTOR ZOLTÁN: *Vallomás magamról és kortásaimról*, München 1974.

- NYISZTOR ZOLTÁN: *Vallomás magamról és kortársaimról*, Róma 1969.
- OLÁH P. RÓBERT: *Fraknói közéleti publicisztikája (1870–1918)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 391–402.
- P. SZŰCS JULIÁNNA: *A római iskola*, Budapest 1987.
- PAP SÁNDOR: *Probászka Ottokár szociális és földreform elképzelései* (Írások Prohászkaról 5), Székesfehérvár 2006.
- PÁSZTOR LAJOS: *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166.
- PÁSZTOR LAJOS: *La fondazione dell'Accademia d'Ungheria in Roma*, Annuario dell'Accademia d'Ungheria. Studi e documenti italo-ungheresi (a cura di József Pál), Roma 1997, 85–100.
- PÁSZTOR LAJOS: *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24.
- PÁSZTOR LAJOS: *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia»*, Rivista di Studi Ungheresi 10 (1995) 44–59.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A Collegium Germanico–Hungaricumban I–VII és VIII–X*, Új Magyar Sion, 1887–1888.
- Probászka Ottokár Naplójegyzetek I (1877–1918)*, szerk. BARLAY Ö. SZABOLCS, Budapest 1997.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A papság földadata a szociális kérdések körül*, Magyar Sion 39 (1894) 161–176.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Katolikus patronázs*, Katolikus Szemle 23 (1909) 345–357.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Mi az a szociális kérdés?*, Magyar Sion 39 (1894) 3–25.
- RÁBIK, VLADIMÍR–MARINČÁK, ŠIMON–MAREK, MILOŠ–LOPATKOVÁ, ZUZANA: *„Et Quod transeat sine alia lectione”. Svätá stolica a Uborské kráľovstvo v stredovekej komunikácii (s osobitným zreteľom na územie Slovenska)*, Trnava–Nagyszombat 2021.
- RADA JÁNOS: *A „kultúrbarc” értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben*, Publicationes Universitatis Miskolcinenensis. Sectio Philosophica 23 (2019) 2. sz., 115–135.
- REGOLI, ROBERTO: *Ercole Consalvi: le scelte per la Chiesa*, Roma 2006.
- RESS IMRE: *Fraknói és az osztrák állampolgárság kísértése*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 209–234.
- ROTTLER FERENC: *Fraknói Vilmos történetírói pályakezdése (1861–1871)*, Századok 103 (1969) 1046–1076.
- Saggio bibliografico del movimento scientifico promosso dall'apertura dell'Archivio Vaticano nel primo ventennio 1880–1900*, Roma 1905 (m.s.).
- SÁGI GYÖRGY: *Frankl Vilmos és a Magyar Egyházirodalmi Iskola (1859–1861)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 75–102.
- SALACZ GÁBOR: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 2), München 1974.
- SCHÖN ISTVÁN: *A magyar szabadkőművesség hivatalos folyóiratai*, Magyar Könyvszemle 116 (2000) 2. sz., 175–190.
- Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*, szerk. CSORBA LÁSZLÓ, Budapest 1998.
- Századok 31 (1897) 179 és 655 [Recenziók Fraknói műveiről]; Századok 31 (1897) 279 [„Magyar történészek Rómában”]; Századok 32 (1898) 88 [Wlassics levele Fraknóihoz]; Száza-

- dok 45 (1911) 129–144 [Recenzió Horvát Károly művéről]; Századok 45 (1911) 153–155 [Fraknói 1910. augusztus 20-ai tervezete].
- Szent István Könyvek (<http://www.ppek.hu/k900.htm>)
- SZIRTES ZSÓFIA–TUSOR PÉTER–RUPERT KLIEBER (szerk.): *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV* (CST I/7), Budapest 2025.
- SZIRTES ZSÓFIA–TUSOR PÉTER–VÉGHSEŐ TAMÁS–RUPERT KLIEBER (szerk.): *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon V* (CST I/9), Budapest 2026.
- SZOVÁK KORNÉL: *Fraknói vatikáni kutatásai és a középkori magyar történelem*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 285–309.
- TÓTH JÁNOS–PÉTER I. ZOLTÁN: *Egy kis séta – Ady Endre nagyváradi sajtópere és börtönnapjai*, Budapest 2012.
- TULOK MAGDOLNA: *A százéves Római Magyar Akadémia Fraknói-könyvtárának viszontagságai*, Könyvtári Figyelő 41 (1991) 1. sz., 68–74.
- TUSOR PÉTER: *Abécis Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918*, Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, Budapest 2007, 209–224.
- TUSOR PÉTER: *A Hungarian Bishop before the Sacred Consistorial Congregation with the Edition of the Hungarian “Reports about Modernism” (1911–1913)*, *Incorrupta Monumenta Ecclesiam Defendunt. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell’Archivio Segreto Vaticano I–IV* (a cura di A. Gottsmann–P. Piatti–A.), Città del Vaticano 2018, III: Inquisizione Romana, Indice, Diplomazia pontificia (Collectanea Archivi Vaticani 108), 569–590.
- TUSOR PÉTER: *Életút / Kronológia*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 765–778.
- TUSOR PÉTER: *Fraknói történeti pályakezdéséhez (Simor hercegprímásból írt levelei közlésével)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 25–74.
- TUSOR PÉTER: *Fraknói, a katolikus történész és tudományépítő*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 247–284.
- TUSOR PÉTER: *Fraknói, Haynald, Ipolyi és a Monumenta Vaticana [Hungariae]. Egy historiográfiai diskurzus (2004–2024) tanulságai* (CVH III/2. Fraknói Műhelyelőadások 2), Budapest–Róma 2024.
- TUSOR PÉTER: *Le origini della bolla „Sancta Synodus Tridentina”. I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII, 1632–1634*, La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio I, ed. J. Martínez Millán–R. González Cuerva, Madrid 2011, 205–226.
- TUSOR PÉTER: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (CVH I/1exc.), Budapest–Róma 2004.
- TUSOR PÉTER: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVH I/20), Budapest–Róma 2022.
- TUSOR PÉTER: *Magyar történetkutatás európai relációban. Fraknói Vilmos és római „magyar történeti iskolája” (1882–1905)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 415–444.
- TUSOR PÉTER: *Probászka Ottokár a római Sacra Congregatio Consistorialis előtt (1911–1913)*, Prohászka-tanulmányok, 2015–2017 (szerk. Mózy G.), Székesfehérvár 2017, 268–319.
- TUSOR PÉTER: *Probászka római Konzisztoriális-ügye (1911–1913)*, Vigilia 82 (2017) 580–587.
- TUSOR PÉTER: *The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy* (CVH II/4), Budapest–Róma 2012.
- TUSOR PÉTER: *Vilmos Fraknói’s Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican* (Storia d’Ungheria – History of Hungary 1), Viterbo 2024.

- TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR: *Fraknói Vilmos és Pécs püspöki trónja*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 155–208.
- UJVÁRY GÁBOR: „Iskola” a batáron túl. *A Római Magyar Intézet története (1912–1945)*, Levéltári Szemle 45 (1995) 4. sz., 3–37.
- UJVÁRY GÁBOR: *A Római Magyar Intézet Története 1912–1945 között*, Száz év, 21–43.
- UJVÁRY GÁBOR: *La storia dell'Istituto Ungherese a Roma dal 1912 al 1945*, Cento anni, 19–43.
- VASS PÉTER: *Probászka Ottokár szociális tanítása*, Vigília 13 (1948) 5. sz., 257–277.

HETI- ÉS NAPILAPOK

- Az Ujság 10 (1912)
- Budapesti Hírlap 20 (1900). 25 (1905). 26 (1906). 31 (1911). 32 (1912)
- Dunántúl 2 (1912). 3 (1913)
- Egyházi Közlöny 24 (1911)
- Független Magyarország 4 (1905)
- Hivatalos Közlöny 8 (1900). 9 (1901). 14 (1906). 15 (1907). 20 (1912). 21 (1913). 22 (1914). 24 (1916)
- Pesti Hírlap 34 (1912)
- Pesti Napló 56 (1905). 63 (1912). 64 (1913)
- Világ 2 (1911). 4 (1913)

RÖVIDÍTÉSEK

CST	Collectanea Studiorum et Textuum
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
MREV	Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MVH	Monumenta Vaticana Hungariae
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
PMI	Pápai Magyar Egyházi Intézet
PPEK	Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár
RMTI	Római Magyar Történeti Intézet
SzIH	Szent István Ház
SzIT	Szent István Társulat

DOKUMENTUMOK JEGYZÉKE

- 1.a Budapest, 1903 őszén. Az Országos Képzőművészeti Tanácshoz
- 1.b Budapest, 1907. május. Az Országos Képzőművészeti Tanács pályázati kiírása római ösztöndíjakra
- 2.a Budapest, 1905. június 11. „A római történeti és művészeti intézetek ügyében”
- 2.b Budapest, 1905. augusztus 27. „A római magyar intézetek” (*Budapesti Hírlap*)
- 3.a Budapest, 1910. április 17. 19. 21. Beszámolók a II. Szilveszter-emlékmű felavatásáról a Lateránban (*Budapesti Hírlap*)
- 3.b Tobelbad, 1910. július 11. Fraknói Vilmos Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz
- 4.a Szentjobb, 1910. augusztus 20. Fraknói Vilmos Vaszary Kolos bíboros hercegprímáshoz
- 4.b Szentjobb, 1910. augusztus 20. Előterjesztés a római történeti és művészeti intézetek ügyében
- 5.a Budapest, 1910. október 15. Fraknói Vilmos Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz
- 5.b Budapest, 1910. október 15. Az augusztus 20-ai előterjesztés módosítása
6. Budapest, 1910. november 1. Fraknói Vilmos Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz
7. 1910 vége/1911 eleje. A római magyar történeti és művészeti intézetek alapszabály-tervezete

8. Győr, 1911. január [17.] Széchényi Miklós győri püspök állásfoglalása
9. Temesvár, 1911. január 31. Csernoch János csanádi püspök állásfoglalása
10. Veszprém–Kassa, 1911. február 16. Hornig Károly veszprémi és Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök közös állásfoglalása
11. Nagyvárad, 1911. március 4. és február 20. A római magyar történeti és művészeti intézetek ügyéhez
 - A) Nagyvárad, 1911. március 4. Fetser Antal nagyváradai káptalani helynök Hornig Károlyhoz
 - B) Nagyvárad, 1911. február 20. Széchényi Jenő olvasókanonok a nagyváradai káptalan nevében Fetser Antal nagyváradai káptalani helynökhözMellékletek I–XIV
12. 1911. március 15. után Az egyes püspökök állásfoglalásainak kivonatai
13. Budapest, 1911. március 24. Dedek Crescens Lajos a püspöki karnak
14. Karlsbad, 1911. május 30. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradai püspökhöz
15. Budapest, 1911. június 6. Zichy János kultuszminiszter Fraknói Vilmoshoz
16. 1911. szeptember 29. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradai püspökhöz
17. Budapest, 1911. november 1. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradai püspökhöz
18. Nagyvárad, 1911. november 3. Széchényi Miklós nagyváradai püspök Fraknói Vilmoshoz
- 19.a [Budapest], 1911. december 19. előtt. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradai püspökhöz
- 19.b Budapest, 1911. december 19. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyváradai püspökhöz
20. Nagyvárad, 1912. január 12. Széchényi Miklós nagyváradai püspök Fraknói Vilmoshoz

21. Budapest, 1912. január 20. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyvárad püspökhöz
22. Nagyvárad, 1912. február [20. előtt]. Széchényi Miklós emlékirata tárgyalásairól a római intézet ügyében
23. Budapest, 1912. február 12. Fraknói Vilmos Vaszary Kolos bíboros hercegprímáshoz
24. Budapest, 1912. február 15. Fraknói felhívása a római intézet ügyében
25. [Veszprém], 1912. február 16. Hornig Károly bíboros, veszprémi püspök Fraknói Vilmoshoz
- 26.a Budapest, 1912. február [18.] Fraknói Vilmos Zichy János miniszter nevében írt tervezete Ferenc József királyhoz
- 26.b Budapest, 1912. február [18.] Fraknói Vilmos az uralkodó nevében írt leirat-tervezete Zichy Jánoshoz
27. Budapest, 1912. február vége. Támogató nyilatkozat és aláírói. „Első közlemény”
28. Budapest, 1912. március [eleje] Zichy János kultuszminiszter Fraknói Vilmoshoz
- 29.a Budapest, 1912. március 15. Támogató nyilatkozat a római intézet érdekében és aláírói. „Második közlemény”
- 29.b Budapest, 1912. március 24. és április 4. „A római Művészház csődje” (*Pesti Napló*)
30. Budapest, 1912. április 8. Zichy János kultuszminiszter Fraknói Vilmoshoz
- 31.a Wiesbaden, 1912. április 7. Fraknói Vilmos a SzIT elnökségének
- 31.b Budapest, 1912. április 20. „Magyar történelmi intézet Rómában” (*Budapesti Hírlap*)
- 32.a 1912. április 26. A püspökkari hármassal folytatott tárgyalás jegyzőkönyve (részlet)

-
- 32.b Budapest, 1912. április 26. Fraknói Vilmos nyilatkozata a püspöki kar római egyházművelődési intézetéről
33. Budapest, 1912. május 3. Fraknói Vilmos sajtónyilatkozata halála esetére a római intézettel folyó tárgyalások ügyében
34. Balatonfüred, 1912. június 20. Vaszary Kolos bíboros hercegprímás levele Fraknói Vilmoshoz
35. Baden bei Wien, 1912. október 4. Hornig Károly veszprémi püspök Fraknói Vilmoshoz
36. 1912. november 4. A püspöki hármasság bizottság jelentése a római intézet ügyében
37. Budapest, 1912. október 22. és november 19. között. Fraknói Vilmos Széchényi Miklós nagyvárad püspökhöz
38. Kalocsa, 1912. november 28. Csernoch János kinevezett esztergomi érsek Fraknói Vilmoshoz
39. Budapest, 1912. november 28. Fraknói Vilmos nyílt levele Csernoch János kinevezett esztergomi érsekhez
- 40.a Nagyvárad, 1913. január. Széchényi Miklós nagyvárad püspök emlékirata Fraknói Vilmos ellen
- 40.b Budapest, 1913. január 12. „Magyarok Rómában – Historikusok háza” (*Pesti Napló*)
41. 1913. január 22. előtti napokban. Fraknói Vilmos Csernoch János hercegprímáshoz
42. 1913. január 22. Fraknói Vilmos Zichy János kultuszminiszterhez
43. 1913. január 25. Rákosi Jenő Fraknói Vilmoshoz
44. Kassa, 1913. január 27. Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök Fraknói Vilmoshoz
45. [Veszprém], 1913. január 28. Hornig Károly bíboros, veszprémi püspök Fraknói Vilmoshoz

46. Esztergom, 1913. április 2. Csernoch János hercegprímás
Fraknói Vilmoshoz
47. Esztergom, 1913. május 24. Graeffel János esztergomi
nagyprépost-helyettes Fraknói Vilmoshoz
48. Sümeg, 1913. május 28. Hornig Károly veszprémi püspök
Fraknói Vilmoshoz
- 49.a Budapest, 1913. november 28. „Egy háttérbe szorított magyar főpap
Fraknói Amerikába megy” (*Világ*)
- 49.b Budapest, 1914. május 22. Berzeviczy Albert a Szent István Társulat
elnökségéhez
- 49.c Budapest, 1914. október 31. Fraknói Vilmos levele Ferenc József
királyhoz. Lemondása a nagyvárad kanonokságáról
- 49.d Budapest, 1914. november 11. Fraknói Vilmos nyílt levele Csernoch
János bíboros hercegprímáshoz. Lemondása a szentjobbi apátságról
- 49.e Nagyvárad, 1914. december 23. Széchényi Miklós nagyvárad püspök
Fraknói Vilmoshoz
50. [1914. november] Fraknói Vilmos kimutatása alapításairól, beruházásairól

INDEX

- Aba Novák Vilmos 158.
Acsády Ignác 25.
Ady Endre 43. 139.
Agliardi, Antonio 196. 199.
Ákos Ferenc 159.
Áldásy Antal 81. 96. 119. 120. 137. 254.
256. 295.
Andor József 160.
Andrássy Gyula 96.
Angyal Dávid 82. 96. 120. 256.
Antal Károly 278.
Apáthy István 81. 254. 256.
Apponyi Albert 81. 96. 114. 132. 133. 159.
160. 173. 176. 183. 254. 256. 299.
Aquinoi Szent Tamás 91.
Árkay Aladár 204.
Árpád-házi Szent Erzsébet 298.
Artner Edgár 91.
Szent Asztrik 24. 199.
- Balanyi György 97. 257.
Balás Lajos 51. 199. 200.
Balzac, Honoré de 291.
Bangha Béla 159. 160.
Bánk József 92.
Baranyay Jusztin 82. 254.
Bártfai Szabó László 81. 254.
Báthory István 264.
Batthyány Ignác 264.
Batthyány Vilmos 52. 170. 220.
Békefi Remig 96. 160.
- Belon Gellért 92.
Beöthy Zsolt 96.
Berzeviczy Albert 13. 81. 96. 97. 120. 121.
133. 136. 138. 144. 160. 161. 176. 183.
254. 256. 263. 265. 281. 282. 294.
Bezerédj Viktor 196. 198. 199. 200.
Bíró Ferenc 159.
Bíró Vencel 82. 256.
Bitter Illés 160.
Boromisza Tibor 53. 170. 221.
Bossányi Árpád 118.
Bőle Kornél 159.
Breyer István 91.
Bubics Zsigmond 29. 40. 41. 147. 153.
183. 213.
Bunyitay Vince 216.
Buttykay Antal 159.
- Cebrián *lásd* Hubay
Cholnoky Jenő 81. 254.
Concha Győző 82. 89. 160. 256. 262.
Coulin Artúr 189. 258. 259. 282.
Czaich Gilbert 21.
Czettler Jenő 159.
- Csajághy Sándor 153.
Csáky Albin 81. 85. 133. 254.
Csáky Károly 51. 52. 170. 221.
Csánki Dezső 96.
Császka György 28. 40. 41. 213.
Csekonics Endre 198. 199.

- Cseles Márton 264.
 Csernoch János 33. 35. 36. 37. 41. 42. 51.
 52. 53. 57. 77. 84. 86. 102. 103. 104.
 105. 107. 108. 110. 111. 116. 139. 148.
 149. 151. 154. 160. 170. 174. 177. 178.
 182. 184. 207. 209. 210. 211. 212. 219.
 228. 233. 276. 277. 279. 283. 284. 287.
 288. 296. 298.
 Csiszárík János 32. 37. 60. 61. 98. 99. 100.
 103. 171. 174. 202. 233. 272. 273.
 d'Albert, Charles Marie (Luynes Hono-
 ré) 281.
 Damkó József 20. 24. 82. 199. 254. 258.
 278.
 Darányi Ignác 24.
 De Lai, Gaetano 25. 26. 69.
 Dedek Crescens Lajos 49. 50. 81. 152.
 222. 254.
 Deér József 97.
 Demény Dezső 160.
 Dessewffy Aurél 25.
 Dessewffy Sándor 46.
 Divald Kornél 160.
 Divéky Adorján 82. 120. 256.
 Domanovszky Sándor 96. 183.
 Donát József 92.
 Dőry Ferenc 81. 160. 254.
 Dudek János 81. 254. 256.
 Duncan, Oliver 15.
 Eckhart Ferenc 120.
 Ehrle, Franz 154.
 Emich Gusztáv 25.
 Entz Géza 160.
 Eötvös Loránd 25. 81. 133. 160. 254. 256.
 Erdélyi László 81. 96. 254. 256.
 Erdődy (család) 69.
 Ernszt Sándor 91. 160.
 Esterházy Miklós Mór 159.
 Falk, Adalbert 147.
 Fáy Erzsébet 15.
 Fejérpataky László 81. 96. 115. 119. 120.
 155. 160. 183. 254. 256. 263.
 Félegyházy [Kinczly] József 91.
 Feleky Károly 97.
 Fényi Gyula 160.
 Ferdényi Kálmán 120.
 Ferenc József (Habsburg-Lotharingiai)
 18. 19. 22. 23. 31. 39. 54. 65. 77. 78. 79.
 80. 84. 104. 114. 132. 148. 151. 153. 155.
 169. 173. 183. 184. 195. 197. 198. 199.
 200. 251. 253. 263. 276. 295. 296.
 Ferenczi Zoltán 115.
 Ferenczy Valér 14.
 Fetser Antal 42. 43. 44. 45. 46. 49. 51.
 55. 56. 57. 213. 214. 215. 216. 217. 223.
 224.
 Feuerbach, Ludwig 189.
 Filarszky Nándor 115.
 Fináczy Ernő 82. 256.
 Firczák Gyula 52. 170. 220.
 Fischer-Colbrie Ágost [Ágoston] 35. 36.
 39. 40. 42. 47. 51. 52. 57. 58. 65. 85. 86.
 90. 102. 112. 113. 125. 131. 169. 170. 173.
 178. 197. 199. 200. 201. 207. 209. 212.
 221. 227. 228. 266. 268. 269. 283. 286.
 Főgel József 120.
 Forster Gyula 25. 81. 89. 96. 137. 160.
 198. 254. 256. 262. 264.
 Fraknói Vilmos 11–302.
 Franciscs Norbert Jakab 196. 199.
 Frint, Jakob 49.
 Galilei, Galileo 195.
 Galla Ferenc 91.
 Gallenga, Camillo 120.
 Géfin Gyula 91.
 Szent Gellért 290.
 Gemelli, Agostino 98.

- Gerevich Tibor 13. 120. 158. 161.
 Giesswein Sándor 82. 87. 89. 118. 150.
 160. 183. 256. 262. 298.
 Glattfelder Gyula 91. 159.
 Graeffel János 116. 288. 289.
 Grossmied-Zsögöd Béni 198.
 Grünwald *lásd* Iványi-Grünwald
 Gulyás Pál 81. 160. 254.
- Gyulai Pál 25.
- Habsburg-Lotharingiai József (főherceg)
 81. 133. 254.
 Hadzsega Gyula 255.
 Hajdu Tibor Vendel 52. 170. 221.
 Halász Piusz 159.
 Hanauer István 82. 256.
 Hanuy Ferenc 57. 81. 225. 254. 256. 257.
 Haynald Lajos 28. 43. 116. 215.
 Hegedűs László 258.
 Heinrich Gusztáv 281.
 Helfert, Joseph Alexander von 264.
 Hevenesi Gábor 264.
 Hindy Zoltán 198.
 Hodinka Antal 81. 255. 256.
 Hóman Bálint 81. 254.
 Hornig Károly 11. 20. 35. 36. 37. 38. 39.
 40. 41. 42. 44. 45. 47. 51. 52. 54. 57.
 65. 71. 77. 83. 84. 85. 86. 90. 92. 93.
 94. 97. 99. 100. 101. 102. 103. 107.
 108. 109. 110. 111. 112. 113. 115. 116. 117.
 118. 119. 125. 131. 160. 169. 173. 174.
 178. 181. 183. 194. 207. 208. 209. 210.
 211. 212. 213. 214. 218. 221. 227. 242.
 250. 251. 265. 266. 268. 269. 270. 272.
 273. 283. 284. 286. 287. 289.
- Horvát Károly 22.
 Horváth Géza 115.
 Horváth Győző 254.
 Hosszú Gyula [Iuliu Hossu] 39. 209.
- Hubay Jenőné Cebrián Róza 196.
 Hunya Dániel 159.
 Huszár Dezső 92.
 Huszár Károly 81. 159. 254.
 Hüttl Dezső 115.
- Ignotus Pál 139.
 Boldog XI. Ince (Benedetto Odescalchi)
 106. 278.
 Inchoffer Menyhért 264.
 Ipolyi Arnold 28. 29. 88. 116. 144. 152.
 183. 298. 302.
 Szent I. István (Árpád-házi) 15. 18. 19.
 24. 33. 54. 59. 64. 75. 78. 81. 98. 110.
 126. 127. 128. 133. 173. 174. 176. 179.
 181. 184. 187. 197. 198. 202. 205. 236.
 248. 249. 251. 252. 253. 254. 283.
- Ivánkóvits János 40. 153. 213.
 Iványi-Grünwald [Iványi; Grünwald]
 Béla 59. 60. 81. 183. 254. 258.
- Jakab Antal 91.
 Jankovich Béla 121. 137. 183.
 Szent II. János Pál (Karol Józef Wojtyła)
 14.
 Jászi Oszkár 139.
- Kállay Albert 47.
 Kammerer Ernő 115. 189.
 Karácson Imre 89. 262. 263.
 Karácsonyi János 96. 160.
 Károly Iréneusz 160.
 III. Károly (Habsburg) 21.
 Kárpáthy-Kravjanszky Mór 82. 257.
 VIII. Kelemen (Ippolito Aldobrandini)
 22. 92.
- Kerkai Jenő 159.
 Kézdi-Kovács László 302.
 Kinczly *lásd* Félegyházy
 Kincs István 160.

- király; császár; uralkodó *lásd* Ferenc József
 Klebelsberg Kuno 13. 15. 48. 80. 157. 160.
 161. 162. 163. 179. 181.
 Kleiner Lajos 53. 220.
 Kmoskó Mihály 82. 256.
 Knauz Nándor 222.
 Kniezsa István 97.
 Kollányi Ferenc 21. 96. 160.
 Komlóssy Artúr 126. 127.
 Kornis Gyula 82. 173. 254.
 Koszta József 24.
 Kosztersitz József 159.
 Kovács Sándor 159.
 Kovács Zsigmond 153.
 Kövesligethy Radó 160.
 Közi-Horváth József 159.
 Kratzmann Ede 298.
 Kravjánszky *lásd* Kárpáthy-Kravjánszky
 Krcsmárik János 263.
 Kremsner *lásd* Rákosi
 Krenner József 115.
 Láng Nándor 282.
 László Fülöp 23. 26. 59. 196.
 Szent I. László (Árpád-házi) 19. 106. 184.
 187. 217. 220. 226. 278. 298. 300.
 XIII. Leó (Gioacchino Pecci) 26. 140.
 143. 167. 168. 179. 196. 264. 291. 294.
 XIV. Leó (Robert Francis Prevost) 179.
 Lepold Antal 91.
 Levárdy Rezső 92.
 Lipovniczky István 29. 40. 213.
 Lohninger, Josef 272.
 Lonovics József 144.
 Lovas Elemér 92.
 Szent Lőrinc 291.
 Lukács László 262.
 Lukcsics József 21. 81. 96. 254. 256. 258.
 Magyar Zoltán 91.
 Mailáth Gusztáv Károly 31. 32. 33. 34.
 35. 36. 47. 52. 58. 159. 169. 170. 178.
 200. 201. 205. 206. 207. 219. 227.
 Márai Sándor 198.
 Marczali Henrik 21.
 Marczell Mihály 159.
 Martinovics Ignác 293.
 Márki Sándor 81. 160. 254. 256.
 I. Mátyás (Hunyadi) 97. 140. 291.
 Merry del Val, Rafael 196. 199.
 Mester István 14. 15. 158.
 Mészáros János 159.
 Meszlényi Antal 91.
 Michaelis (tanár) 147.
 Mihalik József 155.
 Mihalovics Zsigmond 159.
 Mihályfi Ákos 81. 89. 160. 254. 256. 257.
 262.
 Mihályi Ernő 257.
 Mihályi Viktor [Victor Mihali] 219.
 Mikes János 170. 178. 221.
 Mikes Johanna 199.
 Mindszenty József 82. 180.
 Miskolczy István 91.
 Molnár Szulpic 81. 254.
 Moravcsik Gyula 120.
 Nagy Ödön 47.
 Négyesy László 82. 160. 256.
 Németh László 92.
 Notter Antal 82. 256.
 Novák István 149.
 Ortutay Gyula 180.
 Ortway Tivadar 82. 96. 256.
 Oslay Oswald 159.
 Szent VI. Pál (Giovanni Battista Montini)
 15.
 pápa *lásd* X. Piusz

- Párvy Sándor 28. 53. 160. 170. 206. 221.
 Pastor, Ludwig von 98. 100. 174. 272.
 Patrizi, Francesco 18.
 Pázmány Péter 69. 141. 154. 189. 299.
 Peitler Antal 153.
 Szent Péter 126. 248. 249. 251.
 Péterffy Gedeon 92. 180.
 Petheő Rudolf 22. (*lásd még* Prohászka Ottokár)
 Pintér Jenő 160.
 Szent X. Piusz (Giuseppe Melchiorre Sarto) 26. 91. 105. 140. 142. 143. 147. 168. 177. 196. 197. 199. 200. 277. 291.
 Pizzardo, Giuseppe 180.
 Ponori Thewrewk Emil 82.
 Posta Béla 115.
 Prohászka Ottokár 22. 51. 70. 87. 118. 140. 145. 146. 147. 148. 158. 159. 160. 170. 176. 177. 180. 290. 291.
 Pulszky Ferenc 145. 183. 293.
 Purjesz Lajos 139.
 Radisics Jenő 115.
 Radnai Farkas 29. 52. 56. 57. 170. 178. 200. 219. 223. 225.
 Radó Polikárp 92.
 Radu Demeter [Radu, Demetriu] 53. 170. 220.
 II. Rákóczi Ferenc 24. 188.
 Rákosi [Kremsner] Jenő 113. 132. 135. 176. 181. 283. 285.
 Rampolla, Mariano 25. 143.
 Ranke, Leopold von 291.
 Ranolder János 153.
 Reiner János 160.
 Respighi, Pietro 196. 197. 199. 200.
 Réthy István 24.
 Riedl Frigyes 82. 123. 256.
 Rigele Alajos 204. 258. 260. 283.
 Rómer Flóris 29. 116. 144. 183.
 Rónay László 92.
 Roskoványi Ágoston 153.
 Samassa József 25. 28. 29. 51. 69. 76. 77. 242.
 Sárközy Pál 82. 160. 257.
 Schermann Egyed 160.
 Schindler, Franz Martin 264.
 Schlauch Lőrinc 28. 29. 43. 67. 144. 192. 214. 215. 216. 217.
 Schusztter (Schuster) Konstantin 153.
 Schütz Antal 82. 159. 160. 173. 254.
 Schwartz Elemér 159.
 Scitovszky János 264.
 Semayer Vilibald 115.
 Sickel, Theodor von 141. 154.
 Sík Sándor 81. 159. 173. 254.
 Simonyi-Semadam Sándor 82. 256.
 Simor János 28. 43. 105. 153. 215. 218. 277.
 V. Sixtus (Felice Perretti) 291.
 Smigelschi [Smigelski; Smigelszki] Oktáv 204. 259. 282. 301.
 Sodano, Angelo 14.
 Sörös Pongrác 82. 256. 257.
 Steinberger Ferenc 19.
 Stendhal (Marie-Henri Beyle) 291.
 Strobl Alajos 82. 256.
 Suták József 160.
 Szabó Jenő 150. 183. 298.
 Szabó Szádok 98.
 Szalay Imre 81. 115. 183. 198. 199. 200. 254.
 Szalkai László 151. 296.
 Szamossy Béla 302.
 Szamossy László 302.
 Szántó István 127. 248. 249. 251.
 Széchenyi Béla 198. 199. 200.
 Széchényi Jenő 44. 213. 216.

- Széchenyi Miklós 21. 25. 32. 35. 36. 37. 38. 39. 41. 42. 48. 49. 51–71. 73. 74. 75. 77. 84. 85. 86. 87. 90. 91. 92. 93. 94. 97. 100. 101. 102. 103. 104. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 118. 123. 125. 129. 131. 135. 140. 142. 143. 149. 156. 170. 171. 172. 173. 175. 177. 178. 182. 184. 196. 197. 198. 199. 200. 207. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 219. 222. 229. 231. 232. 233. 234. 235. 237. 239. 241. 242. 244. 245. 246. 266. 268. 269. 273. 274. 275. 278. 279. 280. 281. 291. 292. 300.
- Szécsen [Széchen] Miklós 196. 197. 198. 199.
- Szeghy Ernő 159.
- Székely István 160. 196. 198. 199.
- Szekfű Gyula 263.
- szent *lásd* Aquinói Tamás; Asztrik; Árpád-házi Erzsébet; Gellért; I. István; II. János Pál; I. László; Lőrinc; VI. Pál; Péter; X. Piusz
- Sziklay János 81. 254.
- Szilády Áron 96.
- Szilágyi Loránd 97.
- Szilágyi Sándor 183.
- II. Szilveszter (Gerbert d'Aurillac) 19. 24. 25. 154. 168. 184. 187. 188. 196. 197. 198. 199. 299.
- Szily Kálmán 183.
- Szinyei Merse Pál 82. 123. 256. 258.
- Szinnyi József 82. 256.
- Szinnyey József, ifj. 96.
- Szmrecsányi Lajos 29. 103. 275.
- Szmrecsányi Pál 24. 27. 28. 29. 30. 43. 65. 151. 168. 182. 190. 192. 193. 195. 217.
- Szoldatits Ferenc 21. 98.
- Szőnyi István 158.
- Szőrényi Andor 92.
- Szunyogh Xavér 159.
- Tábori [Tauber] Kornél 129. 130. 137. 176. 259.
- Tagányi Károly 81. 254. 256.
- Takács Sándor 96.
- Tárkányi Béla 183.
- Tasso, Torquato 189.
- Teleki Géza 82. 256.
- Teleki Sándor 82. 256.
- Temple János 302.
- Thallóczy Lajos 82. 96. 256. 262. 263.
- Theiner, Augustin 264.
- Thury Gyula 299.
- Timon Ákos 76. 82. 96. 150. 183. 256. 298.
- Toldy Ferenc 144.
- Tomcsányi Lajos 146.
- Tóth K. János 92.
- Tóth Tihamér 159.
- Trefort Ágoston 43. 144. 183. 215. 218. 220.
- Trikál József 160.
- Váczy Péter 97.
- Vályi János 170. 219.
- Vanyó Tihamér 91.
- Varga László 159.
- Vargha Damján 160.
- Vári Rezső 82. 120. 254. 256.
- Városey Gyula 53.
- Vass József 21.
- Vaszary Kolos 28. 33. 54. 75. 76. 78. 90. 103. 104. 105. 124. 127. 131. 132. 148. 153. 169. 170. 173. 200. 202. 247. 249. 251. 252. 266. 268. 269. 277. 292.
- Veress Endre 20. 28. 30. 155.
- Wekerle Sándor 118.
- Werner Alajos 92.
- Winkler József 29.
- Wlassics Gyula 18. 22. 23. 43. 67. 81. 96. 114. 133. 144. 183. 215. 217. 254. 256.

- Wolafka Nándor 25.
Wolff Károly 159.
Wollmann, Paul 147.
- Zadravecz István 159.
Zágon József 15. 158.
Zemplén Győző 160.
Zichy Géza 24. 25. 47. 82. 183. 256.
Zichy Gyula 52. 126. 170. 175. 196. 199.
200. 221.
- Zichy János 32. 34. 47. 58. 78. 79. 80. 114.
132. 138. 161. 169. 173. 176. 182. 183.
184. 201. 203. 227. 229. 251. 252. 253.
255. 260. 261. 282. 285.
- Zichy Nándor 159.
Zichy-Ferraris (család) 69.
Zrínyi Miklós 189.
Zubriczky Aladár 160.
- Zsembery István 198.

Összeállította: KÖHALMI OLIVÉR

VILMOS FRAKNÓI'S STRUGGLE
to Establish the Saint Stephen Institute for Historical, Artistic
and Ecclesiastical Studies in Rome
(1910–1913)

I. BACKGROUND AND PRELIMINARIES

Vilmos Fraknói considered the Roman “little Hungarian history school” he organised to be a virtual institute from the time of the opening of the Vatican archives linked to Pope Leo XIII (1878–1903), or more precisely, from the founding of *Monumenta Vaticana Hungariae* in 1882. He saw 1892 as the time when the infrastructure and legal background had been established. He considered the time ripe for the creation of the necessary infrastructure and legal framework in 1892. From the income of his literary canonry in Nagyvárad (Oradea), worth 100,000 crowns – Fraknói himself later disclosed the source and amount of the funding – he had a villa built as his headquarters and private residence in Rome, with a library and common rooms, capable of accommodating four resident members.

However, no institution recognised by the state or the Church was established. In terms of scientific objectives, Hungarian archival research in the Vatican continued under a new system and in more orderly circumstances than before. The internal and external members of the institution worked in the Eternal City with the support of ecclesiastical, academic and private scholarships. Thanks to the abbacy of Szentjobb (Sâniob), which he was awarded on 12 August 1900, Fraknói began building a similar-style but smaller and simpler artists’ house next to the historical institute two years later, with studios and apartments for three artists.

In the last years of the 19th century and the first years of the 20th century, Fraknói reached the peak of his ecclesiastical and creative scientific

career, as well as his no less significant artistic patronage. Barely two years after the spectacular expansion of his portfolio within the framework of the artists' house, at the beginning of 1905, he had to leave the Eternal City unexpectedly, never to return, at least not for a long time. The historically verifiable reason for his departure is linked to the change of pontificate. With the accession of the new head of the Church, Pius X (1903–1914), the *zealous* era began in the Vatican after the socially sensitive reign of Leo XIII, who was a patron of science and arts. It was characterised by the tightening and enforcement of canon law provisions in parallel with the commencement of work on the *Codex Iuris Canonici* (1904), the institutional reform of the Roman Curia (*Sapienti Consilio*, 1908), the promotion of ecclesiastical sciences in the narrower sense, and the increasingly dominant anti-modernist campaign (*Pascendi Dominici Gregis*, 1907; *Sacrorum Antistitum*, 1910). Since Frankói had two ecclesiastical positions in Hungary that required him to reside there, he was forced to leave the Eternal City at the request of the Holy See, along with other clergymen. The official reasons given for his departure, his advanced age and poor health, were not the real reasons. At the age of only sixty-two, he returned from Italy full of energy. A few years later, he did not even return to the Eternal City for the grand unveiling ceremony of the Lateran epitaph of Sylvester II, which he had conceived and financed as a monumental memorial to the founding of the Hungarian state, accompanied by a national pilgrimage.

In Frankói's absence, it was impossible to maintain the historical institute and, in the longer term, to operate the artists' house without appropriate legal regulations and guarantees and a resident director. The official, legally relevant founding procedure, which had already been promised in 1894 and was resumed in 1903 in connection with the announcement of art scholarships, began in early 1905. Frankói believed that the obvious way to maintain the institute was to tie it to church benefices. In order to make his idea a reality, the consent of the Diocese of Nagyvárad was required in the case of both the canonry in Nagyvárad and the abbey in Szentjobb. Not only did the canonry naturally belong to the Diocese of Nagyvárad, but the supervision of the Royal Abbey of Szentjobb was also entrusted to it. Pre-

liminary negotiations with the diocese, the chapter and the bishop, especially the latter, proved to be unavoidable. Fraknói therefore had to win the support of his diocese, and personally that of Bishop Pál Szmrecsányi (1903–1908), for his founding plans. However, even after several mutual amendments to the text of the founding plan in 1905, the diocese of Nagyvárad did not wholeheartedly embrace the ideas of its learned abbot-canon, although it did not ultimately raise any significant obstacles to them.¹

In light of these developments, it appears that Fraknói made a mistake in 1905 by withdrawing his proposals for the establishment of a diocese in view of the passivity of the ordinary. Later on, he had to contend with more than just indifference.

2. NEGOTIATIONS WITH THE BENCH OF BISHOPS (JULY 1910–MARCH 1911)

The historian-priest Fraknói considered 1910 to be another suitable time to resolve the Hungarian “Roman question”. He discussed his ideas in advance with Gusztáv Mailáth, Bishop of Transylvania, János Zichy, the newly appointed Minister of Culture, Károly Hornig, Bishop of Veszprém, and Ágoston Fischer-Colbrie, Bishop of Kassa (Košice). After careful preparations, he sent his detailed founding plan to Cardinal Prince-Primate Kolos Vaszary on 20 August 1910, asking him to present it to the bench of bishops at its next meeting for their support. Since the ennobling influence of Rome had “prompted all the cultured nations of Europe to establish scien-

¹ Among the relevant literature, the following stand out: LAJOS PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166 (especially 163–165); CSORBA LÁSZLÓ, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995) (ed. by Idem), Budapest 1998, 7–18 (particularly 11–13). The present study has uncovered the reasons behind Fraknói's final departure from the Eternal City, shedding light on the circumstances that led to his permanent withdrawal from the Roman scene.

tific and artistic institutions in the Eternal City", his goal was to ensure that "Hungarians would not be missing from their ranks", Fraknói emphasized. The essence of his proposal was that the bench of bishops should persuade the apostolic king to transfer Szentjobb Abbey's privileges to the Nagyvárád chapter, with the obligation that its income be used by the board of directors, to be organised by the bench of bishops, primarily for the Roman historical and artistic institute to be established, and partly for other purposes of ecclesiastical science and art. Fraknói had already developed the abbey to such an extent that its income was approaching 50,000 crowns a year, which would provide ample coverage for both purposes. Not only was he prepared to relinquish the abbey's privileges, but he also wished to donate his investments there, which were his private property, worth 120,000 crowns, to the maintenance of the Roman institutes and the support of Catholic culture. He would have made his two buildings in Rome, worth 150,000 crowns, available to the episcopal college. In addition to all this, he planned to establish a capital fund of 100,000 crowns for ecclesiastical scholarship and art, which he intended to increase from his income as a canon in Nagyvárád and through his will.

If Fraknói's offers had been accepted in the autumn of 1910, Hungarian Catholicism would in all likelihood still have two important buildings near the *Porta Pia* in Rome, built from the income of ecclesiastical benefices and fulfilling their original functions. However, the Roman Hungarian "St. Stephen Historical and Artistic Institute" envisioned by the learned canon and abbot of Szentjobb did not come to fruition.

The incorporation of the Szentjobb benefice and the reservation of the canonry in Nagyvárád were immediately objected to verbally and later in writing by several people. At the same time, the majority of the episcopal college supported Fraknói's proposal. At its meeting on 12 November 1910, a four-member committee was appointed. Two of the members, Hornig and Fischer-Colbrie, strongly supported the plan of their learned colleague. With some modifications, János Csernoch, a former student of him in Esztergom and then bishop of Csanád, also joined in.

The fourth member of the committee, Count Miklós Széchényi, the Bishop of Győr, soon to become bishop of Nagyvárád, took a stand against

the proposal, together with the chapter of Nagyvárád. They argued against Fraknói in lengthy memoirs and documents bound in notebooks. Széchényi saw the incorporation of the abbey as a threat of secularisation of church estates, while the chapter of Nagyvárád considered the binding of one of its stalls to be an unauthorised interference in its operations. Fraknói modified his proposals twice, in October 1910 and then in January 1911, in response to verbal criticism, but to no avail.

However, the written opinions of the individual bishops were largely favourable. In addition to the aforementioned committee members, Tibor Hajdu, Archabbot of Pannonhalma, Gyula Firczák, Bishop of Munkács, Gyula Zichy, Bishop of Pécs, Vilmos Batthyány, Bishop of Nyitra, and Gusztáv Mailáth stood by Fraknói almost unconditionally, as well as Count Károly Csáky, Bishop of Vác and Farkas Radnai, Bishop of Besztercebánya, who made pragmatic proposals similar to those of Csernoch, and Tibor Boromisza, Bishop of Szatmár. The opposition camp was reinforced by Count János Mikes, Bishop of Szombathely, Sándor Párvy, Bishop of Szepes, János Vályi of Eperjes, and Demeter Radu, Greek Catholic Bishop of Nagyvárád. The Romanian Greek Catholic Archbishop of Gyulafehérvár abstained, while the vicar general of Kalocsa leaned towards the opposition. The positions of the others are unknown. However, we can be certain of the support of Ottokár Prohászka, Bishop of Székesfehérvár and the historian Kolos Vaszary OSB, Cardinal Prince-Primate of Hungary.

Nevertheless, the majority of the bishops stood by Fraknói in vain. As a body, they were unable and unwilling to support the proposal. On 30 March 1911, at their meeting in the Primate's Palace in Buda Castle, they entrusted the matter entirely to the diocese with territorial jurisdiction, personally to the newly appointed bishop of Nagyvárád, Miklós Széchényi, the main opponent. Meanwhile, Fraknói became embroiled in a public press dispute with his own chapter. The latter saw fit to bring the matter to the attention of the public.²

² The primary sources for the negotiations and proposals that began in 1910 and continued until 1913 are: National Széchényi Library (OSzK), Manuscript Collection, Fol. Hung. 1749 (an extensive but unorganized file compiled by Fraknói, including original letters, drafts,

3. NEGOTIATIONS WITH MIKLÓS SZÉCHÉNYI (APRIL 1911–JANUARY 1912)

The issue was settled by a decision of the bench of bishops on 30 March 1911. Fraknói recognised early on that the situation had become hopeless, so he withdrew his proposals for the foundation after the episcopal conference's decision. Subsequently, in a long, passionate letter dated 30 May 1911 from Karlsbad, he asked his new bishop for satisfaction from the chapter. His fellow canons had stated in an official decision that certain parts of Fraknói's proposals violated the "constitution and independent right of disposal" of the body, and even affected his "oath of office". In support of his case, he cited letters of support from bishops and expert opinions on canon law. It is unlikely that Miklós Széchényi would have provided his canon with any formal satisfaction. However, in the autumn of 1911, he began negotiations with Fraknói, whom he persuaded to resume the negotiations that had been forced to be abandoned. At that point, only the Hungarian "Szent István Történeti Intézet" ("St. Stephen Historical Institute") in Rome remained on the agenda, as the bench of bishops refused to take over the art institute.

The common denominator in the discussions was the statutes adopted in January 1911, which would have adequately ensured the Catholic character of the institution. According to the latest version of the text, the Roman Hungarian "St. Stephen Historical Institute", which would have accepted four internal church and two Catholic secular scholarship holders, was intended to provide further training for "Hungarian practitioners of biblical and church history, archaeology, art history and canon law in Hun-

various lithographs, and newspaper articles). Additional useful materials include: Primate's Archives, Archivum Ecclesiasticum, Vaszary, Cat. Da and Dc; Archdiocesan Archives of Eger, Archivum Novum, Episcoporum Hungariae Conferentia, sessions of 25–26 March 1912 and 22–24 January 1913 (with annexes including Bishop Miklós Széchényi's summary memoirs of the negotiations with Fraknói); and Archdiocesan Archives of Veszprém, I.144.a-315-1911 (several documents of Károly Hornig and the episcopal committee dealing with the matter).

gary” and to conduct scientific research in these fields. Under the patronage of the monarch and the supervision of the bench of bishops, the institution would have been kept under constant control by a bishop-curator with the help of a board of directors.

During several rounds of verbal and written negotiations, the abbot of Szentjobb had only two personal conditions. He requested to have a say in the selection of the director (he preferred János Csiszárík). He also wanted his archbishop to obtain for him a lifetime exemption from the Holy See from the obligation to reside in the Diocese of Várad (an obligation which, due to the strictness of the Roman Curia, had forced him to leave the Eternal City for Hungary).

During the negotiations, they came close to an agreement on several occasions. Fraknói wanted to secure financing in such a way that he would receive guarantees for the retention of both his benefices and that he would be able to maintain all his commitments, such as the school and convent he had established in Szentjobb, in addition to his Roman foundation, while also securing his livelihood. Széchényi, who was about a quarter of a century younger than him, rejected his various proposals on theoretical or practical grounds. Meanwhile, he wanted his canon to increase the foundation’s capital of 100,000 crowns first to one and a half times that amount, then to double it to 200,000 crowns. Fraknói was so outraged by the latter demand that he withdrew from the negotiations on 20 January 1912. He gave the foundation money to the St. Stephen Society (SzIT) and the Hungarian Academy of Sciences, and his Roman villa became the property of the Hungarian state under the management of the academy.

4. THE ROMAN “SAINT STEPHEN ECCLESIASTICAL INSTITUTE” (FEBRUARY 1912–NOVEMBER 1913)

Count Miklós Széchényi was a prominent and active figure in conservative Hungarian Catholicism. With youthful enthusiasm, he established new headquarters for the Pázmáneum in Vienna as its rector and for the seminary in Győr as its diocesan bishop. In contrast, Fraknói was consid-

ered an early leader of progressive Catholicism, beginning with his journalism in 1870/1872. Their opposition to each other in connection with the founding of the Roman institute was a clash of worldviews between two concepts within the Church. Széchényi was right when he said that he would not and could not give in for reasons of principle. However, these reasons of principle were not hidden in the technical details that were objected to, but were much more comprehensive, and for this reason the difficulties proved insurmountable. At the same time, it must be said to the credit of both the aristocratic bishop of Nagyvárad and the learned abbot of Szentjobb – despite their largely antagonistic views on Catholicism and the role of the Church in Hungarian society at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, – that they attempted to cooperate in the autumn of 1911. However, the ideological differences deepened during the negotiations and began to take on a personal tone.

In February 1912, Miklós Széchényi explained the failure of the negotiations to his fellow bishops in a lengthy memorandum and tried to shift all responsibility onto his learned canon. The count-bishop concluded his report to the bench of bishops with an unexpected twist. Given the importance of the “Roman scientific institute” and the fact that the overwhelming majority of the episcopal college agreed that “the benefice of the Abbey of Szentjobb should be used in some form” for this purpose, he was prepared, with the approval of his fellow bishops, to take the necessary steps to ensure that “in the event of the vacancy of the Abbey of Szentjobb, a Hungarian ecclesiastical scientific institute be established in Rome with the help of a larger loan to be taken out against the income of the benefice”. Conservative Hungarian Catholicism at the turn of the century itself sought to establish its own Hungarian ecclesiastical institute in Rome.

Regardless of this, or perhaps in response to it – we cannot know – Fraknói came up with a more progressive solution than ever before. On 15 February 1912, through Prince-Primate Vaszary, he called on the bench of bishops to vote, after its meeting on 9 November 1911, to support Catholic interests in public life for a five-year term with 150,000 crowns per year (i.e. 22% of the total 682,000 crowns previously levied on individual bene-

fices). Besides supporting Catholic interests in the public sphere, Fraknói wished that the bench of bishops did the same for Catholic science and art in the form of a “culture tax”. According to his justification, “there is an urgent need for an institution in Rome bearing the name of our apostolic king, St. Stephen, which would embrace the entire spectrum of ecclesiastical scholarship and art, representing nine centuries of Hungarian Catholicism in a dignified manner, and be capable of meeting the special needs of Hungarian culture”.

He soon launched a widespread campaign in support of his initiative. Within a month, 770 signatures of support had been collected from Catholic clergy and secular intellectuals. The list was headed by five former ministers of culture, followed by academics, university, seminary and secondary school teachers, museum, library and ministry officials, the SzIT and other Catholic associations, and learned monks such as Sándor Sík, Antal Schütz and Gyula Kornis. Albert Apponyi presented the signed sheets in an ornately bound volume to Cardinal Prince-Primate Vaszary. Fraknói also wanted to obtain the support of the king as the supreme patron, and Minister of Culture Zichy personally probed the matter. The elderly Emperor and King Franz Joseph ultimately did not wish to deal with the issue.

The Bishops’ Conference of 25–26 April 1912 rejected the initiative outright and strongly objected to Fraknói’s movement. At the same time, the body asked him to reconsider his earlier plans, but it also declined Bishop Széchényi’s offer to organise the Roman ecclesiastical institute. In the new situation, a three-member episcopal committee had to take action. In addition to Hornig and Fischer-Colbrie, Miklós Széchényi was again tasked with conducting the negotiations with the learned abbot-canon.³

* * *

³ The text of this and all other relevant resolutions of episcopal conferences can be found in: BEKE MARGIT (ed.), *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*, Budapest 2018 (here: 421).

Meanwhile, on 7 April 1912, Easter Sunday – he offered the SzIT approximately 25,000 crowns per year for the publication of books that would accompany the spiritual and social development of Catholicism at the turn of the century with intellectual expansion. Referring to the supporting signatures of the “most outstanding workers of the Catholic intelligentsia”, the abbot of Szentjobb, calling himself the “authorised advocate of the interests of ecclesiastical science and art”, asked the bench of bishops, the “leaders of the richest church in the world” to vote for the Catholic culture tax. The annual contribution would have served other cultural purposes in addition to the Roman Catholic Institute of Culture, such as providing for the spiritual needs of Hungarian Americans. However, the episcopal conference not only refused to grant the contribution, but also wanted – as several of its members stated – Frankói to cancel his interim commitments and repeat his earlier offers, above all the transfer of his Roman villa to the bench of bishops for the newly founded ecclesiastical institute. The learned abbot of Szentjobb was unwilling to do so, but he did agree to transfer the smaller artists’ house and make other smaller offerings. One such offer was the transfer of the funds of the *Monumenta Vaticana Hungariae* to support the scientific research of the new institution.

This Roman Catholic educational postgraduate institute, which was to be established exclusively for clergy and which Frankói also wanted to name after St. Stephen, was to have János Csiszárík, canon law advisor to the Austro-Hungarian embassy, as its first director. At Hornig’s request, Csiszárík drew up detailed operating rules, enlisting the help of Ludwig von Pastor, a renowned historian and director of the Austrian institute. Csiszárík planned to locate the “Saint Stephen Institute of Ecclesiastical Studies” at 19 *Monte della Farina*, between *Campo dei Fiori* and *Largo di Torre Argentina*, on the first floor of the rented palace of the German *Anima* College.

However, the question of financing was still not resolved at this point. Hornig’s efforts to cover the costs of establishment and maintenance from his own and Frankói’s partial donations were unsuccessful. Frankói insisted on the approval of the large-scale cultural tax. To this end, at the end of November 1912, he wrote an open letter to the new Prince-Primate, János

Csernoch, in which he expressed the responsibility of the episcopal college more decisively than ever before, and in January 1913, he sent him a private letter in an expressly passionate tone. Although Csernoch had been his student in Esztergom in the second half of the 1860s, Fraknói did not achieve his goal. Nor did Széchényi achieve his goal completely. He continued to consider taking out a loan at the expense of the Szentjobb benefice, this time completely bypassing Fraknói. With the help of another, now personalised counter-memorandum, he succeeded in effectively excluding the learned abbot-canon from further plans to establish the Roman institute. On 22–23 January 1913, in the ceremonial hall of the Central Seminary in Budapest, the episcopal conference passed a resolution in the spirit of the proposal put forward by the Bishop of Nagyvárad, but refrained from taking out a loan, citing a lack of information.

However, any attempt to establish an institute in Rome could only succeed with Fraknói's support; without him, the venture was doomed to failure from the outset. The planned ecclesiastical institute was never realised. In November 1913, the bench of bishops was forced to conclude that "negotiations on the establishment of a Hungarian ecclesiastical institute in Rome had not been successful". It merely decided that individual bishops could, if they saw fit, send young priests to study in Rome at their own expense at the German *Campo Santo* and *Anima* Colleges or at the French Sulpician institute.⁴

⁴ The negotiations conducted between 1910 and 1913 were not entirely unknown to the literature. They were briefly reviewed using OSzK Manuscript Collection, Fol. Hung. 1749, LAJOS PÁSZTOR (*L'Istituto Storico Ungherese*, 164–165) and LÁSZLÓ CSORBA (*A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása*, 12–13); as well as also LAJOS PÁSZTOR, *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (*Studi e Ricerche* 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24 (18–20); in addition, drawing on materials from the Primate's Archives and the episcopal conference records: MARGIT BEKE, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában*, Magyarok Kelet és Nyugat metszészvonalán (ed. by Margit Beke–István Bárdos), Esztergom 1994, 77–100 (78). It has, however, remained the task of the present study to produce an extensive synthesis, critique, and analysis of the sources, and to construct a narrative that comes closest to historical reality.

5. PRESS REPORTS

After the press reports at the beginning of 1911, clearly initiated by the Nagyvárad chapter, we find no mention in the newspapers of the negotiations between Frankói and Széchényi in the autumn and winter of 1911, either verbal or written. More serious press coverage can be seen from the inception of the plan for the Hungarian “Szent István Egyházművelődési Intézet” (St. Stephen’s Institute of Ecclesiastical Studies) in Rome. The bishop-academician himself published the new idea, based on the “culture tax” of the wealthy clergy, and the call for a signature collection campaign in the *Budapesti Hírlap* newspaper in February 1912. The first to respond to the establishment of the Roman Catholic cultural institute was the *Dunántúl*, the newspaper of Bishop Gyula Zichy of Pécs. He strongly supported the abbot of Szentjobb, his foundations and his patronage. He emphasised his determination that, even though his plan for the incorporation of his benefice had not been accepted by the relevant authorities, his enthusiasm would not allow him to rest.

The presumably clerical author of newspaper *Esztergom*, in addition to his words of praise, keenly noticed the difference between Frankói’s original proposal of 20 August 1910 and his current, newer proposal: namely, that it was now exclusively an ecclesiastical institution. Although it had been mentioned during the behind-the-scenes negotiations that the new Hungarian ecclesiastical institution could have a beneficial effect on the Hungarian presence in Rome and on relations with the Holy See, and although St. Stephen’s *hospitium* had been mentioned several times in the background, the idea that the new ecclesiastical institution would also serve as a pilgrim hostel was first mentioned here.

At that time, Frankói was attacked by liberals. In the prestigious *Pesti Napló*, founded in 1850 and increasingly shifting to the left in the 20th century, Kornél Tábori wrote a vitriolic article entitled “*The Collapse of the Roman Artists’ House*”. Frankói was forced to issue a corrective state-

ment, in which he referred to the ongoing re-establishment negotiations. Amidst a flood of conflicting reports, Jenő Rákosi's conservative newspaper, the *Budapesti Hírlap* provided clarification in its report published at the end of April 1912. From the Fraknói interview published here, we learn, for example, that Count Albert Apponyi presented the signatures collected in support of the Catholic "cultural tax" and the Roman ecclesiastical institute to the Prince-Primate in a decorative binding at the Primate's Palace in Buda Castle.

The newspapers also reported on the new Easter offering made to the SzIT in 1912. As a counterpoint to the increasingly unsuccessful attempts to establish a church institute, the rapid success of the historical institute was widely publicised. Furthermore daily newspapers and academic periodicals reported on every step of the establishment of the state-run *Istituto Ungherese di Studi Storici*, which was set up in the Fraknói villa in the spring of 1914 with the cooperation of the Academy and funded from the state budget, without concealing the role played by János Zichy, the former Minister of Culture, and Albert Berzeviczy, President of the Hungarian Academy of Sciences, who, like Fraknói, had been rumoured to be a Freemason, although this was unfounded. Fraknói enjoyed far-reaching esteem and respect both in the news reports and in the official documents published in them, in stark contrast to the unfavourable image that had developed of him within the leadership of his church.

The change in the perception of the learned prelate was revealed to the public at the end of November 1913 by the avowedly anti-clerical, Masonic *Világ* newspaper in an article entitled "*A high priest pushed into the background*". It compared the marginalised position of the abbot of Szentjobb to that of Ottokár Prohászka, Bishop of Székesfehérvár among the high-ranking clergy and cited the forced reason for Fraknói's departure from Rome in 1905. The anonymous author of the article attributed the hostility towards the bishop-academician among the upper and middle ranks of the church to his different view of the church and his origins.

6. FRAKNÓI'S RESIGNATION AND "EMIGRATION" TO VIENNA

Within the Catholic high clergy, not only Ottokár Prohászka remained in the minority before the World War, but Vilmos Fraknói was also increasingly marginalised. Although Prohászka had the support of the majority of the broader Catholic camp, and although Fraknói's confessional cultural endeavours were supported by the cream of the Catholic secular and ecclesiastical intelligentsia, the conservative view of the majority remained dominant. The negotiations that took place between 1910 and 1913 prove that neither Miklós Széchényi's explicitly aristocratic, paternalistic conservatism nor the pragmatic conservative view of the Church – represented most notably by Csernoch – could accommodate Fraknói's modern "cultural progress", which encompassed both science and art and the dissemination of knowledge. Under the anti-modernist pontificate of Pius X, this is not particularly surprising, even though a parallel transformation of theological education and the sciences, which continues to have an impact today, was initiated in Rome.

Fraknói drew the consequences of his marginalisation in the autumn of 1914. On 31 October, he resigned from the Abbey of Szentjobb and the canonry of Nagyvárád. The actual trigger was the issue of military aid offered by the episcopal college after the outbreak of World War I: "I am greatly troubled by the fact that my understanding of the ecclesiastical and national duties of high office is irreconcilably at odds with that of the leaders of my church...", he wrote. The abbot of Szentjobb expressed more openly and clearly than ever before how his view of the Church differed greatly from that of the prominent leaders of the Hungarian high clergy in an open letter announcing his resignation.

Fraknói listed his reasons with almost indignation. First, he mentioned his proposal of 20 August 1910 to establish an institute in Rome: "A few years ago, wishing to put an end to the shameful situation that while every Christian nation has an institute in Rome but the Hungarians, who despite having the richest church in the world, do not have their own, I offered my

entire fortune and three-quarters of my annual income for the rest of my life to establish one. They rejected it”, he stated. Then came his proposal in February 1912: “I then proposed that the wealthy should contribute one and a half per cent of their annual net income, which exceeds ten million, to the service of science and the arts. They did not even listen”, he exclaimed.

Vilmos Fraknói was able to overcome the failure of his founding ideas, which are the subject of our article, albeit with difficulty, but he was unable to overcome the current situation. “Even more painful than this double disappointment is the third, which is now coming, when even greater interests and even more urgent duties are at stake. Therefore, the chronicler of the most glorious and most mournful days of the Hungarian Church is justified in proclaiming that the present time of crisis, when the existence of the Hungarian state and the fate of the Hungarian Catholic Church, which is inseparably linked to it, are at stake, cannot be resolved with petty expedencies – it demands great deeds...”, said the learned historian of the Hungarian nation and the Hungarian Church, quoting at length from the reports of the papal nuncios prior to Mohács.

Although his resignation did not ultimately take effect, and he withdrew it in December 1914, he left Hungary and moved to Vienna to live with his relatives.⁵ He did not return to Budapest for a long time, until the days of the October 1918 revolution. He welcomed the revolution, considering it a necessary historical development. However, even he could not foresee that the price of all this would be the dismemberment of historical Kingdom of Hungary.

7. ASSESSMENT, OUTLOOK

Széchényi, Csernoch, followed by János Mikes and others, Hornig, Fischer-Colbrie, Mailáth, followed by Farkas Radnai and his associates, were all significant figures in Hungarian Catholicism. The roles and

⁵ Cf. OSzK Manuscript Collection, Fol. Hung. 1802, fol. 40r and fol. 43r.

personalities of many of them remain largely obscure, as do those of the contemporary members of the Cathedral Chapter of Nagyvárad. There can be little doubt that the vast majority of them were clergymen who were committed to their church and their country and were educated both intellectually and spiritually. Their different view of the Church and their immanent ecclesiological understanding not only became apparent in connection with the founding of the Roman institute, but also received wider publicity. Above all, it proved to be counterproductive. Even after the successful establishment of the ecclesiastical institute, World War I would not have allowed meaningful intellectual work to begin in Rome, and the sacred benefice assigned to its maintenance would hardly have been able to ensure the institute's survival after the Treaty of Trianon. Had Fraknói Vilmos and Bishop Miklós Széchényi reached an agreement and collaborated successfully, the Fraknói villa would nevertheless have remained at the disposal of Hungarian Catholicism, providing ideal conditions for the Hungarian ecclesiastical institute in Rome. However, in 1913 the Fraknói villa was permanently lost to Hungarian Catholicism, irrevocably becoming the property of the Hungarian state, which established a historical institute there and operated it for a few years after World War I. Contrary to the stipulations of the donator, Fraknói Vilmos, the villa now, unfortunately, serves diplomatic rather than scientific purposes, representing a clear abuse of his intentions.

* * *

Nowadays, within the walls of the *Palazzo Falconieri*, one might look for the legal successor of the Fraknói historical institute, founded by the state in 1913 and overseen by the Hungarian Academy of Sciences in Budapest – if only its walls housed a true scientific institution: one conducting continuous, methodical archival research in the Vatican and publishing its results. Yet no such institute exists. The *Istituto Ungherese di Studi Storici*, relocated from the Fraknói villa in 1927 as part of the newly established *Accademia d'Ungheria in Roma*, had already ceased to function on *Via Giulia* by the

1940s, leaving the dream of a fully operational historical institute unfulfilled. Attempts to restore it after the 1990 change of regime proved unsuccessful.

Fraknói's art institute ceased to exist in 1913. At the turn of the 1920s and 1930s, the Roman art school established within the framework of the Hungarian Academy in Rome (also known as *Collegium Hungaricum*) founded in 1927 and the associated art scholarship system were clearly linked to Kuno Klebelsberg's concept favoring the development of Italian–Hungarian relations, conceived in the milieu of the 1920s. The relationship to the Roman art patronage of the abbot of Szentjobb is at most indirect.

However, the direct intellectual antecedent of the establishment of the ecclesiastical department within the Hungarian Academy in Rome – the predecessor of the Pontifical Hungarian Ecclesiastical Institute – can undoubtedly be linked to Fraknói. Not to the historical institute founded in 1894, but to his new concept presented to the bench of bishops in February 1912.

The first draft, drawn up on 20 August 1910, was both scientific and artistic in nature, yet its purpose was to fill the void left by the St. Stephen pilgrim house, and it also named the Holy King as the namesake of the new institute. All of this clearly points to today's St. Stephen's House, inaugurated in 1967, which stands as the other and principal spiritual heir of Vilmos Fraknói among the Hungarian institutes in Rome.

It is precisely these two institutions – the Pontifical Hungarian Ecclesiastical Institute (PMI) on *Via Giulia* and St. Stephen's House on *Via Casalelto* – that embody Fraknói's legacy, or more accurately, each representing a part of it, without proclaiming themselves on marble plaques as the successors to the work of the learned prelate. And yet, they are indeed his successors. In addition to their existing tasks, by embracing scientific research and creative art, they will be able to do so even more in the future. The new pontificate, which evokes the spirit of Leo XIII, who not only recognised the importance of social issues but also opened the collections of the Holy See to science, and the papacy of Leo XIV, may provide an excellent opportunity and incentive for all this.

THESES

The review, understanding and processing of the documents collected by Fraknói during the negotiations between 1910 and 1913, with the inclusion of supplementary documents, justifies the formulation of the following two main historical statements.

1. A particularly important and symbolic issue: the establishment of a Hungarian ecclesiastical institute in Rome provided greater insight into the thinking of the Catholic ecclesiastical elite at the turn of the century, revealing its divisions more clearly than before. After the dense documentation of partly pragmatic, partly paternalistic, aristocratic conservatism and the mobilised and organised ecclesiastical “progressivism” represented not only by Prohászka but also by Fraknói, historical science can no longer view turn-of-the-century Hungarian Catholicism as a monolithic block. This is a significant finding, even if external conditions and internal power relations changed and shifted significantly after World War I. Vilmos Fraknói was a representative of patriotic elitism, which emerged in the context of romantic historicism and modern Catholicism and was characterised by a striking sense of social responsibility in Hungary at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. However, this Catholic patriotic elitism, which demonstrated social and cultural responsibility, did not have its own central forum for self-expression for a long time. The history of Fraknói's Roman institute and the successive founding concepts show that the strengthening of Catholic identity at the turn of the century was accompanied by ideological segregation and clericalisation between 1894 and 1914.

2. Based on historical research, it has been possible to dispel and clarify the confabulatory origin myths associated with Fraknói that currently exist among Hungarian institutions operating in the Eternal City. According to this, while Kuno Klebelsberg's concept of prioritising Italian-Hungarian cultural and diplomatic relations is still alive in Rome today, Fraknói's scientific legacy has no institutional base in the heart of Italy. There are no

Hungarian Church or state-run historical research institutes or artist residences named after Fraknói in Rome. At the same time, the striking intellectual antecedents of the PMI, which is only latently linked to Fraknói in its tradition but does not express this in its official self-definition, can be found in Fraknói's draft of February 1912 and in the subsequent negotiations led by Hornig until November 1912. The St. Stephen House on *Via Casaleto* is clearly the realiser, albeit only partially, of the idea of the learned abbot-canon of 20 August 1910, named after St. Stephen and reviving the tradition of his medieval pilgrim house. It is precisely the institution that has no connection whatsoever with Vilmos Fraknói.

The two main historical statements are complemented by a whole host of smaller findings related to Fraknói's biography. These findings, also linked to the centenary commemorations, supplement and sometimes exceed the abundant material revealed and systematised in the Fraknói memorial book of 2024 (*Collectanea Vaticana Hungariae* I/24).

a) Fraknói did not leave Rome for good in 1905 because of his old age or health, but because of the changes brought about by the new pontificate and the stricter enforcement of canon law. In 1911, he had to obtain a dispensation from the Holy See from the obligation to reside in the chapter house so that he would not have to actually live in Nagyvárád. During the negotiations to establish the institute, he requested the intercession of his diocesan bishop, Miklós Széchenyi, to obtain the dispensation, even through the Minister of Culture János Zichy. Upon his return, he found a new "purpose in life" at the head of his abbey in Szentjobb: the worthy restoration and development of the estate associated with the Holy King who founded the state.

b) The decline in his visits to Nagyvárád, as observed in the literature, was largely due to the deterioration of his relationship with the members of the chapter and his diocesan bishops, Pál Szmrecsányi and Miklós Széchenyi, which became particularly tense due to the plans for the foundation in Rome. The latter conflict, with multiple repercussions, ulti-

mately led to a deterioration in his relationship with the Hungarian hierarchy and its head, János Csernoch, a former student of him in Esztergom. Although Frankói soon withdrew his resignation from his office in the autumn of 1914, his departure from Hungary to Vienna at the end of that year can be explained, among other reasons related to his old age, by his marginalisation within his own church.

c) The exact details of his position as chief superintendent and abbot of Szentjobb were not known in the literature, including the 2024 centenary commemorative book. Royal appointment as head of the National Inspectorate of Museums and Libraries for three years: 10 December 1897; for five years: 10 January 1901; temporary extension until the new regulations were drawn up: 20 January 1906; appointment for a further five years: 29 June 1907; then for another five years: Vienna, 1 November 1912. His resignation was accepted by the monarch on 5 September 1916, who expressed his appreciation for his “selfless and zealous service in his position for nearly two decades and his outstanding achievements in the field of rural museums and libraries in Hungary”. However, he already ceased to manage the work of the Inspectorate in 1915, as he had moved to Vienna at the end of 1914.

He was appointed abbot of Szentjobb on 12 August 1900, and on 31 October 1914 he submitted his resignation to the king, which he withdrew on 21 December of the same year and held until his death. He resigned from his position as abbot of Szekszárd upon his appointment to Szentjobb, which was accepted by Franz Joseph on 1 April 1901, who also appointed his successor. For his work in developing the abbey in Szentjobb and founding a school and convent there, he received official ministerial recognition from Albert Apponyi on 11 March 1906 and from János Zichy on 15 April 1912. He received similar thanks from Minister of Culture Béla Jankovich on 15 March 1914 for his “further financial sacrifices” for the benefit of the state-founded Hungarian Historical Institute in Rome.

d) The American trip, known until now mainly from Albert Berzevichy's reports, took place in May–June 1912. It was on the ship journey there that he developed his plan for a synthesis of medieval Hungarian cul-

tural history. His plans and dreams for Rome, which had been thwarted by the church, were replaced by a topic that had determined his career at the age of sixteen, prior to his research in Italy and the Vatican. The comprehensive monographic study of Hungarian cultural history was ultimately realised by Sándor Domanovszky. However, the origin of the idea can be traced back to Vilmos Fraknói.

e) The details of his patronage are revealed to us in greater detail and with more data than ever before, in Fraknói's own account and statement (*Documents*, 49.c and 50).

f) "Once he recognised someone as worthy of his friendship, he remained loyal to them for the rest of his life, was prepared to do anything for them, and sought their company. Although he was sensitive by nature, he was easily appeased and not at all resentful; thus he was able to maintain old friendships..." – from the academic memorial speech about Fraknói. His negotiations with the episcopal college, especially with Count Miklós Széchényi and Prince-Primate János Csernoch, provide a more vivid picture than ever before of this special sensitivity, recurring discontent and passion coupled with modesty.

Proofread by BRIGITTA ARATÓ

TABLE OF CONTENTS

PROLOGUE	II
I. BACKGROUND AND PRELIMINARIES (1892–1894, 1902–1904, 1905)	17
1. The Private Institute of History and Art	17
2. Foundation Negotiations with Pál Szmrecsányi, Bishop of Nagyvárád (1905)	24
II. NEGOTIATIONS WITH THE HUNGARIAN BENCH OF BISHOPS (JULY 1910–MARCH 1911)	31
1. The Opening Phase	31
2. The Episcopal Conference of 12 November 1910: Draft Statutes	34
3. The Conclusions of the Four-Member Episcopal Committee (January–February 1911)	38
4. The Position of the Capitular Vicar and the Cathedral Chapter of Nagyvárád	42
5. The Proposed Foundation in the Press	45
III. NEGOTIATIONS WITH THE NEW BISHOP OF NAGYVÁRAD (MARCH 1911–JANUARY 1912)	51
1. The Positions of the Individual Ordinaries and the Episcopal Conference of 30 March 1911	51
2. The Growing Tension between the Cathedral Chapter of Nagyvárád and Fraknói (April–May 1911)	55
3. Fraknói's Negotiations with Bishop Miklós Széchényi of Nagyvárád (September 1911–December 1912)	58
4. The Széchényi–Fraknói Dispute (January–February 1912). The Loss of the Roman Villa for Ecclesiastical Purposes	64

IV. THE ROMAN "SAINT STEPHEN ECCLESIASTICAL INSTITUTE"

(FEBRUARY 1912–NOVEMBER 1913) 73

1. Fraknói's Initiative in Support of a Hungarian Roman
"Institute of Ecclesiastical Studies" (February–April 1912) 74
 - a) The Roman Institute Reconsidered 75
 - b) Approaching the Monarch 78
 - c) The Petition Campaign 80
2. The Episcopal Conference of 25–26 April 1912:
Negotiations with the St. Stephen Society
and the Three-Member Committee 84
 - a) The Episcopal Rejection and Subsequent Reconsideration 84
 - b) The Wiesbaden Easter "Manifesto" Addressed to the
St. Stephen Society (Early April 1912) 87
 - c) Negotiations with the Three-Member Committee (26 April 1912) 90
3. The Idea of a Cultural-Historical Synthesis (Summer 1912).
The Hornig Report of the Three-Member Committee (Autumn 1912) 94
 - a) The Plan for a Cultural-Historical Synthesis "on the Ocean's Plain" 94
 - b) Hornig's Interim Negotiations and Final Report
of 4 November 1912. A Renewed Intervention by Széchenyi 97
4. Letters to the New Prince-Primate and Széchenyi's Response
(Late 1912–Early 1913). The Episcopal Conference of
22–24 January 1913 104
 - a) An Open Letter to the New Prince-Primate Concerning the
"Cultural Tax" on Major Benefices 104
 - b) A Further Memorandum by Count-Bishop Széchenyi (January 1913) 107
 - c) Fraknói's Private Letter to János Csernoch 110
 - d) The Episcopal Conference of 22–24 January 1913:
The Marginalisation of Fraknói 112
5. The Roman "Institute of Ecclesiastical Culture" without Fraknói (1913).
Developments in the Establishment of the
Historical Institute (1913–1914) 115
 - a) Without Fraknói 115
 - b) *Istituto Ungherese di Studi Storici* 119

V. PRESS REPORTS (1912–1913) 123

1. The Roman International Exhibition and the Artists' House	123
2. Reports and Assessments of the Plan for the "Institute of Ecclesiastical Studies"	124
3. Criticism from the Liberal Press	128
4. Reports on the Conference of 25–26 April and on the New Foundation of the St. Stephen Society	130
5. Accounts of the Establishment of the State and Academic Historical Institute	135
 VI. "A Prelate in the Shadows." The Resignation of the Abbot of Szentjobb	139
1. "Fraknói Is Leaving for America." The Article in " <i>Világ</i> "	139
2. Fraknói's Withdrawal from the Circle of Major Benefice Holders	148
 EPILOGUE	157
 SUMMARY – THESES	167
SUMMARY	167
1. Background and Preliminaries	167
2. Negotiations with the Hungarian Bench of Bishops (July 1910–March 1911)	169
3. Negotiations with Miklós Széchényi (April 1911–January 1912)	170
4. The Roman "St. Stephen Ecclesiastical Institute" (February 1912–November 1913)	172
5. Press Reports	175
6. Fraknói's resignation and "emigration" to Vienna	177
7. Assessment, Outlook	178
THESES	181
 DOCUMENTS	185
 SOURCES AND BIBLIOGRAPHY	303
<i>Manuscript and Archival Repositories</i>	303
<i>Bibliography</i>	304
<i>Weekly and Daily Newspapers</i>	309
<i>Abbreviations</i>	309
LIST OF DOCUMENTS	310

INDEX·	315
----------------	-----

<i>Vilmos Fraknói's Struggle to Establish the Saint Stephen Institute for Historical, Artistic, and Ecclesiastical Studies in Rome (1910–1913) (Annotated Summary of the Book's Findings in English)</i>	323
--	-----

1. A Fraknói-villa, a Római Magyar Történeti Intézet épülete 1897-ben (Háry Gyula grafikája)

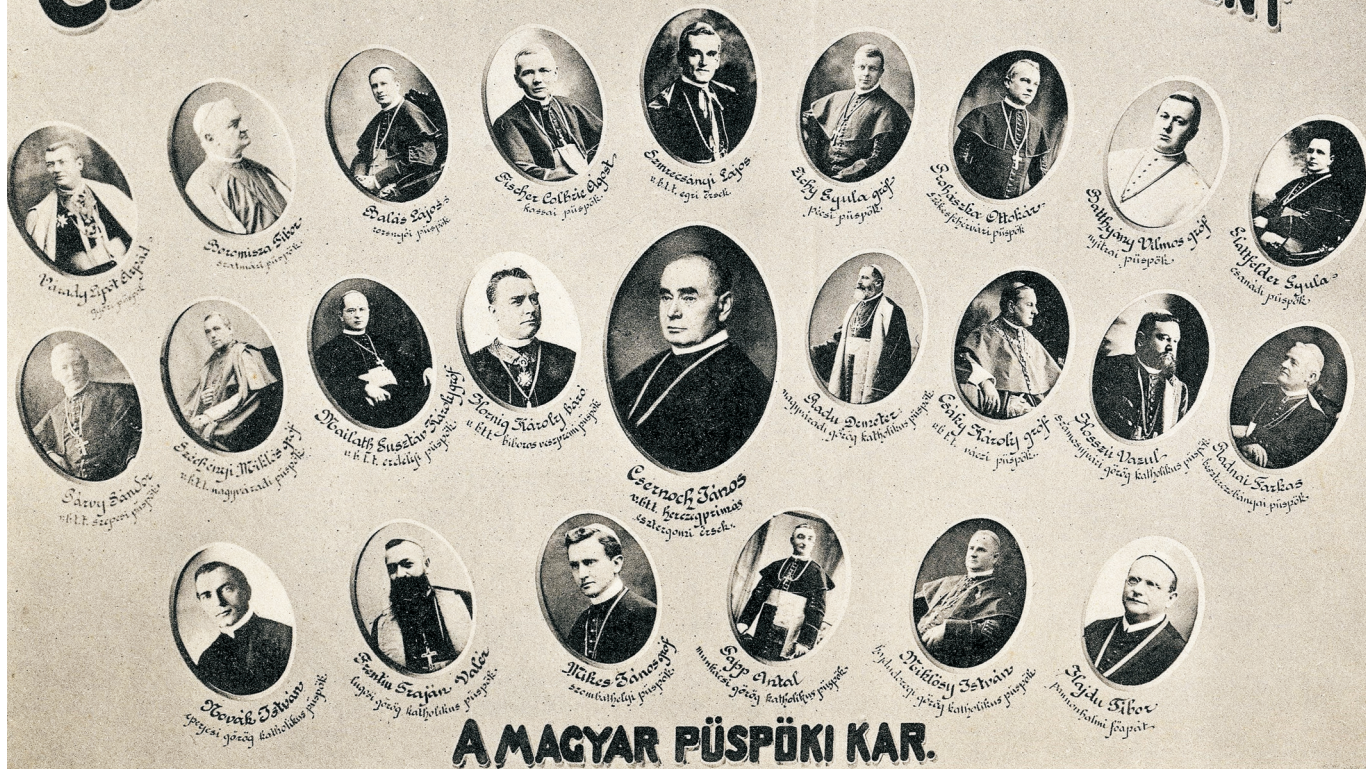

2. Fraknói Vilmos szentjobbi apát (1900–1924†)

3. gróf Széchenyi Miklós, nagyváradai megyéspüspök (1911–1923†)

C SERNOCH JÁNOS HERCZEGPRIMÁSSÁ KINEVEZTETÉSÉNEK EMLÉKÉRE. TÖRTÉNT

5. A Fraknói-villa 1897-ben (fényképfelvétel)

6. A Fraknói-féle római művészház (1904–1913) egykorú felvételen
(OSzKK Fol. Hung. 1749, fol. 39r)

ISBN 978 963 556 679 2

9 789635 566792